

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
РЕГІОНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Під загальною редакцією доктора економічних наук,
професора О.В. Булатової

Маріуполь
2014

УДК 332.1:009.12
ББК 65.050.22-57
Р 64

Науковий редактор: доктор економічних наук , професор, завідувач кафедри міжнародної економіки, проректор з наукової роботи Маріупольського державного університету МОН України **Олена Валеріївна Булатова**

Рецензенти:

Савельєв Є.В., доктор економічних наук , професор, завідувач кафедрою «Міжнародна економіка» Тернопільського національного економічного університету;

Орехова Т.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою «Міжнародний бізнес і прикладна економіка» Донецького національного університету.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол № 3 від 27.11. 2014 р.)*

Розвиток міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах глобальної інтеграції: монографія / під загальною редакцією О.В. Булатової; відповід. ред. О.А. Беззубченко.- Маріуполь, 2014. - 258 с.

У монографії висвітлено теоретико-методологічні основи визначення регіону в міжнародній економіці; визначено методичні засади оцінки конкурентоспроможності регіону; досліджено міжнародну конкурентоспроможність регіону з урахуванням галузевого аспекту; досліджено фінансову складову міжнародної конкурентоспроможності регіону. Запропоновано методику розрахунку інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону. Визначено конкурентоспроможність регіонів світового господарства в умовах глобальної інтеграції.

УДК 332.1:009.12
ББК 65.050.22-57

© Колектив авторів, 2014
© МДУ, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ РЕГІОНУ В МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	7
1.1. Визначення регіонів в міжнародній економіці: теоретико-методологічний підхід.....	7
1.2. Регіоналізація та регіоналізм: сутність та теоретико-методологічні засади розвитку.....	12
1.3. Концептуальні основи розвитку регіоналізації в контексті сучасного глобалізаційного дискурсу.....	15
1.4. Сучасні інтеграційні процеси в світовому господарстві	20
1.5. Теоретико-методологічні засади розвитку регіональної інтеграції	25
1.6. Парадигма регіональної економічної інтеграції: Старий та новий регіоналізм.....	28
1.7. Регіональна структура світового господарства: основні складові та напрямки розвитку.....	35
1.8. Стратегії розвитку регіональної економічної інтеграції.....	58
<i>Список використаних джерел до розділу 1 .....</i>	<i>65</i>
РОЗДІЛ 2.МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ.....	75
2.1.Теоретико-методологические подходы к оценке конкурентоспособности регионов.....	75
2.2. Методи оцінки конкурентоспроможності регіону.....	79
2.3. Методичний підхід до оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіонів України.....	83
2.4.Методика розрахунку інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону.....	88
2.5.Оцінка впливу ефективності регіональної інтеграції на рівень конкурентоспроможності країн НАФТА.....	106
2.6. Сучасний стан та чинники розвитку фінансової конкурентоспроможності країн ОЧЕС.....	118
<i>Список використаних джерел до розділу 2 .....</i>	<i>124</i>
Розділ 3 МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНУ: ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ.....	128
3.1.Конкурентоспроможність продукції машинобудівного комплексу України.....	128
3.2.Транспортна складова регіональної конкурентоспроможності	134
3.3. Інфраструктурний потенціал як детермінанта міжнародної конкурентоспроможності регіону.....	137
3.4. Роль готельно-ресторанного господарства в підвищенні конкурентоспроможності регіонів.....	144
3.5.Вплив забезпечення енергетичними ресурсами на рівень конкурентоспроможності національних економік окремих регіонів світу...	149
3.6.Реструктуризація економіки як засіб підвищення конкурентоспроможності регіонів країни.....	158

3.7. Євроінтеграція регіонів України: екологічний аспект.....	159
<i>Список використаних джерел до розділу 3.....</i>	<i>165</i>
Розділ 4 ФІНАНСОВА СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ.....	169
4.1. Сучасні комплексні методики оцінки рівня конкурентоспроможності фінансових ринків.....	169
4.2. Финансовые индикаторы конкурентоспособности национальной региональной экономики.....	173
4.3. Конкурентоспроможність фінансових ринків країн постсоціалістичного простору.....	176
4.4. Вплив фінансово-кредитної інфраструктури на конкурентоспроможність регіону.....	182
4.5. Предпосылки валютно-финансовой интеграции стран евразийского экономического сообщества.....	187
4.6. Роль финансовых центров ЕС в формировании международной финансовой конкурентоспособности региона.....	192
<i>Список використаних джерел до розділу 4.....</i>	<i>197</i>
Розділ 5 КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	201
5.1. Оцінка міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів світу.....	201
5.2. Оцінка рівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України..	213
5.3. Формування конкурентоспроможності регіонів України.....	218
5.4. Конкурентоспроможність регіонів України на мікро-та мезорівнях.....	223
5.5. Роль энергетического фактора в повышении конкурентоспособности европейского региона.....	232
5.6. Вплив інноваційної складової на соціально-економічний розвиток України.....	236
5.7. Вплив регіональних інвестиційно-інноваційних процесів на підвищення конкурентоспроможності регіонів країни.....	241
5.8. Відносини України з країнами Середземномор'я.....	243
5.9. Відносини з Італійською республікою в контексті євроінтеграції України..	248
<i>Список використаних джерел до розділу 5.....</i>	<i>254</i>

ПЕРЕДМОВА

Сучасною ознакою світогосподарського розвитку є поширення та поглиблення процесів регіональної інтеграції, про що свідчить поява значної кількості різноманітних інтеграційних утворень, що виступають важливою компонентою глобальної інтеграції. З іншого боку, сам процес регіоналізації набув глобальних ознак, як доводить регіональна спрямованість та збільшення обсягів внутрішньорегіональних потоків товарів, послуг, факторів виробництва. Стрімке поширення практик укладання регіональних торговельних угод останніми роками пов'язано не тільки з лібералізацією тарифного регулювання в рамках внутрішньорегіональної торгівлі, а з уповільненням розвитку багатостороннього регулювання торговельно-економічних відносин під егідою СОТ.

У розвитку регіональної інтеграції з'явилися нові характерні особливості, які пов'язані з тим, що її поширення та поглиблення стало важливим завданням національних торговельних політик країн, що укладають відповідні регіональні угоди, які, в свою чергу, стають більш складнішими і комплексними. У загальній кількості регіональних угод зростає кількість таких, що укладено між країнами, які не мають спільних кордонів. Поширення регіональних угод протягом останніх років пов'язане з широкою мережею учасників, які відрізняються за рівнем розвитку і реалізують різноманітні регіональні інтеграційні ініціативи типу Північ-Північ, Південь-Південь, Північ-Південь. Все це у сукупності характеризує якісно новий процес регіональної реструктуризації глобального простору, пов'язаний з формуванням цілісних регіонів – міжнародних регіонів, що виступають особливими акторами в системі міжнародних відносин, які впливають на розвиток глобальної регіоналізації.

Інтеграційні угруповання, які сьогодні існують в світі, знаходяться на різних етапах розвитку, засновані на використанні різних моделей і форм реалізації, а відтак виникає унікальна можливість дослідження регіональної компоненти інтеграційного розвитку в якісному різноманітті, що виникає в умовах глобальної інтеграції. Інтенсивний розвиток процесів глобалізації та регіоналізації вимагає дослідження характеру їх взаємодії як визначальної компоненти формування інтеграційної стратегії розвитку країн в умовах глобальної регіоналізації. Незважаючи на достатню кількість праць, у науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються процеси глобальної регіоналізації, що ускладнює розробку стратегій інтеграційного розвитку національної економіки відповідно до сучасних вимог світового економічного розвитку, визначення міжнародної конкурентоспроможності регіону в системі сучасних світогосподарських зв'язків. Слід зазначити фрагментарність та дискусійність теоретичних та науково-методичних розробок економічної концепції регіону в міжнародній економіці, особливостей розвитку інтеграційних процесів в контексті сучасних трансформацій, що відбуваються на регіональному та глобальному рівнях.

Актуальність зазначених проблем, їх теоретична і практична значущість визначили мету монографії: дослідження і творче осмислення просторових зрушень та розвитку регіональних інтеграційних процесів, які відбуваються в умовах глобалізації. Досягненню мети сприяє логіка викладу і структура побудови монографії, яка визначається відповідними розділами:

- теоретико-методологічні основи визначення регіону в міжнародній економіці;
- методичні засади оцінки конкурентоспроможності регіону;
- міжнародна конкурентоспроможність регіону: галузевий аспект;
- фінансова складова міжнародної конкурентоспроможності регіону;

- конкурентоспроможність регіонів світового господарства в умовах глобальної інтеграції

Представлену наукову роботу виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи кафедри міжнародної економіки кафедри міжнародної економіки Маріупольського державного університету у рамках держбюджетної теми «Розвиток міжнародної конкурентоспроможності регіону в умовах глобальної інтеграції» (номер державної реєстрації 0111U010450).

Автори усвідомлюють, що у межах однієї роботи неможливо розглянути всі питання розвитку міжнародної конкурентоспроможності регіонів у сучасній системі світогосподарських зв'язків, та сподіваються, що проблеми, які розглядаються в монографії, визначать новий напрям наукових досліджень глобальної регіоналізації, що буде корисним для всіх, хто цікавиться проблемами теорії та практики сучасного міжнародного розвитку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ РЕГІОНУ В МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

1.1. ВИЗНАЧЕННЯ РЕГІОНІВ В МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

На початку ХХІ ст. регіоналізм на перший план висуває переваги міжнародного співробітництва регіональних систем в умовах глобального і динамічного простору [2]. Важливу роль у формування теоретичних концепцій дослідження регіоналізму та регіоналізації зіграли наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених [4,6-9,12,21,22,26-27,30-33]. Посилення міжнародної конкуренції в умовах зростання глобалізаційних процесів, переосмислення ролі держави у регулюючому механізмі, лібералізація міжнародних відносин, перехід з міждержавного співробітництва на якісно новий наднаціональний рівень сприяли перегляду шляхів оптимізації участі країн (регіонів) у процесах регіоналізації, а відтак і актуалізують подальший розвиток теоретико-методологічних підходів щодо визначення місця і ролі регіонів в міжнародній економіці.

В сучасній економічній літературі визначення сутності регіону пов'язано, перш за все з виділенням економіко-географічних ознак території (територіальний або географічний підхід), які характеризують можливість організації відносно завершеного комплексу в структурі національного господарства. Ґрунтуючись на базових принципах розміщення продуктивних сил (закономірності їх ефективного розміщення, територіального розподілу праці і т.п.) більшість авторів визначають регіон як форму територіальної організації виробництва, що утворена на основі територіального розподілу праці труда і має відповідну організаційну відокремленість, цілісність, економічну й демографічну самодостатність тощо.

Подібна територіальна система має власних характер виконуваних функцій, пріоритетність яких визначається природнокліматичними, економічними, історико-культурними й іншими особливостями території, що має (або створює) інфраструктуру для виконання зазначених функцій. Конференція регіонів Європи визначає регіон як територіальну одиницю, що має власний виборчий орган і підпорядковується центральним органам влади [16,с.42].

Регіони визначаються єдиною політикою державного регіоналізму і мають власну систему державних органів, які є відповідними підсистемами державної структури влади та управління країною [1, с.34; 19,с.10]. Кожен регіон має відповідну економічну цілісність, яку характеризує сукупність взаємозумовлених і взаємопов'язаних компонентів виробництва (переважно матеріального), яка склалася в межах компактної території [10, с.23], відповідно, кожен регіон має свої власні «комплексоутворюючі властивості», які визначаються просторово-територіальною концентрацією галузей народного господарства [15,с.12]. Комплексність регіону проявляється у тому, що він виступає як єдине ціле, яке складається з трьох компонентів – природного, матеріального (створеного людиною) й соціального [13].

Зарубіжні дослідники також характеризують регіони в першу чергу з точки зору їх територіальності в системі національного господарства [30]. Однак розвиток процесів інтернаціоналізації виробництва і капіталу і, як наслідок, розвиток інтеграційних процесів призвели до формування принципово нових явищ в економічній практиці, а саме – виникнення єврорегіонів, міжнародних регіонів тощо. Подібні утворення грають особливу роль в системі міжнародного поділу праці і мають поза національний статус.

В міжнародній економіці під регіоном розуміється група країн, що має спільне географічне положення, подібні природні умови, подібні спеціалізацію та рівень розвитку виробничої та невиробничої сфер [20, с.3]. Крім того, в міжнародній економіці регіон також розглядають з точки зору сукупності країн певного регіону світу (Балканський регіон, Близькосхідний регіон, Азіатсько-тихоокеанський регіон тощо) [17,с.27].

Розглядаючи сучасні теоретичні підходи до визначення сутності регіонів слід зазначити, на нашу думку, ще одну характерну особливість, яка враховує особливості функціонування сучасного світового господарства як єдиного простору. Розвиток міжнародної економічної інтеграції у практичній площині реалізується в комплексі конкретних форм співробітництва між країнами світу. Оскільки всі вони різняться за масштабами та рівнями соціально-економічного рівня, всі ці форми взаємодії будуть розрізнятися, мати відповідну інституційну основу, і, відповідно, по-різному відчувати вплив глобалізації – провідної тенденції світогосподарського розвитку.

Найрозвинутішою формою інтернаціоналізації господарського життя виступає економічна інтеграція, яка представляє собою процес зближення й поступового об'єднання національних економічних систем, що знаходить своє відображення у проявах глобалізації та регіоналізму. Кожен рівень інтеграційного зближення й взаємопроникнення безпосередньо впливає на ефективність територіального управління як в країнах, що створили інтеграційний блок, так і в окремих їх регіонах [3]. При цьому глобалізація виступає як прояв нової якості інтернаціоналізації «на стадії гранично можливого розвитку її вшир, а інтеграція – найвищий ступінь його розвитку вглибину» [21,с.17]. А від так, *в масштабах світового господарства під регіонами слід розглядати також й сукупність декількох країн у вигляді інтеграційного об'єднання.*

В масштабах світового господарства регіон виступає як сукупність країн, що має спільне географічне положення, подібні природні умови, спеціалізацію та рівень розвитку виробничої та невиробничої сфер, а від так саме за цих умов регіон можна розглядати не лише як підсистему національного або світового господарства, а й як відносно самостійну його частину. Економічна самодостатність регіону у такому випадку є умовою його впливу як на розвиток країни, так і світового господарства в цілому. В сучасних умовах, коли роль держави суттєво послаблюється процесами інтернаціоналізації і глобалізації, регіон визначається як територія, значення якої залежить від її функціонального та політичного змісту і може включати відповідні інститути, практики і відношення, формуючи особливе громадянське суспільство[5,с.86].

Характер сучасного розвитку світового господарства в аналізі сутності регіону дозволяє окрім визначення *територіального (або географічного) підходу* також й *інтеграційний підхід*, який ґрунтується на наявності стійких економічних зв'язків, високому рівні компліментарності [20,с.5-6].

Сучасне світове господарство має складну ієрархічну структуру, що характеризується різномірною таксономічною моделлю, в якій у просторовому відношенні можна виокремити локальні регіональні утворення, мікрорегіони, мезорегіони, макрорегіони (або національні регіональні утворення), мегарегіони, метарегіони тощо (табл.1).

Локальні регіональні утворення засновані на особливостях культури бізнесу, притаманній окремим регіонам, організації праці, історичних умовах розвитку регіонів та ін. Саме географічна агломерація компаній (фірм) які працюють в одній, або в декількох споріднених галузях економіки, створює регіональний кластер, позитивними ефектами розвитку яких стають ефекти масштабу, розширення та синергетичний ефект. Локальні регіональні утворення виступають як низовий рівень регіону, який разом з іншими може утворювати сукупність регіонів більш високого порядку, а від так саме від них залежить подальший рівень розвитку національної і світової економіки.

Просторова структура світового господарства

Рівень регіону	Приклади застосування	
	географічний підхід	інтеграційний підхід
<i>Метарегіони</i>	Північна Америка, Африка, Європа, Азія	американський ринок, європейський ринок, азійсько-тихоокеанський ринок
<i>Мегарегіони</i>	Центральна Америка, Західна Європа, Південно-Східна Європа	ЕС, НАФТА, АСЕАН, ЧЕС, МЕРКОСУР
<i>Макрорегіони</i>	Балканські країни, країни Балтії, національні країни	Національний територіально-виробничий комплекс
<i>Мезорегіони</i>	Економічні райони в структурі національної економіки (Донбас в Україні, Ельзас і Лотарингія у Франції)	Регіональні територіально-виробничі комплекси, вільні економічні зони, єврорегіони
<i>Мікрорегіони</i>	Територіальна частина в структурі економічного району (Сіліконова долина в США)	Мікрорегіональні об'єднання
<i>Локальні регіональні утворення</i>	Міста, сільські райони	Кластери, комбінати тощо

Мікрорегіони формуються в рамках мезо- і макрорегіонів і ґрунтуються на системі договірних відносин, які виникають в наслідок розвитку спільної виробничої діяльності, створення зарубіжних філіалів компаній, формування міжнаціональних територіально-виробничих комплексів тощо.

Мезорегіони ґрунтуються на комплексі специфічних зв'язків і відповідних відносин, які виникають між суміжними територіями в рамках однієї країни (або малими регіонами прилеглих країн), існування яких зумовлено цілісністю, сталим характером виробничо-коопераційних зв'язків тощо. Як правило мезорегіони характеризуються формуванням відповідних економічних районів в структурі національного господарства, розвиток яких спрямовується відповідною регіональною політикою з боку держави.

Макрорегіони охоплюють низку зв'язків, сукупність відносин, які виникають в структурі національної економіки (або між окремою групою країн), що вимагає проведення спільної макроекономічної політики (економічної, науково-технічної, валютно-фінансової і ін.) і ґрунтується на формуванні єдиного цілісного господарського комплексу країни зі своєю структурою і органами управління.

Мегарегіони виникають в системі світового господарства на основі поглиблення економічних зв'язків, розвитку інтеграційної взаємодії країн певного регіону, наслідком чого стає виникнення регіональних інтеграційних об'єднань. Поширення інтеграційних процесів між країнами (інтеграційними об'єднаннями) певного континенту призвело до формування *метарегіонів* в системі сучасного світового господарства.

Процес регіонального розвитку в контексті світогосподарського розвитку має власну діалектику. На першій стадії потенційний регіон формує відповідну соціально-економічну та географічну частину. На другій стадії розвитку регіоналізації визначаються відповідні напрями і канали регіональної співпраці. На завершальній (третій) стадії регіон стає відокремленим актором в системі міжнародних відносин, для якого притаманні ідентичність, інституціональна визначеність тощо. В розвитку регіоналізму можна класифікувати дві хвилі: перша ініціюється центром для периферії з метою досягнення регіональної узгодженості, тобто можна визначити цей напрям розвитку регіоналізації як

зверху донизу. На другій хвилі регіоналізму посилюється, навпаки, ініціатива на місцях, а сам процес регіоналізації отримує напрям знизу доверху [28].

В умовах поглиблення процесів глобалізації і регіоналізації роль регіонів посилюється, а самі вони безпосередньо стають важливими учасниками конкурентних відносин не тільки на національному й міжнародному, а й на глобальному рівнях. Спроможність забезпечувати високий рівень продуктивності порівняно з іншими регіонами національної та світової економіки, створювати нові ресурси регіонального розвитку і забезпечувати рівень добробуту населення (що відображається комплексною системою індикаторів, які відображають стан і динаміку розвитку регіону), визначають міжнародну конкурентоспроможність регіону.

В системі багатьох показників (індикаторів), що дозволяють оцінити рівень міжнародної конкурентоспроможності регіону доцільно використовувати значний масив вже напрацьованих методик, які пропонують різні міжнародні організації, що здійснюють моніторинг різних аспектів функціонування світового господарства. Серед найбільш поширених є наступні:

індикатори моніторингу ринку, що використовуються для дослідження Цілей розвитку тисячоліття (див. <http://www.mdg-trade.org>),

статистична база даних COMTRADE, що охоплює інтеграційні об'єднання світу, яку пропонує ООН (<http://www.unstats.un.org>),

індикатори, що досліджують зміни у розвитку єдиного внутрішнього ринку країн Європейського Союзу, стан регіонів цього інтеграційного об'єднання, рівень їх конкурентоспроможності (див. (<http://ec.europa.eu>),

база Міжнародних торговельних індикаторів, що розроблена ОЕСР і яка забезпечує міждисциплінарний підхід до аналізу торговельних аспектів розвитку глобалізаційних процесів, пропонує три основних індикатори конкурентоспроможності: конкурентоспроможність експорту, імпорту та загальна конкурентоспроможність (див. <http://stats.oecd.org>),

Світовий Банк пропонує низку індикаторів з навколишнього середовища, розвитку демографічних процесів, економічного стану і т.п. (див. <http://www.worldbank.org>), а також для дослідження умов ведення бізнесу “Doing Business”(див.<http://www.doingbusiness.org>),

статистичний відділ ESCAP пропонує оперативну базу даних з основними щорічними індикаторами зокрема економічними, демографічними індексами (див. <http://www.unescap.org>), а також пропонує різноманітні короткострокові індикатори по окремим країнам (див. <http://www.unescap.org>),

Freedom House та Heritage Foundation використовують комплексні індекси для ранжування країн за рівнем економічної свободи, корупції та хабарництва (див. <http://www.freedomhouse.org>),

Світовий економічний форум щорічно розраховує індекси глобальної конкурентоспроможності та конкурентоспроможності бізнесу «Global Competitiveness Report», (<http://www.weforum.org> та <http://www.imd.ch>),

UNCTAD пропонує торговельні індекси і індексу розвитку (див. <http://www.unctad.org>).

Базовий підхід до визначення конкурентоспроможності регіонів можна сформулювати, ґрунтуючись на концепції конкурентоспроможності національної економіки, запропонованої М.Портером [14]. Згідно з цією концепцією для визначення міжнародної конкурентоспроможності необхідно застосування комплексного підходу до оцінки порівняльних переваг націй, який заснований на динамічному співвідношенні умов попиту, споріднених і суміжних галузей, інституційних умов. На світовому ринку конкурують, насамперед, виробники, а не держави. Конкуренція на внутрішньому ринку примушує шукати зовнішні ринки збуту за умови достатньої конкурентоспроможності

товару. Для успіху на світовому ринку необхідні: по-перше, правильно вибрана конкурентна стратегія фірми, і по-друге, конкурентні переваги країни. Умови конкуренції, як на національному, так і на світовому ринку, постійно видозмінюються. Успіх на зовнішньому ринку залежить від правильно вибраної конкурентної стратегії. Конкуренція припускає постійні зміни в галузі, що істотно відбивається на соціальних і макроекономічних параметрах країни базування, а від так, важливу роль у формуванні конкурентоспроможності регіонів відіграє держава.

Відповідно до концепції М.Портера, розвиток конкурентоспроможності регіону (як і національної економіки в цілому) відбувається за відповідними стадіями, які визначають його розвиток в певні періоди часу, залежно від чотирьох основних стимулів, що безпосередньо впливають на конкурентоспроможність в системі міжнародного поділу праці, а саме: факторів виробництва, інвестицій, інновацій і добробуту. Перші три стадії забезпечують економічне зростання, остання – занепад. Конкурентна перевага регіону забезпечується:

на першій стадії – завдяки факторами виробництва, сприятливим умовам виробництва (тобто забезпечується однією детермінантою),

на другій стадії – на основі активного інвестування в систему освіти, технологічний розвиток (забезпечується трьома детермінантами),

на третій стадії – за рахунок створення нових видів продукції, виробничих процесів та інших новацій (забезпечується всіма детермінантами),

на четвертій стадії – за рахунок вже створеного добробуту (ґрунтується на всіх детермінантах, які однак використовуються не в повному обсязі).

Для детермінант конкурентоспроможності призводить до того, що конкурентоздатні галузі формують кластери взаємопов'язаних галузей, що дозволяє проаналізувати динаміку конкурентних переваг у кожному конкретному випадку. Конкурентоспроможні галузі взаємопов'язані вертикальними і горизонтальними зв'язками, розвиток яких приводить до появи нових конкурентоспроможних галузей. Галузі економічної діяльності розподілені в регіональному і в національному господарстві нерівномірно, для ефективного їх розвитку необхідне об'єднання даних галузей у відповідні виробничі системи – *кластери* – групи географічно пов'язаних компаній і організацій, що співпрацюють з ними, функціонують в певному виді бізнесу і взаємодоповнюють один одного [18,с.59; 25,с.87-102].

Кластерний підхід до оцінки виробничих систем є альтернативним до традиційного секторального підходу в економічних дослідженнях ринкової організації. Поступовий перехід від активного державного регулювання на користь посилення економічних механізмів сприяли появі (в першу чергу в країнах з високим рівнем розвитку ринкових відносин) різноманітних мережених структур, що поєднували різноманітні та взаємодоповнюючі фірми. Подібне об'єднання компаній, що використовують спільні ресурси, технології, інформацію, канали збуту і розповсюдження і т.п. стимулювало посилення спільної співпраці, що пов'язано з ефектом синергії, а це, в свою чергу, сприяло активізації й інноваційної діяльності.

На рівні безпосередньо виробників кластерна концепція передбачає формування стратегічної групи, яка складається зі спеціалізованих постачальників навколо однієї (або декількох) центральної компанії. Кластерна концепція, що реалізується на галузевому рівні, охоплює внутрішньогалузеві та міжгалузеві зв'язки в рамках ланків виробничо-технологічних ланцюгів, які існують на регіональному рівні. Макрорівень кластерної концепції охоплює рівень взаємозв'язків промислових груп, що сформовано на основі спеціалізації як в регіональному, так і в національному господарстві.

З точки зору спроможності кластера впливати на економічний розвиток регіону можна виділити:

по-перше, такі кластери, які сприяють максимально повному використанню потенціалів кожного учасника кластера, через розвиток спільної діяльності,

по-друге, потенційні кластери, які мають певні передумови для розвитку кластера у майбутньому,

по-третє, приховані кластери, які мають, але не використовують можливості для взаємного доповнення.

Кластери слід розглядати як нові виробничі системи, які формуються в рамках певного регіону, і що поєднують взаємопов'язані фірми, діяльність яких спрямована на виробництво продукції (послуг) з високим рівнем міжнародної конкурентоспроможності. Кластеризація економіки (як на регіональному, так і на національному рівнях) дозволяє підвищити рівень продуктивності праці всіх учасників кластеру через поглиблення поділу праці, активізацію інноваційної діяльності.

Регіоналізація є своєрідне продовження глобалізації і виступає як одна з її зовнішніх форм [11,с.17]. При цьому, формування регіональних економічних комплексів в світовому господарстві слід розглядати в якості важливої компоненти глобалізаційного розвитку, а відтак, можна говорити про створення в масштабах світового господарства в подальшій перспективі глобальних спеціалізованих регіонів за рахунок [6,с.129-130]: зростання транснаціонального простору, розширення діяльності міжнародних організацій; формування тіньового процесу транснаціоналізації та глобалізації; відокремлення регіонів світу, що формують світову інфраструктуру з виробництва високотехнологічних товарів; закріплення ресурсно-сировинної спеціалізації за окремими регіонами світу.

Таким чином, підводячи підсумок, можна зазначити, що інтеграційні процеси сприяють розвитку економічного регіоналізму. Позитивним стимулом для інтеграції є зусилля країн щодо створення більш широкого ринку, який формує група країн, що мають спільне географічне положення, подібні природні та кліматичні умови, відповідний рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Досягнення високого рівня компліментарності, досягнення стійких економічних зв'язків, створюють якісно нові умови виділення регіонів у вигляді інтеграційних утворень в структурі сучасного світового господарства. Країни-учасниці інтеграційного об'єднання створюють особливі умови для вільної торгівлі, переміщення ресурсів. Негативним наслідком інтеграції може стати дискримінація по відношенню до країн, які не є членами інтеграційного утворення. Тому, якщо регіоналізм не погіршує умови для торгівлі з іншими державами, його можна вважати позитивним чинником розвитку світового господарства. В цілому ж інтеграційні процеси відкривають доступ до багатьох економічних ресурсів, технологій, розширюють ринки збуту, захищають від зовнішньої конкуренції учасників інтеграційного об'єднання, спільними зусиллями легше вирішуються соціальні проблеми.

1.2. РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛІЗМ: СУТНІСТЬ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ

Процеси регіональної економічної посилюються в сучасній світовій практиці, що відображають кількісні показники розвитку сучасних інтеграційних об'єднань та інших форм інтеграційної взаємодії на різних рівнях. При цьому, поглиблення глобалізації, її поширення на всі сфери життєдіяльності людства наділяють процеси регіональної інтеграції якісно нових ознак. За таких умов регіони у світовій економіці стають особливими акторами міжнародних відносин, будуючи нову просторову конфігурацію сучасного глобального простору[20].

Вивчення сучасної наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що сьогодні сформовано достатню теоретико-методологічну основу дослідження процесів

розвитку регіональної інтеграції, формування регіону як цілісної системи (наукові розробки М. Аллє, Б. Баласси, Е. Болдвіна, Ю. Борко, В. Будкіна, О. Буторіної, У. Ваннопа, Е. Венайблза, О. Гранберга, М. Гюнарсона, М. Джинніса, В. Загашвілі, У. Ізарда, М. Кітінга, Л. Ліндберга, Дж. Лессінджера, Р. Лукаса, Д. Лук'яненко, Н. Мікули, Д. Мітрані, В. Моллє, Ж. Монне, Дж. Новотні, Ю. Пахомова, М. Перкманна, А. Поручника, А. Скотта, Ф. Содербаума, Г. Снукса, М. Сторпера, А. Хааса, Б. Хеттне, В. Чужикова, М. Шиффа, Ю. Шишкова та інших). Незважаючи на достатню кількість праць, у науковій літературі недостатньо дослідженим залишається визначення регіону в міжнародній економіці, процеси глобальної регіоналізації, відповідно, виникає об'єктивна потреба визначення сутності регіоналізації та регіоналізму, зв'язування теоретико-методологічних засад їх розвитку.

Аналіз наукової літератури, дозволяє дійти наступного висновку. Традиційно регіон розглядається з точки зору декількох ознак: його територіальності, самодостатності, яку забезпечує відтворювальний механізм, функціональності тощо, які виступають певними характеристиками організації відносно завершеного господарського комплексу в структурі національного господарства, що відрізняє цей регіон від інших територій, має відповідну цілісність [2-3,7,10,14,18]. Однак, як справедливо наголошував О. Гранберг, кожний регіон (крім світу у цілому) може бути представлений як елемент деякої ієрархічної системи регіонів [7, с.15], що на думку В. Чужикова свідчить про відкриту ієрархічну поліструктурну систему регіонів [13,с.14]. Така поліструктурна система регіонів вже не обмежується виключно національними кордонами, а від так утворення регіонів може бути пов'язано із групою країн, що мають спільне географічне положення, подібні природні умови, подібні спеціалізацію та рівень розвитку виробничої та невиробничої сфер [12,с.3]. Слід погодитись із думкою української дослідниці І.Гладій про те, що регіон, як суб'єкт міжнародної економіки, охоплює не тільки держави, а й окремі їх території [5,с.222]. Виникнення подібних регіональних утворень на різних рівнях викликано наявністю певних спільних інтересів та задач, які формують країни (або їх території), для вирішення яких останніми й створюються відповідні формування [11].

Оптимізація соціально - економічної структури територій через розвиток внутрішньоекономічних зв'язків, що розвиваються в межах національної економіки, та розширення і поглиблення співпраці з регіонами, що відносяться до інших держав й визначає сутність процесу регіоналізації[1]. Цей процес і є проявом регіональної інтеграції, що ґрунтується на розвитку міжнародного поділу праці.

Історично так склалося, що найчастіше розрізняють два ступені розвитку інтеграції поверхневу та глибоку [15]. Якщо перший ступінь є пов'язаним із зниженням або навіть бар'єрів у торгівлі товарами, то глибока інтеграція передбачає:

додаткові елементи гармонізації національної політики (особливо тих її напрямів, що стосуються податків та субсидій, які формують стимули для виробництва і торгівлі), правового регулювання сфери виробництва і торгівлі (антимонопольне право, комерційне право, трудові відносини тощо);

розвиток внутрішньої мобільності факторів виробництва (як капіталу, так і робочої сили), у тому числі через розвиток спільної інфраструктури (транспорту та комунікацій);

узгодженість макроекономічної політики (у тому числі фіскальну та монетарну) за для досягнення стабільних макроекономічних умов, розвиток спільної валютної політики;

створення відповідних інститутів для управління і сприяння інтеграції (регіональні фонди розвитку, установи з вирішення спорів та встановлення стандартів та ін.).

Таким чином, формування регіонів у міжнародній економіці пов'язано саме із розвитком глибоких форм інтеграції. Саме такі регіони й формують сучасну гео економічну та геополітичну конфігурацію світу, ознаки якої мають просторову природу [4,с.8-9]. Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що регіоналізація

відбувається не тільки у в національних межах. Хоча саме на цьому рівні відбувається пошук шляхів збереження ідентичності та самобутності регіону, оптимізація його соціально-економічної структури. Кінцевою метою розвитку регіоналізації у цьому сенсі є реалізації власного потенціалу розвитку на основі найбільш повного використання переваг взаємодії з зовнішнім середовищем з врахуванням переваг міжнародного поділу праці і умов дотримання національної економічної безпеки [6]. Структурування простору може відбуватися і на транснаціональному рівні, у результаті чого формується «система взаємодіючих регіонів», а економіка кожного регіону стає частиною одної або декількох регіональних систем [7,с.15].

Сучасна теоретична модель регіоналізації характеризується наступними принципами [1,с.70;12,с.5]:

- системність (елементи будь-якої суспільно-економічної моделі є взаємопов'язаними та взаємозалежними);
- ієрархічність (між кожним рівнем регіонального утворення існують зв'язки підпорядкування);
- динамічність (регіональні процеси динамічно змінюються);
- відкритість (модель має відкритий характер);
- стійкість (регіони пов'язані в єдину цілісність);
- конгруентність (модель дозволяє моделювати та співвідносити різні рівні регіональних устроїв і визначати рівні їх адекватної ієрархічної);
- поліструктурність (модель має складну структуру, основні елементи якої, в свою чергу, можуть мати свою підструктуру);
- комплементарність (складові елементи моделі не тільки знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, а й взаємодоповнюють друг друга);
- ідентичність (розвиток моделі відбувається під впливом різних фактори, які впливають на характер динамічних змін, однак в цілому вони не суперечать основній концепції побудови економічного простору);
- інституційна визначеність (модель має відповідні форми і власний механізм регулювання, в тому числі з можливою системою відповідних інститутів).

Якщо регіоналізація є процесом просторового структурування, то ідея цього структурування визначають сутність регіоналізму, який розвиток якого забезпечується через громадсько-політичний рух, спрямований на формування певних регіональних інститутів [8,с.396], ґрунтуючись на відповідних принципах[17,с.5] задля укріплення регіонів як суб'єктів політичних та управлінських відносин та реорганізації конкретного регіонального простору в парадигмі економічної та політичної залежності [19,с.2].

На думку М.Кітінга[9] розвиток регіоналізму може бути забезпечено двома шляхами: знизу-догори (політичний рух регіональних еліт, спрямований на посилення ролі регіонів) та зверху-вниз (надання центром більших прав регіональним спільнотам задля задоволення їхніх вимог, передачу частини повноважень у регіони та проведення більш активної регіональної політики). Ці два шляхи фактично й визначають два типи регіоналізму.

Розвитку регіоналізму сприяють різноманітні фактори, як зовнішні, так і внутрішні:

1. Національні (економічні, політичні, інфраструктурні, культурні, історичні тощо).
2. Транснаціональні (розвиток інтеграційних процесів, регіоналізація діяльності ТНК тощо).
3. Субрегіональні (геоекономічні, пов'язані із необхідністю спільного вирішення конкретних проблем, ефективного використання потенціалу і т.п. та геополітичні, які викликані необхідністю забезпечення безпеки).

4. Глобальні (поглиблення міжнародного поділу праці, забезпечення сталого розвитку, зростання взаємозалежності країн, спільне вирішення глобальних проблем тощо).

Внутрішні фактори розвитку регіоналізму (перші дві групи) пов'язані не тільки із економічними, політичними, культурними, історичними особливостями розвитку територій. Значний вплив на посилення регіоналізму забезпечують чинники транснаціонального характеру, які пов'язані з поширенням та поглибленням інтеграційних процесів, регіоналізацією діяльності ТНК. У свою чергу, зовнішні фактори (третя та четверта група) мають дію субрегіонального (які можуть бути геоекономічними та геополітичними) та глобального характеру. Під впливом зазначених факторів відбувається розвиток регіоналізму, який має хвилеподібний характер, при цьому кожна хвиля регіоналізму у світовому господарстві має свої певні особливості.

Регіоналізм розвивається хвилеподібно, і кожна хвиля має свої особливості, причини та наслідки [16,22]. Перша хвиля регіоналізму пов'язана з розвитком інтеграційних процесів серед країн Європи у 1950-1960х роках, які мали приблизно однаковий рівень розвитку, регіонально близько розташовані, характеризувались спільністю проблем забезпечення економічної динаміки. Друга хвиля регіоналізму, що припадає на 1980-1999 роки, охопила країни не тільки Європи, а й Північної та Південної Америки, Азії, Африки. Саме у цей час відбувається перехід до більш глибоких форм інтеграційної взаємодії європейських країн, активізація інтеграційних процесів в країнах Північної та Латинської Америки, Африки та Азії. З розвитком регіоналізму відбувається поступове розширення його впливу, що пов'язано із переходом від простого обмеження або скасування торговельних бар'єрів (старий регіоналізм) до більш глибоких форм інтеграції, що мають значно ширшу сферу (новий регіоналізм). Поширення нового регіоналізму призвело до того, що географічні кордони країн вже перестають співпадати просторовими колами проблем і задач, які потребують спільного вирішення, а це вже викликає необхідність дослідження трансконтинентальних напрямів розвитку інтеграційних процесів у світовому господарстві.

Таким чином, регіон, як суб'єкт міжнародної економіки, формування якого є наслідком поглиблення інтеграційного розвитку, стає важливим актором у системі сучасних міжнародних відносин. У результаті посилення регіоналізації світового господарства відбувається формування відповідної просторової конфігурації сучасного глобального простору. Основними принципами розвитку сучасної моделі регіоналізації є системність, ієрархічність, динамічність, відкритість, стійкість, конгруентність, поліструктурність, комплементарність, ідентичність та інституційна визначеність. Якщо регіоналізація є процесом просторового структурування, то регіоналізм визначає ідею цього структурування, його принципи та інститути, і розвивається через політичний рух регіональних еліт або через надання центром більших прав регіональним спільнотам. На розвиток регіоналізму впливають різноманітні фактори, основними з яких визначено національні, транснаціональні, субрегіональні та глобальні. Поглиблення інтеграційних процесів у світовому господарстві призвело до поступового переходу від старого до нового регіоналізму.

1.3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Починаючи з другої половини XX століття уряди більшості країн світу стали впроваджувати принципи відкритої економіки, вільного ринку задля створення нових можливостей для активізації міжнародної торгівлі та інвестицій. Особливо ця політика

стала поширюватися протягом останніх двох десятиріч. Поглиблення глобальних процесів у світовому господарстві призвело до зростання швидкості пересування ресурсів, мобільності людей, поширенню знань та інформації, що сприяє розвитку єдиного глобального світу. У той же час, саме поглиблення глобалізації стимулювало розвиток регіональних інтеграційних процесів у світовій економіці[1]. Таким чином, глобалізація сприяла появі та розвитку регіональних інтеграційних об'єднань у світі, а з іншого – активне поширення регіональних інтеграційних угод прискорило темпи глобалізації. Від так, процеси регіональної інтеграції та глобалізації мають тісний зв'язок, дослідження якого дозволить встановити концептуальні основи взаємодії цих процесів, їх складові, а також визначити потенційні зони ризиків і конфліктів, які потребують спільного урегулювання на регіональному та/або на глобальному рівнях.

У сучасних наукових дослідженнях сформовано теоретико-методологічні засади розвитку глобальної інтеграції (наукові розробки Ж. Атталі, Б. Баді, З. Баумана, О. Білоруса, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, В. Гееця, Л. Гуарнізо, А. Джонса, П. Дікена, М. Кастельса, Т. Левітта, Е. МакГрю, К. Омає, Ю. Пахомова, Дж. Перратона, Р. Робертсона, Л. Склера, Дж. Сороса, Дж. Стигліца, П. Тейлора, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона та ін.). Активізація процесів економічної інтеграції сприяли теоретичним дослідженням регіоналізації, про що свідчать наукові праці Б. Баласси, Е. Болдвіна, Ю. Борко, Дж. Бхагваті, В. Будкіна, У. Ваннопа, Е. Венайблза, М. Гюнарсона, М. Джинніса, В. Загашвілі, У. Ізарда, В. Іноземцева, М. Кітінга, П. Кругмана, Д. Лук'яненка, Д. Мітрані, В. Молле, А. Спартака, Ф. Содербаума, М. Сторпера, Я. Тінбергена, А. Хааса, Б. Хеттне, В. Чужикова, Ю. Шишкова та ін.

Достатня кількість сучасних наукових праць свідчить про дискусійність існуючих теоретичних та науково-методичних розробок процесів економічної інтеграції, що відбувається на різних рівнях, а від так, відповідних досліджень вимагає дослідження взаємозалежності процесів глобалізації та регіональної інтеграції, визначення концептуальної схеми їх взаємозв'язку, що ускладнює розробку механізму регулювання на регіональному та глобальному рівнях інтеграційного розвитку, впливає на ефективність національних стратегій економічного розвитку тощо. Актуальність зазначених проблем, необхідність їх вирішення зумовили вибір теми роботи, її мету й змістовну спрямованість.

Світовий інтегруючий розвиток ґрунтується на об'єктивній основі еволюції міжнародного поділу праці, у наслідок якого відкритість національної економіки фактично переростає в інтегровану до світового господарства систему та відбувається «тісніша інтеграція держав і народів світу» [2,с.32]. Глобалізація стала логічним результатом розвитку історичного процесу, і, на думку Б.Баді [3,с.28], характеризується гомогенізацією світу, у якому посилюється взаємозалежність та відбувається посилення впливу транснаціональних рухів та організацій одночасно із послабленням та руйнуванням державного суверенітету.

Відсутність точного визначення терміну «глобалізація» у сучасній науковій літературі часто призводить до суперечливих уявлень про глобалізацію, навіть поєднання цього процесу із процесами інтернаціоналізації, лібералізації, регіоналізації тощо [4], що дає змогу визначити складність та багато структурність феномену глобалізації. Поява нових систем виробництва, розвиток транснаціональних культурних моделей та нових транснаціональних інститутів, формування глобальних політичних процесів; виникнення нової соціальної ієрархії у суспільстві; розповсюдження глобального управління посилили науковий інтерес до проблем глобалізаційного розвитку, починаючи з 1970-х років [5].

У найпростішому розумінні глобалізація розглядається як поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності країн світового господарства, у результаті чого відбувається створення єдиного ринку з вільним переміщенням та зростанням потоків товарів, послуг, робочої сили і капіталу, інформації тощо. Саме на це звертали увагу перші дослідники глобалізації (Р.Робертсон та ін.), які зв'язали процес глобалізації з логікою перетворення світу у єдине ціле [6,с.27; 7,с.3-4; 8,с.305-309; 9,с.25-31]. Сучасні дослідники акцентують особливу увагу саме на створенні єдиного ринкового простору, звертаючи увагу на базис, завдяки якому це відбувається. Так, на думку Т.Левітт формування глобальних ринків визначається діяльністю глобальних компаній [10,с. 2].

Формування єдиного світу цілком логічно пояснювалось з точки зору теорій конвергенції (Дж.Гелбрейт[11], Р. Арон[12]), модернізації (М.Вебер, М.Леві, Г.Мюрдаль), постіндустріального суспільства (Д.Белл, Дж.Гелбрейт [13]). У наслідок поступової заміни традицій новаціями, які в умовах НТР активно поширюються в світі, зменшуються відмінності між країнами. У світогосподарському розвитку, який знаходиться на етапі саме постіндустріального суспільства, нові знання та здібності їх створювати стають основними ресурсами економічного зростання[14].

Капіталістична економіка, вважає І.Валлерстайн[15], складається з трьох основних елементів:

- єдиного ринку, який працює за принципом максимізації ринку,
- наявності певних державних структур, які мають різний ступінь впливу в межах і поза межами окремих суспільств,

- забезпечення присвоєння створеної додаткової вартості у такій системі експлуатації, що охоплює три ступені: центральні простори, напівпериферійні країни і периферію, і створює умови як інтеграції світу, так і його занепаду.

Єдина ринкова система, що ґрунтується на ринковому фундаменталізмі та ліберально-демократичних цінностях, на думку Ж.Атталі [16,с.11] і призведе до нової структуризації світу, у якому формуються відповідні економічні простори в структурі єдиного світового господарства, і які також ґрунтуються на відповідних нормах та цінностях. Роль таких регіональних просторів (економік) буде зростати, і саме регіони (регіони-тріади) в умовах глобалізації стають справжніми джерелами економічної енергії, вважає К.Омає [17, с.8].

Слід звернути увагу, що саме механізм ринкової економіки зробив систему світового капіталізму ненадійною, сучасна фінансова капіталоκραтія поступово відчужується від суспільства, вважає Дж.Сорос [18,с.23-25]. Саме цим можна пояснити поступову трансформацію поглядів Ф.Фукуями, у ранніх працях якого обґрунтовувався глобальний розвиток через універсалізацію ліберальної демократії за рахунок поширення західних цінностей у різних країнах світу (вестернізація)[19]. Пізніше у своїх роботах дослідник наголошує на необхідності активного державного регулювання [20].

Сучасний науковий глобалізаційний дискурс [4,с.2-10] визначають три основні напрями: гіперглобалістичний (К.Омає, Ф. Фукуяма А. Джонс, П. Дикен), скептичний (І.Валлерстайн, Дж.Томпсон, П.Херст та ін.) та трансформістський (М.Уотерс, Р.Робертсон, У.Бек). Відповідно до першого напрямку його представники вважають, що глобалізаційні зміни фундаментальні за своєю суттю, що унеможливорює зворотній зв'язок усіх трансформацій, що відбуваються. На думку представників другого напрямку глобалізація лише відображає певний етап розвитку процесу інтернаціоналізації. На складну ієрархічну структуру сучасного світу, що визначається соціальним розподілом, звертають увагу представники третього напрямку, які розглядають глобалізацію як довгостроковий суперечливий процес.

Можна цілком погодитись з думкою про те, що у наслідок поглиблення глобалізаційних процесів сучасний світ стає більш сегментованим, а звідси актуалізується розуміння відмінностей та загальностей в рамках цивілізації [21,с.17]. Саме «зіткнення цивілізацій» може стати основною проблемою нового світового устрою, оскільки саме цивілізаційні відмінності (що визначають різні типи цивілізацій) є фундаментальними за своєю природою, вважає С.Хантінгтон [22,с.550].

В умовах глобального розвитку національні кордони не зникають, а стають більш прозорими, у наслідок чого підвищується мобільність товарних та ресурсних потоків, які вже неможливо стримувати в межах певної території [23]. У глобальній взаємопов'язаній мережі, вважає М.Кастельс[24], досягається новий рівень їх продуктивності, основним джерелом якого стають знання. При цьому, відносини між територіями суттєво змінюються, оскільки відбувається інтенсифікація соціальних відносин, і виникає «просторово-часова дистанційність», наголошує Е.Гідденс [25,с.64], оскільки локальні події залежатимуть від подій, які відбуваються у інших місцях. У наслідок цього поступово змінюється структура світового господарства, яке одночасно виступає і як єдина система, і як система, у якій взаємодіють відповідні регіональні сектори, як національні, так і регіональні [26,с.51].

Варто зазначити, що у міжнародній економіці визначення регіону є не менш дискусійним. У найбільш загальному сенсі регіон розглядається як певна група країн географічно зазначеної області» [27]. Такі регіони, які існують у вигляді відповідних регіональних об'єднань, вважає В.Геєць, формують сучасну конфігурацію геоекономічної та геополітичної карти світу [28,с.8-9]. Слід погодитись із визначенням регіону як певного простору, що утворює сукупність країн певного регіону/континенту світу з високим ступенем інтенсивності економічних зв'язків, які виникають на основі спільних інтересів, ресурсного забезпечення, рівня розвитку виробничих сил та характеру спеціалізації, комплементарності торгівлі, в тому числі у форматі інтеграційного об'єднання [21,с.65].

У наслідок дії глобальних процесів, їх впливу на роль держави у сучасному світі, поступово змінюється поняття «територіальності», а від так, можна зазначити, що і в подальшому буде змінюватися роль регіонів відносно держав, оскільки зменшення різноманітних бар'єрів на рівні інтеграційних утворень поступово призводить до необхідності досягнення економічного суверенітету вже на рівні не окремої держави, а на рівні певного простору, який утворюють декілька країн-інтегрантів. Крім того, формування єдиних регіональних просторів в умовах глобалізації знаходиться й під впливом того, що економічні інтереси суб'єктів господарювання вже не обов'язково мають співпадати з існуючим адміністративно-територіальним розподілом, що, у свою чергу, може сформувати особливі передумови для розвитку регіоналізму, який ґрунтується на спільності інтересів територіальних суб'єктів. На домінуванні економічного інтересу у розвитку сучасного регіоналізму наголошує Р.Страссолдо [29,с.1], визначаючи, що територіальний розподіл праці, формування економічних ринків вільний рух товарів та ресурсів, можуть забезпечити відповідні економічні інтереси у розвитку регіоналізму.

Слід зазначити, що перші теоретичні обґрунтування появи регіоналізму пояснювали практичність використання переваг, зумовлених саме територіальним поділом праці (наукові розробки І.фон Тюнена, А.Вебера, Г.фон Шмоллера, В.Рошена, В.Кристалера, А.Льоша). З середини ХХ ст. відбувається суттєве переосмислення та відокремлення регіональної науки, фокус досліджень якої зорієнтовано на просторову складову розвитку виробничих відносин, а також політичних, соціальних та ін. [30].

Посилення глобалізаційних процесів суттєво вплинуло на еволюцію теорій регіонального розвитку, формування нових просторів у сучасній системі світового

господарства, де характер функціонування сучасних регіонів суттєво впливає на світо господарську динаміку в цілому. Так, визнаючи особливу роль регіонів у системі сучасних міжнародних відносин, А.Скотт, М.Сторпер [31-32], зазначають, що глобальний розвиток відбувається під впливом розвитку регіонів, що визначатиме процес регіоналізації глобального простору. Це цілком узгоджується з принципами нової економічної географії (П.Кругман, Е.Венайблз, М.Фудтжита) [33-34], відповідно до якої порівняльні переваги просторового розвитку забезпечують дві групи факторів: фактори, які пов'язані з територіальним розташуванням, природними ресурсами, і вплив яких поступово зменшується, а також фактори, що є результатом діяльності та розвитку суспільства і які стають головуючими, забезпечуючи модернізацію економік (в першу чергу це стосується людського капіталу, розвитку інститутів тощо). Базовими факторами сучасного просторового розвитку стають [9]:

- просторова концентрація населення та розвиток міських агломерацій (density),
- економічна відстань, що скільки ступенем віддаленості, а рівнем розвитку інфраструктури, від якого залежатиме рівень трансакційних витрат (distance),
- інституційні бар'єри, що зменшують мобільність товарів і факторів виробництва, обмежують доступ до суспільних благ та ін. (division)

Виникає необхідність досягнення певного балансу між функціональністю і територією в межах певного регіону, який утворюють декілька країн, яким Б.Хеттне пропонує узгодження зусиль задля розвитку регіональної економіки [8]. При цьому дослідник наголошує, що під впливом світогосподарського розвитку відбувся перехід від старого регіоналізму, у якому домінувала внутрішньо-орієнтована протекціоністська складова регіонального розвитку (що відповідала рівню проблемам розвитку біполярної системи), до нового регіоналізму, який характеризується не тільки лібералізацією торговельних відносин, а й появою інших більш глибоких форм інтеграційної взаємодії, у тому числі гармонізацію макроекономічної політики, національних законодавств тощо. Концепція нового регіоналізму отримала своє науково-методичне забезпечення у розробках М.Кітінга, Д.Родріка, Ч.Віплоса та ін.) [23]. Регіоналізація ґрунтується на розвитку регіональної економічної інтеграції, класичні форми розвитку якої запропановано Б.Баласою [35].

Поява та розвиток потужних міжнародних регіонів на інтеграційній основі дозволяє визначити глобальні признаки процесів регіоналізації у системі сучасного світового господарства, оскільки подібні регіони набувають особливого впливу на характер його розвитку. Відтак, регіональна економічна інтеграція стає частиною більш загального явища - «регіоналізму, що глобалізується» [36, с.5], а глобальні регіони стають важливою компонентою глобалізаційного розвитку [37, с.129-130]. У сучасних умовах глобального розвитку формується нова архітектура просторів, які, з одного боку є глобальними за територіальним охопленням, так і за рівнем організації у межах цієї архітектури усіх просторів, які раніше виникли та оформились [38]. Все це вимагає відповідних досліджень вже на рівні нової науки глобальної регіоналістики [21, 39], предметом досліджень якої мають стати питання регіональної конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій, мультиакторність глобальної регіоналізації, проблеми розвитку складноструктурової мережі взаємодії, що розвивається на різних регіональних рівнях (локальному, мікро-, мезо-, макро-, мега-, метарівнях) і охоплює держави, суспільство, бізнес.

Визначення концептуальних основ регіоналізації у сучасному світо господарському розвитку в контексті сучасного глобалізаційного дискурсу дозволило зробити наступні висновки. Регіоналізація, як форма прояву регіональної економічної інтеграції, стала важливою складовою світогосподарської динаміки. Процеси регіоналізації світового господарства виступають певним етапом і формою прояву

глобалізаційного розвитку та формування сучасного світоустрою, при цьому з точки зору міжнародної економіки регіони виступають активними суб'єктами глобалізації. Сучасна просторова структура світового господарства характеризується складною архітектурою, важливу роль у якій відіграють регіони, створення яких ґрунтується на інтеграційній основі. Подальші дослідження процесу глобальної регіоналізації дозволить отримати нові знання щодо проблем регіонального в умовах поглиблення глобалізації.

1.4. СУЧАСНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Найбільш знаковим процесом кінця XX – початку XXI століття стала глобалізація, в умовах якої не тільки збільшуються обсяги міжнародної діяльності і створюються нові форми міжнародних політичних, економічних, соціокультурних відносин, а й розвиваються такі просторові зрушення, що призводять до появи якісно нових ознак розвитку світового господарства. Пов'язано це з посиленням процесів регіоналізації, які набувають глобальних ознак.

Сучасною наукою сформовано теоретико-методологічні засади розвитку глобальної інтеграції, формування світового економічного простору тощо (наукові дослідження Р. Арон, Ж.Атталі, Б.Баді, З.Баумана, У.Бек, Д.Белла, І.Валлерстайна, Е.Гідденса, Дж.Гелбрейта, П. Дікена, М.Кастельса, Т.Левітта, К.Омає, Дж.Перратона, Я.Пітерса, А.Портеса, Р.Робертсона, Л.Склера, Дж.Сороса, Дж.Стигліца, П.Тейлора, Е.Тоффлера, Ф.Фукуями, С.Хантінгтона, Д.Хелда, С.Хоффмана та ін.). Дослідженню проблем розвитку регіональної інтеграції, регіону як цілісної системи, присвячено праці П.Агшійон, М.Алле, Б.Баласса, Е.Болдвіна, Дж.Бхагваті, У.Ваннопа, Е.Венайблза, М.Гюнарсона, М.Джинніса, У.Ізарда, М.Кітінга, П.Кругмана, Р.Купера, Е.Мансфілда, К.Маркусена, А.Маршала, Д.Мітрані, Ж.Монне, Ф.Содербаума, М.Сторпера, Я.Тінбергена, А.Хааса, Б.Хеттне, М.Шиффа. Вагомий внесок в розвиток концептуальних підходів щодо дослідження зазначених проблем пов'язаний з науковими працями українських та російських учених, в яких інтеграційні процеси досліджуються як на глобальному рівні (Е.Азроянц, О. Білорус, А. Гальчинський, В. Гесць, Н. Гражевська, А. Ельянов, В. Загашвілі, В. Іноземцев, Е. Кочетов, В. Кувалдін, Д. Лук'яненко, А. Мазаракі, М. Максимова, В. Медведєв, О. Неклесса, Т. Орехова, І. Осадча, В. Пантін, Ю. Пахомов, А. Поручник, Є. Савельєв, А. Старостіна, М. Чешков, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, А. Поручник, А. Філіпенко, Г. Черніченко, Ю. Яковец), так і на регіональному (Ю. Борко, В. Будкін, О. Буторіна, І. Гладій, О. Гранберг, М. Делягін, М. Долішній, Л. Зевін, Ю. Макогон, Н. Мікула, Ю. Орловська, В. Сліденко, А. Спартак, В. Чужиков, В. Шемятенков, Г. Широков, Ю. Шишков, І.Школа). Глобальні трансформації та динамічні зміни, що відбуваються в сучасних умовах актуалізують дослідження об'єктивних процесів інтеграції, що відбувається на різних рівнях, і які впливають на визначення інтеграційної стратегії розвитку країн світової економіки, суб'єктів господарювання тощо.

Еволюція продуктивних сил неминує призводить до взаємопроникнення і зближення економік різних країн в масштабах світового господарства через встановлення сталих зв'язків між суб'єктами міжнародних економічних відносин, в результаті чого відтворювальний процес, який відбувається в рамках окремої країни, стає невід'ємною складовою цього процесу, який відбувається вже на глобальному рівні. А відтак, на об'єктивній основі еволюції міжнародного поділу праці ґрунтується й світовий інтегруючий розвиток [6]. Формування стійких виробничо-економічних зв'язків між окремими країнами на основі міжнародного розподілу праці відображають процеси інтернаціоналізації. За своєю суттю інтернаціоналізація означає процес переплетення і

об'єднання економік різних країн, корпорацій, компаній, який виявляється у створенні окремими економічними агентами зарубіжних господарських суб'єктів, розширенні їх діяльності на міжнародному рівні та у розвитку наднаціональних форм зв'язків на міждержавному рівні. Міжнародна економічна інтеграція є вищою формою інтернаціоналізації господарського життя. Розвиток продуктивних сил різних країн неминуче приводить до необхідності встановлення міжнародних зв'язків, взаємопроникнення економік, пошуку колективних форм забезпечення економічних інтересів держав, що, нарешті, і стало поштовхом до формування та розвитку економічної регіоналізації світового господарства, починаючи з другої половини XX століття [10,с.3].

В масштабі планети інтернаціоналізація виступає як глобальна інтеграція, в масштабі регіону – як регіональна інтеграція [3,с.45], таким чином глобалізація не відмінняє регіоналізацію, а й сприяє появі нових форм і способів інтеграції країн, які знаходяться на різних ступнях суспільно-економічної зрілості [11,с.4]. В свою чергу, регіональна інтеграція є частиною загальносвітового процесу, що охоплює різні країни, незалежно від ступеню їх розвитку [8,с.20]. Глобалізація органічно пов'язана з регіоналізацією, оскільки саме через створення регіональних інтеграційних об'єднань досягається відповідних ефект масштабу, а від так, регіоналізація є своєрідним етапом глобалізації, звідси, можна визначити, що в сучасних умовах розвитку міжнародного розподілу праці в рамках об'єднувальної (інтеграційної) тенденції відбувається: глобальна інтеграція (всесвітня економічна інтеграція), яка ґрунтується на процесах транснаціоналізації і виступає у формі глобалізації; і регіональна інтеграція, яка пов'язана з міждержавною взаємодією і ґрунтується на територіальній системі розміщення продуктивних сил і формуванні відповідних міждержавних територіально-виробничих комплексів.

Сьогодні майже всі члени СОТ є членами щонайменше однієї регіональної угоди (за виключенням Монголії). В світовому господарстві спостерігається одночасна участь країн світу в декількох регіональних торговельних угодах, які накладаються один на одне, не тільки створюючи комплексний і складний механізм взаємодії, а й посилюючи конкуренцію серед декількох торгових режимів. В середньому на кожену країну-члена СОТ припадає 12 преференційних торговельних угод (для порівняння – на початку 1990х років країна-член СОТ приймала участь в середньому в двох регіональних угодах) [12, с.55]. Станом на початок 2011 року ГАТТ/СОТ було нотифіковано 453 регіональні торговельно-економічні угоди, з яких 288 є активно функціонуючими.

Моніторинг регіональних торговельних угод, статистичний огляд та, відповідно, й їх ускладнюється декількома обставинами. Регіональні торговельні угоди охоплюють товари та послуги, однак статистична база, яку формує СОТ, окремо враховує торговельні угоди, що стосуються товарів, та торговельні угоди, які охоплюють торгівлю послугами. Від так, загальна кількість регіональних торговельних угод суттєво завищеною. База даних також враховує приєднання до вже існуючої угоди як окрему нову регіональну угоду. Крім того, важливим аспектом є також й те, що не всі регіональні угоди нотифікуються в СОТ (в першу чергу це стосується інтеграційних угод, які укладаються країнами, що розвиваються), при тому що вони є активно діючими. Крім того, якщо країни, що укладають регіональну торговельну угоду, не є членами СОТ, то подібна угода взагалі не враховується в світовій статистиці, тому можна вважати, що кількість укладених регіональних торговельних угод в світі є значно більшою, ніж офіційно заявленою СОТ.

Регіональні торговельні угоди стали знаковою особливістю сучасної багатосторонньої торговельної системи, оскільки вони спрямовані на практичне втілення дій урядів країн у вигляді формування особливого міждержавного простору, в рамках яких встановлюється лібералізація торгівлі та спрощення її процедур торгівлі через

створення конкретних форм регіональної інтеграції – зон вільної торгівлі та митних союзів. Поряд з кількісними змінами спостерігаються й якісні зрушення у характері домовленостей щодо регіональної інтеграції [8,с.17-21]:

в-першу чергу це стосується переходу до відкритої моделі регіональної інтеграції, розвиток якої спрямовано на стимулювання міжнародної торгівлі, а не на встановлення контролю над торговельно-економічною співпрацею (як це було притаманно ендегенній концепції розвитку регіонів відповідно до концепції старого регіоналізму);

по-друге, в регіональних торговельних угодах поряд зі зниженням тарифів і квот визначається й механізм зниження інших бар'єрів, що сприятиме розвитку глибокій інтеграції країн, досягнення якої потребує широкомасштабних політичних заходів (як це було зроблено в Європейському Союзі), що виходять за межі традиційної торговельної політики;

по-третє, в світогосподарській практиці активізувалась поява торговельних блоків, що поєднують країни з різним рівнем соціально-економічного розвитку і доходу, але які виступають як рівноправні партнери в рамках укладених регіональних торговельних угод типу «Північ-Південь» (початок цього процесу пов'язано з укладанням угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі);

по-четверте, зростає кількість регіональних торговельних угод, які укладаються між віддаленими країнами, розвиток співробітництва між якими ґрунтується на принципах стратегічного партнерства, яке не обов'язково пов'язане з фактором географічної близькості та спільності кордонів.

Перехресна участь країн у декількох регіональних торговельних угодах створила умови розвитку принципово нового явища в світовому господарстві – континентального та трансконтинентального напрямів розвитку міжнародної регіональної інтеграції. Емпіричні дані вказують, що ця тенденція посилюється. На початок 2011-го року лише третину регіональних торговельних угод (146 угод) було укладено в межах певного регіону, тобто 2/3 всіх інших угод фактично було спрямовано на розвиток континентальних та трансконтинентальних зв'язків, що розвиваються на інтеграційній основі, переважно, у вигляді формування зон вільної торгівлі. обрання саме цієї форми регіональної інтеграції і цілком логічним з огляду на те, що їх створення потребує меншої координації зовнішньоекономічної політики, оскільки зберігається власний механізм митного регулювання по відношенню до третіх країн, крім того їх створення не залежить безпосередньо від територіального розташування країн-партнерів, що і стає основою розвитку трансконтинентальної торговельної співпраці.

Розвиток континентальної та трансконтинентальної інтеграції виступає як реальний механізм формування багатополярного світу в глобальному просторі, при чому, з одного боку, відбувається розповсюдження загально світових ідей і принципів розвитку господарства, а з іншого боку, посилюється тенденція розвитку особливостей форм соціально-економічного розвитку регіонів світу, збереження культурних особливостей в рамках міждержавного економічного простору. В рамках простору, який формується на основі поглиблення регіональної та розвитку континентальної та трансконтинентальної інтеграції, відбувається об'єднання країн та регіони із взаємною інтенсивною інтеграцією. Цілком логічним, що формування континентальних та трансконтинентальних напрямів регіональної інтеграції відбувається на основі найбільш потужних на сьогоднішній день регіональних моделей інтеграції: європейської, північноамериканської та азіатсько-тихоокеанської.

В розвитку трансконтинентальних процесів регіональної інтеграції, спрямованих на укладання відповідних угод про створення зон вільної торгівлі, можна спостерігати як певні переваги, так і певні загрози, коли переговорний процес розвивається на багатосторонній основі, тобто хоча б одна сторона переговорного процесу виступає у

вигляді інтеграційного об'єднання. З одного боку, успішне просування переговорного процесу (як приклад, EU-країни Центральної Америки) сприяє розвитку трансконтинентальних потоків товарів, послуг, інвестицій між двома крупними ринками, що представлено певними групами країн, що в кінцевому результаті стимулює подальший розвиток та поглиблення регіональної інтеграції. З іншого боку, недостатній рівень взаємодії країн-партнерів в межах інтеграційного об'єднання ускладнює переговорний процес, оскільки процес координації і погодження дуже ускладнюється (EU-ASEAN, EU-MERCOSUR), тому, як результат, більш потужне інтеграційне об'єднання починає ініціювання двостороннього переговорного процесу (EU-Сінгапур, EU-Колумбія і т.п.)

Поглиблення та розширення інтеграції відрізняються за різними аспектами та функціональними сферами. Поглиблення інтеграції відноситься до розширення різних аспектів і функціональних сфер і характеризується: збільшенням обміну товарами та послугами через скорочення тарифів та нетарифних бар'єрів, що призводить до збільшення експортно-імпортних потоків; збільшенням потоків короткострокового фінансового капіталу через покращення інвестиційних можливостей; розширенням потоків довгострокового капіталу у вигляді прямих і портфельних іноземних інвестицій через пом'якшення нормативних вимог по відношенню до іноземних власників; зростанням трудової міграції населення через спрощення візового режиму, механізму переказів; розширенням інтегрованої діяльності транснаціональних корпорацій через використання механізму аутсорсингу, розвиток транспортної та комунікативної інфраструктури; збільшення технологічного обміну через розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, розвитку нормативних вимог відносно захисту прав інтелектуальної власності. В свою чергу, розширення інтеграції за своєю суттю охоплює зазначені елементи поглиблення інтеграції із залученням нових країн, що включає: повне розширення (розвиток континентального напрямку регіональної інтеграції); подальше розширення існуючого інтеграційного об'єднання через залучення, в тому числі трансконтинентального характеру, нових членів інтеграційного об'єднання (як окремих країн, так і вже існуючих регіональних інтеграційних об'єднань). З огляду на це, розвиток континентальних та трансконтинентальних напрямків регіональної інтеграції, її поглиблення та розширення є взаємодоповнюючими напрямками розвитку регіоналізації світової економіки в умовах глобальної інтеграції.

Сьогодні в світі не існує єдиної універсальної моделі регіональної торговельної угоди, тому кожна країна або інтеграційне об'єднання застосовують в більшості випадків комплексний підхід до використання можливостей інтеграційних угод, які спрямовані на розширення доступу на нові ринки, збільшення інвестиційних можливостей, зменшення трансакційних витрат через усунення митних зборів та обмежень, встановлення єдиних технічних норм і вимог, захисту інтелектуальних прав, встановленню єдиної конкурентної політики, прозорості механізму державного регулювання. Такий комплексний підхід в цілому сприяє поглибленню інтеграційної взаємодії з країнами-партнерами і створенню передбачуваних політичних умов, які впливають на розвиток торговельно-економічної співпраці зі всіма регіонами в рамках певного міждержавного економічного простору, а від так поширенню континентального і трансконтинентального інтеграційного співробітництва.

В основі розвитку міжнародної економічної інтеграції країн знаходиться рівень економічного й технічного розвитку держав, їх економічна взаємозалежність [4-5,9]. Саме досягнення відповідного рівня інтеграційної зрілості може забезпечити реальна інтеграція певної групи країн.

На основі дослідження особливостей залучення до процесів міжнародної регіоналізації країн світової економіки [2] зроблено висновок, що для країн з розвинутою ринковою економікою розвиток інтеграційної взаємодії розглядається як певна функція

від вже досягнутого рівня розвитку, а для країн, що розвиваються, та з перехідною економікою, інтеграція використовується як засіб покращення соціально-економічного становища. Високо розвинуті країни, які мають високий рівень взаємодоповнення національних економік, характеризуються найбільшими можливостями до реального інтегрування, оскільки вони мають високий рівень розвитку обробної промисловості, який забезпечує значну диверсифікацію та інтенсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків країн, а від так – конкурентний механізм в цих країнах має не руйнівний, а стимулюючий характер. Відсутність зазначених характеристик у країн з низьким рівнем соціально-економічного розвитку і які ще не досягли високого рівня інтеграційної зрілості, можливості до реального інтегрування є суттєво меншими, а від так, між ними міжнародних торгово-економічних блоків є досить проблематичним.

Адаптація будь-якого суб'єкта господарювання до сучасних умов розвитку світового господарства, потребує застосування особливих інструментів та прийомів управління бізнесом. В процесі аналізу результатів досліджень стратегій розвитку бізнесу, які представлено в [7] виділено характерні риси зазначених стратегій: зорієнтованість на ринок; кооперація зусиль для досягнення встановлених цілей; творчий характер; координуючий характер, логічність; чітка спрямованість на забезпечення конкурентних переваг; практична спрямованість, масштабність та орієнтованість на довгострокову перспективу; інтеграційний характер; комплексність; багаторівневність; відсутність кінцевої визначеності; складність. В результаті проведеного дослідження обґрунтовано роль стратегічної інтеграції підприємств як нової парадигми організаційного розвитку. Базуючись на триєдиному підході до визначення категорії «інтеграція» (інтеграція як ціле, інтеграція як процес, інтеграція як результат), розроблено агреговану типологію концептуальних підходів до інтеграції господарських процесів. Можливості інтеграції господарських структур слід застосовувати таким чином, щоб, з одного боку, повністю реалізувати їх стратегічний потенціал, а з іншого – досягти збалансованих максимальних економічних і технологічних результатів взаємодії в рамках промислових комплексів. В сучасних умовах стратегічна взаємодія фірм є складним процесом формування й коригування взаємних очікувань, який неможливо формалізувати на основі традиційних кількісних методів. З точки зору економічної системи інтеграцію слід розглядати як об'єднання економічних суб'єктів і розширення зв'язків між ними або як динамічний процес ліквідації дискримінації, створення сприятливих умов для одного умов здійснення економічної діяльності й поглиблення взаємодії з метою більш повного використання ексклюзивних конкурентних переваг та отримання синергетичного ефекту. За таких умов стратегічна інтеграція розглядається як відносини між підприємствами, що базуються на довгостроковій спільності інтересів.

Країни світу обирають власну стратегію участі у процесах регіональної інтеграції в залежності від тих завдань, які визначаються їхнім рівнем соціально-економічного розвитку, наявним потенціалом, характером розвитку зовнішніх відносин тощо. Глобальна економічна інтеграція буде й далі прискорюватися шляхом зростання торгівлі і потоків капіталу, поглиблення фінансової інтеграції, революційних змін в сфері інформаційно-комунікаційних технологій, транспорту і зв'язку, що створює безпрецедентні можливості для зростання і розвитку. Посилення економічної сили основних регіональних інтеграційних блоків, розширення сфери їх впливу формують нові ознаки глобальної регіоналізації світової економіки. Визнаючи і враховуючи ці глобальні зміни, компанії окрім розширення інноваційної діяльності, будуть й надалі стрімко розвивати глобальні та регіональні виробничі мережі, до яких активно залучаються нові регіони і країни.

1.5. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Сучасні дослідження доводять, що світова економіка рухається у двох паралельних напрямках [7]. З одного боку, спостерігається збільшення обсягів торгівлі та інвестицій між країнами, що стимулює всесвітню інтеграцію (глобалізацію), з іншого боку, зростання обсягів саме внутрішньорегіональних потоків товарів, послуг та інвестицій поглиблює регіональні інтеграційні процеси (регіоналізацію). Більш глибокий рівень інтеграції сьогодні спостерігається серед країн тріади світової економіки. Оскільки ці регіональні ринки зростають у розмірах, а доступ до цих ринків дозволяє компаніям більш ефективно та раціонально використовувати ресурси, можна передбачити, що обсяги регіональної торгівлі та інвестицій будуть зростати й у подальшому, що у свою чергу вимагає ґрунтовних досліджень теоретико-методологічних засад розвитку регіональної економічної інтеграції, що дозволить оптимізувати механізми розробки стратегії інтеграційного розвитку країн у сучасних умовах глобальної інтеграції.

У сучасних наукових дослідженнях сформовано теоретико-методологічні засади регіонального розвитку, регіональної інтеграції, які представлено у наукових розробках Б. Баласси, Е. Болдвіна, Ю. Борко, Дж. Бхагваті, У. Ваннопа, Е. Венайблза, М. Гюнарсона, М. Джинніса, В. Загашвілі, У. Ізарда, В. Іноземцева, М. Кітінга, П. Кругмана, Л. Ліндберга, Дж. Лессінджера, Р. Лукаса, М. Максимової, Д. Мітрані, В. Молле, Ж. Монне, Дж. Новотні, М. Перкманна, А. Спартака, Ф. Содербаума, Г. Снукса, М. Сторпера, Я. Тінбергена, А. Хааса, Б. Хеттне, Ю. Шишкова. Особливий внесок у дослідження зазначених процесах пов'язаний із працями українських учених, а саме: В. Будкіна, В. Гесця, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова, В. Чужикова та ін. У результаті розвитку процесів глобальної та регіональної інтеграції сьогодні у світі формується нова просторова структура світового господарства, яке з одного боку виступає як єдиний простір, а з іншого, відбувається посилення економічної потужності регіональних утворень, які розвиваються на локальному, мікро-, мезо-, макро-, мега- та мета- рівнях. Відтак, дослідження, вивчення регіональної інтеграції вимагає систематизації існуючих теорій та концепцій задля формування єдності поглядів стосовно її визначення і тлумачення [9].

Систематизацію основних економічних теорій та концепцій регіональної економічної інтеграції представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Основні економічні теорії та концепції регіональної економічної інтеграції

Теорія/ концепція	Представники наукових шкіл	Сутність підходу
Неолібералізм	Ранній неолібералізм (ринкова школа), М. Алле, В. Репке, С.Ріпці, А.Предоль	Інтеграція визначається з точки зору формування єдиного простору, що охоплює декілька країн, і розвивається на ринкових засадах без державного регулювання. Державне втручання, що реалізується через встановлення цін, обмеження економічних свобод, призводить до диспропорцій і завершується загальним хаосом.

	пізній неолібералізм (ринково- інституційна школа), Б.Баласса, М.Бійс, Г.Кремер	Інтеграція країн відбувається на основі як економічних, так і політичних процесів, розвиток інтеграційної взаємодії потребує узгодження відповідних напрямів господарської політики, відповідно, для підтримки економічної рівноваги необхідно регулювання з боку держави, при чому не тільки в період створення інтеграційного об'єднання, а й після. Досягнення найвищого ступеню міжнародної економічної інтеграції вимагає єдиних підходів у економічній політиці
Структуралізм	Г. Мюрдал, А.Нарбаль, П.Стритен, Ф.Перу, А.Маршал	Інтеграція виступає відповідним процесом структурних трансформацій, які призводять до соціально-економічно збалансованого господарства. Вільний рух товарів, капіталу призводить до нерівномірного розвитку в межах країн-інтегрантів, створює умови для соціальної нерівності регіонів. Вільний ринковий механізм не спроможний вирішити ці проблеми, а від так державне втручання, скоординована економічна політика є необхідними.
Неокейнсіанство	Дирижизм, Р. Купер, Р. Санвальд, Я. Тінберген, І. Штолер	Інтеграція розглядається як процес узгодження відповідних політик (економічної, соціальної) суб'єктами інтеграції, якими безпосередньо є держави. Спільна реалізація наднаціональних політик сприятиме формуванню оптимальної структури інтегрованого простору
Функціоналізм	Д. Мітрані, Ж. Монне	Об'єднувальним підґрунтям для країн-інтегрантів стає співробітництво у вирішенні проблем соціально-економічного характеру, при зростанні децентралізації зовнішньої політики та оборони. Одночасно, важливим елементом стає консенсус між національним та наднаціональним рівнями управління.
Неофункціоналізм	Л.Ліндберг Р.Кеохан, А.Хаас, С. Хоффман	Економічна співпраця, що ґрунтується на коопераційних зв'язках, сприяє створенню єдиного простору, не тільки з точки зору економічної сфери, а й політичної, освітньої, наукової тощо.
Корпораціоналізм	С. Рольф, Ю. Росту	Рушійною силою інтеграційних процесів на мікрорівні стають міжнародні компанії, коопераційні зв'язки яких стимулюють прийняття відповідних урядових рішень на макрорівні. ТНК розвивають делокалізацію свого виробництва задля зменшення витрат

З точки зору того, що в основі ідей лібералізму знаходиться визначення того, що саме ринок є самим дієвим механізмом регулювання економіки, прихильники ринкової школи (М. Алле, В. Рєпке, С.Ріпці, А.Предоль) [16,18], визначали, що інтеграція, яка призводить до формування єдиного простору, що охоплює декілька країн, має розвиватися на ринкових засадах без державного регулювання. Державне втручання, що реалізується через встановлення цін, обмеження економічних свобод, призводить до диспропорцій і завершується загальним хаосом. Таким чином, інтеграція фактично означає створення великого економічного господарського простору, вільного від державних кордонів, в межах якого розвиваються відносини, які є подібними внутрішньодержавним.

Оскільки інтеграція країн відбувається на основі як економічних, так і політичних процесів, то розвиток інтеграційної взаємодії потребує узгодження відповідних напрямів господарської політики, відповідно, для підтримки економічної рівноваги необхідно регулювання з боку держави, при чому не тільки в період створення інтеграційного об'єднання, а й після, вважали представники ринково-інституційної школи (Б.Баласса, М.Бійс, Г.Кремер). Досягнення найвищого ступеню міжнародної економічної інтеграції вимагає єдиних підходів у економічній політиці. Дії урядів розвиваються від простих

форм до більш складних, які відображають форми регіональної інтеграції: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна інтеграція [8].

Інтеграція виступає відповідним процесом структурних трансформацій, які призводять до соціально-економічно збалансованого господарства. Саме на структурному аспекті наголошували представники структуралізму (Г.Мюрдал, А.Нарбаль, П.Стритен, Ф.Перу, А.Маршал) [5]. Вільний рух товарів, капіталу призводить до нерівномірного розвитку в межах країн-інтегрантів (структурний бік інтеграційного процесу), а від так створює умови для соціальної нерівності регіонів, що пов'язано із тиском безробіття, посиленням соціальних конфліктів тощо. Вільний ринковий механізм не спроможний вирішити ці проблеми, а від так державне втручання, скоординована економічна політика є необхідними. Сучасна інтеграція – це інтеграція саме національних господарств, а не лише інтеграція ринків, інтеграція забезпечується завдяки ринкам, інвестиціям та інститутам. У кожній національній економіці є відповідні активні та пасивні галузі (підприємства). Більш активні галузі (енергетика, машинобудування, хімічна галузі) стимулюють економічне зростання, впливають на більш пасивні сектори економік і формують певні зони розвитку, які сприяють відповідним структурним трансформаціям.

Альтернативним напрямом до лібералізму виступають наукові теорії та концепції, що зосереджують увагу на державному регулюванні національних економік (неокейнсіанство). Оскільки в умовах складного інституційного середовища економіка вимагає постійного державного регулювання, інтеграція розглядається прихильниками дирижизму (Р. Купер, Р. Санвальд, Я. Тінберген, І. Штолер), як процес узгодження відповідних політик (економічної, соціальної) суб'єктами інтеграції, якими безпосередньо є держави [3]. Спільна реалізація наднаціональних політик сприятиме формуванню оптимальної структури інтегрованого простору.

Інтеграційний процес історично неминучий, створення наднаціональних органів, що є об'єктивною необхідністю, забезпечує, на думку прихильників функціоналізму (Д. Мітрані, Ж. Монне), реалізацію організаційно-управлінських функцій. Об'єднуювальним підґрунтям для країн-інтегрантів стає співробітництво у вирішенні проблем соціально-економічного характеру, при зростанні децентралізації зовнішньої політики та оборони, які залишаються у компетенції національних держав. Одночасно, важливим елементом стає консенсус між національним та наднаціональним рівнями управління [4,15]. Розвинули цю думку прихильники неофункціоналізму (Л.Ліндберг, Р.Кеохан, А.Хаас, С. Хоффман), які вважали, що економічна співпраця, яка ґрунтується на коопераційних зв'язках, сприяє створенню єдиного простору, не тільки з точки зору економічної сфери, а й політичної, освітньої, наукової тощо [12-14,17].

На ступінь розвитку інтеграційної взаємодії впливає також й рівень та інтенсивність існуючих комунікацій (комунікаційна теорія, К.Дойч). Чим більшим є ступінь розвитку комунікацій, їх інтенсивність тощо, тим більш сприяють вони посиленню інтеграційних зв'язків [10].

Оскільки місце та роль міжнародних компаній у сучасному світі постійно посилюється, саме їх визначають основною рушійною силою інтеграційних процесів на мікрорівні представники корпоративізму (С.Рольф, Ю. Росту), які обґрунтували, що коопераційні зв'язки таких компаній суттєво стимулюють прийняття відповідних урядових рішень на макрорівні. У свою чергу, ТНК розвивають делокалізацію свого виробництва задля зменшення витрат [11].

Інтеграція ринків країн, що розвивають інтеграційну взаємодію, сприяє зменшенню торговельно-економічних бар'єрів між ними, поступову відмову від них. Це, у свою чергу, вимагає поступової гармонізації різних напрямів економічної політики, її спільної координації тощо. Саме тому, інтеграція визначається як складний процес, який поєднує, з одного боку, інтегруючу дію ринкових сил і механізмів, а з іншого – передбачає

поступове узгодження відповідної політики країн, що залучені до інтеграційного процесу [1]. Таким чином можна зазначити, що регіональна економічна інтеграція характеризується двома взаємоузгодженими процесами, перший з яких пов'язаний із дією ринкового механізму, об'єктивний характер розвитку якого посилює інтеграцію ринків країн-інтегрантів, а другий процес визначається узгодженістю дій урядів цих країн. Зазначені процеси Я.Тінберген і Дж.Піндер пов'язують із «позитивною та негативною інтеграцією» [2,с.416]), на думку яких інтеграція ринків, яка пов'язана із знанням обмежень та бар'єрів (негативна інтеграція), неминуче призводить до гармонізації політик (позитивна інтеграція), що за своїм змістом поєднує лібералістичні теорії інтеграції та дирижизму.

Систематизація основних теорій та концепцій економічної інтеграції дозволяє виділити їх спільні риси та відмінності і зробити наступні висновки.

По-перше, важливим питанням, на якому зосереджено увагу, є визначення рушійних сил інтеграційного взаємодії країн та суб'єктів господарювання, відповідно, це визначає об'єктивну та суб'єктивну основу розвитку інтеграційних процесів.

По-друге, різну оцінку має визначення місця та ролі державних установ, інституцій у розвитку інтеграційних процесів, а від так й політико-правових форм інтеграції.

По-третє, визначення місця й ролі наднаціональних установ, а від так основних завдань, що вирішують суб'єкти інтеграційних процесів.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що практика розвитку інтеграційних процесів у сучасному світовому господарстві, емпіричні дані, що характеризують стан інтеграційного розвитку, доводять, що всі розглянуті теоретичні концепції не відображають його у повному обсязі, а сама регіональна інтеграція є складним процесом, який характеризується проявом на різних рівнях у різних формах. Про це свідчить й поява різноманітних концепцій, які пов'язані із визначенням особливостей розвитку конкретних регіональних моделей інтеграції: європейської, північноамериканської, азійсько-тихоокеанської тощо. В умовах поглиблення глобалізації процеси регіональної інтеграції набувають нових якісних ознак. У свою чергу, це вимагає подальших комплексних досліджень та теоретико-методологічних розробок у дослідженні процесів регіональної інтеграції.

1.6. ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: СТАРИЙ ТА НОВИЙ РЕГІОНАЛІЗМ

Розвиток інтеграційних процесів став закономірним результатом зростання міжнародного руху товарів і факторів їх виробництва, що потребувало створення надійніших виробничо-збутових зв'язків між країнами і усунення багаточисельних перешкод на шляху міжнародної торгівлі і пересування факторів виробництва. Це виявилось можливим зробити лише в рамках міждержавних інтеграційних об'єднань на основі багатобічних політичних угод.

Сучасною наукою сформовано теоретико-методологічні засади розвитку глобальної та регіональної інтеграції. Дослідженню проблем сучасного розвитку регіональної інтеграції, регіону як цілісної системи, присвячено праці AghionP. , AlbertinG. , BalassaB. , BaldwinR., BhagwatiJ., BreslinS., BurfisherM., CrawfordJ.-A., Edblad J. , EnrightM., FarrellM., GunnarssonM., HettneB., KeatingM., LombaerdeP., MansfieldE., McKayJ., MitranyD., PerkmannM., WannopU. та ін.. Вагомий внесок в розвиток концептуальних підходів щодо дослідження зазначених проблем пов'язаний з науковими працями українських та російських учених (Ю. Борко, В. Будкін, О. Буторіна, В. Геєць, В. Загашвілі, В. Іноземцев, Е. Кочетов, Д. Лук'яненко, М. Максимова, Ю. Пахомов,

А. Поручник, Є. Савельєв, А. Спартак, В. Чужиков, М. Чешков, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, Г. Широков, Ю. Шишков та ін.). Глобальні трансформації та динамічні зміни, що відбуваються в сучасних умовах актуалізують дослідження парадигми регіональної інтеграції.

Логіка розвитку процесів регіоналізації у світовому господарстві цілком відповідає концепції ендogenous розвитку регіонів, яка обґрунтовує доцільність інтеграційної взаємодії за рахунок максимального використання обмежених місцевих ресурсів і створення відповідних умов внутрішнього зростання. Така концепція характеризувалась значною протекціоністською спрямованістю і була домінуючою до середини 1980-х років. Посилення міжнародної конкуренції в умовах зростання глобалізаційних процесів, переосмислення ролі держави у регулюючому механізмі, лібералізація міжнародних відносин, перехід з міждержавного співробітництва на якісно новий наднаціональний рівень сприяли перегляду шляхів оптимізації участі країн (регіонів) у процесах регіоналізації.

Регіональні програми співробітництва, ініційовані в 1950-х і 1960-х роках відображають три основні тенденції. По-перше, існував перехід від двостороннього співробітництва, а також співробітництва секторів до загальноекономічних угод. По-друге, інституційні зв'язки стали міцнішими (особливо в межах Європейського Загального Ринку). Нарешті, в Європі – Європейський Союз, Європейська Асоціація Вільної Торгівлі повільно рухалися до створення єдиної Європейської економічної зони. Цей основний регіон став привабливим ринком для країн, що не є членами, в першу чергу таких як країни Східної Європи.

Подальша лібералізація глобальних і регіональних торговельних угод суттєво розширили торговельно-економічні відносини між країнами, окрім сировинних товарів до міжнародного обміну широко залучаються технології, знання, що, суттєво вплинуло на поглиблення інтеграційних процесів, до яких залучаються країни світу.

Історичний перехід від старого регіоналізму до нового сприяв появі нових підходів і концепцій у теорії міжнародної торгівлі, теорії міжнародної економічної інтеграції тощо. Класичні підходи забезпечили економічну науку необхідним інструментарієм щодо дослідження наслідків створення зон вільної торгівлі, митних союзів тощо. Розвиток регіональних інтеграційних процесів нового типу, в умовах діалектики відносин держава-суспільство, в умовах управління політичними, економічними змінами та змінами навколишнього середовища, що призводить до формування когнітивного регіонального простору (М.Кітінг, Адлер, Д.Родрік, Б.Іченгрін, А.Роуз, Ч.Віплос та ін.). [3,с.68]. Країни, які мають менший рівень розвитку власних соціально-економічних систем, залучаються до інтеграційних блоків, які створено за участю високорозвинених держав, які формують щільне ядро і виступають своєрідним двигуном інтеграції, оскільки надають істотну допомогу (фінансову, технологічну і ін.) менш розвиненим країнам-партнерам з метою «економічної конвергенції», що дозволяє останнім прискорити їх адаптацію до умов жорсткої конкуренції не тільки усередині інтеграційного блоку, а й в світовому господарстві в цілому.

Задля знаходження правильного балансу між функціональністю і територією Б.Хеттне пропонує узгодження зусиль з боку групи країн в рамках географічного регіону, яке сприятиме збільшенню потенціалу регіональної економіки, її взаємодоповнюваності тощо. Розширення сфер впливу регіоналізму, що виходить за межі переважно торговельних відносин (як це було притаманно *старому регіоналізму*), сприятиме розвитку всіх країн – і Півдня, і Півночі, які однаково знаходяться під впливом поглиблення глобалізації (*новий регіоналізм*) і досягається за рахунок наступних переваг[7]:

- досягнення достатнього розміру, в основі якого лежить співробітництво держав задля вирішення спільних проблем, що збільшує масштаб дій;
- забезпечення життєздатної економіки, що базується на моделі самодостатнього розвитку;
- спрямованість на досягнення стабільності як здатності протидії шокам зовнішнього світу;
- захист структурних позицій та доступу до ринків, ефективне поєднання зусиль впливу на ціни на сировину;
- забезпечення соціальної стабільності через включення питань соціальної безпеки в регіональні проекти, що реалізуються спільними зусиллями;
- більш ефективне управління ресурсами, в тому числі через розвиток екологічного співробітництва.

Починаючи з середини 1980х років, в економічній літературі з'являються нові ідеї щодо теорії традиційного митного союзу. По-перше, це було пов'язано з розвитком теорій міжнародної торгівлі, що засновувалась на моделі недосконалої конкуренції. По-друге, особливий вплив на розвиток традиційних підходів щодо функціонування митного союзу, пов'язаний з поширенням регіональних торговельних угод. В першу чергу дослідники пов'язують це з еволюцією митно-тарифного регулювання, яке про демонстрували країни EU та NAFTA. Серед країн EU та між США та Канадою тарифи були вже настільки низькими, що фокус цих країн був зосереджено саме на нетарифних торговельних бар'єрах у національному регулюванні, для того, щоб надати торговельним партнерам суттєві переваги [8,с.207]. Новий регіоналізм відводить на другий план важливість торговельного відхилення в світі, у якому тариф стає менш важливим ніж нетарифні бар'єри. Він також демонструє нову теорію торгівлі, яка поєднує економію масштабу та теорії недосконалої конкуренції в єдиний напрям. Відповідно, новий регіоналізм має більш позитивне бачення дискримінаційних торговельних угод, ніж це робить традиційна теорія митного союзу, зосереджуючи увагу саме на перевагах, які заснована на ефекті масштабу та інших конкурентних вигодах від інтеграції.

Індустріальна система виробництва вимагає жорсткої централізації існування відповідних ієрархічних структур, натомість перехід до інформаційного суспільства супроводжується децентралізацією [4,с.142]. Все це стимулює розвиток ініціативу «знизу-вверх». Новий регіоналізм ґрунтується на тому, що перелік деяких питань, що потребують вирішення (політичні, соціальні, культурні, екологічні тощо) в сучасних умовах, на жаль, стикається з неспроможністю їх розв'язання виключно у межах якоїсь конкретної національної держави, а можливості міжнародних організацій є достатньо обмеженими. Відтак в умовах культурної та соціальної неоднорідності регіоналізм може сприяти встановленню транснаціональної керованості. Порівнюючи основні ознаки старого та нового регіоналізму можна визначити, що старий регіоналізм був: відображенням біполярної системи, результатом боротьби за владу між наддержавами (тому найбільш поширеною є формальна інтеграція, ініційована зверху), внутрішньо-орієнтованим з протекціоністськими тенденціями (концепція ендогенного розвитку), у центрі уваги знаходилася держава, в тому сенсі, що інші суб'єкти, такі як організації та господарюючі суб'єкти не вважалися важливими.

Новий регіоналізм відрізняється тим, що він: розвивається у рамках багатополлярної системи, представляє собою процес, що виникає спонтанно або в рамках певного регіону (в розвитку інтеграційних процесів домінує ініціатива приватного сектору – корпоративна інтеграція), включає неекономічні аспекти, і, таким чином, призводить до посилення регіональної ідентичності, так званого, розширеного націоналізму, менше внутрішньоорієнтований, оскільки світова економіка є надзвичайно взаємозалежною (відкритий регіоналізм), і сприяє значно більшому співробітництву, ніж співробітництво

між країнами. Особливого значення проблема нового регіоналізму набуває для великих країн, оскільки виникнення нових територіальних утворень, що формують державний адміністративний устрій, пов'язане з необхідністю поєднання певної сукупності регіонів, які мають досить суттєві відмінності [2, с.392-393].

Порівняння ознак старого і нового регіоналізму, яке представлено в таб.1, дозволяє визначити, що новому регіоналізму притаманні принципово нові складові, які характеризують більш глибокі форми інтеграції, оскільки його розвиток передбачає:

лібералізацію фінансових та іноземних прямих інвестиційних потоків через прийняття відповідних інвестиційних угод країнами, що інтегруються;

лібералізацію руху робочої сили в територіальних межах діях регіональних торговельних угод;

гармонізацію торговельно-економічної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої);

гармонізацію макроекономічної політики (бюджетної, грошово-кредитної, валютної тощо);

формування відповідних інституцій, що забезпечують розвиток інтеграційної взаємодії;

розвиток інфраструктури (комунікаційної, транспортної);

гармонізацію законодавства (торговельного, антимонопольного, фінансового, трудового та ін.).

Таблиця 3

**Порівняння основних ознак старої та нової парадигм
регіональної економічної інтеграції**

Класифікаційна ознака	Класична парадигма (старий регіоналізм)	Нова парадигма (новий регіоналізм)
Концептуальні основи парадигми		
Історичний період розвитку	XIX - 80-ті рр. XX ст	90-ті рр.XX ст.-поч. XXI ст.
Представники	Й.Тюнен, А.Вебер, А.Льош, У.Ізард	М.Кітінг, Д.Родрік, М.Сторпер, Б.Хеттне
Об'єкт досліджень	Регіональна інтеграція між країнами з симетричним рівнем розвитку, що знаходяться в межах одного регіону	Регіональна інтеграція між країнами з асиметричним рівнем розвитку, що необов'язково належать до одного регіону
Методологічна основа	Неолібералізм	Інституціоналізм та економічна синергетика
Механізм регіональної інтеграції		
Рівні та принципи реалізації	Дворівневий процес, що розвивається за ініціативою «зверху»	Багаторівневий процес, що розвивається за ініціативою «знизу»
Тип інтеграційного розвитку	Формальна інтеграція (ініціатива державних інституцій)	Корпоративна інтеграція (ініціатива приватного сектору)
Визначення системи безпеки	Охоплює суверенні країни	Охоплює суверенні країни, а також регіональних та недержавних акторів
Суб'єкти регіональної інтеграції та характер їх взаємодії	Передбачає участь держав, між якими розвивається інтеграційна взаємодія (формалізований характер)	Передбачає окрім держав участь недержавних та наднаціональних суб'єктів (менш формальні відносини)
Інституційні форми	Митний союз,	Зона преференційної торгівлі,

<i>інтеграційної взаємодії</i>	спільний ринок	зона вільної торгівлі
<i>Залучення країн до регіональної інтеграції</i>	Активна участь розвинутих країн, пасивна - країн, що розвиваються	Активна участь країн незалежно від рівня соціально-економічного розвитку
<i>Геополітичні умови</i>	Біполярність	Багатополярність
<i>Стратегія регіональної інтеграції та регіональної політики</i>		
<i>Характер стратегії регіональної інтеграції</i>	Інтраверність економічного розвитку (концепція ендогенного розвитку)	Екстраверність економічного розвитку (відкритий регіоналізм)
<i>Об'єкт регіональної політики</i>	Звужене коло питань регіонального розвитку (перевага політичних питань)	Комплексний підхід до багатовимірнуального вирішення проблем регіонального розвитку
<i>Механізм реалізації регіональної політики</i>	Централізований з чітко встановленою вертикальною ієрархією	Децентралізований з розвитком автономії та розширенням повноважень на місцях
<i>Спрямованість регіональної політики</i>	Захист самобутності та недоторканості економічної структури регіону	Розвиток потенціалу самобутності у поєднанні з факторами економічного розвитку

На відміну від старого, новий регіоналізм визначається як багатомірний процес регіональної інтеграції, який охоплює економічні, політичні, соціальні і культурні аспекти і спрямований на встановлення територіального контролю і зв'язку з ідентичністю (регіональне громадянське суспільство), що пов'язано з більш глибокою інтеграцією [6,с.6; 7,с.16-17]. Таким чином, у центрі нового регіоналізму знаходяться такі типи регіонів, де національні держави вже не є головними і єдиними акторами, що визначають умови інтеграційної співпраці. В міжнародній економіці регіон має розглядатися як простір, що утворює сукупність країн певного регіону/континенту світу з високим ступенем інтенсивності економічних зв'язків, які виникають на основі спільних інтересів, ресурсного забезпечення, рівня розвитку виробничих сил та характеру спеціалізації, комплементарності торгівлі, в тому числі у форматі інтеграційного об'єднання.

Характер сучасного розвитку світового господарства в аналізі сутності регіону дозволяє окрім визначення територіального (або географічного) та відтворювального підходів також й інтеграційний підхід, який ґрунтується на наявності стійких економічних зв'язків, високому рівні компліментарності [5, с.20]. Сучасне світове господарство має складну ієрархічну просторову структуру, що характеризується різномірною таксономічною моделлю, яка складається з територіальних таксономічних одиниць певного класу у конкретній системі таксонування [1, с.69], а самі регіони стають таким рівнем мезоорганізації світової системи. У просторовому відношенні можна виокремити локальні регіональні утворення, мікрорегіони, мезорегіони, макрорегіони (або національні регіональні утворення), мегарегіони, метарегіони тощо, які відповідають трьом основним таксономічним регіональним рівням: внутрідержавному, державному, наднаціональному, які представлено в таб.4.

Аналізуючи розвиток регіоналізму Б.Хетне визначає внутрішню діалектику регіонального розвитку [7]. На початковій стадії розвитку регіоналізму відбуваються відповідні соціально-економічні та географічні зрушення регіонального розвитку, на наступному етапі відбувається визначення конкретних напрямів і форм регіональної співпраці. Нарешті, на завершальній стадії регіон стає відокремленим актором в системі міжнародних відносин. Саме під час останнього етапу має завершитись інституціональне оформлення регіону. Слід підкреслити, що інституціональне оформлення є досить

суттєвою ознакою сучасного регіоналізму. Крім того, адміністративний устрій цих країн формує сукупність регіонів, які відрізняються за багатьма ознаками, але не можуть не співробітничати. Для таких країн розвиток регіоналізму пов'язаний з появою нових територіальних утворень.

Таблиця 4

Просторова структура світового господарства

Таксономічний регіональний рівень	Рівень регіону	Приклади застосування	
		географічний підхід	інтеграційний підхід
Наднаціональний	Метарегіони	Північна Америка, Африка, Європа, Азія	американський ринок, європейський ринок, азійсько-тихоокеанський ринок
	Мегарегіони	Центральна Америка, Західна Європа, Південно-Східна Європа	EU, NAFTA, ASEAN, BSEC, MERCOSUR
Державний	Макрорегіони	Балканські країни, країни Балтії, національні країни	Національний територіально-виробничий комплекс
Внутрідержавний	Мезорегіони	Економічні райони в структурі національної економіки (Донбас в Україні, Ельзас і Лотарингія у Франції)	Регіональні територіально-виробничі комплекси, вільні економічні зони, єврорегіони
	Мікрорегіони	Територіальна частина в структурі економічного району (Сіліконова долина в США)	Мікрорегіональні об'єднання
	Локальні регіональні утворення	Міста, сільські райони	Кластери, комбінати тощо

Сьогодні майже всі члени СОТ є членами щонайменше однієї регіональної угоди (за виключенням Монголії). В світовому господарстві спостерігається одночасна участь країн світу в декількох регіональних торговельних угодах, які накладаються один на одне, не тільки створюючи комплексний і складний механізм взаємодії, а й посилюючи конкуренцію серед декількох торговельних режимів. В середньому на кожну країну-члена СОТ припадає 12 преференційних торговельних угод (для порівняння – на початку 1990х років країна-член СОТ приймала участь в середньому в двох регіональних угодах). ГАТТ/СОТ нотифіковано 453 регіональні торговельно-економічні угоди, з яких 288 є активно функціонуючими.

Моніторинг регіональних торговельних угод, статистичний огляд та, відповідно, й їх ускладнюється декількома обставинами. Регіональні торговельні угоди охоплюють товари та послуги, однак статистична база, яку формує СОТ, окремо враховує торговельні угоди, що стосуються товарів, та торговельні угоди, які охоплюють торгівлю послугами. Від так, загальна кількість регіональних торговельних угод суттєво завищеною. База даних також враховує приєднання до вже існуючої угоди як окрему нову регіональну

угоду. Крім того, важливим аспектом є також й те, що не всі регіональні угоди нотифікуються в СОТ (в першу чергу це стосується інтеграційних угод, які укладаються країнами, що розвиваються), при тому що вони є активно діючими. Крім того, якщо країни, що укладають регіональну торговельну угоду, не є членами СОТ, то подібна угода взагалі не враховується в світовій статистиці, тому можна вважати, що кількість укладених регіональних торговельних угод в світі є значно більшою, ніж офіційно заявленою СОТ.

Регіональні торговельні угоди стали знаковою особливістю сучасної багатосторонньої торговельної системи, оскільки вони спрямовані на практичне втілення дій урядів країн у вигляді формування особливого міждержавного простору, в рамках яких встановлюється лібералізація торгівлі та спрощення її процедур торгівлі через створення конкретних форм регіональної інтеграції – зон вільної торгівлі та митних союзів. Поряд з кількісними змінами спостерігаються й якісні зрушення у характері домовленостей щодо регіональної інтеграції [9]:

в-першу чергу це стосується переходу до відкритої моделі регіональної інтеграції, розвиток якої спрямовано на стимулювання міжнародної торгівлі, а не на встановлення контролю над торговельно-економічною співпрацею (як це було притаманно ендегенній концепції розвитку регіонів відповідно до концепції старого регіоналізму);

по-друге, в регіональних торговельних угодах поряд зі зниженням тарифів і квот визначається й механізм зниження інших бар'єрів, що сприятиме розвитку глибокій інтеграції країн, досягнення якої потребує широкомасштабних політичних заходів (як це було зроблено в Європейському Союзі), що виходять за межі традиційної торговельної політики;

по-третє, в світогосподарській практиці активізувалась поява торговельних блоків, що поєднують країни з різним рівнем соціально-економічного розвитку і доходу, але які виступають як рівноправні партнери в рамках укладених регіональних торговельних угод типу «Північ-Південь» (початок цього процесу пов'язано з укладанням угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі);

по-четверте, зростає кількість регіональних торговельних угод, які укладаються між віддаленими країнами, розвиток співробітництва між якими ґрунтується на принципах стратегічного партнерства, яке не обов'язково пов'язане з фактором географічної близькості та спільності кордонів.

Перехресна участь країн у декількох регіональних торговельних угодах створила умови розвитку принципово нового явища в світовому господарстві – континентального та трансконтинентального напрямів розвитку міжнародної регіональної інтеграції. Емпіричні дані вказують, що ця тенденція посилюється. Лише третина регіональних торговельних угод (146 угод), які нотифіковано СОТ, укладено в межах певного регіону, тобто 2/3 всіх інших угод фактично було спрямовано на розвиток континентальних та трансконтинентальних зв'язків, що розвиваються на інтеграційній основі, переважно, у вигляді формування зон вільної торгівлі. обрання саме цієї форми регіональної інтеграції і цілком логічним з огляду на те, що їх створення потребує меншої координації зовнішньоекономічної політики, оскільки зберігається власний механізм митного регулювання по відношенню до третіх країн, крім того їх створення не залежить безпосередньо від територіального розташування країн-сусідів, що і стає основою розвитку континентальної і трансконтинентальної торговельної співпраці.

Підсумовуючи, можна зазначити, що розвиток регіональних інтеграційних процесів в світовій економіці тривалий час відповідав концепції ендегенного розвитку регіонів (концепція «старого регіоналізму», що характеризується протекціоністською спрямованістю, і в рамках якої обґрунтовується доцільність формування єдиного інтегрованого простору через оптимальне використання обмежених місцевих ресурсів і

створення відповідних умов внутрішнього зростання. Загострення міжнародної конкуренції в умовах поглиблення глобальної інтеграції, лібералізація міжнародних відносин, діалектика відносин держава-суспільство сприяли появі концепції «нового регіоналізму», що розглядає процеси регіоналізації, що охоплюють не тільки торговельні аспекти, а сприяє посиленню регіональної ідентичності в цілому, і до якого залучаються не тільки країни Півночі (з високим рівнем розвитку), а й Півдня (країни, що розвиваються), що сприяє вирішенню питань максимального використання переваг глобального ринку через розвиток нових організаційних форм регіональної інтеграції. І якщо старий регіоналізм був орієнтований на вирішення чітко окреслених функціональних завдань в сферах економіки або безпеки, то «новий» регіоналізм більш багатовимірний. Новий регіоналізм допомагає трансформувати глобальну систему, оскільки його розвиток сприяє більш глибокій інтеграції, за якою національні політики не тільки адаптуються і гармонізуються, відбувається суттєве зменшення форм урядового втручання. Розвиток континентальних і трансконтинентальних моделей розвитку є якісно новою формою прояву «нового регіоналізму». Поступове відкриття регіонів, відхід від протекціоністської спрямованості регіональної взаємодії, яка є властивою «старому регіоналізму», посилює процеси міжрегіональної інтеграції. Кожна країна може одночасно брати участь в декількох інтеграційних об'єднаннях, що дозволяє зробити висновок про розвиток в сучасних умовах багаторівневої інтеграції, в якій зберігаються і елементи «старого» і «нового» регіоналізму.

1.7. РЕГІОНАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА: ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Інтенсифікація міжнародних економічних відносин, що ґрунтується на об'єктивній еволюції міжнародного поділу праці, їх подальша лібералізація, через розвиток багатосторонньої системи регулювання призвели до посилення інтеграційної взаємодії країн, фактичним підтвердженням якої стало розширення міжнародного товарообміну, збільшення міграції факторів виробництва, більшість яких припадає на головних суб'єктів світового господарства – транснаціональні (мультинаціональні) корпоративні структури, активний розвиток діяльності яких є доказом посилення процесів транснаціоналізації в світі. Поглиблення інтеграційних зв'язків між країнами відбувається при одночасному зростанні ролі наднаціональних інститутів в регулюванні міжнародних економічних відносин (як на регіональному, так і на глобальному рівнях), більш впливовою на розвиток світової економіки стає діяльність регіональних інтеграційних об'єднань.

Економічне зближення держав в територіально-просторовому аспекті, з одного боку, та активна діяльність ТНК, з іншого, призвели до нових форм організації діяльності різних економічних агентів, що забезпечують виробництво, споживання, управління, обмін товарів тощо, до яких залучено капітал, працю, сировину, управління, інформацію, технології та ін. [1,с.81]. Просторову конфігурацію цих складових змінює регіоналізація, в наслідок чого світове господарство стає вже не простою сукупністю всіх країн світу, а визначається як єдина система, в якій взаємодіють національні і регіональні сектори [2,с.51]. Країни світу залучаються до глобалізаційних процесів через інтенсифікацію своїх зовнішньоекономічних зв'язків з одним з регіонів, що формують сучасну тріаду міжнародних регіонів: європейський, північноамериканський та азійсько-тихоокеанський, в яких сконцентровано основну частину сучасних міжнародних економічних відносин. Саме в рамках цих регіонів розвиваються найбільш потужні регіональні інтеграційні об'єднання, які визначають три основні моделі регіональної економічної інтеграції: європейська модель (EU), північноамериканська модель (NAFTA) і азійсько-тихоокеанська модель (APTA та ASEAN).

Інтеграційна взаємодія країн світу має специфічні ознаки об'єктивної природи та суб'єктивної зумовленості процесів регіоналізації, які пов'язані із взаємодією та інтегруванням основних ланок національних економічних систем. Ця взаємодія відбувається шляхом формування відповідних умов розвитку інтеграційних процесів з боку державних інститутів (суб'єктивна складова), стимулювання інтеграційних процесів з боку суб'єктів господарювання через ринкові механізми взаємодії, які пов'язані із потоками товарів, факторів виробництва (об'єктивна складова). Домінування суб'єктивних або об'єктивних факторів формує базу відповідної моделі регіональної економічної інтеграції, розвиток якої відбувається під впливом конкретних мікроекономічних, макроекономічних, геополітичних детермінант. Кожна модель характеризується власними механізмами та інститутами розвитку, які визначаються широтою та глибиною регіональних інтеграційних процесів, відповідною інституціональною підтримкою.

Розвиток інтеграційної взаємодії європейських країн засновано на високому рівні участі цих країн у міжнародних господарських зв'язках. Найбільш розвинутим регіональним інтеграційним угрупованням не тільки серед країн Західної Європи, але й у світі, безумовно, залишається Європейський Союз, що об'єднує 27 країн, які утворили єдиний економічний простір на умовах взаємовигідного співробітництва, що реалізується, з одного боку, на мікрорівні (через співробітництво конкретних компаній, фінансових груп та ін.) та підтримується на макрорівні (через спільну макроекономічну політику, яка реалізується за всіма напрямками). Інтеграційний розвиток Євросоюзу поступово пройшов всі форми регіональної інтеграції від зони вільної торгівлі до економічного та валютного союзу, саме тому існує об'єктивна потреба оцінки релевантності європейської моделі регіональної інтеграції сучасним умовам глобалізації, результати якої дозволять забезпечити подальший оптимальний розвиток й інших моделей регіональної інтеграції в світовій економіці. Розвиток європейської моделі регіональної інтеграції пов'язаний із домінуванням суб'єктивних факторів формування «об'єднаної Європи», що ґрунтується на розширенні та поглибленні економічної взаємодії та переплетіння національних економік європейських країн і сприяє формуванню єдиного економічного простору в системі світової економіки.

Формування *європейської моделі регіональної інтеграції* відбувалось за класичною схемою, запропонованою Б.Балассой, що підтверджує еволюція форм регіональної інтеграції, які пройшов у своєму становленні Європейський Союз. *Етап зони вільної торгівлі* (1958-1966 рр.) характеризувався тим, що було досягнуто скасування митного збору та різних кількісних обмежень у внутрішньорегіональній торгівлі товарами між державами-членами співтовариства. Крім того, було введено загальний митний тариф і почала реалізовуватися єдина торгова політика відносно третіх країн. З 1962р. набула чинності єдина сільськогосподарська політика.

На *етапі митного союзу* (1968-1986 рр.) відбувається подальше розширення сфери діяльності європейського інтеграційного угруповання. Так, цілеспрямована аграрна політика доповнюється єдиною політикою у сфері охорони навколишнього середовища й в галузі досліджень і технологічного розвитку, формуються основи для розвитку інтеграції у валютно-фінансовій сфері.

На *етапі спільного ринку* (1987-1992 рр.) на основі Єдиного Європейського акту, а також підписаного в 1985р. документа про програму створення внутрішнього ринку країн ЕУ, ліквідуються останні бар'єри на шляху пересування товарів і факторів виробництва. Було досягнуто «чотирьох свобод» – вільне переміщення усередині ЕУ товарів, послуг, капіталу і робочої сили. У цей же період країни ЕУ перейшли до проведення єдиної політики в окремих галузях: енергетиці, транспорті, питаннях соціального і регіонального розвитку. Слід зазначити, що на цьому етапі розвитку європейської моделі інтеграції

класична схема розвитку форм регіональної економічної інтеграції зазнала певної координації, оскільки існують певні відмінності між категоріями спільного ринку (*common market*), який міститься у класичній схемі, та єдиного ринку (*single market*), який було фактично створено в ЕУ. Досягнення чотирьох свобод і стало фактичним впровадженням єдиного європейського ринку, у якому було усунуто всі бар'єри на шляху переміщення товарів, послуг, капіталу, людей. Таким чином, національні ринки, об'єднані в спільний ринок через скасування митно-тарифних бар'єрів, фактично перетворились на єдиний європейський ринковий простір.

Етап економічного і валютного союзу (з 1993р.) характеризується посиленням економічної і політичної інтеграції, розвитком єдиного валютного ринку, поглибленням внутрішньорегіональних торговельно-економічних зв'язків. Утворення економічного і валютного союзу стало найважливішим інституційним економічним досягненням ЕУ, в рамках якого його учасники добровільно делегували єдиним органам ряд суверенних прав у сфері економіко-фінансового регулювання. Валютна інтеграція стала невід'ємним елементом економічної інтеграції, що пов'язане з формуванням наднаціонального механізму валютно-фінансового регулювання, координацією валютної політики, створенням міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій (нині до зони євро входять 17 з 27 країн-членів ЕУ). Однак саме криза єврозони вимагає оптимізації наднаціонального рівня загальноєвропейської системи фінансового надзору, в першу чергу в банківській сфері, від ефективного розвитку якої залежатиме розв'язання проблеми суверенного боргу країн, що входять до єврозони.

Можливе залучення до європейської моделі регіональної інтеграції інших країн регіону фактично визначається виконанням з їхнього боку відповідних параметрів, що стосуються дотримання демократичних принципів свободи і поваги прав людини, а також принципу правової держави; наявності конкурентоспроможної ринкової економіки в країні та визнання суспільством загальних правил і стандартів ЕУ, включаючи прихильність до цілей політичного, економічного і валютного союзу (Копенгагські критерії).

Особливу роль у розвитку інтеграційних процесів в Європі зіграла Маастрихтська угода (1993р.), з якої було встановлено єдине європейське громадянство; утворено економічний і валютний союз; сформовано основи політичного союзу, основними завданнями якого стали розробка єдиної зовнішньої політики, загальної політики в галузі внутрішніх справ і правосуддя. Результатом договору стало встановлення трьох основ союзу: економіки і соціальної політики; міжнародних відносин і безпеки; правосуддя і внутрішніх справ. Поглиблення економічної взаємодії європейських країн сприяло формуванню єдиного цілісного територіально-господарського комплексу, успішний розвиток якого відбувається лише за умов досягнення високого рівня економічного розвитку всіма членами об'єднання, що, в свою чергу, наповнює реальним змістом взаємодоповнюваність національних економік.

З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення ЕУ особливого значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту набуває реалізація регіональної політики, імперативом якої є реалізація концепції «Європа регіонів», в якій регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції. Досягнення регіональної однорідності, а не політичний союз – базова основа розвитку ЕУ. Звідси, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на рівному рівні розвитку регіонів. Вирівнювання рівнів регіонального розвитку вимагало (і вимагає) концентрації фондів Європейського Союзу та їх ефективного використання. З метою оптимізації фінансування через цільові фонди в ЕУ прийнята система ідентифікації (класифікації) регіонів (*Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes, NUTS*). Ця система включає п'ять рівнів, три з яких (1-3)

регіональні, а дві (4-5) місцеві (локальні) одиниці регіональної статистики EU (*Local Administrative Units, LAUs*) [483, с.6-8]: NUTS I (основні соціально-економічні райони), NUTS II (основні території застосування регіональної політики), NUTS III (маленькі регіони, які визначаються відповідно до конкретних критеріїв (аналітичні або функціональні регіони)), NUTS IV (або LAU I, визначається для таких країн EU, як Болгарія, Чеська Республіка, Німеччина, Данія, Естонія, Ірландія, Греція, Франція, Кіпр, Литва, Люксембург, Угорщина, Мальта, Польща, Португалія, Словенія, Словаччина, Фінляндія і Велика Британія), NUTS V (або LAU II, охоплює близько 120 тисяч муніципалітетів країн EU). Зазначені рівні регіонів мають ієрархічну структуру і враховують чисельність населення:

$$\begin{aligned} 3 \text{ млн. населення} < \text{NUTS I} &\leq 7 \text{ млн. населення,} \\ 0,8 \text{ млн. населення} < \text{NUTS II} &\leq 3 \text{ млн. населення,} \\ 0,15 \text{ млн. населення} < \text{NUTS III} &\leq 0,8 \text{ млн. населення.} \end{aligned}$$

Основні результати діяльності регіонів оцінюються за допомогою певних показників: ВВП регіону на одного мешканця (по паритету купівельної спроможності); структура зайнятості по секторах економіки, рівень безробіття (загальний, довгостроковий, серед жінок і молоді), демографічна структура населення та рівень його освіти тощо. Відповідно до класифікації NUTS на території EU станом на 01.01.2012р. виділяють: 97 NUTS I, 270 NUTS II і 1294 NUTS III. Диференціація регіонів в країнах EU пов'язана з наступними чинниками. Найперше, регіони Європи розрізняються за досягнутим рівнем економічного розвитку, який формує відповідну галузеву структуру (пропорції добувної, обробної промисловості, сфери нематеріального виробництва).

Територіальні диспропорції, що мають місце в європейському співтоваристві, досягли значних масштабів, саме на їх мінімізацію спрямована дія європейської регіональної політики. Її основними принципами є: субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація, адиціоналізм і комплементарність. У своєму розвитку регіональна політика EU за останні роки пройшла ряд етапів, для кожного з яких була вироблена своя система пріоритетів та, відповідно, було визначено розміри фінансування. Слід зауважити, що обсяги фінансування, спрямованого на регіональний розвиток з кожною програмою істотно зростають, що наочно демонструють дані табл.5.

Таблиця 5

Етапи регіональної політики EU

Період	Кількість пріоритетів	Кількість структурних фондів	Обсяг фінансування, млрд.євро *	Питома вага у бюджеті EU, %
1994-1999	6+1	3	177,0	33,0
2000-2006	3+1	5	234,7	33,0
2007-2013	3	2	347,0	35,7

*до 2000р. –млрд.ЕКЮ

Примітка. Складено автором на підставі аналізу джерела [3]

З 2007 року відбувається найбільша структурна перебудова регіональної політики (програмний період 2007-2013 рр.), яка є цілком логічною з точки зору найбільшого розширення EU в 2004 і 2007 роках. Найперше, це виявляється в зміні структурних пріоритетів:

(1) регіональна співпраця ґрунтується на програмі INTERREG, основними формами якої є трансгранична співпраця, транснаціональна співпраця та міжрегіональна співпраця;

(2) регіональна конкурентоспроможність й зайнятість – напрям, що пов'язаний з реалізацією і впровадженням інновацій та розвитком соціальної сфери з метою підвищення регіональної привабливості європейських регіонів;

(3) конвергенція забезпечується за рахунок реалізації проектів в тих регіонах, де рівень ВВП на душу населення є меншим за 75% від середнього по ЄУ в цілому. Зазначені пріоритети охоплюють завдання регіональної та соціальної політик, які вже не розглядаються ізольовано, а тільки комплексно. Таким чином, досягається головна мета, що пов'язана із створенням гомогенного простору: одночасне об'єднання суспільства на рівні горизонтальних зв'язків – між регіонами (головне завдання регіональної політики) та на рівні вертикальних зв'язків – між шарами суспільства (завдання соціальної політики).

На забезпечення цих пріоритетів протягом 2007-2013 рр. передбачається використати понад 347 млрд.євро., у тому числі: на реалізацію пріоритету (1) – 6,4 млрд.євро, які будуть застосовані для посилення трансграничної і міжрегіональної співпраці, що включає розвиток загальної інфраструктури і мереж компаній малого і середнього бізнесу; понад 16% буде спрямовано на проведення соціальних і економічних реформ, впровадження інновацій і розвиток соціальної сфери для забезпечення розвитку сфери зайнятості та підвищення регіональної конкурентоспроможності (пріоритет (2)); на фінансове забезпечення конвергенції (пріоритет 3) буде спрямована основна частина фінансування програмного періоду 2007-2013 рр., а саме: 82% (281 млрд.євро). Основним результатом реалізації регіональної політики повинне стати зростання ВВП на душу населення в новому програмному періоді на 2007-2013 рр. від 1,5% до 9%. (у 2000-2006 рр. у різних країнах він склав від 1,5% до 6%). Однак із врахуванням дії та наслідків кризи 2008-2009 рр. ці параметри навряд чи буде досягнуто.

Досягнення високої конкурентоспроможності ЄУ бачиться через досягнення регіональної конкурентоспроможності. Економічні регіони є більш гнучкими об'єктами, які частіше визначаються через торговельні та міграційні потоки, а не через адміністративні обмеження. Тому, політику регіонального розвитку має бути скоординовано через адміністративні регіони, що охоплюють економічні регіони [4,с.3].

Конкурентоспроможний регіон став точкою росту конкурентоспроможності ЄУ в цілому, а звідси кожен напрям політики, що реалізується в Євросоюзі, має територіально виражений ефект, що сприяє налагодженню стосунків партнерства між ЄУ, країнами-членами, місцевими властями, приватним сектором тощо, партнерства, що забезпечить розробку стратегій розвитку та вирішення завдань на рівні всього Співтовариства.

Регіональна політика є інтегрованою частиною єдиної економічної політики Європейського Союзу. Це зумовлює і забезпечує комплексне вирішення проблеми подолання асиметричного розвитку регіонів. Якісно новий підхід в розгляді процесів, які відбуваються усередині ЄУ, дає можливість говорити про нову якість регіональної політики. Фактично політика об'єднання (*cohesion policy*) означає переплетення і узгодження регіональної і соціальної політик, що забезпечує вищу ефективність їх реалізації. Тому стратегія просторового розвитку Євросоюзу, що надає принципову ознаку європейській моделі регіональної інтеграції, відрізняється саме розвитком конкретних територій.

Аналіз регіональної політики ЄУ дозволяє виділити наступні найважливіші особливості:

По-перше, політика ґрунтується на відповідній законодавчій основі, згідно з якою існують прозорі критерії вибору регіону, на розвиток буде виділене відповідне фінансування. Чітко визначені на законодавчому рівні критерії відбору забезпечують послідовність і прозорість регіональної політики.

По-друге, регіональну політику характеризує просторова спрямованість, оскільки бюджетні обмеження вимагають чітких і обґрунтованих критеріїв відбору регіону, куди саме будуть спрямовано ресурси.

По-третє, проведення регіональної політики – довготривалий процес. Регіональна політика спрямована на вирішення довгострокових структурних завдань. Одним з фундаментальних принципів є доцільність надання допомоги регіонам, в яких відбуваються структурні зміни, ніж субсидювання відстаючих галузей економіки. Саме тому, мова йде про підтримку в першу чергу інвестицій, а не на тривалого субсидювання.

Четвертий аспект є пов'язаним з тим, що ініціативи регіональної політики спрямовуються на вдосконалення структури ринкових відносин, а від так – не вступають у протиріччя з ними.

Нарешті, регіональна політика характеризується комплексністю, яка досягається спільним та скоординованим підходом з боку різних інститутів, як національного, так і регіонального рівнів, а також широке залучення приватного сектора економіки.

З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення Європейського Союзу успішна реалізація регіональної політики має особливе значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту, де регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції. Досягнення регіональної однорідності – одна із базових цілей розвитку EU. Звідси, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на рівному рівні розвитку регіонів, який включає економічну, соціальну, екологічну, культурну і інші складові. Глобальна фінансова криза виявила взаємозалежність національних економік як всередині, так і за її межами Європейського союзу. Зміцнення економічної та фінансової стабільності в країнах єврозони значною мірою визначатиметься ефективністю подальшої стратегії розширення об'єднання з одночасним поглибленням інтеграції.

Розвиток європейської моделі регіональної інтеграції має свої особливості, які не притаманні іншим моделям:

по-перше, в основі європейської моделі регіональної інтеграції знаходиться EU, який є найбільш розвинутим інтеграційним об'єднанням у світовому господарстві, що уявляє собою прояв регіоналізму на найвищому рівні, який заснований на міждержавній співпраці у різних сферах (політичній, економічній, соціальній, зовнішній, інституціональній тощо);

по-друге, розвиток європейської моделі інтеграції ґрунтується на домінування суб'єктивних факторів розвитку регіональної інтеграції і визначається впливом відповідних детермінант розвитку: значній та різноманітній ресурсній базі, раціональне використання якої стимулювалось зростанням конкуренції з боку американських, а далі й японських, ТНК (мікроекономічні детермінанти), високий ступінь симетрії та однорідності, порівнянності щодо технологічних можливостей і рівня життя в європейських країнах (макроекономічні детермінанти), посилення впливу біполярного світу (геополітичні детермінанти);

по-третє, в інтеграційному об'єднанні досягнуто високий рівень організації наднаціональних установ, механізм дії яких може бути порівняний з державним регулюванням, що свідчить про високий рівень інституціоналізації європейської моделі інтеграції, розширення публічних приватних та транснаціональних мереж через зростаючу децентралізацію та багатокладність;

по-четверте, європейська практика розвитку інтеграційних процесів стала підґрунтям для розвитку теорії інтеграційних процесів, як у економічній, так і політичній науках;

по-п'яте, одночасно з посиленням зовнішнього прояву регіоналізації (зміцненням позицій EU у світовому господарстві), в інтеграційному об'єднанні активно розвивається

процес внутрішньої регіоналізації, який ґрунтується на посиленні ролі регіонів та активному розвитку міжрегіональної співпраці в рамках об'єднання;

по-шосте, досягнення високої конкурентоспроможності ЕУ бачиться через досягнення регіональної конкурентоспроможності, в якій конкурентоспроможний регіон став точкою росту ЕУ в цілому, а звідси кожен напрям політики, що реалізується в Євросоюзі, має територіально виражений ефект, а безпосередньо регіональна політика є інтегрованою частиною єдиної економічної політики об'єднання, що забезпечує комплексне вирішення проблеми подолання асиметричного розвитку регіонів;

по-сьоме, регіональна політика ЕУ ґрунтується на чітко визначеній нормативно-правовій базі, що забезпечує послідовність і прозорість її реалізації; характеризується просторовою спрямованістю та комплексністю; основною метою регіональної політики є вирішення довгострокових структурних завдань розвитку об'єднання через створення таких умов, за яких ринкові стосунки могли б розвиватися найбільш ефективно. З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення Європейського Союзу успішна реалізація регіональної політики має особливе значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту, де регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції.

Розвиток міжнародної економічної інтеграції країн світу, що ґрунтується на об'єктивних складових, демонструє *північноамериканська модель регіональної інтеграції*, в якій мікроекономічні детермінанти розвитку стимулювали інтеграційні процеси. Відмінність цієї моделі інтеграції полягає в тому, що об'єднання країн починалося не відповідно до політичного рішення (як це було в країнах Європейського Союзу), а у відповідь на потреби ринкових структур, в першу чергу транснаціональний компаній. Тобто, порівняно з європейською моделлю регіональної інтеграції, в рамках якої створення особливого вільного простору мобільності для всіх європейських країн відбувалось через ініціативу саме державних інституцій, в Північній Америці – інтеграційні процеси розвивались під впливом прагнення до співпраці на мікрорівні до співпраці на макрорівні. Тривалий час регіоналізація виробництва в Північній Америці стимулювала розвиток інтеграційних процесів на фірмовому і галузевому рівнях і не була пов'язана з державним і міждержавним регулюванням.

Розвиток та поглиблення двосторонніх зв'язків між США та Канадою на рівні міжнародної мікроінтеграції стимулювало прийняття вже на міждержавному рівні рішення щодо створення у 1989 році зони вільної торгівлі між Канадою та США (*Canada-United States Free Trade Agreement, CUSFTA*). Основними складовими цієї угоди було визначено скасування бар'єрів у торгівлі товарами та послугами між країнами, просування умов сумлінної конкуренції, лібералізація базових умов інвестиційної діяльності між країнами, розвиток двох – і багатосторонньої кооперації, заснування ефективних процедур спільного адміністрування вирішення суперечок [5,с.9]. У 1992г. між США, Канадою і Мексикою було підписано угоду про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (*North American Free Trade Agreement, NAFTA*), яка набула чинності з 1994р. Зазначена угода охоплювала майже всі аспекти, що стосуються розвитку міждержавних економічних відносин між США, Канадою та Мексикою. Фактично, підписання Угоди стало не стільки початком інтеграційного процесу, скільки першим широкомасштабним юридичним оформленням реального інтегрування США і Канади [6,с.288-289], до якого приєднався менш потужний партнер – Мексика.

NAFTA стала першою угодою, яка об'єднала в один інтеграційний блок на рівноправній основі дві високорозвинені держави і країну, що розвивається. Основними завданнями, які було визначено США, Канадою та Мексикою, стали: усунення митних обмежень у взаємній торгівлі; досягнення високого рівня інтеграції ринків товарів,

капіталу, технологій і трудових ресурсів; досягнення повної незалежності від зовнішніх поставок енергоресурсів; посилення конкурентоспроможності північноамериканського економічного центру порівняно із західноєвропейським і азіатсько-тихоокеанським центрами.

Торговельно-економічні відносини залишаються головуючими у розвитку північноамериканської моделі інтеграції. Завдяки NAFTA в світі створено найбільшу за територією в світовому господарстві зону вільної торгівлі, яка об'єднує 462,6 млн. населення (6,7% від загальносвітової чисельності), що виробляють товарів та послуг на загальну суму понад 17993,9 млрд. дол., що становить 25,8% від рівня світового ВВП. Незважаючи на зменшення обсягів ВВП, всі країни NAFTA залишаються найбільшими виробниками світу, однак поступово питома вага об'єднання у світовому ВВП зменшується.

Порівняно з EU, як інтеграційне об'єднання NAFTA не має відповідної системи наднаціональних органів регулювання, хоча інституційний механізм, що забезпечує функціонування зони вільної торгівлі в рамках об'єднання таки створено (комісія з вільної торгівлі, міжурядові консультації тощо). Основним інституційним органом, що забезпечує нагляд за виконанням угоди, розвиваючи діалог між країнами, є комісія (*Free Trade Commission*), що складається з відповідних представників урядових виконавчих установ з міжнародної торгівлі. Фактичний механізм створення та розвитку NAFTA, що охоплює окрім торгівлі товарами та послугами, обмін інвестиціями та робочою силою, захисту прав інтелектуальної власності, спільне вирішення екологічних проблем, розвиток спільної інфраструктури та інше, по суті характеризує створення вперше в світовому господарстві прецедент дії зони вільної торгівлі у новому розширеному форматі, «зона вільної торгівлі плюс», яка дозволяє перейти до більш глибоких форм інтеграції, без створення складної системи наднаціональних інститутів.

Укладення Угоди про вільну торгівлю сприяло утворенню одного з найбільших і багатих ринків не лише в Північній Америці, але і в світі. Специфічність цього ринку характеризується перш за все тим, що це об'єднання лише трьох, але великих як за територією, населенням, так і за економічним потенціалом країн. При цьому, економічна інтеграція між такими асиметричними партнерами не мала прецеденту в світовому господарстві раніше. Основою ринку є економіка світового лідера з конкурентоспроможності – США. Велика частка зовнішньоторговельного обігу Канади і Мексики припадає саме на торгівлю з США. З економікою США пов'язані також й основні інвестиційні потоки NAFTA. Незважаючи на кризові потрясіння, американська економіка і досить залишається найпотужнішою у світі, а геополітичний вплив США не зменшується.

За обсягами зовнішньоторговельної діяльності Північноамериканська зона вільної торгівлі стала другим (після EU) регіональним інтеграційним об'єднанням світового господарства. Сьогодні вся територія Північної Америки є зоною вільної торгівлі, що сприяло розвитку не тільки зовнішньої, а й внутрішньорегіональної торгівлі.

Важливою і характерною особливістю розвитку північноамериканської інтеграційної моделі є значна асиметрія економічної взаємозалежності країн-членів NAFTA, зумовлена, з одного боку, слабкою інтеграційною взаємодією між Канадою та Мексикою а, з іншого, – домінуючим становищем США, на долю яких припадає 85,0% ВВП всього об'єднання [7], причому значення цього показника практично не змінилося за весь період існування NAFTA. Якщо укладання угоди про зону вільної торгівлі між США і Канадою стало природним кроком у розвитку співробітництва між взаємопов'язаними країнами, то приєднання до інтеграційного об'єднання Мексики було зумовлене, скоріше неекономічними факторами і пов'язано з тим, що країна розглядалась, в першу чергу, як частина американської національної стратегії безпеки, а не як економічний регіональний

партнер. Саме тому, асиметрія між Мексикою та Сполученими Штатами не дозволяла аналітикам виділити, які саме економічні або політичні фактори вплинули на розвиток інтеграції, та передбачити можливі результати подальшого поглиблення взаємозалежності країн у розвитку нової динаміки американсько-мексиканських відносин [8-9].

Кожна країна NAFTA має свої економічно обґрунтовані причини участі в об'єднанні. Провідна роль у розвитку північноамериканських інтеграційних процесів належить США, для яких участь в даному угрупованні забезпечує: розширення безмитного ринку реалізації продукції; вихід через Мексику на економіку країн Латинської Америки; доступ до канадських і мексиканських економічних ресурсів; розвиток експорту сільськогосподарської, автомобільної і текстильної продукції.

Успішний розвиток північноамериканської моделі регіональної інтеграції сприяв поширенню в світовому господарстві інтеграційної взаємодії типу Північ-Південь. Певною мірою можна вважати, що це підштовхнуло EU до розширення за рахунок приєднання країн Східної Європи, які значно відрізнялись від країн EU(15) за рівнем соціально-економічного розвитку. Відносний успіх інституційної розбудови в посткомуністичних країнах не передбачав необхідність створення нової системи, щоб допомогти цим країнам модернізувати свої інституції [10, с.25]. Порівняні основних складових механізмів розвитку європейської та північноамериканської моделі інтеграції за основними параметрами (широта й глибина інтеграції, підтримка інтеграційного розвитку, особливості моніторингу та координації) виявило певні відмінності зазначених моделей, які наведено в табл.6.

Таблиця 6

**Порівняння європейської та північноамериканської
моделей регіональної інтеграції**

Параметри	EU	NAFTA
Широта й глибина інтеграції	Різноманіття сфер відповідної політики - економічна, зовнішня, інституційна; Фокусування на адміністративних можливостях; Деталізація стандартів	Фокусування на економічній та торговельній політиці; Фокусування на загальних стандартах та гармонізації; Збереження національного законодавства
Підтримка	Значна й різноманітна ресурсна база; Рух від простого управління попитом до цільових завдань; Фокусування на інституційному зближенні; Розширення публічних приватних та транснаціональних мереж через зростаючу децентралізацію і багатокладність;	Здебільше різна ресурсна база; Вирішення конкретних питань торговельно-економічної співпраці та окремих питань інших сфер; Специфічні підходи до багатосторонніх організацій та національних урядів; Здебільше двоелементність у використанні ринкових та добровільних зв'язків;

Моніторинг	Комплексне погодження і вирішення проблем; Регулярна критична перевірка Зростання багатосторонності та складності	Повідомлення по факту про дотримання; Щорічні централізовані огляди; Збільшення двосторонніх переговорів (за винятком питань з навколишнього середовища)
Координація	Регулярний обмін інформацією та спільне вирішення проблем	Незначна горизонтальна комунікація; більша координація з питань навколишнього середовища

Примітка. Складено автором на підставі аналізу джерел [10-11]

На відміну від північноамериканської, європейська модель регіональної інтеграції ґрунтується на побудові відповідних механізмів, розвиток яких сприяє вирівнюванню соціально-економічного розвитку, для чого використовуються різноманітні інструменти [11]. Застосування цих інструментів забезпечує різне поєднання економічних, політичних, соціальних цілей тощо задля забезпечення регіональної економічної інтеграції. Країни, що залучені до європейської моделі інтеграції, мають забезпечити регуляторні зміни в різних сферах (політичних, економічних, соціальних тощо) через включення в законодавство, що регулює діяльність інтеграційного об'єднання в цілому, норми, що регламентують національне законодавство, а також створення відповідних інституційних структур (адміністративних, судових, фінансових та ін.).

Північноамериканський ринок знаходиться на однаковій відстані від європейського та від азійсько-тихоокеанського регіону. Крім того, існує реальна можливість у майбутньому розширити цей ринок на Латинську Америку. Якщо порівняти суть основних положень Угоди про зону вільної торгівлі між США, Канадою і Мексикою з базовими документами, що регламентують діяльність Євросоюзу, то можна побачити, що в довгостроковій перспективі за основну мету ставиться формування єдиного континентального американського ринку. Сприяти цьому процесові буде невирішеність питань регулювання торговельних відносин у рамках багатосторонньої торговельної системи ГАТТ/СОТ та посилення процесів регіоналізації в умовах глобальної інтеграції.

Таким чином, аналіз розвитку інтеграційних процесів у північноамериканському регіоні дозволяє виділити принципово нові підходи до формування моделі регіональної економічної інтеграції. Як інтеграційне об'єднання NAFTA має континентальні масштаби з самого початку свого створення, а країни-члени, що утворили його, є водночас і атлантичними, і тихоокеанськими, що дає можливість поступового і рівномірного розвитку в різних напрямках. І хоча країни NAFTA мають різні рівні економічного потенціалу, розвиток північноамериканської моделі інтеграції є досить перспективним з точки зору охоплення майже всіх сфер економічних зв'язків.

Формування Північноамериканської зони вільної торгівлі стало фактично першою спробою створення зони вільної торгівлі, сфера дії якої виходить за межі класичного наповнення цієї форми регіональної інтеграції, оскільки, окрім торгівлі товарами, охоплює також торгівлю послугами, питання інвестиційної діяльності, міграції робочої сили тощо. Окрім того, в рамках регіонального об'єднання розвивається гармонізація технічних регламентів і стандартів, конкурентної політики, врегулювання прав інтелектуальної власності. При цьому розширення сфери охоплення зазначеної форми регіональної інтеграції не супроводжується створенням відповідних наднаціональних інституцій, хоча й відбувається перехід до більш глибокої інтеграції, пов'язаної із

формуванням спільного ринку та окремим елементами економічного союзу. Фактично за мету визнається створення спільного простору, який складається з трьох суверенних країн, співробітництво між якими має відображати їх взаємозалежність з урахуванням всіх відмінностей. Вищезазначене характеризує принципово нові підходи у формування моделі регіональної економічної інтеграції

Існуючі повноваження NAFTA є занадто незначними, щоб вирішувати проблеми, які виникають в розвитку північноамериканського регіону. Для вирішення спільних континентальних проблем (розвитку інфраструктури, міграції, безпеки та ін.) за для більш комплексного та динамічного розвитку Північної Америки існує об'єктивна потреба поглиблення взаємозалежності для всіх країн інтеграційного об'єднання. Саме в межах північноамериканського простору має бути створено зовнішній периметр безпеки, в рамках якого діятиме загальний зовнішній тариф, а рух товарів, послуг, капіталів, людей буде правовим, впорядкованим та безпечним [12,с.5-8]. Міжнародна злочинність, тероризм являють собою постійну загрозу для громадської безпеки і не можуть бути врегульовані в односторонньому порядку з боку якоїсь однієї країни. Події 11 вересня суттєво вплинули на посилення прикордонного контролю [13,с.5], в першу чергу з боку США. Нездатність ефективно співпрацювати для вирішення проблем безпеки матиме прямий вплив на розвиток торговельних відносин, якості життя, забезпечення прав і свобод в цілому.

Подальший розвиток північноамериканської інтеграції нерозривно пов'язаний із необхідністю вирішення регіональних проблем, дія яких посилюється, і розв'язання яких потребує спільних дій з боку всіх країн NAFTA, а саме: забезпечення розвитку та зростання по всіх сферах взаємодії, розвиток конкурентоспроможності регіону, протидія загальним загрозам безпеки регіону. Незважаючи на значне збільшення економічної активності між країнами NAFTA, залишається значний розрив у рівнях доходів в країнах, що негативно впливає на посилення проблем, які стосуються нелегальної міграції, злочинності, і потребують виключно спільних цілеспрямованих дій.

Створення NAFTA сприяло підвищенню рівня конкурентоспроможності регіону, однак повністю не вирішило всі проблемні питання в сфері визначення правил походження товарів, наявності відмінностей в нормах та правилах, які існують в країнах об'єднання. Торгівля природними ресурсами, в тому числі енергетичними, сільськогосподарськими та продовольчими продуктами залишається далеко не безкоштовною, що впливає на рівень конкурентоспроможності регіону в світовому господарстві. І хоча Північна Америка залишається економічним центром світу, посилення глобальної конкуренції, поява нових гравців на світовому ринку може послабити її міць, якщо не прийняти відповідних дій. Крім того, тривалий спад американської економіки суттєво зменшує привабливість подальшої лібералізації торгівлі.

На початку 2011 року Канада та США прийняли Декларацію «Спільне бачення периметру безпеки та економічної конкуренції» (*Shared Vision for Perimeter Security and Economic Competitiveness*), яка спрямована на зміцнення відносин між двома країнами за довгострокової основі через розвиток міжнародних кордонів, зміцнення економічних зв'язків і безпеки, шляхом ефективного управління ризиками [14]. Програма передбачає чотири основні напрями спів-праці, які включають в себе: усунення загроз; спрощення процедур торгівлі, забезпечення економічного зростання і створення робочих місць; комплексна система транскордонних переміщень, розвиток інфраструктури та забезпечення кібербезпеки. Зазначена Декларація стала логічним продовженням Декларації про Північноамериканське партнерство в галузі безпеки та процвітання (*Security and Prosperity Partnership of North America*), прийнятої у 2005 році всіма трьома країнами NAFTA. Однак те, що Декларацію «Спільне бачення периметру безпеки та економічної конкуренції» уклали лише дві країни – США і Канада – є свідченням

посиленням двосторонньої системи взаємовідносин в рамках NAFTA і фактичним відходом від трилатеризму до посилення взаємодії за напрямками США-Канада, США-Мексика.

Опосередкованим підтвердженням цього є й фінансування спільних проектів в рамках NAFTA. За роки діяльності Північноамериканського банку розвитку (*North American Development Bank, NADB*), створеного спільно урядами США та Мексики, профінансовано 146 інфраструктурних проектів вздовж кордону США та Мексики загальним обсягом фінансування у формі кредитів та грантів 738,1 млн.дол., з яких 99 проектів повністю вже завершено. Бенефіціарами цих проектів стали близько 7,3 млн. мешканців. В рамках проектів технічної допомоги Північноамериканський банк розвитку реалізує програми-допомоги для досліджень, пов'язаних з розробкою та здійсненням природо-охоронних інфраструктурних проектів, а також для реалізації заходів, спрямованих на нарощування потенціалу співробітництва країн. В рамках зазначених напрямків банком запропоновано 222 проекти, загальним обсягом – 22,6 млн.дол., з яких 210 проектів – вже впроваджено[15].

До 2008 року Мексика не була основним одержувачем американської зовнішньої допомоги. В результаті реалізації програми «Mérida Initiative» [16], схваленої Конгресом США, країна тільки в перший рік її реалізації обсяги фінансування збільшились в 6,2 рази (з 65,4 млн.дол. у 2007 році до 405,9 млн.дол. у 2008 році). Незважаючи на зменшення фінансування програм в останні роки в цілому ж, з початку 2008 року США було виділено понад 1,6 млрд.дол. на реалізацію програми. Фінансування Мексики реалізують декілька джерел, а саме: Міжнародний комітет з контролю та підтриманню правопорядку (*International Narcotics Control and Law Enforcement, INCLE*), фонд економічної підтримки (*Economic Support Fund, ESF*), іноземного військового фінансування (*Foreign Military Financing, FMF*). Крім того, Мексика отримує фінансову допомогу на забезпечення цілей розвитку (*development assistance, DA*), яка має забезпечити скорочення розриву у рівнях доходу країн NAFTA, сприяння розвитку системи охорони здоров'я та запобіганню дитячої смертності (*Global Health and Child Survival, GHCS*), розвиток навчальних програм, що фінансується за рахунок державного департаменту освіти та професійної підготовки (*International Military Education and Training Account, IMET*), запобіганню тероризму (*Non-proliferation, Anti-terrorism and Related Programs, NADR*) [17,с.11]. Ці інструменти фінансування спрямовано на розвиток добробуту та підвищення якості життя в найменш розвиненому партнерові по NAFTA.

Розвиток більш глибокої регіональної інтеграції стає важливою умовою зовнішньої конкурентоспроможності в умовах розвитку глобальної інтеграції. Серед основних напрямів подальшого розвитку та поглиблення інтеграційної взаємодії NAFTA зазвичай виділяють [13,с.10-11; 18]: створення Північно-американського валютного союзу (*North American Monetary Union, NAMU*), Північноамериканського митного союзу (*North American Customs Union, NACU*), а також створення Північноамериканського союзу (*North American Union, NAU*). Передумовами для створення Північноамериканського митного союзу є наявність подібних за структурою та розмірами митних тарифів. Однак створення митного союзу передбачає встановлення єдиного тарифу по відношенню до третіх країн. Відсутність єдиної тарифної політики в NAFTA є досить суттєвим обмеженням для поглиблення інтеграції. Країнами-членами об'єднання вже укладено значну кількість угод про створення зон вільної торгівлі з іншими країнами світу: США укладено 13 регіональних угод, які вже нотифіковано СОТ, Канадою – 7, Мексикою – 16. Звідси, у загальній структурі зовнішнього тарифу, який має бути застосований при створенні Північноамериканського митного союзу, існує необхідність узгодження з усіма вже укладеними угодами. Значна кількість вже діючих двосторонніх угод містить значну кількість й конкретних зобов'язань, а відтак, переговорний процес щодо утворення

Північноамериканського митного союзу є досить складним завданням. Фактично, мова йде про прийняття з боку Канади та Мексики таких загальних правил торгівлі, які більш відповідають американським стандартам, а не досягнуті в результаті переговорного процесу.

Відповідно до вимог СОТ, країни, що утворили митний союз, мають координувати свою торговельну політику в рамках багатосторонніх форумів. Приклад ЕУ доводить, що подібний переговорний процес Євросоюз веде в рамках СОТ як блок. Однак такий підхід є малоймовірним для країн НАФТА, оскільки тут не існує відповідного інституційного оформлення інтеграційного об'єднання. Крім того, порівняння європейської та північноамериканської моделей регіональної інтеграції доводять, що ступінь участі держави в економіці у відповідних країн-членів об'єднання, є досить відмінною, що викликано давніми традиціями та відповідними нормами.

Досить проблематичним є й створення Північноамериканського валютного союзу. Загальний обсяг внутрішньорегіональної торгівлі країн ЕУ становив на момент утворення валютного союзу в середньому 62,9%, тоді як на долю Канади та Мексики обсяги торгівлі з США становлять, відповідно, 75,7% та 56,9%. Фактично, це може стати важним аргументом на користь того, що ці країни мають більше економічних причин на розвиток валютно-фінансової інтеграції зі Сполученими Штатами, ніж в ЕУ(15) було, коли дванадцять її членів перейшли на євро. Однак на відміну від європейської моделі, де було застосовано відповідний валютний кошик з валют країн-членів об'єднання, фактично мова йде про прив'язку виключно до американського долару. Крім того, країнами ЕУ було опрацьовано комплексний підхід щодо впровадження конкретних критеріїв макроекономічних показників залучення до єврозони (Маастрихтські критерії). Фактично, це доводить, що створення валютного союзу можливе лише за умов створення саме єдиного (а не спільного) ринку, який засновано на чотирьох свободах – вільного руху товарів, послуг, капіталу і робочої сили.

Порівняння Федеральної резервної системи (ФРС) США з Європейською банківською системою доводить, що система комерційних банків США, які входять до 12 районів ФРС, не може представляти певні суспільні інтереси. Банк Канади є державною установою, на відмінність від ФРС та Центрального банку Мексики (Банко де Мехіко), який також побудовано по принципу ФРС США. Від так, виникає суттєва інституційна несумісність банківських систем країн НАФТА, неузгодженість їх повноважень.

Підсумовуючи напрямки розвитку поглиблення північноамериканської інтеграції, можна визначити: розвиток Північноамериканського валютного союзу є більш складним завданням порівняно із створенням Північноамериканського митного союзу у форматі «частковий митний союз»:

- по-перше, розвиток торговельно-економічної співпраці між країнами НАФТА є значно більшим порівняно з інституційним розвитком інтеграції, від так створення повноцінного митного союзу, єдиного ринку є досить проблематичним;

- по-друге, існують суттєві інституційні неузгодженості між банківськими устроями країн-членів НАФТА;

- по-третє, створення валютного союзу між країнами НАФТА по типу єврозони на основі «амеро» є, фактично, прийняття в односторонньому порядку американського долару з боку Канади та Мексики, а ні як на єдиній основі у відповідності з певними критеріями;

- по-четверте, розвиток секторального підходу в регулюванні торгових відносин призвів до появи значної кількості подібних тарифів (або взагалі ставка режиму найбільшого сприяння близька до нуля), від так для створення Північноамериканського митного союзу є необхідним узгодження загального зовнішнього тарифу (як мінімальної вимоги) і без відповідної системи інститутів для його адміністрування, хоча того й вимагають більш зрілі митні союзи (максимальна вимога).

Специфічність NAFTA, полягає в тому, що це інтеграційне об'єднання з самого початку свого створення має континентальні масштаби, а країни-члени, що утворили його, є водночас і атлантичними, і тихоокеанськими, що дає можливість поступового і рівномірного розвитку в різних напрямках. І хоча країни NAFTA мають різні рівні економічного потенціалу, розвиток північноамериканської моделі інтеграції є досить перспективним з точки зору охоплення майже всіх сфер економічних зв'язків. Аналіз розвитку північноамериканської моделі регіональної економічної інтеграції дозволяє виділити наступні особливості:

по-перше, розвиток регіональної інтеграції в Північній Америці (в основі якої знаходиться розвиток NAFTA) охопив значно великі країни, що мають значний економічний потенціал, територіальний обсяг, значну кількість населення; на розвиток інтеграційної взаємодії впливає значна асиметричність та неоднорідність економічної взаємозалежності країн-членів об'єднання, що пов'язана з домінуючим становищем США не тільки в північноамериканському регіоні, а й в світі;

по-друге, розвиток північноамериканської моделі регіональної економічної інтеграції ґрунтується на домінуванні об'єктивних факторів, пов'язаних з ініціативою бізнес-сектору країн (мікроекономічні детермінанти), під впливом якого посилилась міждержавна взаємодія країн (макроекономічні детермінанти), яка не передбачає досягнення високого рівня організації наднаціональних установ;

по-третє, фактичний механізм створення та характер розвитку північноамериканської моделі регіональної інтеграції охоплює окрім лібералізації торгових відносин, питання врегулювання обміну інвестиціями та робочою силою, захисту прав інтелектуальної власності, вирішення екологічних проблем, розвитку спільної інфраструктури та інше, що доводить розширений формат дії зони вільної торгівлі – «зона вільної торгівлі плюс», яка дозволяє перейти до більш глибоких форм інтеграції, без створення складної системи наднаціональних інститутів.

по-четверте, поява NAFTA пов'язана з потребою США посилити свій геополітичний вплив в умовах розвитку європейської та азійсько-тихоокеанської регіональної інтеграції за загострення міжнародної конкурентної боротьби (геополітичні детермінанти);

по-п'яте, північноамериканська зона вільної торгівлі як інтеграційне об'єднання вперше в світі об'єднала країни, що мають різні рівні соціально-економічного розвитку, що стимулювало розвиток інтеграційної взаємодії між країнами світу по типу Північ-Південь;

по-шосте, для більш комплексного та динамічного розвитку Північноамериканської моделі регіональної інтеграції існує об'єктивна потреба поглиблення взаємозалежності для всіх країн інтеграційного об'єднання, через створення єдиного простору, в той же час, рамках NAFTA спостерігається посилення двосторонньої системи взаємовідносин, що є фактичним відходом від трилатеризму до посилення взаємодії за напрямками США-Канада, США-Мексика;

по-сьоме, в результаті аналізу розвитку поглиблення північноамериканської інтеграції, визначено: розвиток Північноамериканського валютного союзу є більш складним завданням порівняно із створенням Північноамериканського митного союзу у форматі «частковий митний союз».

Домінування об'єктивних складових у розвитку процесів регіональної інтеграції, окрім північноамериканської моделі, притаманно й **азійсько-тихоокеанській моделі регіональної економічної інтеграції**, оскільки посилення регіональної співпраці пов'язане безпосередньо із впливом транснаціональних корпорацій, які й стали основними рушіями поглиблення інтеграції в азійсько-тихоокеанському регіоні. Значним поштовхом для розвитку регіональної інтеграції в регіоні стало поглиблення

інтеграційних процесів у рамках EU та NAFTA, а відтак об'єктивної потреби у самоідентифікації азійсько-тихоокеанського регіону, що відрізняється від європейського та північноамериканського. Однак на відміну від зазначених моделей дія ринкових факторів у розвитку інтеграційної взаємодії в азійсько-тихоокеанському регіоні майже не підтримується інституційно. Особливим фактором впливу на розвиток процесів регіональної інтеграції в регіоні стала фінансова криза 1997-1998 років.

На відміну від країн EU та NAFTA, країни азійсько-тихоокеанського регіону мають достатньо низький рівень співпраці в торговельно-економічній сфері, суттєві розбіжності у фінансовій та правовій основі. Вони є менш самодостатніми, про що свідчить менший рівень внутрішньорегіональної торгівлі та потоків прямих іноземних інвестицій в регіоні. Високий рівень залежності від позарегіонального експорту робить країни досить вразливими від зміни загальносвітової кон'юнктури. Суттєве скорочення експорту в умовах глобальної кризи 2008-2009 рр. лише загостило необхідність посилення використання регіональних джерел зростання. Не останнім є й аргумент про те, що колективна міць азійсько-тихоокеанського регіонального блоку, який буде охоплювати половину світового населення та третину світового ВВП, стане третім полюсом світової економіки, здатним перетворити й світову політику [19].

Розвиток інтеграційних процесів в азійсько-тихоокеанському регіоні ґрунтується на принципах відкритого регіоналізму, суть якого полягає в тому, що розвиток коопераційних зв'язків і зняття обмежень на рух товарів, трудових ресурсів і капіталу всередині даного регіону поєднується з дотриманням принципів ГАТТ/СОТ, відмовою від протекціонізму відносно інших країн, стимулюванням розвитку в позарегіональних економічних зв'язках. Процеси регіональної інтеграції в Східній Азії почали розвиватися з кінця 1960-х років і прискорилися тільки в середині 1980-х років. Незважаючи на те, що ASEAN визначалось як регіональне економічне інтеграційне утворення, економічна кооперація між країнами об'єднання не встановлювалась до кінця 1970-х рр., а політична взаємодія передувала економічній. Внаслідок фінансової кризи 1997-1998 рр., коли ASEAN перестав сприйматися як організація, що спроможна забезпечити антикризове регулювання, а рівень інвестиційної привабливості країн об'єднання суттєво впав (при майже незмінній ситуації в Китаї та Індії), відбувся суттєвий перегляд механізму співробітництва країн об'єднання в умовах мінливого глобального середовища [20]. Спільна регіональна діяльність, спрямована на протидію кризовим явищам, стала важливою умовою посилення колективної фінансової та монетарної співпраці в регіоні. За двадцять п'ять років від створення ASEAN до прийняття рішення щодо оформлення зони вільної торгівлі відбулася заміна зовнішньоекономічної політики: від імпортозаміщення до експортоорієнтування і відкритості для прямого іноземного інвестування.

Регіоналізація виробничих процесів посилює внутрішньорегіональні товарообмінні операції, впливаючи на розвиток взаємодоповнюваності та взаємозалежності країн. З розширенням внутрішньогалузевої торгівлі в Східній Азії тісно пов'язана вертикальна спеціалізація, основна частина торговельних контрактів пов'язана з розвитком вертикально спеціалізованих виробничих процесів [21,с.6]. Розвиток регіоналізації виробничого процесу сформував корпоративну інтеграцію, яка однак не підтримувалась відповідними міждержавними інституціями, притаманними іншим моделям регіональної інтеграції. Поширення виробничих мереж транснаціональних компаній певною мірою стало альтернативою інституціоналізації регіональних інтеграційних процесів, оскільки сформована мережа стає не тільки проявом корпоративної інтеграції, а й різновидом неформальної економічної інтеграції [22,с.177].

Розвиток виробничих мереж у країнах азійсько-тихоокеанського регіону має свої певні особливості, що відрізняють їх від розвитку регіоналізації виробництва у рамках північноамериканської (взаємодія американських компаній і мексиканських макиладорів)

та європейської (залучення до виробництва західноєвропейськими компаніями східноєвропейських підприємств) [23,с.146-149]:

по-перше, виробнича діяльність та міжнародна торгівля країн є більш взаємозалежними;

по-друге, виробничі мережі охоплюють значну кількість азійських країн, що мають різні рівні доходів;

по-третє, виробничі мережі охоплюють внутрішньофірмові та позафірмові відносини.

Порівняння процесів регіоналізації виробничого процесу в північноамериканській, європейській та азійсько-тихоокеанській моделях доводить, що поділ праці в рамках останньої має більш складну структуру і характеризується наявністю значних відкритих мереж, що охоплюють значну кількість країн регіону, на які припадають основні обсяги внутрішньофірмового обміну.

Особливе значення у розвитку виробничих мереж у регіоні мав японський бізнес. За період 1967-1992 роки країни ASEAN отримали третю частину всіх японських прямих інвестицій, які було спрямовано в країни, що розвиваються. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій до країн ASEAN з Японії за цей період становив 13 млрд.дол. [23,с.148]. На початок 2000 року 80% японських компаній мали що найменш одно дочірнє підприємство в країнах Східної Азії. Близько 3 тис. японських компаній контролювали понад 10,2 тис. фірм Східної Азії, що становило 54% від всіх дочірніх компаній, що було розташованих у регіоні [24,с.189]. Інвестування з боку Японії передбачало розміщення виробництв, що, з одного боку, сприяло швидкій індустріалізації країн ASEAN, а з іншого, – закріплювало технологічне лідерство Японії. Наступним кроком, стало залучення з боку нових індустріальних країн до регіональних виробничих мереж нових країн регіону: з 1960х років – нових індустріальних країн Східної Азії (Південної Кореї, Тайваню), з 1970х років – країн ASEAN, з 1980х років – Китаю, й нарешті, з 2000х років – В'єтнаму, Лаосу, Бірми тощо. З використанням прямих іноземних інвестицій в регіоні створено складну систему міжрегіонального виробництва (модель паралельного розвитку) з використанням розгалуженої горизонтальної мережі торгівлі та капіталу, яка мала значний вплив на розвиток східноазійської економічної конвергенції. Спочатку японські, а потім й тайванські, сингапурські та південнокорейські прямі іноземні інвестиції сприяли появі значної кількості виробничих мереж по всьому азійсько-тихоокеанському регіоні, що, в свою чергу, вимагало відповідного розвитку міжурядового співробітництва та інституційного будівництва [25,с.7-14].

Незважаючи на досить різний рівень соціально-економічного розвитку, всі країни регіону мають принципово однаковий шлях розвитку економіки: впровадження наздоганяючого циклу (парадигма «гусей, що летять»): імпортована продукція спочатку насичує внутрішній ринок, для задоволення зростаючого національного попиту налагоджується місцеве виробництво, розвиток якого, нарешті, сприяє розширенню експорту національного виробника на нові ринки. Завдяки вивозу японського підприємницького капіталу по всій Східній Азії виникли імпортозаміщуючі та експортоорієнтовані галузі, а індустріалізація регіону досягла стадії формування промислових агломерацій, однак рівень продуктивності на підприємствах, створених у країнах, що розвиваються, залишається нижчим, ніж в японських компаніях в 1,5 рази [26,с.75].

Поділ праці у країнах регіону є структурованим як вертикально, так і горизонтально. Країни з більш розвинутою економікою є приймаючими відносно високотехнологічних галузей і нових технологій, у той час як менш розвинені країни є постачальниками дешевої робочої сили і ресурсів. Завдяки ж горизонтальному поділу праці менш розвинені країни отримують додаткові прямі іноземні інвестиції, технологічні

трансфери, залучаючись до системи субпідряду Через розвиток міжнародного поділу праці у регіоні створено основу для економічного зростання та сталого регіонального розвитку не тільки в економічній сфері.

Аналіз розвитку азійсько-тихоокеанської моделі регіональної інтеграції дозволяє дійти висновку, що вона суттєво відрізняється від європейської та північноамериканської моделей за мікроекономічними, макроекономічними та геополітичними детермінантами та результатами розвитку, систематизовану та порівняльну характеристику яких наведено в табл.7.

Таблиця 7

**Детермінанти та результати розвитку
основних моделей регіональної інтеграції**

Параметри		Моделі регіональної інтеграції		
		азійсько-тихоокеанська	європейська	північно-американська
<i>Детермінанти розвитку</i>				
Мікроекономічні	Регіоналізація виробничого процесу	основна рушійна сила	має вторинний характер	основна рушійна сила
	Ефект масштабу	досягнення ефекту масштабу першочергове	досягнення ефекту масштабу першочергове	континентальний масштаб ринку
	Ресурсна база	досить обмежена ресурсна база	значна й різноманітна ресурсна база;	здебільше різна ресурсна база
Макроекономічні	Рівень соціально-економічного розвитку країн-інтегрантів	високий ступінь гетерогенності	високий ступінь однорідності	високий ступінь гетерогенності між США і Канади та Мексики
	Симетричність економік	сильна асиметрія	симетрія	сильна асиметрії
	Наявність країн-лідерів	наявність двох лідерів (Японії та Китаю)	наявність інтеграційного ядра	наявність світового лідеру США
	Додаткові специфічні фактори	фінансова криза 1997-1998pp	план Маршалла, протидія розповсюдженню комуністичним ідеям	активна політика США щодо включення в глобальне регулювання
	Інституціональна підтримка	відсутність інституційного зближення	фокусування на інституційному зближенні	відсутність інституційного зближення
Геополітичні	Геополітичні умови	відсутність чітких гео-політичних інтересів США в регіоні;	активна участь США у відновленні європейської економіки	активна політика США

	Єдність національних еліт	значне розмежування національних еліт	єдність європейських еліт	достатньо високий рівень єдності
Результати розвитку				
	Широта інтеграції	фокусування на торговельній та валютно-фінансовій політиці	різноманіття сфер відповідної політики (економічна, торговельна, валютно-фінансова, зовнішня, інституційна)	фокусування на економічній та торговельній політиці
	Глибина інтеграції	– середній рівень співпраці в торговельно-економічній сфері; – суттєві розбіжності у фінансовій та правовій основі	– високий рівень співпраці в торговельно-економічній сфері; – єдина правова основа; – високий рівень гармонізації у валютно-фінансовій сфері	– високий рівень співпраці в торговельно-економічній сфері, – близькість валютно-фінансових та правових систем при збереженні їх національних особливостей
	Переговорний процес	зростання багатосторонніх переговорів	зростання багатосторонності та складності	збільшення двосторонніх переговорів
	Координація інтеграційного розвитку	відсутність наднаціо-нальних інституцій	наявність наднаціо-нальних інституцій	відсутність наднаціо-нальних інституцій
	Стандарти та норма	збереження національного законодавства	деталізація стандартів, єдиних для всіх країн-інтегрантів	збереження національного законодавства

Регіональна інтеграція є довгостроковим процесом, який може вплинути на різну мікроекономічну динаміку в різні періоди часу в залежності від стратегії, яка прийнята в регіоні. В основі динаміки розвитку європейської інтеграції знаходилися декілька мікроекономічних факторів впливу, основними серед яких стали: пошук економії від масштабів та регіоналізація виробничого процесу тощо. Реальним поштовхом для розвитку інтеграційної взаємодії європейських країн стала інтернаціоналізація крупного американського бізнесу, пов'язаного з діяльністю ТНК, які стали розширювати свої інтереси в Європі за рахунок збільшення американського експорту, а також створення дочірніх компаній або спільних підприємств. Саме вузькість внутрішніх ринків суттєво обмежувала активність європейських компаній і не дозволяла використовувати ефект

масштабу в повному обсязі. І лише завдяки створенню єдиного ринку, заснованого на чотирьох свободах руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, європейські компанії досягли найбільших зисків на економії від масштабу. Регіоналізація виробничого процесу стала другою мікроекономічною детермінантою впливу і пов'язана, певною мірою, з реакцією на активну заміну імпортозаміщуючих на експортоорієнтовні стратегії розвитку, які активно стали впроваджувати країни, що розвиваються, у 1980-х рр.

У свою чергу, впровадження експортоорієнтовних стратегій вимагало активного залучення капіталу, чим і скористалися ТНК, які почали активно розміщувати трудомісткі види діяльності саме в інших країнах, що сприяло посиленню регіоналізації виробничого процесу. Як наслідок, регіональна внутрішньофірмова торгівля ТНК суттєво стала зростати, що, в свою чергу, вимагало підтримки вже на державному рівні за рахунок зменшення бар'єрів.

На відміну європейської моделі регіональної інтеграції в країнах північноамериканського та азійсько-тихоокеанського регіонів фактор ефекту масштабів на мав значного впливу. Однак якщо для Канади та США був характерним високий рівень розвитку інфраструктури (з приєднанням Мексики саме розвитку інфраструктури було приділено значну увагу), то слабкий розвиток інфраструктури в країнах азійсько-тихоокеанського регіону суттєво обмежував розвиток інтеграційної взаємодії між країнами. Експортоорієнтовні моделі промислового розвитку використовували лише Японія, Південна Корея і Тайвань, які мали привілейовані зв'язки з США у зв'язку з геополітичними умовами, викликаними холодною війною (через систему військових замовлень під час корейської та в'єтнамської війн). Розвиток регіональної вертикальної промислової торгівлі, яка вимагає відповідної державної торговельної політики, стає основною рушійною силою розвитку азійсько-тихоокеанської моделі регіональної інтеграції. Перспектива створення інтегрованого ринку стає все більш привабливою з ростом купівельної спроможності східно-азійських споживачів та розвитком сучасної інфраструктури [27, с.15-18].

Таким чином, на відміну від формування європейської моделі інтеграції, для азійсько-тихоокеанської моделі саме регіоналізація виробничого процесу була основною рушійною силою. І лише з поглибленням цього процесу, з розвитком інфраструктури, посилився вплив такого фактору, як економія масштабу (першочерговий в європейській моделі). Порівнюючи всі моделі регіональної інтеграції, можна зазначити, що формування єдиного азійсько-тихоокеанського ринку неминуче вимагатиме інституційного підкріплення відповідними наднаціональними установами, які будуть регулювати мікроекономічну динаміку розвитку регіональних інтеграційних процесів. Розвиток наднаціональних структур в EU, активізація міждержавної взаємодії в NAFTA свідчать про важливість інституційного оформлення інтеграційних процесів.

У розвитку регіональних моделей інтеграційних процесів певні відмінності існують не тільки в мікроекономічних, а й макроекономічних детермінантах. В першу чергу це стосується високого ступеню гетерогенності та сильної асиметрії економік азійсько-тихоокеанського регіону. На початку розвитку європейських інтеграційних процесів, країни, що формують сьогодні інтеграційне ядро, характеризувалися високим ступінем симетрії та однорідності, порівнянності щодо технологічних можливостей і рівня життя, яка дозволила країнам EU досягти домовленостей відносно економічної та політичної згуртованості та створювало сприятливе середовище для формування потужних наднаціональних установ. Останні розширення EU довели, наскільки є важливим ступінь неоднорідності та симетрії в формуванні наднаціональних інститутів. Значна асиметрія за участю світового лідера – США знаходиться й в основі північноамериканської моделі інтеграції, однак її розвиток з самого початку має континентальні масштаби. Азійсько-тихоокеанська модель регіональної інтеграції розвивається на основі високого ступеню соціально-економічної гетерогенності та сильної

асиметрії економік регіону, в якому економічними лідерами виступають Японія та Китай, що мають різні економічні інтереси і поки що не демонструють чітку стратегію щодо формування регіонального інтеграційного блоку.

При порівнянні процесів регіональної інтеграції слід враховувати й геополітичні обставини, які впливали на характер інтеграційного розвитку. Детермінанта геополітичного характеру, що мала вплив на посилення європейської інтеграції, пов'язана з розколом світової системи на два полюси. Зовнішня загроза розповсюдження комунізму суттєво вплинула на посилення єдності серед європейських еліт, які виступали за початок європейського будівництва, заснованого на ідеях федералізму. План Маршалла, спрямований Адміністрацією США на відновлення європейського народного господарства, мав на меті також і підрив комуністичного впливу в Західній Європі [28,с.39]. Для країн азійсько-тихоокеанського регіону не існувало геополітичних загроз, подібних європейським на початку розвитку інтеграційної взаємодії. Хоча певна частина східно-азійських еліт сприймає як певну потенційну загрозу підвищення економічної і стратегічної ваги Китаю [29,с. 9].

Порівняння моделей регіональної інтеграції дозволяє дійти висновку, що створення потужних наднаціональних установ буде дуже складним завданням з огляду на економічні, ідеологічні, культурні відмінності країн азійсько-тихоокеанського регіону. Вплив східноазійських ТНК на уряди своїх країн буде обмежуватися досягненням єдності та узгодженості політики лише в галузі торгівлі та інвестицій, що сприятиме регіоналізації внутрішньофірмової торгівлі ТНК і не буде стимулювати створення сильних наднаціональних інститутів. Крім того, поява сильних регіональних наднаціональних інститутів, які б було наділено повноваженнями щодо дотримання політики єдності, є проблемою для Японії, бізнес-кола якої не підтримують подібну ідею. Посилення гео економічної та геополітичної ролі Китаю не тільки в регіоні, а й у світі призведе до появи нових тенденцій у розвитку азійсько-тихоокеанської моделі регіональної інтеграції.

Поглиблення участі країн у системі міжнародного поділу праці проявляється у розширенні обсягів торгівлі, інвестування, формуванні східно-азійської системи виробничих зв'язків і поставок. Розвиток ринкових відносин потребував відповідної лібералізації торгівлі, інвестування, гармонізації норм, стандартів та правил, що регламентують торгівельно-економічні відносини. В країнах регіону все більше поширювалось уявлення про те, що поширення ініціатив щодо створення різноманітних зон вільної торгівлі може підтримувати подальший розвиток торгівлі, прямого іноземного інвестування через подальше усунення транскордонних перешкод та розвиток гармонізації. Таким чином, прийняття різноманітних угод щодо поглиблення регіональної співпраці може бути розцінено як важлива складова економічної політики, спрямованої на розвиток і поглиблення виробничих мереж і сформованих ланцюгів поставок глобальними ТНК та азійськими компаніями.

Характер розвитку торговельно-економічної співпраці країн ASEAN дозволяє визначити ймовірні варіанти подальшого поглиблення інтеграційних процесів в країнах об'єднання, а саме: в рамках розширення сфери охоплення зони вільної торгівлі (зона вільної торгівлі плюс), впровадження проміжної форми регіональної інтеграції спільний ринок мінус, а також валютний союз [30-33]. В країнах азійсько-тихоокеанського регіону домінують настрої на користь азійської єдності, пошуку загальноазійських цінностей тощо. У зв'язку з цим в регіоні були розроблені три головні напрямки регіональної інтеграції на базі ASEAN. Згідно з першим напрямком (ринковим), перевага віддається зоні вільної торгівлі через поетапне зниження тарифів у взаємній торгівлі задля більш ефективного використання ресурсів та забезпечення вільного розміщення виробництва в країнах об'єднання. Головною особливістю другого напрямку є поєднання вибіркової торгівельної лібералізації з використанням окремих форм державного регулювання.

Цей шлях відстоювався прихильниками «цілеспрямовано регульованої індустріалізації». Така стратегія спирається на загальнорегіональну промислову співпрацю, узгодження планів розвитку країн ASEAN на міжнародному рівні, реалізацію спільних проектів і підкріплюється адміністративними і політичними заходами. Провідна роль в розвитку регіональної інтеграції має належати приватному сектору (третій напрямок), що вимагало створення відповідних умов для сприятливого зростання крупних багатонаціональних компаній.

Розширення зони вільної торгівлі має стати логічним продовженням дії вже прийнятих домовленостей і угод, зорієнтованих на розвиток економічної інтеграції в ASEAN: ASEAN Free Trade Area (AFTA, 1992), ASEAN Framework Agreement on Services (AFAS, 1995), ASEAN Investment Area (AIA, 1998). Реалізація зазначених угод забезпечить фактичне формування зони вільної торгівлі товарами та інвестиціями до 2020 року (відповідно до зобов'язань нові члени ASEAN мають до 2015 року впровадити нульовий тариф на більшість товарів, а відповідно до інвестиційної угоди (AIA) до 2020 року має бути встановлено й вільний режим інвестиційної діяльності) [33, с.17]. Реалізація зазначених ініціатив передбачає розвиток співробітництва в галузі торгівлі та інвестицій через подальшу лібералізацію та спрощення процедур, які стосуються дванадцяти секторів виробництва товарів та послуг, а саме: сільськогосподарської, рибної, лісопереробної, автомобільної, каучукової продукції, текстилю, одягу, електроніки, а також пов'язаної з охороною здоров'я, з електронною комерцією, туризмом та логістикою.

Досягнення більш глибокої форми інтеграції, яка пов'язана зі створенням спільного ринку вимагає розробки відповідного економічного плану (плану дій), реалізація якого забезпечить (окрім лібералізації та усунення бар'єрів в сфері торгівлі та інвестування) впровадження режиму митного союзу, вільного руху факторів виробництва: капіталу та робочої сили. Повна мобільність робочої сили включає в себе право на проживання та зайнятість в усіх країнах-членах об'єднання, а також взаємне визнання професійних та технічних кваліфікацій. Повна мобільність капіталу вимагає відсутність валютного контролю. З урахуванням розвитку регіональних виробничих систем в регіоні, спільна політика в рамках формування спільного ринку може бути зорієнтована, в першу чергу, саме на сферу виробництва і торгівлю. Оскільки в існуючих умовах ASEAN досягнути вищезазначене є досить складно, більш ймовірним є впровадження галузевого (або секторального) підходу до створення спільного ринку у форматі «спільний ринок мінус». Стратегією розвитку ASEAN VISION 2020 передбачено прискорення вільного руху робочої сили, однак зараз в рамках об'єднання відбуваються значні потоки некваліфікованої робочої сили, саме тому розробка механізму регулювання трудової міграції стає важливою умовою формування спільного ринку в регіоні. Одночасно, подальшого розвитку потребує система гармонізації існуючих національних стандартів в освіті та навчанні.

Важливим елементом розвитку азійсько-тихоокеанської моделі регіональної інтеграції є розвиток фінансової інтеграції, яка має також послідовно розширюватись через зміцнення нормативно-правової бази та інституційного потенціалу. За незначними винятками регіон вже має ліберальні режими обміну. Однак нестабільність потоків короткострокового капіталу вимагає розробки єдиної політики в цій сфері. Фактично, фінансова інтеграція може посилити торговельно-економічну інтеграцію в регіоні. Саме її сучасний рівень розвитку робить припущення й про ймовірність розвитку валютного союзу, який матиме мультиплікативний ефект на розвиток торгівлі. Регіональна фінансова інтеграція пов'язана з процесом створення стимулюючих умов, що сприяють створенню регіонально інтегрованого ринку, який характеризується (в межах певної економічної області): вільним рухом капіталу; вільним вибором сфер і об'єктів вкладення капіталу.

Посилення регіонального співробітництва, спрямованого на розвиток фінансової інтеграції в межах регіону, сприятиме гармонізації регіональної фінансової і торговельної систем з урахуванням особливостей країн регіону. Однак існуючий сьогодні координаційний механізм фінансової та валютної інтеграції країн ASEAN характеризується існуванням багаточисельних робочих груп, комітетів, форумів для вивчення різноманітних аспектів інтеграції, між якими відсутня інституційна взаємодія і послідовність у реалізації координаційних заходів, і як результат, є загроза десинхронізації програм та планів.

Важливим аспектом реалізації спільної політики має стати введення принципу перерозподілу доходів і ресурсів, які можуть бути формалізовані у вигляді компенсацій, спільних зусиль для забезпечення регіональних суспільних благ, з урахуванням інтересів найменш розвинених країн-членів ASEAN. Лібералізація торгівлі, інвестицій в конкретних секторах або галузях економіки країн ASEAN сприятиме розвитку соціально-економічного потенціалу для подальшого поглиблення інтеграції.

Розвиток регіональних інтеграційних процесів в регіоні потребує відповідної інфраструктури, для успішного розвитку якої протягом 2010-2020рр. необхідно інвестицій на суму не менш ніж 8трлн.дол (для розвитку інфраструктури на національних рівнях) та 290 млрд. дол. (для розвитку спільної регіональної інфраструктури) [33,с.19]. Для цього потрібні внутрішні та зовнішні інвестиційні ресурси різного походження (багатосторонніх банків розвитку, державних бюджетів, в тому числі на двосторонній партнерський основі), а також інноваційні фінансові механізми державно-приватного партнерства, застосування яких забезпечить практичну реалізацію плану єднання.

Таким чином, розвиток азійсько-тихоокеанської моделі регіональної інтеграції відбувається в певних умовах і характеризується конкретними особливостями, що відрізняють її від інших моделей:

по-перше, розвиток регіональної інтеграції в країнах азійсько-тихоокеанського регіону характеризується значною кількістю регіональних інтеграційних ініціатив, що використовують багато механізмів та угод, найбільш результативним серед яких є ASEAN;

по-друге, розвиток азійсько-тихоокеанської моделі регіональної економічної інтеграції ґрунтується на домінуванні об'єктивних факторів, пов'язаних з ініціативою транснаціонального бізнесу Японії, Південної Кореї, Сінгапуру (мікроекономічні детермінанти), що сприяло розвитку регіоналізації виробничого процесу як основної рушійної сили, розвиток й поглиблення якої одночасно із вдосконаленні інфраструктури посилив дію фактору економії масштабу в регіоні, а розширення регіональної вертикальної промислової торгівлі стимулювала відповідної державної торговельної політики (макроекономічні детермінанти);

по-третє, розвиток регіональної інтеграції відбувався в умовах високого ступеню соціально-економічної гетерогенності та сильної асиметрії економік регіону, наявності двох економічних лідерів – Японії та Китаю, які мають різні економічні інтереси та позиції і досить тривалий час не мали чіткої стратегії інтеграційного розвитку в регіоні, а також відсутності тривалий час чітких геополітичних інтересів США в регіоні (геополітичні детермінанти);

по-четверте, особливим макроекономічним фактором впливу на розвиток процесів регіональної інтеграції в азійсько-тихоокеанському регіоні стала фінансова криза 1997-1998рр., протидія якій посилила координованість фінансової та монетарної співпраці країн регіону;

по-п'яте, поглиблення регіональної інтеграції в регіоні стало відповідною реакцією на розвиток європейської та північноамериканської моделей, результати діяльності яких

посилили вплив на пошук подальших шляхів поглиблення регіональної інтеграції країн азійсько-тихоокеанського регіону, в тому числі із залученням позарегіональних гравців;

по-шосте, подальше поглиблення інтеграційних процесів в рамках ASEAN може бути забезпечено через розширення сфери охоплення зони вільної торгівлі (зона вільної торгівлі плюс), впровадження проміжної форми регіональної інтеграції спільний ринок мінус, елементів валютного союзу тощо. З урахуванням високого рівня розвитку регіоналізації виробництва в регіоні, наступним етапом поглиблення інтеграції може стати впровадження галузевого (або секторального) підходу до створення спільного ринку у форматі «спільний ринок мінус», а послідовний розвиток фінансової інтеграції через зміцнення нормативно-правової бази, інституційного потенціалу сприятиме гармонізації регіональної фінансової і торговельної систем.

Поглиблення та розширення інтеграції відрізняються за різними аспектами та функціональними сферами. Поглиблення інтеграції відноситься до розширення різних аспектів і функціональних сфер і характеризується: збільшенням обміну товарами та послугами через скорочення тарифів та нетарифних бар'єрів, що призводить до збільшення експортно-імпортних потоків; збільшенням потоків короткострокового фінансового капіталу через покращення інвестиційних можливостей; розширенням потоків довгострокового капіталу у вигляді прямих і портфельних іноземних інвестицій через пом'якшення нормативних вимог по відношенню до іноземних власників; зростанням трудової міграції населення (в тому числі й на постійній основі) через спрощення візового режиму, механізму переказів; розширенням інтегрованої діяльності транснаціональних корпорацій через використання механізму аутсорсингу, розвиток транспортної та комунікативної інфраструктури; збільшенням технологічного обміну через розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, розвитком нормативних вимог щодо захисту прав інтелектуальної власності. У свою чергу, розширення інтеграції охоплює зазначені елементи поглиблення інтеграції із залученням нових країн, що включає повне розширення (розвиток континентального напрямку регіональної інтеграції) та подальше розширення існуючого інтеграційного об'єднання через залучення, в тому числі на трансконтинентальній основі, нових членів інтеграційного об'єднання (як окремих країн, так і вже існуючих інтеграційних об'єднань).

Розвиток різноманітних інтеграційних утворень на регіональній, континентальній, трансконтинентальній основі став важливою складовою глобалізаційного розвитку, що проявляється у формуванні глобальних регіонів, а сам процес регіоналізації набуває глобальних ознак. Незважаючи на те, що держави залишаються головними гравцями у геополітиці, регіони, розглядаються вже як життєво необхідний елемент архітектури в системі сучасного світового господарства. Регіоналізація світової економіки визначається як процес формування нової полісистемної конфігурації світового економічного простору. Через розвиток процесів регіоналізації в світовому господарстві формуються і розвиваються цілісні регіони, що виступають особливими акторами в системі міжнародних відносин. Саме тому регіоналізацію можна віднести до процесів, які мають емпіричний характер, дослідження яких потребує міждисциплінарного підходу, що дозволить отримати нові результати досліджень регіоналізації з точки зору розвитку регіональної диверсифікації, конкурентоспроможності в контексті глобальних трансформацій, що відбуваються в світовому господарстві. Забезпечити інтеграційний міждисциплінарний підхід зможе наука – глобальної регіоналістики, що синтезує просторові підходи і вивчає об'єктивні процеси регіоналізації міжнародних відносин під впливом глобалізації та досліджує глобальну таксономію регіонального устрою світу, через процес консолідації ієрархічних таксонів, які мають значний рівень гомогенності в межах певної території.

1.8. СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Важливим структуроформуючим фактором розвитку світового господарства в сучасних умовах стали регіональні інтеграційні процеси, які не тільки посилюються, а й набувають якісно нових ознак, що пов'язані з диверсифікацією організаційних форм і моделей розвитку регіональної інтеграції. Посилення місця і ролі міжнародних регіонів, особливості їх залучення до інтеграційних процесів дозволяють виділити три основні напрями розвитку континентальної інтеграції – європейський, північноамериканський та азійсько-тихоокеанський.

Особливостям формування та розвитку процесів регіональної економічної інтеграції в контексті глобального розвитку присвячено відповідні дослідження як вітчизняних, так і іноземних вчених [1-6]. Стрімке зростання нових практик укладання регіональних торговельних угод (РТУ) зумовлено розвитком відкритої економічної політики країн, що розвиваються; появою нових типів інтеграційних угод між розвинутими країнами і тими, що розвиваються; поглибленням та інституціоналізацією інтеграції; формуванням валютно-фінансової інтеграції; розвитком більш комплексних форм інтеграційної взаємодії, тощо. За таких умов кожна країна світу визначає власну інтеграційну складову.

Метою статті є визначення стратегій розвитку регіональної економічної інтеграції в контексті формування її континентальних моделей

Сфера діяльності регіональних торговельних угод все більше розповсюджується за межі регіональних кордонів, що надає їм ознак міжрегіональних. Слід підкреслити, що терміни «преференційні торговельні угоди» (preferential trade agreements) та «регіональні торговельні угоди» (regional trade agreements) в економічних дослідженнях використовують як синоніми, а термін «регіоналізму» використовують для характеристики розширення регіональних інтеграційних ініціатив. Загальна кількість регіональних торговельних угод, укладених між країнами в межах певного регіону, становить 146 РТУ (32%), всі інші угоди мають характер міжрегіональних (307 РТУ або 68% від загальної кількості) [7, с.59]. Поява такого типу міжрегіональних угод особливо притаманна останньому десятиріччю. Оскільки більшість регіональних угод, які укладено в світі, вийшла за межі одного регіону, то використання характеристики «регіональний» є дещо скоріше більш умовним й традиційним. Можна вважати, що використання цієї характеристики цілком підпадає під характеристику певного регіону в світовій економіці згідно *інтеграційного підходу*.

Різноманіття моделей інтеграції, до яких сьогодні залучено всі основні макрорегіони світу, доводить, що існуючі діференції між країнами (в економічній, політичній, гуманітарній сферах тощо) впливають на характер розвитку інтеграційної взаємодії країн, яка не обов'язково має сьогодні співпадати з класичною схемою запропонованою Б.Балассою [6]. Укладання регіональних торговельних угод, що передбачають створення зон вільної торгівлі, які особливо поширились останні тридцять років, не обов'язково (чи взагалі) ставлять на мету перехід до інших форм поглиблення інтеграції.

Основна частина існуючих в світі регіональних інтеграційних об'єднань, дійсно, розвиваються за класичною схемою (хоча й не визначаючи кінцеву мету – створення повної інтеграції). Так, більшість існуючих об'єднань, які розвивають інтеграційну взаємодію на рівні зони вільної торгівлі, не мають за мету подальше поглиблення інтеграції (в першу чергу це стосується регіональних угод, які укладають країни, що не мають спільні кордони). Крім того, в окремих інтеграційних об'єднаннях одразу встановлюється єдиний зовнішній тариф (без проходження стадії зони вільної торгівлі). Таким чином,

сучасний розвиток процесів регіональної інтеграції дозволяє додатково виділити її форми розвитку (табл.8).

Таблиця 8

Основні форми регіональної інтеграції та їх характеристики

Форма регіональної інтеграції	Характеристика	Очікувані економічні результати від форми інтеграції
Угода про преференційну торгівлю (РТА - Preferential trade agreement)	• встановлення взаємних преференцій між країнами, що підписали угоду, • більш низький рівень тарифів, ніж до укладання угоди	• зростання внутрішньорегіональної торгівлі за рахунок розвитку спеціалізації • зниження рівня цін за рахунок ефекту масштабу • зменшення монополізації та розвиток конкурентного механізму
Частковий митний союз (PCU - Partial customs union)	• після підписання угоди застосування загального зовнішнього тарифу • усередині країн об'єднання митні збори і тарифи не змінюються	• через захист регіонального ринку стимулювання промисловості в рамках об'єднання
Зона вільної торгівлі (FTA - Free trade area)	• скасування більшості митних зборів і тарифів між країнами, що уклали угоду, • застосування індивідуального тарифу по відношенню до інших країн, • застосування локальних правил походження	• зростання внутрішньорегіональної торгівлі за рахунок розвитку спеціалізації • зниження рівня цін за рахунок ефекту масштабу • зменшення монополізації та розвиток конкурентного механізму • запобігання використанню більш «дешевих» країн-членів об'єднання у якості експортної платформи через застосування локальних заходів (правил походження)
Митний союз (CU - Customs union)	• скасування більшості митних зборів і тарифів між країнами об'єднання, • застосування загального зовнішнього тарифу по відношенню до інших країн	• збільшення обсягів і розвиток структури торгівлі між країнами об'єднання, • зниження рівня цін за рахунок ефекту масштабу, • зменшення монополізації та розвиток конкурентного механізму, • використання загального

		зовнішнього тарифу запобігає використанню більш «дешевих» країн-членів об'єднання у якості експортної платформи
Спільний ринок (CM - Common market)	• застосування характеристик митного союзу, а також • вільне переміщення факторів виробництва (капіталу, товарів, послуг і робочої сили) між країнами об'єднання	• економічні результати митного союзу, • досягнення оптимального розподілу ресурсів серед країн об'єднання через вільний рух факторів виробництва, • Розвиток регіонального поділу праці на основі спеціалізації, • Зростання продуктивності праці, • Розвиток збалансованого регіонального ринку
Економічний і монетарний союз (EMU - Economic and monetary union)	• застосування характеристик спільного ринку, а також • введення єдиної валюти	• економічні результати спільного ринку, • досягнення стабільності цін в межах регіонального ринку, • зростання зайнятості, • збільшення прозорості ринкових механізмів, • вирівнювання рівній регіонального розвитку, • посилення міжнародної конкурентоспроможності
Політичний союз (PU - Political union)	• застосування характеристик економічного і монетарного союзу, а також • спільна реалізація інших напрямів політики	• економічні результати економічного та монетарного союзу, • посилення політичної стабільності

Країни-учасники інтеграційного об'єднання створюють особливі умови для вільної торгівлі, переміщення ресурсів. Проте економічний регіоналізм, як правило, погіршує умови обміну для третіх країн. Зростання кількості двосторонніх і регіональних торгівельних угод певною мірою погрожує цілісності багатосторонньої торгівельної системи стримують структурні перетворення в країнах, що розвиваються. У зрілих регіональних інтеграційних об'єднаннях формуються нові економічні зв'язки, які мають наднаціональний характер. Враховуючи логіку світового економічного розвитку, можна виділити принципово новий напрям розвитку регіональної інтеграції – континентальний.

Перехресна участь країн у декількох регіональних торговельних угодах створила умови розвитку принципово нового явища в світовому господарстві – розвитку *континентальної та трансконтинентальної моделей міжнародної інтеграції*. Емпіричні дані вказують, що ця тенденція посилюється – 68% регіональних торговельних угод має міжрегіональний характер, при цьому дії більшості з яких спрямовані на розвиток зон вільної торгівлі. Їх створення потребує меншої координації зовнішньоекономічної політики, оскільки зберігається власний механізм митного регулювання у відношенні до третіх країн, крім того їх створення не залежить безпосередньо від територіального розташування країн-партнерів, що і стає основою розвитку міжконтинентальної торговельної співпраці.

Розвиток континентальної регіональної інтеграції виступає як реальний механізм формування багатополярного світу на загальному (глобальному) просторі, при чому, з одного боку, відбувається розповсюдження загально світових ідей і принципів розвитку господарства, а з іншого боку, посилюється тенденція розвитку особливостей форм соціально-економічного розвитку макрорегіонів світу, збереження культурних особливостей тощо. Для посилення континентальної торговельної інтеграції є необхідним поглиблення взаємодії країн в рамках певного територіального простору, який об'єднає країни та регіони з інтенсивною інтеграцією, зокрема, американський, європейський та азійсько-тихоокеанський.

Незважаючи на досягнутий самий високий рівень інтеграційної взаємодії серед усіх інтеграційних об'єднань світу, ЄС не ставить на мету формування континентального ринку. Однак, розширення Євросоюзу у східному напрямі, з країнами Близького Сходу та північної Африки, дозволяють зробити висновок про поглиблення регіонального співробітництва ЄС вже не тільки в рамках певного континенту, мова йде про розширення взаємодії регіонів та економічних територій різних континентів світу. Глобальна середземноморська політика ЄС вже розглядає країни Північного і Південного Середземномор'я як єдиний регіон. Все це дозволяє визначити формування європейської континентальної та трансконтинентальної моделі регіональної інтеграції. Підтвердженням цього є той факт, що, з 32 регіональних торговельних угод, які укладено від імені всього Євросоюзу, лише третина безпосередньо пов'язана з країнами, які географічно відносяться до європейського континенту. 21 регіональна торговельна угода має транскордонний характер, і укладена з країнами Азії, Африки, Латинської Америки. 2/3 всіх цих угод було укладено вже після 2000 року[8].

Поширення та поглиблення інтеграційної взаємодії північноамериканських, латиноамериканських країн, країн Карибського басейну формують основу для розвитку американської континентальної та трансконтинентальної моделі регіональної інтеграції. Що повністю узгоджується з метою формування єдиного американського ринку, яку поступово впроваджують США, що підтримують розвиток Американської зони вільної торгівлі, що об'єднує всі країни Південної, Центральної і Північної Америки. Безпосередньо НАФТА, як інтеграційним об'єднанням (на відміну від ЄС) регіональні інтеграційні угоди не укладались. Хоча кожна з країн, що входить до складу північноамериканської зони вільної торгівлі активно розвиває регіональну інтеграційну співпрацю, в тому числі й транскордонного характеру. Найбільша кількість діючих РТУ сьогодні припадає на Мексику – 14, з яких третина має транскордонний характер (з ЄФТА, ЄС, Японією та Ізраїлем. Інші угоди передбачають розширення регіональної співпраці з країнами Латинської Америки. З 10 регіональних торговельних угод, які сьогодні укладено за участю США, транскордонний характер мають 6 (з Австралією, Бахрейном, Ізраїлем, Йорданією, Марокко, Сінгапуром). Для Канади кількість РТУ становить 6, в тому числі транскордонного характеру – 2 (з ЄФТА та Ізраїлем) [8]. Практично всі ці угоди (за винятком угоди про створення зони вільної торгівлі між

Канадою та Чилі, введеною в дію в 1997 році) було укладено протягом останніх десяти років.

Розширення інтеграційних процесів в Азіатсько-тихоокеанському регіоні, що охоплює формування субрегіональних, міжрегіональних трансрегіональних об'єднань на принципах відкритого регіоналізму, поглиблення азіатської солідарності та поширення загальноазійських цінностей, визначає азіатсько-тихоокеанську континентальну та трансконтинентальну модель регіональної інтеграції, характер якої залежатиме від внутрішньорегіональної співпраці, що визначатимуть Японія, Китай, Південна Корея та країни – АСЕАН. Безпосередньо АСЕАН як інтеграційним об'єднанням сьогодні укладено 6 регіональних торговельних угод, всі з яких розповсюджують сферу свого впливу на азійсько-тихоокеанський регіон. Однак країни, які сьогодні входять до складу АСЕАН, активно поширюють інтеграційну взаємодію з країнами інших регіонів світу. Так, станом на початок 2012 року безпосередньо Сінгапуром укладено 11 РТУ, з яких 6 мають трансконтинентальний характер, оскільки укладені вони з країнами ЄФТА, США, Панамою, Перу, Австралією, Новою Зеландією. Активно розвивають трансконтинентальну модель регіональної інтеграції й інші економічні центри Азійсько-Тихоокеанського регіону: з 13 регіональних інтеграційних угод, які укладено за участі Японії, 4 – мають транскордонний характер, з 8 РТУ, які уклала Південна Корея, 5 – транскордонні, для Китаю, відповідно, 11 та 4 [8].

Формування континентальних моделей розвитку є якісно новою формою прояву «нового регіоналізму». Поступове відкриття регіонів, відхід від протекціоністської спрямованості регіональної взаємодії, яка є властивою «старому регіоналізму», посилює процеси міжрегіональної інтеграції. Кожна країна може одночасно брати участь в декількох інтеграційних об'єднаннях, що дозволяє зробити висновок про розвиток в сучасних умовах багаторівневої інтеграції, в якій зберігаються і елементи «старого» і «нового» регіоналізму.

Розвиток континентальної моделі інтеграції (яка цілком відповідає принципам відкритого регіоналізму) зорієнтований, в першу чергу, на розширення та розвиток міжнародного поділу праці і отримання додаткових від цього преференцій. Країни, що приймають рішення про розвиток подібної моделі інтеграції в сучасних умовах не спрямовують свої зусилля на створення замкнутого механізму регіонального самозабезпечення і відкриті для розширення співробітництва з іншими країнами. Підтвердженням цього є швидкість розвитку як внутрірегіональних, так і міжрегіональних регіональних торговельних угод, яка є однаковою.

З урахуванням нотифікованих та не нотифікованих РТУ найбільша питома вага міжрегіональних регіональних торговельних угод транскордонного характеру припадає на країни Південної Америки (16,9%), в середньому на одну країну регіону тут припадає майже 4,3 угоди. Країнами Європи укладено 13,7% від загальної кількості міжрегіональних угод, в середньому на одну країну припадає 1,1 угода. Питома вага країн Північної Америки у загальній кількості зазначених угод становить 12,1% [7, с.59]. Найбільш активний період укладання міжрегіональних регіональних торговельних угод транскордонного співробітництва припадає на останнє десятиріччя.

Розвиток континентальних та трансконтинентальних моделей інтеграційних процесів залежатиме від розвитку техніко-економічних систем, які вони охоплюють, оскільки еволюція певних укладів пов'язана з об'єктивними закономірностями формування доіндустріального, індустріального, постіндустріального та міжнародного інтеграційного суспільства [9, с.141]. Новий технічний базис виникає на основі попереднього, від ступеню розвитку якого залежатиме поширення інтеграційних процесів, що охоплюють сферу торгівлі, виробництва, науково-технічного обміну тощо,

поглиблення інтернаціоналізації суспільного відтворення в цілому під впливом глобальної інтеграції, що поглиблюється в світовому господарстві.

Традиційно, в економічній літературі стратегії регіональної інтеграції розглядаються в міжнародному контексті з урахуванням національних інтересів [10]. Національні політичні уподобання, а відтак і вибір стратегій, можна розглядати з точки зору трьох рівнів: національного (внутрішнього переговорного процесу), міжнародного або регіонального (з точки зору взаємодії з іншими (потенційними) державами-членами регіонального інтеграційного об'єднання), та міжрегіонального (з точки зору регіону як актора на міжнародній арені). Відповідно, відносини між учасниками регіональних інтеграційних процесів можуть бути розглянуто на кількох рівнях (табл. 9):

Таблиця 9

**Характер відносин учасників
регіональних інтеграційних процесів за рівнями**

Рівень	Політичний фокус	Відносини	
		гармонізації	суперництва
<i>Міжрегіональний</i>	Регіональні блоки	Будівництво блоків як керованого кроку на шляху до відкритої взаємозалежної багатосторонньої системи	Блоки зіткнення у міжнародній конкуренції
<i>Міжнародний</i>	Міжурядовий переговорний процес	Рішення проблем, що потребують колективних дій, через спільне суспільних благ	Асиметрія влади, використання подібних стратегій
<i>Національний</i>	Внутрішній переговорний процес, зокрема за участю компаній та їх основних мереж	Обслуговування національних інтересів бізнесу через захист, зниження невизначеності та зменшення трансакційних витрат	Тиск компаній через зміни конкурентного простору

На міжрегіональному рівні, який визначається з точки зору регіону в системі міжнародних економічних відносин, розвиток стратегії пов'язаний безпосередньо з регіональними блоками, які можуть будуватися як відповідний керований шлях до формування в майбутньому єдиної багатосторонньої системи, або, навпаки, можуть стати суттєвою загрозою її подальшого розвитку («блоки спотикання»). В рамках міжнародного (регіонального) рівня розвиток відносин учасників регіональних інтеграційних процесів може бути забезпечений через відповідний міжурядовий переговорний процес і спрямований на спільне розв'язання колективних проблем за рахунок спільного виробництва суспільних благ (відносини гармонізації), або, навпаки, через асиметричний розподіл влади посилювати відносини суперництва. На національному рівні розвиток відносин між учасниками регіональних інтеграційних процесів забезпечується через активну участь компаній у переговорному процесі, який може забезпечувати національні інтереси бізнесу (через систему захисту, зниження невизначеності та зменшення трансакційних витрат), або, навпаки, може посилити тиск на національний бізнес через зміни конкурентного простору.

Держави світу, обираючи напрями розвитку власних інтеграційних стратегій, спрямовують власні зусилля на використання тих чи інших механізмів, ґрунтуючись на власний стратегічний вибір, конкретні соціально-економічні умови тощо. Відповідно, враховуючи появу нових факторів впливу, стратегічні інтереси можуть змінюватись [10, с.56-68]. Вибір стратегії розвитку регіональної інтеграції залежить від багатьох факторів теоретично, можна передбачити, що країна може обрати таку стратегію розвитку, яка не переслідує ані регіональних ані багатосторонніх цілей розвитку (стратегія унілатералізму). У такому випадку держави залишають за собою власні інтереси та суверенітет, не залежно від інтересів інших держав. Посилення регіональних стратегій розвитку, за своєю суттю, визначає поглиблення інтернаціоналізації в певних межах певного регіону, який утворюють країни, що охоплені регіональними інтеграційними процесами (регіоналізм), тоді як мультілатералізм (багатосторонність) визначає реалізацію ідеології лібералізації ринку в межах всього світового господарства. Відтак, з точки зору ідеології всі ці три напрямки можуть доповнювати одне одного, оскільки стосуються державної стратегії інтернаціоналізації.

Дослідження подальшого розвитку континентальних моделей регіональної інтеграції (зокрема, створення Континентального спільного ринку 35 європейських країн, поява інтеграційної моделі «концентричних кіл», регіональної політики на основі поступового розширення складу ЄС; об'єднання Західної півкулі з Північною, Центральною та Латинською Америкою; поглиблення «відкритого регіоналізму» у країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону) є логічним продовженням аналізу моделей розвитку міжнародної економічної інтеграції, яка охоплює не тільки торговельно-економічну, а інші сфери (в першу чергу, виробничу). В той же час, існуючі об'єктивні обмеження зумовляють дослідження розвитку *міжконтинентальної інтеграції* в частині реалізації торговельно-економічної співпраці. І тут найпотужнішим напрямком подальшого розвитку світового глобального простору стає поглиблення взаємодії найбільш розвинутих економічних інтеграційних угруповань в системі світового господарства, а саме, Європейського Союзу, Північноамериканської зони вільної торгівлі, а також зони Азіатсько-Тихоокеанської економічної співпраці. Залучення до цього процесу країн з меншим рівнем розвитку через створення зон вільної торгівлі буде сприяє поглибленню розвитку «нового регіоналізму» та появи принципово нових інтеграційних утворень, які будуть мати вже не регіональний, а міжконтинентальний (трансконтинентальний) характер, що відповідає рівню міжнародних метарегіонів в світовому господарстві. Інтеграційна складова розвитку країн світу визначається власним стратегічним вибором кожної країни, конкретними соціально-економічними умовами, появою нових факторів впливу тощо, і може варіюватися між стратегією унілатералізму, регіоналізму або мультілатералізму, які можуть за певних умов змінюватись. Країни, що приймають рішення про розвиток континентальної та трансконтинентальної моделі інтеграції в сучасних умовах не спрямовують свої зусилля на створення замкнутого механізму регіонального самозабезпечення і відкриті для розширення співробітництва з іншими країнами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 1

Підрозділ 1.1.

1. Алаев Э.В. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь/ Э.В.Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Гладій І. Новий регіоналізм і неолібералізм конкурентних ринків/ І. Гладій // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. Сборник научных трудов. - Таганрог – Донецк, ДонНУ, 2005. - С.99-104.
3. Долішній М. Глобалізація та її регіональні виміри/ М.Долішній, У. Садова, Л. Семів// Регіональна економіка. – №3. – 2002. – С.7-24.
4. Европа перемен. Концепции и стратегии интеграционных процессов/ [Л.Глухарев, М.Дорошенко, Ю.Шишков и др.]; под ред.Л.Глухарева. – М : Крафт, 2006. – 352с.
5. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / М.Китинг // Логос. – 2003. - №6(40). - С.67-116. – Режим доступа до журн.: // www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf
6. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства)/ Э.Г. Кочетов. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 480с.
7. Лицарева Е.Ю. Экономическая интеграция на Европейском континенте и в Азиатско-Тихоокеанском регионе во второй половине XX века/ Е.Ю. Лицарева. – Томск.: Изд-во Томского ун-та, 2004. –300 с.
8. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності/ Д.Г. Лук'яненко. – К.:КНЕУ, 2005. – 204с.
9. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Н.Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395с.
10. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы/ Н.Н. Некрасов – М.: Экономика, 1975. – 316 с.
11. Оболенский В. Присоединение России к ВТО и ее участие в интеграции / В.Оболенский // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №3. – С.17-26.
12. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі /Ю.М.Пахомов, Д.Г.Лук'яненко, Б.В.Губський. – К.: Україна, 1997. – 238 с.
13. Поповкін В.Н. Регіонально-цілісний підхід в економіці/ В.Н.Поповкін. – К.: Наук. думка, 1993. – 210 с.
14. Портер М. Международная конкуренция / М.Портер; [пер. с англ.; под ред. Щетинина В.] – М.: Международные отношения, 1993. – 896с.
15. Продуктивні сили економічних районів України / Данилишин Б, Чернюк Л., Горська О., Фашевський М. та ін. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. – 520с.
16. Рубцов В. Інструментальне забезпечення регіональної політики // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів/ за ред. С.Максименка. – К.: Центр Інституту Схід-Захід, «Міленіум», 2001. – 244с.
17. Симоненко В.К. Регионы Украины. Проблемы развития / В.Симоненко. – К.: Наукова думка, 1997. – 263с.
18. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: украинский контекст/ С.И.Соколенко. – К.:Логос, 2002. – 646с.
19. Топчієв О.Г.Теоретичні основи регіональної економіки/ О.Г.Топчиев. – К: УАДУ, 1997. – 140 с.

20. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2т./ Д.Лук'яненко, А.Поручник, Л.Антонюк та ін. – К.:КНЕУ, 2006. – Т.2. – 592с.
21. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: почему не интегрируются страны СНГ/ Ю.В.Шишков. – М.: III тысячелетие, 2001. – 478с. (с.17)
22. Albertin G. Regionalism or Multilateralism? A Political Economy Choice / G.Albertin. – Washington: International Monetary Fund. 2008. – 26p.
23. Ball D.A., International business: The challenge of global competition / D.A. Ball, W.H.McCulloch. Boston: Irwin: McCraw-Hill, 1996. – XXV, 773p.(6.ed.)
24. Bhagwati J. In Defense of Globalization / J. Bhagwati. – New York. Oxford University Press, 2004. – 308p.
25. Enright M. The geographical Scope of competitive Advantage// Stuck in the Region / Edited by E.Dirven, J. Groenewegen, S.van Hoff. – Utrecht, 1993. – P.87 – 102.
26. Farrell M. Global Politis of Regionalism / M.Farrell, B. Hettne, L.Langenhove. – Pluto Press, 2005. – 336p.
27. Frankel Jeffrey A. Regional trading blocs in the world economic system / Frankel Jeffrey A., Stein E., Wey S. – Peterson Institute, 1997. – 364p.
28. Gunnarsson M. Regionalism and security – two concept in the wind of change. – Режимдоступудостатті: www.umu.se/cerum/publikationer/pdfs/NSB_1_00_6_1.pdf
29. Hettne B. Globalism and New Regionalism/ Hettne Björn, Inotai András and SunkelOsvaldo. – New York:Macmillan, 1999. – 308p.
30. Marcusen A.. Region: The Economics and Politics of Territory/ Ann Marcusen. – Totowa: Rowman and Littefitld Publishers, 1987. – 346 p.
31. Milward Alan S. Interdependence or Integration? A National Choice/ Alan S. Milward. – London: Routledge, 1994. – 1-32
32. Multilateralism and Regionalism: The New Interface / edited by Mina Mashayekhi and Taisuke Ito. – New York and Geneva: UNCTAD, United Nations press, 2005 – 192 p.
33. Perkmann M. Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions / M.Perkmann, N.-L. Sum. – N.-Y:Macmillan, 2002. – 288p.

Підрозділ 1.2.

- 1.Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія/ О.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386с.
- 2.Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 90-110.
- 3.Гарагонич В.В. Концептуальні засади транскордонного співробітництва України / В.В. Гарагонич // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 115. Вип. 102. Історичні науки. – Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С.69-73.
- 4.Геєць В. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність / В.Геєць //Економіка України. – 2011. – №1. – С.4-15.
- 5.Гладій І. Міжнародна регіональна економіка як наука / І. Галадій // Журнал європейської економіки. – 2006. – Т.5(№3). – С.220-236.
- 6.Гонта О.І. Принципи та напрями формування політики транснаціоналізації економіки регіонів України / О.І. Гонта // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління: збірник наукових праць.— 2010. – №1 (5). – С. 62-75.
- 7.Гранберг А. Основы региональной экономики / А. Гранберг. – М.: ГУВШЕ, 2001. – 495 с.
- 8.Европа: вчера, сегодня, завтра / Институт Европы РАН ; [ред.кол. РАН; отв.ред. Шмелев Н.П.]. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 823с.

- 9.Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе [Электронный ресурс] / М.Китинг//Логос.–2003.–№6(40).– С.67-116.– Режим доступа до статті: [//www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf](http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf)
- 10.Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової транс-формації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації) / В.І. Павлов. – Луцьк: Настир'я, 2000. – 580с.
- 11.Скотт Дж. Уэсли Северные измерения. «Мультискалярный регионализм» в расширяющемся европейском Союзе [Электронный ресурс]/ Дж. Уэсли Скотт; перев. С. Евтушенко // Мировой политический процессор. – Режим доступа к статье: www.worldpolit.ru/index2.php?option=com_content&task=view&id
- 12.Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: [у 2т.] / Д.Лук'яненко, А.Поручник, Л.Ан-тонюк та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – Т.1. – 592с., Т.2. – 592с.
- 13.Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія / В. Чижиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272с.
- 14.Шарыгин М.Д. Региональная организация общества / М.Д. Шарыгин. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1992. – 176с.
- 15.Burfisher M.E. Regionalism: Old and New, Theory and Practice/ M.E. Burfi-sheer, S. Robinson, K. Thierfelder. – Capri: The International Agricultural Trade Research Consortium (IATRC) Conference, 2003. – 28p.
- 16.Hettne B. Globalism and New Regionalism/ Hettne Björn, Inotai András and SunkelOsvaldo. – New York: Macmillan, 1999. – 308p.
- 17.Jukarainen P. Any space for the postmodern identity? / P.Jukarainen; Inter-national conference «Border regions in transition», (14-16 June 1997). - Sartavala ; Joensuu : [s. n.], 1997. – 17 p.
- 18.Marcusen A. Region: The Economics and Politics of Territory/ A. Marcusen. – Totowa: Rowman and Littefitld Publishers, 1987. – 346 p.
- 19.Payne A. Introduction: the Political Economy // Regionalism and World Order / A.Payne, A.Gamble. – Macmillan, London, 1996. – p.2.
- 20.Scott A. J. Regions, globalization, development/ Allen J. Scott and Michael Storper // Regional Studies.–2003. –vol. 37: 6&7. – pp 579-593.
- 21.Storper M. Globalization, Localization and Trade / M. Storper // The Oxford Handbook of Economic Geography / Edited by Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, and Meric S. Gertler. – Oxford (U.K.): Oxford University Press, 2000. – 146p.
- 22.World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva: WTO Publications, 2011. – 251p. // World Trade Organization [Official website]. – URL: www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf

Підрозділ 1.3.

- 1.Baldwin R. EU Institutional Reform: Evidence on Globalization and International Cooperation / R. Baldwin// American Economic Review. – 2008. - Vol. 98, Issue 2 . – pp.127-132.
- 2.Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: [Монографія] / Дж.Стігліц ; [пер. з англ. А.Іщенко]. – К.: Вид.дім «КМ «Академія», 2003. – 252с.
- 3.Бади Б. От суверенитета государства к его жизнеспособности // Мировая политика и международные отношения в 1990-е годы: взгляды американских и французских исследователей: [пер. с англ. и фр.] / Б. Бади ; [под ред. М.М. Лебедевой и П.А. Цыганкова]. – М.: Московский научный общественный фонд, 2001. – С. 103-116.

4. Robinson W. Theories of Globalization / W. Robinson // Blackwell Companion to Globalization / G. Ritzer. – Oxford: Blackwell, 2007. – с.125-143. – URL: <http://www.soc.ucsb.edu/faculty/robinson/publications.html>
5. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. – London: Sage Publications Ltd., 1992. – 211 p.
6. Иноземцев В.Л. Глобализация: иллюзии и реальность / В.Л. Иноземцев // Свободная мысль - XXI. – 2000. – № 1. – С. 26-36.
7. Cable V. The State of Globalization/ Vincent Cable// Globalization and global governance. - London: Royal Institute of International Affairs, 1999. – 139p.
8. Hettne B. Globalism and New Regionalism/ Hettne Björn, Inotai András and Sunkel Osvaldo. – New York: Macmillan, 1999. – 308p.
9. Reshaping economic geography world development report 2009.– Washington: The World Bank, DC, 2009. – 383p.
10. Levitt T. The Globalization of Markets [Electronic resource] / T. Levitt // Harvard Business Review. –1983. – pp. 2-11. – URL: <http://www.scribd.com/doc/6585162/Hbr1983-the-Globalization-of-Markets>.
11. Galbraith J.K. Economics and the Public Purpose / J.K. Galbraith. – Boston Houghton Mifflin, 1973. – 334p.
12. Арон Р. Этапы развития социологической мысли /Р. Арон; [общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича]. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Политика», 1992. – 608с.
13. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society / D. Bell. – N.Y.: Basic Books, 1976. – 374 p.
14. Тоффлер Э. Третья волна: [Монография] / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство «АСТ», 2002. – 776с.
15. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI в. : [Монография] / И. Валерстайн; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – 368 с.
16. Attali J. Millennium: winners and losers in the coming world order / J. Attali. – New York: Random House, 1991. — 132p.
17. Ohmae K. Triad Power. The Coming Shape of Global Competition / K. Omae. – New York: Free Press, 1985. – 345 p.
18. Сорос Дж. О глобализации / Дж. Сорос; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 224с.
19. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // США - экономика, политика, идеология. – № 5. – 1990. – С. 39–54.
20. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [Монография] / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ.]. – М: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220, [4] с.
21. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [Монографія] / О.В. Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.
22. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / С. Хантингтон // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология ; [пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева]. – М.: Академия, 1999. – С. 528-556
23. Китинг М. Новый регионализм как возможность [Электронный ресурс] / М. Китинг // Россия в глобальной политике. – 2008. – №4. – Режим доступа до статті: [//www.globalaffairs.ru/numbers/33/9979.html](http://www.globalaffairs.ru/numbers/33/9979.html)
24. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: [Монография] / М. Кастельс; [пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана.]. – М.: ГУВШЭ, 2000. – 608с.

25. Giddens A. The consequences of modernity / A. Giddens. – Stanford University Press, 1990. – 188p.
26. Ключко В. Глобализация и ее влияние на страны с переходной экономикой / В. Ключко // Экономика Украины. – 2001. – №10. – С.51-57.
27. Mansfield E. The Political Economy of Regionalism / E. Mansfield, H. Milner. – N.-Y: Columbia University Press, 1997. – 274p.
28. Геець В. Конфігурація геополітичної карти світу та її проблемність / В. Геець // Економіка України. – 2011. – №1. – С.4-15.
29. Strassoldo, R. Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence / R. Strassoldo // Globalization and Territorial Identities. - Ed. by Z. Mlinar. - Aldershot, 1992. – pp.35-59.
30. Изард У. Методы регионального анализа. Введение в науку о регионах: [Монография] / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 660с.
31. Scott A. J. Regions, globalization, development/ Allen J. Scott and Michael Storper // Regional Studies. – 2003. – vol. 37: 6&7. – pp 579-593.
32. Storper M. Globalization, Localization and Trade / M. Storper // The Oxford Handbook of Economic Geography / Edited by Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, and Meric S. Gertler. – Oxford (U.K.): Oxford University Press, 2000. – 146p.
33. Кругман П. Международная экономика. Теория и политика / П. Кругман, М. Обстфельд; [пер. с англ. под ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова]. – М.: МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 799с.
34. Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / Fujita M., Krugman P.R., Venables A.J. – MIT Press, Cambridge MA, 1999. – 640p.
35. Balassa B. Trade Creation and Trade Diversion in the European Common / B. Balassa // The Economic Journal. – 1967. – Vol. 77, No. 305. – pp. 1-21.
36. Спартак А. Современный регионализм / А. Спартак // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №1. – С.3-15.
37. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства) : [Монография] / Э.Г. Кочетов. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 480с.
38. Косолапов Н. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Косолапов Н. // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. - № 6. - С. 3-13.
39. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: [Монографія] / В. Чижиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272с.

Підрозділ 1.4.

1. Білорус О.Г. Глобальні трансформації та стратегії розвитку: монографія / Білорус О. Г. [та ін.]. – К.: ВПОР, 1998. – 415 с.
2. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія / О.Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386с.
3. Загашвили В. Государство на новом этапе экономической глобализации // Мировая экономика и международные отношения – 2009. – №5. – С.43-51.
4. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: монографія / Д.Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204с.
5. Пахомов Ю.Н. Пути и перепутья современной цивилизации: монографія / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко. – К.: Международный деловой центр, 1998. – 226с.
6. Солоницкий А. Мировое хозяйство: характер разнородности и задачи интеграции // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – №2. – С.60–70.

- 7.Чентуков Ю.І.Стратегії інтеграції купних промислових комплексів в умовах глобалізації: монографія/ Ю.І.Чентуков. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 294с.
- 8.Шифф Морис, Уинтерс Л.Алан – Региональная интеграция и развитие: монография / Морис Шифф, Л.Алан Уинтерс ; Пер.с англ.;Всемирный банк. – М.:Издательство «Весь мир», 2005. – 376с.
- 9.Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: почему не интегрируются страны СНГ: монография/ Ю.В.Шишков. – М.: III тысячелетие, 2001. – 478с.
- 10.Шишков Ю. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение? / Ю.Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. - №8. – С.3-20.
- 11.Эльянов А. Глобализация и догоняющее развитие// Мировая экономика и международные отношения – 2004. - №1. – С.3-16.
12. World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva: WTO Publications, 2011. – 251p.

Підрозділ 1.5.

- 1.Булатова О.В. Генезис теорій регіональної економічної інтеграції / О.В. Булатова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник научных трудов. – Донецк: ДонНУ, 2011. – Т.1. - С.47-51.
- 2.Всемирная история экономической мысли: в 6 т. / Черковец В.Н. [и др.]; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М.: Мысль, 1997. – Т.6., Кн.1. Отечественная экономическая наука. – 784с.
- 3.Кондратюк В.В. Сутність і етапи формування міжнародної економічної інтеграції [Електронний ресурс] / В.В. Кондратюк. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_etel/2007_4/zbimuk_ETEL_07_156.pdf
- 4.Патратій Н.В. Поняття «регіональна інтеграція» у вітчизняній та зарубіжній науковій думці / Н.В. Патратій // Політологія. - №3. - 2011. – С.133-137.
- 5.Федоришин Н.Ю. Теоретичні моделі міжнародної економічної інтеграції та їх адаптивність до умов перехідної економіки [Електронний ресурс] / Н.Ю. Федоришин. - Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2007_1/0330.pdf
- 6.Філіпенко А. Природа та особливості сучасного міжнародного інтеграційного процесу/А.Філіпенко // Економічний часопис. – 2003.– № 4. – С. 3–7.
- 7.Akhter S., Beno C. An Empirical Note on Regionalization and Globalization// Syed Akhter, Colleen Beno. - Multinational Business Review, Vol. 19, No. 1. - 2011. - pp. 26-35.
- 8.Balassa B. The theory of Economic Integration / B. Balassa. – Homewood, Illi-nois: Richard D. Irvin, 1961. – 304p.
9. Caporaso J.A. Theory and method in study of international integration / James A. Caporaso // International organization, № 25. – 1971. – 228p.
- 10.Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area. International Organization in the Light of Historical Experience / K. Deutch / New York: Greenwood Press Reprint - 1969. – 228 p.
- 11.Fernandez J.A. Regionalization and Globalization in the Modern Economy: Perspectives on the Third World and Transition Economies / Alex E. Fernandez Jilberto, André Mommen. – London: Routledge, 1998. – 368p.
- 12.Haas E. Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization / E.B. Haas. – Colchester : European Consortium for Political Research Press, 2008. - 250p.

13. Keohane R. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* / R. Keohane. – Princeton University Press, 2005. – 312p.
14. Lindberg L. *Political Integration: Definitions and Hypotheses* / L. Lindberg // *The European Union: reading on the Theory and Practice of European Integration* / edited by B.F.Nelsen. – Boulder : Lynne Rienner Publishers, 2003. – pp.151-162.
15. Mitrany D. *The functional theory of politics* / D.Mitrany. – London: London School of Economics and Political Science, 1975. – 294p.
16. Ropke W. *International order and economic integration* / W. Ropke. – DORDRECHT-HOLLAND, 2007. – 276p.
17. Taylor P. *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process.* / Taylor P. - London: Pinter, 1993. -262 p.
18. Theories of International Relations: Neo-Realism, Neo-Liberalism, Constructivism, Neo-Idealism [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: [http://www.eui.eu/Personal/Researchers/malamud/Hart\(c\)ch2_Malamud.pdf](http://www.eui.eu/Personal/Researchers/malamud/Hart(c)ch2_Malamud.pdf)

Підрозділ 1.6.

1. Алаев Э.В. *Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь* / Э.В. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Европа: вчера, сегодня, завтра / Институт Европы РАН ; [ред.кол. РАН; отв.ред. Шмелев Н.П.]. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 823с.
3. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе [Електронний ресурс] / М.Китинг//Логос.–2003.–№6(40).– С.67-116.– Режим доступу до статті: [//www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf](http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf)
4. Нейсбит Д. Мегатренды /Д. Нейсбит. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380с.
5. Чужиков В. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія / В. Чижиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272с.
6. Burfisher M.E. *Regionalism: Old and New, Theory and Practice*/ M.E. Burfisher, S. Robinson, K. Thierfelder. – Capri: The International Agricultural Trade Research Consortium (IATRC) Conference, 2003. – 28p.
7. Hettne B. *Globalism and New Regionalism*/ Hettne Björn, Inotai András and Sunkel Osvaldo. – New York: Macmillan, 1999. – 308p.
8. Pomfret R. **The Economics of Regional Trading Arrangements**/ R. Pomfret. – Oxford: Clarendon Press, 1997. – 444 p.
9. *World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence.* WTO Publications Geneva 2011. - 251p.

Підрозділ 1.7.

1. Кастельс М. *Информационная эпоха: экономика, общество и культура* / М.Кастельс; [пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана.]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608с.
2. Ключко В. Глобализация и ее влияние на страны с переходной экономикой/ В.Ключко // *Экономика Украины.* – 2001. – №10. – С.51-57.
3. <http://ec.europa.eu/> – European Commission [Official website].
4. *Economic Performance and Economic Regions in the New Economy: Foundations, Strategy* / Ben Brunnen // *Local government institute working paper series.* –School of Public Administration University of Victoria, 2006. – 34p.
5. *The Canada-U.S. Free Trade Agreement (FTA)* [Electronic resource]// Foreign Affairs and International Trade Canada [Official website]. – 325p. - URL:

<http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/us-eu.aspx?lang=eng&view=d>

6. Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: почему не интегрируются страны СНГ / Ю.В. Шишков. – М.: III тысячелетие, 2001. – 478с.

7. <http://unctad.org> – United Nations Conference on Trade and Development[Official website]

8. Chanona A. A Comparative Perspective between the European Union and NAFTA [Electronic resource] / A. Chanona. – Salvador de Madariaga Institute. - URL: <http://aei.pitt.edu/8109/1/chanonafinal.pdf>

9. McKinney J.A. NAFTA's Effects on North American Economic Development: A United States Perspective[Electronic resource] / J.A. McKinney. –University of Toronto, 2005. – URL: <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Future%20of%20NAFTA%20-%20McKinney%20Paper.pdf>

10. Laszlo B. Transnational Integration Regimes as Development Programs [Electronic resource] / Laszlo Brus, Gerald A. McDermott. // The Transnationalization of Economies, States, and Civil Societies / Ronald Holzhaacker (eds.). – New York: Springer, 2009. – pp. 23-61. – URL: http://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloadaddocument/9780387893389-c1.pdf?SGWID=0-0-45-786603-173866323

11. Who's Better in International Trade and Development the EU or NAFTA? [Electronic resource] // Knowledge@Wharton. – URL: <http://www.knowledgeatwharton.com.cn/index.cfm?fa=printArticle&articleID=1615&languageid=1>

12. Manley J. Creating a North American Community. Chairmen's Statement Independent Task Force on the Future of North America [Electronic resource] / John P. Manley, Pedro Aspe and William F. Weld. – New York, Council on Foreign Relations, 2005 – 15p. – URL: www.cfr.org.

13. Pastor R.A. The North American Idea: A Vision of a Continental Future / Robert A. Pastor. – Oxford University Press, 2011. – 264p.

14. Ek C. Canada-U.S. Relations [Electronic resource] / C. Ek, I.F. Fergusson. – Congressional Research Service, 2012. – 68p. – URL: www.crs.gov

15. Technical Assistance Report North American Development Bank. March 2012 [Electronic resource] // North American Development Bank [Official website]. - URL: <http://www.nadbank.org/publications/main.asp>

16. The Merida Initiative: Expanding the U.S./Mexico Partnership [Electronic resource]. // U.S. Department of State [Official website]. – Bureau Of Western Hemisphere Affairs, March 2012. – URL: <http://www.state.gov/p/wha/rls/fs/2012/187119.htm>

17. Seelke R. Mexico: Issues for Congress Clare Ribando Seelke [Electronic resource] / R. Seelke // Congressional Research Service, 2011. – 39p. – URL: www.crs.gov

18. Huelsemeyer A. Toward deeper North American integration: a customs union? [Electronic resource] / A. Huelsemeyer. – Canadian-American Center, University of Maine, 2004. – 43p. – URL: http://findarticles.com/p/articles/mi_hb3189/is_59/ai_n29147970/

19. Sally R. Economic integration: Will Asia go regional? [Electronic resource] / R. Sally // East Asia Forum. Politics and Public Policy in East Asia and the Pacific. – 2009. – URL: <http://www.eastasiaforum.org/2009/11/03/economic-integration-will-asia-go-regional/>

20. Hill Hal. ASEAN Economic Integration: Features, Fulfillments, Failures and the Future [Electronic resource] / Hal Hill and Jayant Menon // ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration. – 2010. – No. 69. – 38p. – URL: <http://www.adb.org/documents/Papers/Regional-Economic-Integration/WP69-Hill-Menon-ASEAN-Economic-Integration.pdf>

21. Kimura F. Production Networks in East Asia: What We Know So Far [Electronic resource] / F. Kimura, A. Obashi // ADBI Working Paper. – Tokyo: Asian Development Bank

Institute, 2011. – No 320. – URL: <http://www.adbi.org/working-paper/2011/11/11/4792.production.networks.east.asia/>

22. Peng D. The Changing Nature of East Asia as an Economic Region / D. Peng // Pacific Affairs. – 2000. – Vol. 73, No. 2. – pp. 171-191

23. World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence [Electronic resource]. – Geneva: WTO Publications, 2011. – 251p. // World Trade Organization [Official website]. – URL: www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf

24. Ando M. The Formation of International Production and Distribution Networks in East Asia / Ando Mitsuyo, Kimura Fukunari // International Trade in East Asia, NBER-East Asia Seminar on Economics ; Chicago: University of Chicago Press. – 2005. – Vol. 14. – pp. 177-216.

25. Xing L. East Asian Tegional Integration: From Japan-led «Flying-geese» to China-centred «Bamboo Capitalism» / L. Xing // CCIS Research Series.Working Paper. – 2007. – No. 3. – 27p.

26. Asian development outlook 2011. – Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank, 2011. – 273p.

27. Defraigne J.-Chr. The prospects of the East Asian integration process and of its supranational institutions in light of the experience of the European regional integration [Electronic resource] / J.-Chr. Defraigne. – Institute for European Studies,(UCL). – URL: <http://www.gamet.sciencespobordeaux.fr/Gamet%20papers%20PDF/DEFRAIGNE%20Jean%20Christophe.pdf>

28. Hogan M.J. The Marshall Plan: America, Britain and the reconstruction of Europe, 1947-1952 / Michael J. Hogan. – Cambridge University Press, 1989. – 482p.

29. Drysdale P. Japan and China: rivalry or cooperation in East Asia? / P. Drysdale, Zhang D.D. – Canberra: Asia Pacific Press, 2000. – 182p.

30. Boldea O. A simulation study of an Asean Monetary Union [Electronic re-source] / O. Boldea, J. Engwerda, T. Michalak, J. Plasmans. – Salmah - Tilburg: CentER Discussion Papers. – 2011. – No.2011-098. – 45p. – URL: <http://ssrn.com/abstract=1718988>.

31. Guerrero R. Regional integration: the ASEAN vision in 2020 [Electronic resource] / R. Guerrero // IFC Bulletin. – 2006. – No 32. – pp. 52-58. – URL: <http://www.bis.org/ifc/publ/ifcb32c.pdf>

32. Jaseem A. Regional Integration of Capital Markets in ASEAN: Recent Developments, Issues, and Strategies / A.Jaseem and V. Sundararajan // Global Journal of Emerging Market Economies. – 2009. –Vol 1(1). pp. 87–122.

33. Wong M.-H. ASEAN Competitiveness Report 2010 [Electronic resource] / Wong M.-H., R. Shankar, R. Toh; Foreword by Michael E. Porter. – Asia Competitiveness Institute, 2011. – 88p. – URL: www.spp.nus.edu.sg/ACI/home.aspx

Підрозділ 1.8.

1.Иноземцев В.Л. Пределы «догоняющего» развития /В.Иноземцев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономка», 2000. – 295с. – (Экономические проблемы на рубеже веков).

2.Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / М.Китинг // Логос. – 2003. - №6(40). - С.67-116. – Режим доступа: [//www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf](http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf)

3.Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності/ Д.Г. Лук'яненко. – К.:КНЕУ,2005. – 204с.

4.Шишков Ю.В. Интеграционные процессы на пороге XXI века: почему не интегрируются страны СНГ/ Ю.Шишков. – М.: III тысячелетие, 2001. – 478с.

5.Albertin G. Regionalism or Multilateralism? A Political Economy Choice. –

International Monetary Fund. 2008. – 1-26p.

6. Balassa B. The theory of Economic Integration. – Homewood, Illinois: Richard D. Irvin, 1961. – 304p.

7. World Trade Report 2011. The WTO and preferential trade agreements: from co-existence to coherence. WTO Publications Geneva 2011. - 251p.

8. <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>

9. Европа: вчера, сегодня, завтра/Ин-т Европы РАН; ред.кол.РАН:отв.ред.Шмелев Н.П. – М.:ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 823с.

10. Muller A R. The rise of regionalism core company strategies under the second wave of integration/ Alan R. Muller -New York: Erasmus Research Institute of Management (ERIM), 2004. – 330p.

2.1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНОВ

Глобализация мировой экономики характеризуется качественными изменениями, которые являются результатом ее неравномерного развития, усилением конкурентной борьбы между государствами, регионами и предприятиями. В этих условиях конкурентные позиции государств на мировых рынках зависят от уровня конкурентоспособности отечественных производителей.

Обеспечение конкурентоспособности является тем особым фактором, который лежит в основе разработки стратегии развития государства, его отраслей, регионов, предприятий. Обеспечение динамичного развития государства и его регионов зависит в свою очередь от всех элементов рынка, среди которых основным является конкуренция хозяйствующих субъектов.

Конкурентоспособность – это понятие, которое имеет комплексную систему оценки в зависимости от уровня объекта исследования, среди которых выделяют товары, предприятия, отрасли, регионы, национальные экономики.

Об актуальности проблемы формирования и повышения конкурентных преимуществ региона свидетельствуют многочисленные исследования и отечественных и зарубежных ученых, в частности, таких как П.Ю. Беленький, О.П. Градов, Ю.Б. Иванов, А.Н. Литвиненко, А.И. Маренич, А. Маршалл, М. Портер, О.П. Сологуб, Ю.Н. Сухачов, М.А. Лукьянченко, Р.А. Фатхутдинов, А.Ю. Юданов, Л.С. Шеховцева, А.З. Селезнев, Ф. Хайек, О.В. Царенко, и др.

Однако неоднозначность существующих методологических подходов к определению конкурентоспособности региона определяет многочисленность существующих методов ее оценки. Поэтому на сегодняшний день исследования по проблемам конкурентных преимуществ регионов имеют разрозненный характер и при этом недостаточно освещены сущность и механизмы их формирования, а соответственно и методы оценки конкурентных преимуществ регионов.

Конкурентоспособность региона коренным образом отличается от конкурентоспособности предприятия ввиду того что регион продолжает свое существование даже не будучи конкурентоспособным. Повышение уровня жизни населения в регионе должно сопровождаться ростом занятости, что иногда идет вразрез с целями конкурентоспособности предприятия. И наконец, динамичное, эффективное развитие одного региона, способствует развитию соседних регионов.

Зарубежные исследователи характеризуют регионы в первую очередь с точки зрения их территориальности в системе национального хозяйства, что связано с географическим расположением, обеспеченностью определенными видами ресурсов, что обуславливает специализацию региона и структуру производства.

Комплексность региона проявляется в том, что он выступает как единое целое, состоящее из трех компонентов – естественного, материального (созданного человеком) и социального. Анализ научных источников, свидетельствует о том, что конкурентоспособность региона должна включать в себя следующие основные аспекты: достижение высокого уровня жизни населения, реальных доходов населения в долгосрочной перспективе; повышение качества социальной среды и экологической

обстановки; эффективность функционирования хозяйственного механизма; инвестиционная привлекательность.

В условиях глобализации мирового хозяйства на смену традиционным классическим факторам конкурентоспособности региона: низкая себестоимость производимой продукции, минимальные транспортные издержки приходит необходимость создания социально-экономических условий для возможности развития инновационного потенциала. В современных условиях экономическое развитие невозможно без инвестиций особенно обеспечивающих инновации, как в области качества продукции, так и в области менеджмента и маркетинга. Причем уровень инноваций зависит от готовности компаний к их восприятию, существующего уровня технологического развития региона, и от региональной политики в этой сфере[1].

Уровень конкурентоспособности региона зависит также и от формирования групп технологически, экономически и организационно взаимосвязанных производств предприятий и организаций действующих в определенной сфере (кластеров). Формирование региональных кластеров способствует повышению конкурентоспособности региона в целом, так как снижает негативное влияние внутрирегиональной конкуренции за мобильные факторы производства, проявляющееся в виде снижения экономического развития, возникновения социального напряжения. Взаимодействие предприятий и организаций в составе кластеров позволяет им гибко использовать имеющиеся общие ресурсы такие как: человеческий капитал, инновационные, инвестиционные, информационные ресурсы. Объединение позволяет снижать издержки за счет углубления специализации, территориальной близости и взаимной координации, использования общей инфраструктуры.

Однако в масштабах мирового хозяйства регион выступает, как совокупность стран имеющих общее географическое положение, подобные природные условия, специализацию и уровень развития производственной и непроизводственной сфер [2]. В этих условиях регион можно рассматривать не только как подсистему национального или мирового хозяйства, а как относительно самостоятельную его часть. Экономическая самодостаточность региона в таком случае является условием его влияния, как на развитие страны, так и на мировое хозяйство в целом. В современных условиях, когда роль государства существенно ослабляется процессами интернационализации и глобализации, регион определяется как территория, значение которой зависит от ее функционального и политического содержания и может включать соответствующие институты, практики и отношения, формируя особое гражданское общество.

Таким образом, развитие процессов интернационализации производства и капитала и, как следствие, развитие интеграционных процессов привели к формированию принципиально новых явлений в экономической практике, а именно – возникновению еврорегионов, международных регионов и т.д. Подобные образования играют особую роль в системе международного разделения труда и имеют наднациональный статус. С учетом современной пространственной структуры мирового хозяйства выделяют локальные региональные образования, микрорегионы, мезорегионы, макрорегионы (или национальные региональные образования), мегарегионы, метарегионы т.д.) [4].

Для оценки факторов формирования конкурентоспособности регионов применяют модель «национального ромба», которую предложил Портер Согласно данной модели, условия конкуренции, как на национальном, так и на мировом рынке, постоянно видоизменяются. Успех на внешнем рынке зависит от правильно выбранной конкурентной стратегии. Конкуренция предполагает постоянные изменения в области, что существенно отражается на социальных и макроэкономических параметрах страны базирования, поэтому важную роль в формировании конкурентоспособности регионов играет государство. Портер выделяет четыре детерминанты, формирующие среду, в

которой конкурируют региональные производители, и влияют на их международную конкурентоспособность. Преимущество по каждому детерминанту не является предпосылкой для конкурентного преимущества в отрасли. Взаимодействие преимуществ по всем детерминантам обеспечивает конкурентные преимущества фирмам-производителям [5].

Первым параметром, который формирует конкурентные преимущества регионов, являются факторы производства. Региональные производители могут достичь конкурентного преимущества, если у них будут в распоряжении дешевые или высококачественные факторы (природные ресурсы, квалифицированные кадры, капитал и т.д.), которые важны для конкуренции в конкретной отрасли. При этом следует учитывать, что обеспеченность стран факторами производства в мире крайне неоднородна, поэтому для получения и развития конкурентных преимуществ важен не столько запас факторов на данный момент, сколько скорость их создания. Избыточность факторов может подорвать конкурентное преимущество, а их недостаток – побудить к обновлению, что может привести к долговременным конкурентным преимуществам.

Второй детерминантой конкурентного преимущества региона является спрос на внутреннем рынке на товары или услуги. Спрос на внутреннем рынке региона (страны) определяет характер и скорость внедрения инноваций, влияет на эффект масштаба. Он характеризуется структурой, объемом и характером роста, интернационализацией и т. п.

Третьей детерминантой, определяющей конкурентное преимущество регионов, является присутствие в регионе (стране) отраслей-поставщиков или смежных отраслей, которые конкурентоспособны на мировом рынке. При наличии конкурентоспособных отраслей-поставщиков возможен эффективный и быстрый доступ к дорогим ресурсам, координация поставщиков на внутреннем рынке, содействие процессу нововведений.

Четвертой важной детерминантой, определяющей конкурентоспособность региона, является стратегия, структура и соперничество фирм.

Согласно этой концепции, развитие конкурентоспособности региона (как и национальной экономики в целом) происходит по соответствующим стадиям, которые определяют его развитие в определенные периоды времени, в зависимости от четырех основных стимулов, которые непосредственно влияют на конкурентоспособность в системе международного разделения труда, а именно: факторов производства, инвестиций, инноваций и благосостояния. Первые три стадии обеспечивают экономический рост, последняя – упадок [6].

Конкурентное преимущество региона обеспечивается:

- на первой стадии – благодаря факторам производства, благоприятным условиям производства (т.е. обеспечивается одной детерминантой);
- на второй стадии – на основе активного инвестирования в систему образования, технологическое развитие (обеспечивается тремя детерминантами);
- на третьей стадии – за счет создания новых видов продукции, производственных процессов и других новаций (обеспечивается всеми детерминантами);
- на четвертой стадии – за счет уже созданного благосостояния (опирается на все детерминанты, которые, однако, используются не в полном объеме).

Проведение оценки конкурентоспособности региона зависит от того, кто и с какой целью эту оценку производит. Потенциальных инвесторов в первую очередь, будут интересовать конкурентоспособность региона относительно факторов производства, инвестиционного и предпринимательского климата, экологических показателей и т.д.

Для региональных органов исполнительной власти для оценки может быть определение вклада каждого региона в повышение конкурентоспособности страны в целом. Региональные органы власти заинтересованы в комплексной оценке потенциала

региона, выявлении конкурентных преимуществ и факторов, сдерживающих развитие, для разработки стратегии развития региона. Другими целями могут быть: позиционирование конкретного региона в ряде других с точки зрения влияния конкурентоспособности региона на конкурентоспособность страны, соседних регионов, повышение имиджа региона и т.д.

Основой еще одной методики оценки конкурентоспособности региона является продуктивность (производительность) использования региональных ресурсов, и в первую очередь рабочей силы и капитала, по сравнению с другими регионами, которая проявляется в величине валового регионального продукта (ВРП) на душу населения, а также в его динамике [7]. Вследствие большой сложности она может оцениваться системой показателей и индикаторов.

Методика Всемирного банка основана на оценке благополучия региона по четырем основным показателям в расчете на душу населения: по размеру ВРП, по величине производственных ресурсов (основные фонды и т.д.), по величине природных ресурсов, по величине человеческих ресурсов (уровень образованности) [8].

Среди наиболее распространенных методик, которые предлагают различные международные организации, осуществляющие мониторинг различных аспектов функционирования мирового хозяйства можно выделить следующие:

- индикаторы мониторинга рынка;
- статистическая база данных COMTRADE, охватывающая интеграционные объединения мира, которую предлагает ООН;
- индикаторы, которые исследуют изменения в развитии единого внутреннего рынка стран Европейского Союза, состояние регионов этого интеграционного объединения, уровень их конкурентоспособности;
- база Международных торговых индикаторов, разработанная ОЭСР обеспечивающая междисциплинарный подход к анализу торговых аспектов развития процессов глобализации, предлагает три основных индикатора конкурентоспособности: конкурентоспособность экспорта, импорта и общая конкурентоспособность;
- всемирный Банк предлагает ряд индикаторов по окружающей среде, развитию демографических процессов, экономического положения и т.п.;
- статистический отдел ESCAP предлагает оперативную базу данных с основными ежегодными индикаторами в частности экономическими, демографическими индексами;
- Freedom House и Heritage Foundation используют комплексные индексы для ранжирования стран по уровню экономической свободы, коррупции и взяточничества;
- Всемирный экономический форум ежегодно рассчитывает индексы глобальной конкурентоспособности и конкурентоспособности бизнеса;
- UNCTAD предлагает торговые индексы и индексы развития [4].

Таким образом, конкурентоспособность регионов и составление рейтинга может определяться на основе различных методических подходов, таких как оценка конкурентоспособности регионов на основе рангового метода, интегральная оценка конкурентоспособности регионов, оценка конкурентоспособности регионов на базе модели измерения потенциалов и т.п.

Все существующие методы определения и оценки конкурентоспособности могут быть объединены в следующие группы [9]:

- Методы, основанные на анализе сравнительных преимуществ;
- Методы, основанные на теории равновесия фирмы и отрасли;
- Методы, построенные на основе теории эффективной конкуренции;
- Методы, основанные на теории качества продукции;

- Матричные методы оценки конкурентоспособности;
- Интегральный метод;
- Метод, построенный на теории мультипликатора;
- Метод определения позиции конкуренции с точки зрения стратегического потенциала предприятия;
- Методы, построенные на основе сравнения с эталоном.
- Методы, построенные на основе расчета индексов из двенадцати составляющих.

Таким образом, следует отметить, что общим для всех методов есть полная оценка всех возможных показателей как социального, так и экономического развития региона. При оценке конкурентоспособности региона необходимо учитывать адаптивность региона к изменениям окружающей среды, конкурентные преимущества и результаты деятельности. Адекватная оценка конкурентоспособности региона может быть получена при правильном выборе метода, учитывающего его особенности и уровень функционирования.

2.2. МЕТОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Неоднорідність соціально-економічного простору України, що склалася історично, значно впливає на функціонування держави, структуру та ефективність її економіки, стратегію і тактику інституційних перетворень та соціально-економічної політики. Разом з тим в роботах, присвячених проблемам оцінки положення регіонів України, і до сьогодні залишається невирішеним ряд важливих питань щодо аналізу та прогнозування конкурентоспроможності як однієї з інтегральних характеристик економічного стану українських суб'єктів господарювання та інших територіальних утворень.

Конкурентоспроможність конкретного об'єкта - це економічна категорія, що дозволяє оцінити положення даного об'єкта щодо подібних об'єктів-конкурентів на ринку, виражена через певний набір показників (індикаторів).

При цьому найбільш об'єктивним комплексним показником, що об'єднує конкурентоспроможність товару, товаровиробника, галузеву конкурентоздатність, характеризує положення регіону на національному ринку, а згодом і становище країни на світовому ринку є показник регіональної конкурентоспроможності.

У найзагальнішому вигляді конкурентоспроможність регіону можна визначити як його здатність в умовах вільної конкуренції виробляти товари та послуги, що задовольняють вимогам ринку, реалізація яких збільшує добробут регіону, країни і окремих її громадян. Важливим при цьому є те, що конкурентоспроможність компаній, розташованих на спільній території визначається такими результатами, як добробут населення, що повинен ототожнюватися не тільки з підвищенням рівня життя населення, збільшенням його реальних доходів, а й зі стійкістю цієї динаміки, підвищенням якості соціального та навколишнього середовища[1].

На думку М. Портера, єдине, на чому може ґрунтуватися концепція конкурентоспроможності на рівні регіону - це продуктивність використання ресурсів [2]. В деяких випадках конкурентоспроможність регіону пов'язують в першу чергу з географічним положенням та наявністю ресурсів, що визначають спеціалізацію території, та структуру виробництва. Проте в сучасних глобальних умовах все більшого значення набуває не тільки продукція, що виробляється, а й умови, що створюються для ведення бізнесу та визначають привабливість території. Якщо раніше основним фактором успіху було масове виробництво і його розширення, то в даний час все більш важливу роль відіграють інновації та здатність до гнучкості

виробничих одиниць. На зміну класичним порівняльним перевагам, таким як низька собівартість факторів виробництва і мінімізація транспортних витрат, приходять створення соціально-економічних умов, що дозволяють розвивати інноваційний потенціал, які в свою чергу в значній мірі визначаються регіональною політикою.

Представники регіональної влади ведуть боротьбу на державному рівні за надання регіону більш сприятливих економічних умов у порівнянні з іншими, відстоюють інтереси великих структуруючих підприємств регіону, шукають можливість для самостійного налагодження міжнародних зв'язків, намагаються адміністративними заходами захистити місцевого виробника і т. д.

В дослідженнях присвячених регіональній конкурентоспроможності[1] визначаються та аналізуються наступні фактори:

- загальна макроекономічна рівновага;
- ресурсна забезпеченість регіону;
- географічне положення регіону;
- структура виробничого потенціалу;
- «жорстка» та «м'яка» інфраструктура;
- структура інвестицій та інвестиційна привабливість території;
- людський капітал;
- рівень розвитку та якість інституційних одиниць;
- кластери та рівень внутрішньої інтеграції;
- регіональні мережі та регіональні інноваційні системи.

Передумови регіональної конкурентоспроможності визначаються на міжнародному та національному рівнях. Загальносвітові тенденції розвитку визначають особливості глобального конкурентного поля, його стан та рівень. Проте значно впливає на позиції окремих регіонів державна політика.

Конкурентоспроможність регіону залежить також від його галузевої структури виробництва, тому, що галузі істотно відрізняються за рівнями створеної доданої вартості, визначаючи диференціацію у валовому регіональному продукті (туризм, наприклад, не відзначається високим ступенем продуктивності праці, в той час коли фінансові та банківські послуги характеризуються високим питомим доданим продуктом).

Під «жорсткою» інфраструктурою розуміють не тільки традиційні транспортну та комунікаційну складові, а й енергетичну, екологічну, соціальну, інформаційну, інфраструктуру знань, та підтримки бізнесу. Щодо «м'якої» інфраструктури, то вона охоплює середовище, що важко піддається кількісному вимірюванню. До його складу можна віднести специфічні послуги для підприємств, мережі, професійні та торговельні асоціації. До їх функцій відносять зниження загальних витрат, швидке реагування економічних агентів на зміни зовнішнього середовища та адаптацію до них, підвищення рівня сприйняття інновацій, підвищення ефективності розподілу та мобільності обмежених ресурсів. Тому до «м'якої» інфраструктури відносять торгові палати, біржі, фінансові та страхові інститути, що сприяють зниженню підприємницьких ризиків та забезпечують координацію бізнесу.

Щодо людського капіталу, то необхідно зауважити, що сучасні технології висувають особливі вимоги до структури та кваліфікації трудових ресурсів, яка визначає тип виробництва, що розташовано на території регіону. Кваліфікація трудових ресурсів визначає здатність до сприйняття інновацій, розповсюдження нових технологій, потенціал економічного розвитку, та як результат темпи регіонального зростання. Рівень освіти, вік та соціальна структура населення визначають схильність та здібності до підприємницької діяльності, культуру бізнесу та ефективність і масштаби розвитку малого та середнього бізнесу.

Інститути визначають норми та правила поведінки економічних агентів. Динаміка економічного розвитку та якість економічного зростання визначаються рівнем розвитку та збалансованості всієї системи інститутів – як формальних так і неформальних: політичних, економічних та соціальних.

Формування регіональних конкурентних кластерів дозволяє зменшити негативні наслідки внутрішньорегіональної конкуренції за мобільні фактори виробництва та підвищити конкурентоспроможність регіону в цілому. Взаємодія підприємств і організацій у складі кластерів дозволяє їм гнучко використовувати наявні загальні ресурси такі як: людський капітал, інноваційні, інвестиційні, інформаційні ресурси. Об'єднання дозволяє знижувати витрати за рахунок поглиблення спеціалізації, територіальної близькості та взаємної координації, використання загальної інфраструктури.

Регіональні мережі поєднують економічних агентів між собою, сприяють адаптації до змін зовнішнього середовища, обміну інформацією, створенню загальних ресурсів та спільних проектів, прискорюють передачу та поширення інновацій.

Регіональні інноваційні системи полегшують координацію зусиль економічних агентів, розширюють потенціал для інновацій.

Для визначення індикаторів вимірювання конкурентоспроможності регіонів ЄС Європейською комісією використовується методика бенчмаркінгу. Як приклад можна розглянути індикатори, що застосовуються в Звітах про економічну та соціальну інтеграцію:

- економіка (ВРП на душу населення, зайнятість по галузях, кількість заявок на європейський патент на 1 млн. чол.);
- ринок праці (рівень безробіття, застійне безробіття, рівень зайнятості населення у віці 15-64 років);
- демографія (чисельність населення, щільність населення на один квадратний метр, відсоток населення у віці до 15 років, 15-64 і більше 65 років);
- освіта (освітній рівень осіб віком 25 -59 років).

Серед відомих робіт, в яких пропонуються конкретні показники оцінки конкурентоспроможності регіону, можна назвати публікації А.З. Селезньова, Л.С. Шеховцевої, В.Є. Андрєєва, А.Р. Злоченка, С.В. Казанцева та ін.

В монографії А.З. Селезньова досліджуються проблеми конкурентоспроможності Росії [3]. Конкурентні позиції регіонів на рівні ринків пропонується визначати на основі тринадцяти показників. До них відносяться показники: потужності виробленої на території регіону сировини, матеріалів, паливно-енергетичних ресурсів; забезпеченості виробничою, ринковою та соціальною інфраструктурою; ступеня зносу обладнання і перспективи його заміни; віддаленості постачальників і споживачів основних обсягів ввезення-вивезення (не менше 60% обсягу); наявності транспортних швидкісних магістралей, морських і річкових портів, інфраструктури міжнародного зв'язку; екологічного становища; забезпеченості висококваліфікованими кадрами та ін.

В.А.Андрєєв пропонує оцінювати соціально-економічну конкурентоспроможність регіону на основі зважених рангів двох груп показників: рівня життя та інвестиційної привабливості порівнюваних регіонів. Параметр рівня життя включає в себе показники: зважених рангів купівельної спроможності населення; частки населення, що живе нижче прожиткового мінімуму; рівня безробіття. Індикатор інвестиційної привабливості представлений зваженими показниками реальних інвестицій, інвестиційного потенціалу, інвестиційного ризику, питомої ваги збиткових підприємств [4].

С.В. Казанцев пропонує оцінювати конкурентоспроможність регіонів по відношенню ВРП регіону до ВВП країни в душовому обчисленні 5, с. 191-199]. Оцінка факторів конкурентоспроможності заснована на відносно хпоказниках, таких, як

територія регіону, капіталовкладення, основні фонди, грошові доходи, щільність залізниць і автодоріг, кредити, кількість зайнятих в НДДКР.

Порівняльний аналіз підходів до оцінки конкурентоспроможності регіону показує відсутність повноти та єдності у визначенні поняття конкурентоспроможності регіону, переважання вчення окремих аспектів конкурентоспроможності над інтегральними оцінками. Дослідження не спираються на базове поняття «регіон» і не охоплюють різні функції цього територіального утворення: економічну, соціальну та ін.

Таким чином, теоретичні та практичні проблеми формування конкурентоспроможності регіону, незважаючи на їх значущість, розроблені недостатньо і стосуються в основному окремих аспектів цієї проблеми.

При системному підході до конкурентоспроможності регіону можна виділити кілька напрямів її вивчення, і перш за все, наступні: 1) результативний, що розглядає результати функціонування регіону з його конкурентоспроможності; 2) факторний, що розглядає джерела розвитку регіону та створення його конкурентоспроможності; 3) процесний, що враховує умови відтворення населення, товарів і послуг, регіонального потенціалу тої.. [6]

В аспекті результативності конкурентоспроможність будь-якого об'єкта, включаючи регіон і його складові елементи, означає здатність виконувати свої функції (призначення, місію) з необхідною якістю і вартістю в умовах конкурентного ринку, тобто здатність ефективно функціонувати на ринку, у зовнішньому середовищі.

Функції регіону, як показали попередні дослідження, визначаються наступними факторами: інтересами населення, ділового співтовариства (бізнесу), держави (органів управління), а також потребами підсистем або елементів регіональної системи (інфраструктури, інститутів, безпеки та екології регіону). В результаті інтегральна, загальна конкурентоспроможність регіону залежить від конкурентоспроможності її складових: населення (трудових ресурсів, громадянського суспільства), бізнесу, органів управління, інфраструктури, інститутів, безпеки та екології регіону. Таким чином, конкурентоспроможність регіону в цілому являє собою інтегральний результат конкурентоспроможності всіх складових елементів регіональної системи: соціальної, економічної, управлінської, інституційної підсистеми, безпеки та екології регіону.

Поняття конкурентоспроможності регіону включає різні рівні: макро-, мезо-і мікрорівень. На макрорівні конкурентоспроможність регіону розглядається в цілому по територіальному утворенню (інтегрована конкурентоспроможність) або за її складовими (економічна конкурентоспроможність, соціальна, управлінська та інші) і може використовуватися для міжрегіональних зіставлень як усередині країни, так і з іншими країнами. На мезорівні конкурентоспроможність регіону аналізується за його внутрішньорегіональними складовими: територіальним комплексам, секторам економіки, галузям, муніципальним утворенням. На мікрорівні конкурентоспроможність регіону досліджується з урахуванням конкретних типів і сегментів ринків, за окремими товаровиробниками і групами товарів, по внутрішньогалузевим і внутрішніми муніципальним утворенням. На мікрорівні економічна конкурентоспроможність регіону - це, перш за все, здатність регіональних виробників продавати свої товари, збільшувати або зберігати частки на внутрішніх і зовнішніх ринках, достатні для розширення і подальшого розвитку компаній, до зростання рівня життя в регіоні, до підтримки та ефективного розвитку держави.

Конкурентоспроможність регіону можна аналізувати і в інших аспектах. З точки зору фактору часу може розглядатися поточна та перспективна конкурентоспроможність, з огляду на тип поведінки регіону як економічного суб'єкта - оперативна, тактична і стратегічна конкурентоспроможність. Розглянемо визначення цих видів

конкурентоспроможності, маючи на увазі, що регіон одночасно може бути і суб'єктом, і об'єктом формування конкурентоспроможності.

Поточна (фактична) конкурентоспроможність характеризує фактичний (існуючий) стан або положення суб'єкта (об'єкта) в поточний момент часу. Перспективна конкурентоспроможність відображає можливе (прогнозоване, майбутнє) становище або положення суб'єкта (об'єкта) в перспективний момент часу. Оперативна конкурентоспроможність означає стан або положення суб'єкта при інерційному розвитку і пасивній поведінці. Стратегічна конкурентоспроможність виражає стан чи становище суб'єкта (об'єкта) з точки зору можливості досягнення нею стратегічних цілей розвитку при активній (проактивній) поведінці. Стратегічна конкурентоспроможність регіону характеризує також здатність до своєчасних і повноцінних змін внутрішнього і зовнішнього середовища, що забезпечує ефективне досягнення цілей розвитку. Вона пов'язана з можливістю регіону ефективно створювати нові функції, товари, послуги, виробляти старі з новою якістю, на новому технологічному рівні і забезпечувати розвиток регіону на інноваційній, інтенсивній основі.

Таким чином, конкурентоспроможність регіону є складним, багатогранним явищем і може бути розглянута в різних аспектах, що найчастіше переплітаються між собою:

- за елементами економічної системи: ресурсна, факторна, результативна та ін.;
- відповідно до функцій системи: економічна, соціальна, управлінська, інфраструктурна, інституціональна, екологічна та інші види конкурентоспроможності;
- відповідно до рівнів економічної системи: макро-, мезо-, мікроконкурентоспроможність;
- відповідно до країни перебування: внутрішня і зовнішня конкурентоспроможність;
- за фактором часу: поточна і перспективна конкурентоспроможність;
- в залежності від типу поведінки: оперативна, тактична і стратегічна конкурентоспроможність.

Аналіз методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності регіонів дозволяє виділити наступні:

- формування системи різнопланових показників, що всебічно відображають конкурентні переваги регіону, та об'єднання їх загальний підсумковий індекс конкурентоспроможності шляхом ранжування та експертних оцінок;
- виділення ключових показників конкурентоспроможності (якості та ціни продукції, інвестиційної привабливості та рівня життя населення та ін.) та розрахунок комплексного індексу на основі логічного їх об'єднання за характером впливу на конкурентоспроможність;
- виявлення характерних позицій регіонів в залежності від їх положення в матрицях оцінки за характерними для конкурентоспроможності показниками.

2.3. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

На сьогодні регіони грають вкрай важливу роль у формуванні міжнародної конкурентоспроможності національних економік. Світові трансформації, що відбуваються під впливом глобалізаційних процесів, вимагають постійного вдосконалення та перегляду індикаторів, які впливають на формування та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності регіонів. Ці процеси актуалізують проблему пошуку оптимальних методик оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів.

Незважаючи на наявність досить великої кількості методологічних підходів до визначення сутності конкурентоспроможності регіону їх неоднозначність обумовлює численність існуючих методів її оцінки.

На сьогоднішній день дослідженням з проблем оцінки конкурентних переваг регіонів присвячено роботи багатьох українських та зарубіжних вчених [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8], проте вони мають розрізнений характер і при цьому недостатньо висвітлені сутність та механізми їх формування, а відповідно і методи оцінки. [9].

Проведення оцінки конкурентоспроможності регіону залежить від того, хто і з якою метою цю оцінку проводить. Потенційних інвесторів у першу чергу, будуть цікавити конкурентоспроможність регіону відносно факторів виробництва, інвестиційного та підприємницького клімату, екологічних показників і т. ін.

Для регіональних органів виконавчої влади для оцінки може бути важливо визначення внеску кожного регіону в підвищення конкурентоспроможності країни в цілому. Регіональні органи влади зацікавлені в комплексній оцінці потенціалу регіону, виявленні конкурентних переваг і факторів, що стримують розвиток, для розробки стратегії розвитку регіону. Іншими цілями можуть бути: позиціонування конкретного регіону в ряді інших з точки зору впливу конкурентоспроможності регіону на конкурентоспроможність країни, сусідніх регіонів, підвищення іміджу регіону і т. ін. [9].

Сучасний стан розвитку світового господарства та взаємозв'язків між національними економічними системами певною мірою визначає структуру та систему одиничних параметрів, що формують інтегральний показник регіональної конкурентоспроможності, де основну першість посідають індикатори оцінки внутрішнього бізнес-середовища і стимулювання підприємницької активності, реалізації людського потенціалу, розвитку інфраструктури, ступеня інтеграції до системи зовнішньоекономічних зв'язків. Зазначені групи показників відображають реальні конкурентні позиції регіонів як на національному, так і на міжнародному рівнях. [10].

Конкурентоспроможність є комплексним узагальнюючим поняттям, отже, на наш погляд, для оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів доцільно застосовувати методику розрахунку інтегральних оцінок, що базується на основі використанні багатовимірних середніх. Ключовим питанням методологічного характеру щодо формування таких інтегральних оцінок є вибір та групування системи одиничних параметрів (критеріїв), що найбільш повно та різнобічно характеризуватимуть конкурентоспроможність множини об'єктів – регіонів, що аналізуються.

Аналіз існуючих методик щодо визначення рівня конкурентоспроможності показав, що спільними щодо них є врахування рівня загального економічного та соціального розвитку регіону як ключових факторів формування його конкурентних переваг.

У зв'язку з цим інтегральний рівень соціально-економічного розвитку певного регіону можна вважати критерієм оцінки рівня його конкурентоспроможності (рис 1).

Отже, інтегральний рівень соціально-економічного розвитку регіонів визначається за формулою:

$$IR = \frac{I_{ED} + I_{CD} + I_{IED}}{3}, \quad (1)$$

Де I_{ED} - інтегральний субпоказник економічного розвитку;

I_{CD} - інтегральний субпоказник соціального розвитку;

I_{IED} - інтегральний субпоказник зовнішньоекономічного розвитку.

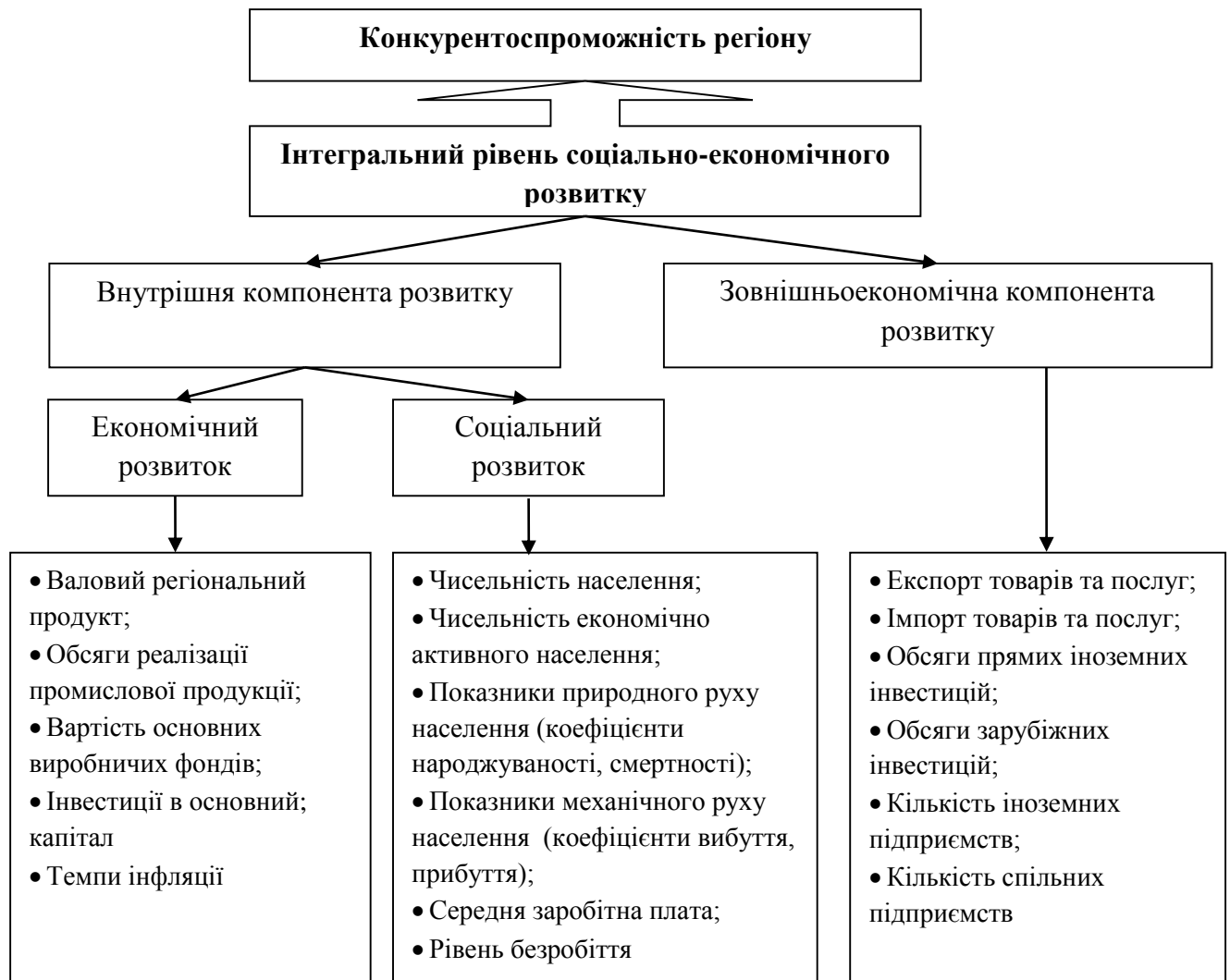
Поєднання зазначених одиничних критеріїв, наведених на рисунку, у відповідні інтегральні субпоказники може здійснюватися на основі їх стандартизації, тобто приведення до порівнювального виду, що реалізується різними способами, найпоширенішим з яких є такий:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (2)$$

в тому випадку, якщо збільшення величини параметру, що розглядається, повинно призводити до збільшення самого інтегрального показника;

$$P_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (3)$$

якщо навпаки при збільшенні величини одиничного параметру підсумкова інтегральна оцінка повинна зменшуватися [10].

Рис 1 Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону

Серед систематизованих на рисунку одиничних параметрів такі, як темпи інфляції, коефіцієнт смертності, рівень безробіття були віднесені до показників-дестимуляторів, решта є показниками-стимуляторами.

Іншим важливим методичним аспектом формування інтегральних показників є вибір та обґрунтування найкращої форми інтегрального показника, а саме форми багатовимірної середньої, на основі якої можна отримати найточнішу усереднену оцінку

з-поміж стнадатризованих оцінок. Такими середніми можуть виступати арифметична, геометрична, квадратична тощо.

Аналіз практичного застосування різних видів середніх при побудові інтегральних показників свідчить, що у випадку, коли монотонне збільшення окремого параметру (одиничного показника) об'єкту, що розглядається, призводить до покращення його стану та узагальнюючий інтегральний показник цього стану треба максимізувати, в якості форми показника доцільно розглядати середній зважений геометричний показник, який може бути записаний у вигляді[10-12]:

$$W_i = \prod_{j=1}^n (P_{ij})^{\alpha_j} \quad (4)$$

При цьому $\alpha_j \geq 0$ і $\sum_{j=1}^n \alpha_j = 1$.

З іншого боку, якщо покращення стану об'єкту, що аналізується, є результатом монотонного зменшення його окремих одиничних показників і слід мінімізувати деякий узагальнюючий критерій, то для їх інтегральної оцінки необхідно використовувати середній зважений квадратичний показник:

$$W_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n \alpha_j P_{ij}^2} \quad (5)$$

У найпростішому випадку при виборі форми інтегрального показника може бути використана середня арифметична зважена, яка може бути записана у вигляді:

$$W_i = \sum_{j=1}^n P_{ij} * \alpha_j \quad (6)$$

Останній тип середньої був використаний при побудові показників I_{ED} , I_{CD} , I_{IED} та загального інтегрального показника.

Наведений методичний підхід на основі був апробований на прикладі оцінки кокуребнтоспромодності регіонів України. В результаті проведених розрахунків був отриманий такий рейтинг регіонів за інтегральним рівнем соціально-економічного розвитку (таблиця 1).

Таблиця 1

Рейтинг регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку IR(за даними 2011 р.)

Ранг	Регіон	Оцінка	Ранг	Регіон	Оцінка	Ранг	Регіон	Оцінка
1	Дніпропетровська	0,667	10	Луганська	0,285	19	Хмельницька	0,183
2	Донецька	0,634	11	Вінницька	0,259	20	Кіровоградська	0,175
3	Харківська	0,472	12	Івано-Франківська	0,256	21	Черкаська	0,174
4	Київська	0,419	13	Рівненська	0,254	22	Сумська	0,172
5	Одеська	0,414	14	Волинська	0,246	23	Тернопільська	0,150
6	Запорізька	0,319	15	Закарпатська	0,229	24	Херсонська	0,144
7	Львівська	0,313	16	Миколаївська	0,214	25	Чернігівська	0,105
8	Полтавська	0,300	17	Житомирська	0,197			
9	АР Крим	0,296	18	Чернівецька	0,191			

Щодо субпоказників, що найбільш високу оцінку економічного розвитку мають Дніпропетровська (0,772), Донецька (0,763), Київська (0,489), соціального розвитку - Дніпропетровська (0,589), Одеська (0,586) та Донецька (0,569), зовнішньоекономічного розвитку - Дніпропетровська (0,641), Донецька (0,571) та Харківська (0,466).

На основі методики статистичних групувань був проведений розподіл регіонів України за рівнем їх конкурентоспроможності, що визначався інтегральним показником рівня їх соціально-економічного розвитку. Результати групування дозволили класифікувати регіони України на чотири групи: з відносно низьким рівнем конкурентоспроможності, з рівнем нижче середнього, вище середнього та з відносно високим рівнем (табл. 2).

Таблиця 2

Групування регіонів України за рівнем конкурентоспроможності

Група за рівнем конкурентоспроможності	Значення <i>IR</i>	Кількість регіонів
Відносно низький	0,1050-0,2926	12
Нижче середнього	0,2926-0,3864	8
Вище середнього	0,3864-0,4802	3
Відносно високий	0,4801-0,6677	2

На основі отриманих даних в результаті групування було здійснено оцінку нерівномірності розподілу регіонів України за рівнем конкурентоспроможності на основі таких показників, як коефіцієнт концентрації, Джині та децильної диференціації, розрахунок яких відповідно проводився за формулами:

$$K = \frac{1}{2} \sum |D_j - d_j| \quad (7)$$

де D_j - частки розподілу регіонів за обсягом значень *IR*

d_j - частки розподілу регіонів за кількістю.

$$K^{Дж} = 1 - 2 \sum f_{відн} \cdot x_{кум} + \sum f_{відн} \cdot x_{відн} \quad (8)$$

де $f_{відн}$ - частка частот *i*-ої групи регіонів;

$x_{кум}$ - кумулятивна частка значень *IR* за групами регіонів,

$x_{відн}$ - частка значень *IR* *i*-ої групи регіонів.

$$K_d = \frac{d_9}{d_1} \quad (9)$$

де d_9 та d_1 - дев'ятий та перший дицилі розподілу регіонів за значенням *IR* відповідно.

За результатами аналізу встановлено, що 36% від загальної кількості регіонів України формують 21,1% загальнонаціонального рівня конкурентоспроможності України, разом з тим на 2 регіони (8% від загальної кількості) припадає 18,4% рівня конкурентоспроможності.

Коефіцієнт концентрації дорівнює 17,1 в.п., а коефіцієнт Джині 24,2 в.п. та свідчать про відносно рівномірний розподіл регіонів України за рівнем конкурентоспроможності та невисокій ступінь її концентрації щодо окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Коефіцієнт децильної диференціації складає 3,54 та свідчить, що рівень конкурентоспроможності 10% найрозвиненіших регіонів України в 3,5 рази вищий за рівень конкурентоспроможності 10% найменш розвинених регіонів, що також є відносно невисоким значення ступеня варіації ознаки, що досліджується.

Висновки і перспективи подальших розробок.

Для формування інтегрального показника конкурентоспроможності регіонів України слід у першу чергу орієнтуватися на оптимальний вибір та систематизацію системи одиничних параметрів (критеріїв), що найбільш повно та різнобічно характеризуватимуть конкурентоспроможність множини об'єктів – регіонів, що аналізуються, з урахуванням загальносвітових тенденцій у забезпеченні конкурентних переваг, а також на можливість отримання достовірної первинної інформації для здійснення розрахунків.

Перспективою подальших досліджень, на наш погляд, виступає вдосконалення запропонованої методики розрахунку інтегрального індексу регіональної конкурентоспроможності, на основі пошуку та включення нових індикаторів, що надасть можливість здійснення більш об'єктивного та повного аналізу для розробки дієвого механізму управління регіональною конкурентоспроможністю. Доцільним також вважається розрахунок запропонованих інтегральних показників в динаміці, що дозволить встановити тенденції та закономірності формування показників, виявити напрямки їх подальших змін та побудувати прогнози розвитку. Логічним продовженням досліджень є встановлення та аналіз взаємозв'язків між окремими субпоказниками та оцінка ступеня їх впливу на рівень регіональних конкурентних переваг, що досліджуються.

2.4. МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ ІНТЕГРАЛЬНОГО ПОКАЗНИКА РІВНЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Доцільність та необхідність застосування інтегральних показників для оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону обумовлюється тим, що рівень конкурентоспроможності є складним комплексним економічним показником, фактична оцінка якого залежить від напряму та інтенсивності протікання різних соціально-економічних процесів, дії багатьох факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Отже, для адекватної та об'єктивної оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіону необхідно застосовувати цілу сукупність показників. Ці показники можуть характеризувати конкурентні переваги регіонів, що аналізується, за різними аспектами їх формування та розвитку. Абсолютні значення цих показників можуть бути використані для поелементного аналізу окремих параметрів, якими характеризується функціонування регіону. Однак, порівняння конкурентних переваг регіонів з різним рівнем розвитку тільки на основі співставлення окремих параметрів розвитку їх соціально-економічного розвитку та рівня інтеграції в систему міжнародного поділу праці може дати неоднозначні результати та привести до невірних висновків. У зв'язку з цим виникає необхідність для вирішення проблеми оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів здійснити побудову певного інтегрального показника, який представляв би результат зведення сукупності значень різноаспектних параметрів регіонального розвитку, що формують рівень конкурентоспроможності регіонів, до єдиної величини (числа), що може визначатися як оцінка конкурентних переваг у регіональному розрізі.

Під такою інтегральною оцінкою рівня міжнародної конкурентоспроможності певного регіону будемо розуміти розрахунок єдиного показника, який надавав би узагальнюючу, комплексну, інтегральну характеристику конкурентних позицій регіонів системі світогосподарських зв'язків в даний момент часу.

Розрахунок інтегрального показника та його подальший аналіз дозволяє:

- по-перше, визначити значення та місце регіонів у світовому економічному просторі
- по-друге, комплексно представити позиції регіону з урахуванням його переваг та недоліків, що з одного боку приносять, а з іншого перешкоджають зміцненню конкурентних позицій регіону,
- по-третє, оцінити рівень привабливості регіонів для сталого довгострокового розвитку,
- по-четверте, визначити механізми цільового впливу інституційних суб'єктів на різні складові (параметри) з метою підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів на потрібний рівень.

Важливим методичним питанням при побудові інтегральних показників є:

- по-перше, формування системи одиничних показників (параметрів), які б адекватно та повно описували рівень міжнародної конкурентоспроможності регіону, тобто формування структури самого інтегрального показника;
- по-друге, вибір форми самого інтегрального показника, який на основі побудованої системи одиничних показників надаватиме їх узагальнену оцінку.

При вирішенні першої проблеми в якості структурних елементів можуть розглядатися різні параметри соціально-економічного розвитку регіонів, що залежать від рівня використання потенціалу економічного розвитку регіону. Економічний потенціал регіону визначає здатність регіонального виробництва (підприємств, галузей, економіки регіону в цілому) забезпечувати сталий розвиток регіону; виробляти та реалізовувати на зовнішніх ринках у поточний період і в перспективі конкурентоспроможні товари та послуги за наявного рівня розвитку ринкових відносин, економічних та інституційних факторів. Отже, в свою чергу, реалізація і посилення економічного потенціалу регіону, зокрема зовнішньоекономічного, є вагомим чинником зміцнення регіональної конкурентоспроможності.

Щодо другої проблеми – проблеми вибору форми інтегрального показника, то найбільш широко в наукових дослідженнях при побудові узагальнюючих показників використовуються різні види середніх зважених величин: середня арифметична, геометрична, квадратична та деякі інші.

Для побудови інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону введемо деякі відповідні позначення. Нехай маємо сукупність з m регіонів, рівень конкурентних позицій в системі світогосподарських зв'язків описується набором з n параметрів (одиничних показників), що за різними аспектами характеризують особливості формування а розвитку конкурентних переваг регіону. Позначимо їх через $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{ij}, \dots, x_{in})$, де i – індекс регіону, що аналізується ($i = \overline{1, m}$), j – індекс одиничного показника, що характеризує рівень регіональної конкурентоспроможності ($j = \overline{1, n}$), тобто x_{ij} представляє собою значення показника j для регіону i .

На основі проведеного аналізу було доведено, що міжнародна конкурентоспроможність регіону – це його здатність забезпечити високий рівень життя населення та прибутку власникам капіталу, а також ефективно використовувати наявний в регіоні економічний потенціал при виробництві товарів та послуг. У зв'язку з цим параметри регіональної конкурентоспроможності пропонується згрупувати за основними локальними потенціалами регіонального розвитку, зокрема природно-ресурсний, виробничий, соціально-економічний, демографічний, трудовий, інноваційно-

інвестиційний, інфраструктурний, зовнішньоекономічний та інтеграційний. Система одиничних параметрів, що формують субіндекси (відповідні потенціали), синтез яких утворює інтегральний показник рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону, представлена в таблиці.

Таблиця 3

**Структура інтегрального показника
рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів**

Субіндекси (потенціали)	Одиничні показники (параметри оцінки)	Характер впливу на інтегральний показник
1. Потенціал розвитку виробничої та невиробничої сфери (PP)	1.1. Природно-ресурсний потенціал (частка регіону в загальних земельних, водних та мінерально-сировинних ресурсах країни) 1.2. Вартість основних фондів за галузями промисловості 1.3. Ступінь зносу основних фондів промисловості 1.4. Кількість суб'єктів підприємництва у промисловому секторі, сільському господарстві, в сфері послуг 1.5. Питома вага промисловості, сільського господарства, сфери послуг у валовій доданій вартості регіону 1.6. Обсяги реалізованої промислової продукції, продукції сільського господарства й сфери послуг регіону (на одну особу)	стимулятор стимулятор дестимулятор стимулятор стимулятор стимулятор
2. Потенціал економічного розвитку регіону (EDP)	2.1. Валовий регіональний продукт на душу населення (ВРП) 2.2. Наявні доходи населення на одну особу 2.3. Витрати населення на одну особу 2.4. Середньомісячна заробітна плата 2.5. Купівельна спроможність доходів 2.6. Темпи інфляції 2.7. Показник самодостатності регіону	стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор дестимулятор дестимулятор
3. Демографічний потенціал (DP)	3.1. Середньорічна чисельність постійного населення 3.2. Коефіцієнт смертності 3.3. Коефіцієнт народжуваності 3.4. Міграційний приріст	стимулятор дестимулятор стимулятор стимулятор
4. Трудовий потенціал (LFP)	4.1. Рівень економічної активності 4.2. Рівень зайнятості 4.3. Коефіцієнт нерівномірності зайнятості за видами економічної діяльності 4.4. Рівень безробіття 4.5. Рівень попиту на робочу силу 4.6. Чисельність осіб пенсійного віку 4.7. Індекс підвищення кваліфікації	стимулятор стимулятор дестимулятор дестимулятор стимулятор дестимулятор стимулятор
5. Інноваційно-інвестиційний потенціал (ІІР)	5.1. Наукоємність ВРП 5.2. Інноваційна активність промислових підприємств регіону 5.3. Експорт високотехнологічної продукції регіону	стимулятор стимулятор стимулятор

	5.4. Розміри інвестування інноваційної діяльності 5.5. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт 5.6. Результативність НДДКР 5.7. Інвестиції в основний капітал	стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор
6. Інфраструктурний потенціал (ISP)	6.1. Показники фінансово-кредитної інфраструктури регіону 6.1.1. Кількість комерційних банків (або кількість філій банків на 1000 населення) 6.1.2. Відношення депозитів в комерційних банках до валового регіонального продукту 6.1.3. Обсяги наданих банками кредитів 6.1.4. Капіталізація ринку акцій 6.1.5. Оборот облігацій на фондових біржах. 6.1.6. Рівень процентних ставок за депозитами 6.1.7. Рівень процентних ставок за кредитами 6.2. Показники транспортної інфраструктури регіону 6.2.1. Транспортоємкість економіки регіону 6.2.2. Стан шляхів сполучення (довжина шляхів сполучення, щільність шляхів сполучення, частка доріг з твердим покриттям, частка електрифікованих залізничних шляхів) 6.2.3. Наявність об'єктів транспортної інфраструктури (число аеропортів, число морських портів) 6.2.4. Пропускна спроможність об'єктів транспортної інфраструктури (пасажирообіг аеропортів, вантажопереробка морських портів)	стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор дестимулятор дестимулятор стимулятор стимулятор стимулятор
7. Зовнішньо-економічний потенціал (IEDP)	7.1. Обсяги експорту товарів та послуг 7.2. Обсяги імпорту товарів та послуг 7.3. Прямі іноземні інвестиції 7.4. Прямі зарубіжні інвестиції 7.5. Зовнішньоторговельна квота 7.6. Індекс стану балансу	стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор
8. Інтеграційний потенціал (IP)	8.1. Експортна квота 8.2. Імпортна квота 8.3. Близькість до національного кордону 8.4. Участь у транскордонних утвореннях 8.5. Кількість спільних підприємств	стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор стимулятор
9. Екологічний потенціал (ECOP)	9.1. Обсягів викидів 9.2. Обсяги відходів 9.3. Потужність очисних споруд 9.4. Обсяги утилізації відходів	дестимулятор дестимулятор стимулятор стимулятор

Нижче представлена змістовна оцінка ступеня та напрямку впливу зазначених індикаторів на рівень регіональної конкурентоспроможності.

1. Потенціал розвитку виробничої й невиробничої сфери регіону

1.1. Оцінка природно-ресурсного потенціалу (частка регіону в загальних земельних, водних та мінерально-сировинних ресурсах країни)

Природно-ресурсний потенціал характеризує сукупний сумарний обсяг природного багатства території. Наявність окремих видів природних ресурсів є передумовою формування господарського комплексу; надає переваги порівняно з іншими територіями; визначає галузеву структуру промисловості. На відміну від інших показників склад природно-ресурсного потенціалу регіону є майже незмінною величиною, тобто наявність або відсутність природних ресурсів, їх кількість й частка в загальнонаціональному обсязі формує попередні конкурентні переваги регіону.

1.2. Вартість основних фондів за галузями промисловості

Визначає рівень концентрації основних фондів у промисловості регіону (добувна, переробна, виробництво електроенергії, газу й води тощо). Надмірна концентрація основних фондів в будь-якій галузі свідчить про спеціалізацію регіону, в той час як рівномірний розподіл є ознакою диверсифікації економіки, що відповідно є більш сприятливим з точки зору мінімізації економічних ризиків, а отже посилює конкурентоспроможність регіону.

1.3. Ступінь зносу основних фондів промисловості

Виступає індикатором розвитку промисловості і показує на скільки промислове обладнання відпрацювало свій ресурс, а отже – вказує на необхідність додаткових інвестицій в його оновлення з метою збереження або збільшення існуючих обсягів виробництва.

1.4. Кількість суб'єктів підприємництва у промисловому секторі, сільському господарстві, в сфері послуг

Збільшення фактичної кількості суб'єктів підприємництва може свідчити про ефективність функціонування даних сфер економіки, проте для її підтвердження необхідно співвідносити темпи зростання кількості підприємств й обсягів виробництва товарів та послуг, як в абсолютному виразі, так й на одну особу в регіоні.

1.5. Питома вага промисловості, сільського господарства, сфери послуг у валовій доданій вартості регіону

Збільшення питомої ваги промисловості у ВДВ регіону вказує на масштаби розвитку промисловості й означає: підвищення рівня зайнятості населення за рахунок створення нових промислових підприємств чи активізації вже існуючих; збільшення обсягів виробництва й реалізації продукції, що відповідно сприяє підвищенню рівня соціально-економічного розвитку.

1.6. Обсяги реалізованої промислової продукції, продукції сільського господарства й сфери послуг регіону (на одну особу)

Характеризує рівень розвитку промисловості в цілому, свідчить про затребуваність продукції, її якість та конкурентоспроможність. Збільшення обсягів реалізованої промислової продукції на одну особу населення в регіоні є прямим показником розвитку економіки.

2. Потенціал економічного розвитку регіону

2.1. Валовий регіональний продукт на душу населення

На регіональному рівні є узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону. В основу визначення цього показника покладено виробничий метод. ВРП регіону складається із суми валових доданих вартостей (ВДВ) усіх видів економічної діяльності, скоригований на величину непрямо вимірюваних послуг фінансового посередництва та податків за виключенням субсидій на продукти.

2.2. Наявні доходи населення на одну особу

Це максимальний обсяг доходів, які можуть бути використані домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають заробітну плату, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно. Зростання наявних доходів населення призводить до збільшення обсягів реалізації товарів та послуг, що в свою чергу є одним з основних показників економічного зростання території.

2.3. Витрати населення на одну особу

Витрати населення включають: витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно тощо та інші поточні трансферти. Збільшення витрат свідчить про зростаючу купівельну спроможність населення, структура витрат та її зміни є індикаторами рівня якості життя населення.

2.4. Середньомісячна заробітна плата

Заробітна плата є первинним доходом домашніх господарств та являє собою винагороду у грошовій або натуральній формі, яка повинна бути виплачена роботодавцем найманому працівнику за роботу, виконану в звітному періоді. Рівень заробітної плати населення регіону напряму пов'язаний з купівельною спроможністю, а отже, її зростання збільшує товарообіг, стимулює виробництво товарів та послуг, що відповідно, підвищує конкурентоспроможність регіону.

2.5. Купівельна спроможність доходів

Показник характеризує кількість товарів і послуг, яке населення здатне придбати відповідно до наявних коштів і за тим рівнем цін на товари й послуги, що склався протягом року. У нашому випадку, ми розглядаємо купівельну спроможність населення як співвідношення доходів, використаних на споживання, і розміру прожиткового мінімуму. Даний показник показує, наскільки реальні споживчі витрати населення перевищують установлений прожитковий мінімум.

2.6. Темпи інфляції

Знецінення грошової маси в обігу супроводжується зростанням цін, зниженням купівельної спроможності доходів населення, знеціненням заощаджень та є індикатором посилення кризових явищ у розвитку економіки регіону.

2.7. Показник самодостатності регіону

Даний показник пропонується розглядати як середнє арифметичне двох складових: відношення дотаційних внесків до валового регіонального продукту та відношення державних дотацій до приватних інвестицій.

Перший показник враховує всі наявні державні кошти, які перераховуються в бюджети регіонів у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій й вказує на ступінь залежності

регіону від державної підтримки. Збільшення показника свідчить про послаблення можливостей території виконувати соціальні зобов'язання перед населенням.

Другий характеризує можливість регіону реалізовувати соціально-економічні проекти за рахунок залучення коштів приватних інвесторів, тобто самостійно. Отже, зростання частки державних дотацій по відношенню до інвестиційних коштів свідчить з одного боку про низьку зацікавленість приватного сектору у розбудові нових об'єктів виробничої або невиробничої сфери. З іншого боку – про необхідність розвитку соціальної інфраструктури, де держава традиційно є розробником інвестиційних проектів й основним їх реалізатором.

3. Демографічний потенціал розвитку регіону

3.1. Середньорічна чисельність постійного населення

Показник чисельності населення є загальною категорією, що, з одного боку, формує попит на вироблені товари, роботи та послуги, забезпечує відтворення виробничого процесу, з іншого – є основою формування фактору виробництва, а саме – праці у вигляді пропозиції робочої сили. Зростання населення в результаті зниження коефіцієнту смертності (показник 3.2) зазвичай означає високі темпи зростання робочої сили, оновлення її вікової структури.

3.2. Коефіцієнт смертності

Є індикатором рівня соціально-економічного розвитку регіону. Збільшення значення показника в динаміці (в умовах незначної зміни чисельності населення) є свідченням зниження рівня життя та захисту населення, уповільнення темпів економічного зростання. У довгостроковій перспективі високе значення коефіцієнту позначатиметься на обсягах пропозиції робочої сили та навантаженні на працездатне населення.

3.3. Коефіцієнт народжуваності

Збільшення коефіцієнту народжуваності відображає загальну тенденцію до економічного зростання регіону, зокрема, соціального рівня життя та захисту населення, підвищення його довіри до держави. Високе значення коефіцієнту у взаємозв'язку із позитивним міграційним зростанням (показник 3.4) на макrorівні позиціонують економіку регіону як привабливу з точки зору іноземного інвестування.

3.4. Міграційний приріст (темпи зростання (%) на 1000 осіб населення)

Міграція населення виступає механізмом досягнення відповідності між попитом на робочу силу та її пропозицією. Процеси міграції здійснюють безпосередній вплив на обсяги споживання та вироблення регіонального продукту. Негативний міграційний приріст свідчить про відсутність належних умов, зокрема для реалізації працездатним населенням своїх трудових здібностей; позитивний – навпаки, наявність зворотних процесів в економіці регіону і значні диспропорції регіонального розвитку.

4. Трудовий потенціал регіону

4.1. Рівень економічної активності

Рівень економічної активності (частка економічно активного населення у загальній чисельності населення віком 15-70 років) є показником загальної пропозиції робочої сили, що може використовуватися у створенні регіонального продукту. Значний відсоток економічно активного населення (та що більш важливо, зростання показника), як правило, є результатом високого рівня економічного розвитку регіону, соціального захисту населення та наявності умов для працевлаштування.

4.2. Рівень зайнятості

Характеризує стан використання трудових ресурсів та їх залучення до створення регіонального продукту. Збільшення значення показника у часі може свідчити про поліпшення умов для працевлаштування, створення додаткових робочих місць, диверсифікацію економіки регіону та загальне економічне зростання.

4.3. Коефіцієнт нерівномірності зайнятості за видами економічної діяльності

Характеризує пропорції розподілу трудового потенціалу за видами занять. Зміна показника у часі зі збереженням тенденції до його зростання або зниження за окремими видами діяльності характеризує наявність трансформацій у галузевій структурі економіці регіону. Крім того, високі темпи зростання рівня зайнятості за окремими видами занять у взаємозв'язку із структурою попиту на робочу силу свідчать про формування та перспективний розвиток найбільш привабливих з економічної точки зору видів діяльності для регіону.

4.4. Рівень безробіття

Є протилежним за змістом показнику рівня зайнятості. Високий рівень безробіття характеризує стан економічної системи регіону, що функціонує нижче своїх виробничих можливостей та як макроекономічна категорія свідчить про її низький рівень соціально-економічного розвитку. Збільшення показника впливає на купівельну спроможність населення, а відтак на структуру попиту на продукцію окремих галузей та в цілому динаміку відтворювальних процесів; позначається на обсягах пропозиції робочої сили та відповідно на її вартості.

4.5. Рівень попиту на робочу силу (співвідношення кількості вільних робочих місць і вакантних посад до кількості зайнятих, %)

Характеризує наявність додаткової потреби у трудових ресурсах. Низький рівень показника та його пропорційна зміна відповідно збільшенню/зменшенню обсягів виробництва (виконуваних робіт, наданих послуг) свідчить про відносну збалансованість попиту та пропозиції робочої сили. Значні зміни рівня попиту у динаміці (зі збереженням тенденції до його зростання або зменшення) можуть бути проявом по-перше, недостатності робочої сили певних категорій; по-друге, змін галузевих пріоритетів розвитку країни (регіону), що спонукає підприємства або підвищує їх зацікавленість спрямування ресурсів до найбільш перспективних видів діяльності.

4.6. Чисельність осіб пенсійного віку (на 1000 занятого населення працездатного віку або %)

Високий рівень показника характеризує додаткове навантаження на працездатне населення; звужує платіжну базу, результатом чого є зниження загальної купівельної спроможності населення; підвищує попит на робочу силу, що відповідно позначається на її вартості та у коротко- та середньостроковій перспективі здійснює вплив на можливості економічного зростання.

4.7. Індекс підвищення кваліфікації (% до загальної кількості працівників)

Якісний показник розвитку трудового потенціалу. По-перше, підвищення рівня кваліфікації забезпечує конкурентоспроможність працівника на ринку трудових ресурсів та можливості його працевлаштування на більш привабливих умовах. По-друге, збільшує ефективність використання трудових ресурсів та зростання продуктивності праці. По-третє, є проявом позитивних структурних зрушень в економіці країни (регіону) та формуванні галузей або видів діяльності, які потребують залучення спеціалістів більш високої кваліфікації.

5. Інноваційно-інвестиційний потенціал розвитку регіону

5.1. Частка валових внутрішніх витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) у ВРП (наукоємність ВРП)

Найважливіша кількісна характеристика ступеню інноваційного розвитку регіону. Якщо витрати на НДДКР знаходяться на низькому рівні у ВРП, це свідчить про недофінансування сектору наукових досліджень та розробок в регіоні, що може негативно відобразитися на довгострокових економічних темпах росту та рівня життя населення, а також і на конкурентоспроможності регіону. Тенденції до зменшення цього показника свідчать про постійне зниження рівня використання результатів наукових досліджень, що пояснюється тим, що ставка робиться на дешеву робочу силу, використання надбань попередніх поколінь, на низькотехнологічні сектори виробництва і сировинні ресурси.

5.2. Інноваційна активність промислових підприємств регіону

Виступає індикатором інноваційного розвитку і показує питому вагу підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність та впроваджують інновації у загальній кількості підприємств регіону. Зростання цього показника свідчить про інтенсивність інноваційної діяльності підприємств, тобто про оновлення виробництва і технологій, виготовлення високоякісної продукції, що впливає на розвиток конкурентоспроможності.

5.3. Експорт високотехнологічної продукції регіону (вартісні обсяги або частку у загальних обсягах експорту регіону)

Обсяги експорту високотехнологічної продукції свідчать про зростання або уповільнення темпів розвитку процесів імпортозаміщення. Низький рівень цього показника свідчить про втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, що не забезпечує економічне зростання у найближчій та довготривалій перспективі. При цьому якщо не покривається імпорт експортом високотехнологічної продукції, то це свідчить, про технологічну залежність виробництва від застарілих технологій.

5.4. Розміри інвестування інноваційної діяльності

Інноваційний розвиток потребує значних інвестиційних вкладень. Розміри інвестицій в науку, є одним з найважливіших показників науково-технічного потенціалу регіону та визначає рівень його конкурентоспроможності. Інтенсивність розвитку інноваційної системи, як фактору конкурентоспроможності регіону залежить як від рівня фінансування за рахунок вітчизняних фінансових ресурсів, так і від обсягів залучення інвестицій з-за кордону. Частка іноземних коштів у сукупних витратах на інноваційну діяльність свідчить про те, як залежить інноваційна система регіону від зовнішніх надходжень, тобто про розвиненість науково-технічного потенціалу регіону в аспекті міжнародного розподілу наукової праці.

5.5. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт

Характеризує результативність діяльності вітчизняної науково-технічної системи. При цьому спостерігається залежність темпів змін обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт від темпів змін ВРП. Якщо зростання обсягу виконаних наукових робіт має місце при зростанні реального ВРП, то це свідчить про позитивні тенденції в науково-технічній сфері регіону. Якщо зростаючий обсяг виконаних науково-технічних робіт спостерігається поряд зі спадною наукоємністю ВРП, то це об'єктивно відображає негативні процеси в інноваційному розвитку, а отже призводить до падіння рівня конкурентоспроможності регіону в цілому.

5.6. Результативність НДДКР

Результативність науково-технічної та інноваційної діяльності визначається якісним складом науки (кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки; чисельність науковців; чисельність докторів та кандидатів наук в економіці України; показники міграції висококваліфікованих працівників). Зменшення в кількості спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи докторів і кандидатів наук частково пояснює зменшення обсягу науково-технічних робіт, виконаних власними силами. Також чисельність спеціалістів, які виконують наукові дослідження й розробки свідчить про високий науковий потенціал регіону, що в свою чергу впливає на підвищення конкурентоспроможності регіону

5.7. Інвестиції в основний капітал

Виступають індикатором економічного зростання регіону. Зростання обсягів інвестицій в основний капітал позитивно впливають на розвиток регіональної економіки, сприяють зростанню промислового виробництва, виробництва високоякісних товарів, конкурентоспроможної продукції та поліпшення добробуту населення. Зростання інвестування забезпечує можливість оновлення технічної бази виробництва в регіоні і використання сучасних ресурсозберігаючих, екологічно безпечних та високоефективних технологій. Зростання обсягу інвестицій призводить до прискорення відтворювальних процесів і тим самим прискорює розвиток конкурентоспроможності регіональної економіки.

6. Інфраструктурний потенціал регіону

6.1. Показники фінансово-кредитної інфраструктури регіону

6.1.1. Кількість комерційних банків (або кількість філій банків на 1000 населення)

Визначає рівень конкуренції у банківському секторі, а відтак – вартість та якість надання фінансових послуг, що є показником конкурентоспроможності регіонального фінансового ринку. З іншого боку, зростання кількості філій банків у регіоні свідчить про кращий доступ суб'єктів господарювання до банківських продуктів на основі зниження витрат на банківське обслуговування, що покращує фінансові результати діяльності підприємств.

6.1.2. Відношення депозитів в комерційних банках до валового регіонального продукту

Розмір депозитів є одним з показників, що віддзеркалює рівень заощадження в економіці регіону, а отже – визначає потенційні можливості інвестування та кредитування підприємств. При цьому більш важливим з точки зору фінансування довгострокових інвестиційних проектів є зростання показника довгострокових банківських внесків.

6.1.3. Обсяги наданих банками кредитів

Виступають індикатором рівня кредитування регіональної економіки і показують, наскільки підприємства регіону забезпечені коштами з зовнішніх джерел для розширення діяльності. Зростання обсягів наданих кредитів означає підвищення рівня забезпечення підприємств достатнім обсягом ресурсів для здійснення довгострокових інвестиційних проектів, модернізації виробництва, підвищення якості продукції.

6.1.4. Капіталізація ринку акцій

Показує масштаби акціонерної форми власності у регіоні як найбільш ефективної організаційно-правової форми ведення бізнесу з точки зору можливостей залучення капіталу. Підвищення рівня капіталізації регіонального фондового ринку свідчить про потенційне зростання обсягів фінансування підприємств акціонерної форми власності.

6.1.5. *Оборот облігацій на фондових біржах.*

З одного боку, характеризує рівень сек'юритизації ринку позикового капіталу регіону і масштаби залучення підприємствами коштів із зовнішніх джерел, які оптимізують структуру капіталу і підвищують рентабельність використання власних ресурсів. З іншого боку, визначає можливості розширення та диверсифікації фінансових інвестицій підприємств як джерела отримання прибутку.

6.1.6. *Рівень процентних ставок за депозитами*

Визначає привабливість вкладання у комерційні банки коштів фізичних та юридичних осіб і виступає чинником, що впливає на обсяги залучених банками депозитів (тобто прямо впливає на чинник 6.1.2). Крім того, зростання депозитної процентної ставки підвищує зацікавленість підприємств у здійсненні фінансових інвестицій, які є додатковим джерелом отримання прибутку.

6.1.7. *Рівень процентних ставок за кредитами*

Визначає рівень доступності кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання регіону. Підвищення процентних ставок за кредитами призводить до згорання кредитування, стримування інвестування коштів, гальмування оновлення та реструктуризації виробництва. Для виробників регіонального продукту це призведе до виходу на сегменти ринку з жорсткою ціновою конкуренцією, вузьким попитом, низькою прибутковістю. У підсумку підвищення кредитних ставок викликає уповільнення темпів економічного зростання регіону. При зниженні кредитного проценту відбувається зменшення витрат виробництва, підвищення віддачі на капітал, що слугуватиме потужним стимулом до інвестування. У підсумку це сприятиме освоєнню потенційних конкурентних переваг та закріпленню регіональних виробників на зовнішніх і внутрішніх ринках.

6.2. Показники транспортної інфраструктури регіону

6.2.1. *Транспортноємність економіки регіону*

Транспортноємність економіки регіону визначається співвідношенням між обсягами перевезень та обсягами виробництва та характеризує вплив транспортної складової на вартість створюваного валового продукту, залежність динаміки ВРП від інтенсивності роботи підприємств транспортного комплексу. Зниження транспортноємності є свідченням підвищення ефективності функціонування транспортного комплексу та зниження питомої ваги транспортних витрат в ціні готової продукції. Це дозволяє підвищити конкурентоспроможність і ефективність галузей економіки регіону, забезпечити зростання підприємницької та ділової активності, що безпосередньо впливають на якість життя та рівень соціальної активності населення.

6.2.2. *Стан шляхів сполучення (довжина шляхів сполучення, щільність шляхів сполучення, частка доріг з твердим покриттям, частка електрифікованих залізничних шляхів)*

Рівень забезпеченості транспортними шляхами сполучення є вагомим чинником реалізації виробничого потенціалу регіону, зростання рівня мобільності населення, задоволення потреб населення в переміщеннях. Покращення техніко-технологічних характеристик шляхів сполучення, зокрема зростання частки доріг з твердим покриттям, частки електрифікованих залізничних шляхів, сприяє зниженню витрат в процесах транспортування, що безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності підприємств, як транспортних, так і виробничих.

Зростання щільності покриття транспортними шляхами підвищує рівень доступності транспортних послуг населенню, що в свою чергу є вагомим індикатором рівня якості життя населення.

6.2.3. *Наявність об'єктів транспортної інфраструктури (число аеропортів, число морських портів)*

Наявність сучасних і ефективно функціонуючих об'єктів транспортної інфраструктури (аеропорти, морські порти, річкові порти, транспортні вузли, термінали тощо) забезпечує прискорення товароруху, сприяє зниженню транспортних витрат в економіці регіону, забезпечує розвиток міжрегіональних зв'язків та формування єдиного транспортного простору.

6.2.4. *Пропускна спроможність об'єктів транспортної інфраструктури (пасажирообіг аеропортів, вантажопереробка морських портів)*

Пропускна спроможність об'єктів інфраструктури визначає можливості перевізників надавати транспортні послуги, її зростання призводить до збільшення обсягів перевезень вантажів та пасажирів та створює передумови до можливого економічного зростання.

7. Зовнішньоекономічний потенціал регіону

7.1. *Обсяги експорту товарів та послуг*

Показує обсяги товарів та послуг, що регіон реалізує за межами країни. Збільшення цього показника в динаміці, свідчить про належний науково-промисловий потенціал регіону та достатній рівень конкурентоспроможності товарів та послуг, що виробляються на його території. Рівень експорту залежить не лише від здатності регіону конкурувати на світовому ринку, а й від його потреб в імпорті, оскільки доходи від експорту мають покривати витрати на імпорт.

7.2. *Обсяги імпорту товарів та послуг*

Характеризує рівень залежності регіону від світового господарства, тобто характеризує потребу в товарах та послугах, які не виробляються в даному регіоні, або виробництво яких у цьому регіоні є неефективним.

7.3. *Прямі іноземні інвестиції (ПІІ)*

Обсяги ПІІ, доцільність галузевого та територіального розміщення, мають значний вплив на підвищення економічної активності населення, створенню нових робочих місць, а інколи цілих виробничих галузей регіону, що в кінцевому варіанті визначає структуру його економіки та формує його політику. Залучення коштів іноземних інвесторів сприяє активізації інвестиційного процесу, впровадженню нових технологій, використанню передового зарубіжного досвіду, розвитку малого і середнього бізнесу, зростанню інвестиційного потенціалу регіону та ін.

7.4. *Прямі зарубіжні інвестиції (ПЗІ)*

Експорт підприємницького капіталу здійснюється в основному шляхом створення монополіями філій або дочірніх підприємств за кордоном, у тому числі у формі спільних підприємств за участю національного капіталу. Сучасна світова економіка не може успішно розвиватися без іноземних інвестицій. Багато країн світу активно інвестують свої засоби в економіку інших країн, одержуючи визначений дохід і розвиваючи окремі галузі народного господарства цих країн. Таким чином, обсяги прямих зарубіжних інвестицій регіону свідчать про належний рівень розвитку технологій в регіоні, наявність переваг в кваліфікації робочої сили, в рекламі, що відбиває накопичений досвід міжнародного маркетингу, про обсяги виробництва регіону на внутрішній ринок, ступінь концентрації виробництва, доступ до природних ресурсів та забезпеченість підприємницьких структур регіону у фінансах.

7.5. Зовнішньоторговельна квота

Показує питому вагу зовнішнього товарообігу у створеному валовому продукті даного регіону та свідчить про реальну відкритість (й водночас залежність) економіки регіону у зіставленні з його економічним потенціалом.

7.6. Індекс стану балансу

Абсолютні розміри сальдо торговельного балансу, балансу послуг або балансу з поточних операцій дають можливість лише ранжувати регіони за цим показником. Зіставляти ж розміри сальдо по регіонах некоректно через те, що вони мають різні економічні та експортні потенціали. В цьому випадку доречно використовувати індекс стану балансу, який ще називають індексом (коефіцієнтом) покриття експортом імпорту, що є індикатором ефективності зовнішньоторговельної діяльності регіону та визначає рівень конкурентоспроможності регіону на світових ринках.

8. Інтеграційний потенціал (потенціал участі регіону в системі міжнародного поділу праці)

8.1. Експортна квота

Показник є відношенням обсягів експорту до валового регіонального продукту та свідчить про рівень відкритості економіки регіону, характеризуючи рівень участі в системі міжнародного поділу праці.

8.2. Імпортна квота

Показник є відношенням обсягів імпорту до валового регіонального продукту та свідчить про рівень імпортової залежності економіки регіону, характеризуючи рівень імпортозаміщення в обсягах виробництва та споживання.

8.3. Близькість до національного кордону

Наявність на території регіону прикордонних пунктів збільшує його переваги щодо участі в системі міжнародного поділу праці, надає регіону геоекономічні переваги з точки зору можливостей залучення до різних форм транскордонного співробітництва.

8.4. Участь у транскордонних утвореннях

Основною метою транскордонного співробітництва є забезпечення високого життєвого рівня населення прикордонних територій шляхом вирішення спільних проблем об'єднаними зусиллями, зокрема залучення та ефективне використання фінансових ресурсів. В умовах інтеграційних процесів роль транскордонного співробітництва визначається можливістю прискорення процесів вирівнювання якості життя населення прикордонних територій, щонайменше, до середньоєвропейського рівня, та досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору. Отже, механізми транскордонного співробітництва можуть розглядатися як напрям підвищення конкурентоспроможності регіонів, виступаючи необхідним каталізатором активізації внутрішнього потенціалу регіонів та додатковим фактором забезпечення стійкого, стратегічно орієнтованого регіонального розвитку.

8.5. Кількість спільних підприємств

Спільні підприємства (СП) виступають однією з форм залучення іноземного капіталу в економіку регіону. СП є однією з найпрогресивніших комплексних форм довготермінового економічного, науково-технічного співробітництва, що ґрунтується на об'єднанні спільних інтересів, капіталів, раціоналізаторських пропозицій, маркетингових досліджень вітчизняних та іноземних підприємств та доповнює торговельно-економічні відносини. СП для економіки регіону забезпечують можливість надходження сучасного

управлінського досвіду, технологій та ноу-хау, потенційні можливості досягнення таких витрат та якості продукції, за яких вона буде конкурентоспроможною на світових ринках.

9. Показники екологічного стану розвитку регіону

9.1. Обсягів викидів

Характеризує обсяги надходжень в атмосферне повітря забруднюючих речовин або суміші таких речовин, що погіршує екологічну ситуацію в регіоні. Сприятлива екологічна ситуація робить регіон привабливим як для розміщення нових промислових об'єктів, так і для проживання населення, отже більш конкурентоспроможним.

Конкурентоспроможність економіки регіону повинна бути спрямована на створення екологічно чистих умов проживання нації та споживання екологічно чистих товарів. Забруднення природного середовища одним чи декількома суб'єктами негативно впливає на всі інші суб'єкти економіки, що розташовані у зоні дії забруднювачів. Екологічний фактор визначає напрямки розвитку господарської діяльності регіону, її ефективність та конкурентоспроможність території. У той же час екологічний фактор лімітує економічний розвиток, чим знижує конкурентоспроможність регіону.

9.2. Обсяги відходів

Відходами є будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. Небезпечні відходиможуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я населення регіону.

9.3. Потужність очисних споруд

Показник є фактором розв'язання екологічних проблем, пов'язаних з суттєвим промисловим навантаженням на природне середовище. Кількість та потужність очисних споруд, що розміщуються в регіону дозволяють покращити його екологічний імідж.

9.4. Обсяги утилізації відходів

Одним з аспектів створення управлінської екологічної інфраструктура, що спрямована на формування позитивного екологічного іміджу регіону, є розробка системи дій, спрямованих на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. Утилізація відходів – це процес використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів.

Проведені одиничні показники системи, як правило, є різноіменними, то об'єднання їх в інтегральну оцінку передбачає спочатку їх стандартизацію, тобто приведення до одного виду. При стандартизації індивідуальні значення одиничних показників замінюються рангами, балами, відносними величинами, стандартними відхиленнями тощо.

Найбільш простим способом стандартизації є заміна індивідуальних значень множини показників i -го елемента сукупності x_{ij} відносними величинами P_{ij} . Ці величини розраховуються співвідношенням індивідуальних значень одиничного показника до якогось базового значення одиничного показника j . В якості такого базового значення можуть використовуватися, наприклад, середні значення показника за сукупністю, мінімальне або максимальне значення показника або еталонне (нормативне) значення:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\bar{x}_{ij}} \quad \text{або} \quad P_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{j,st}} \quad \text{або} \quad P_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{j,\min}}, \quad (10)$$

де x_{ij} - значення одиничного показника j для регіону i ,

$\bar{x}_{ij}$, $x_{j,\min}$, $x_{j,st}$ - відповідно середнє, мінімальне та еталонне значення одиничного показника j для регіону i .

Ще одним з поширених способів стандартизації є такий, що передбачає виділення максимального та мінімального значень кожного з одиничних параметрів, що досліджуються. При цьому стандартизовані оцінки можуть розраховуватися таким чином:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (11)$$

в тому випадку, якщо збільшення величини параметру, що розглядається, повинно призводити до збільшення самого інтегрального показника;

$$P_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (12)$$

якщо навпаки при збільшенні величини одиничного параметру підсумкова інтегральна оцінка повинна зменшуватися.

При цьому слід зазначити, що значення розрахованих стандартизованих оцінок знаходитимуться в межах $[0;1]$.

Очевидно, що окремі одиничні показники, що описують різні аспекти формування конкурентних позицій регіону в системі світового господарства, не в однаковій мірі впливають на рівень його міжнародної конкурентоспроможності, як наслідок, при побудові інтегрального показника оцінки важно визначити значимість кожного з виділених одиничних показників, а також напрямок його впливу на величину загального інтегрального показника. В наукових дослідженнях вагові коефіцієнти визначаються експертним шляхом. При цьому чим вище вплив одиничного параметру на узагальнюючу оцінку, тим більше значення вагового коефіцієнту α_{ij} . Ураховуючи це, в загальному вигляді інтегральний показник рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону ($IIRIC_i$) можна записати таким чином:

$$IIRIC_i = F(\alpha_{i1}P_{i1}, \alpha_{i2}P_{i2}, \dots, \alpha_{in}P_{in}) \quad (13)$$

де F – деяка скалярна функція.

Представлення показника рівня розвитку національної транспортної системи у вигляді (13) дозволяє звести задачу побудови інтегрального показника до підбору конкретного виду функції F .

У найпростішому випадку при виборі форми інтегрального показника може бути використана середня арифметична зважена, яка з урахуванням введених вище позначок може бути записана у вигляді:

$$IIRIC_i = \sum_{j=1}^n P_{ij} * \alpha_{ij} \quad (14)$$

Аналіз практичного застосування різних видів середніх при побудові інтегральних показників свідчить, що у випадку, коли монотонне збільшення окремого параметру (одиничного показника) об'єкту, що розглядається, призводить до покращення його стану та узагальнюючий інтегральний показник цього стану треба максимізувати, в якості форми показника доцільно розглядати середній зважений геометричний показник, який може бути записаний у вигляді:

$$IIRIC_i = \prod_{j=1}^n (P_{ij})^{\alpha_j} \quad (15)$$

При цьому $\alpha_j \geq 0$ і $\sum_{j=1}^n \alpha_j = 1$.

З іншого боку, якщо покращення стану об'єкту, що аналізується, є результатом монотонного зменшення його окремих одиничних показників і слід мінімізувати деякий узагальнюючий критерій, то для їх інтегральної оцінки необхідно використовувати середній зважений квадратичний показник:

$$IIRIC_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n \alpha_j P_{ij}^2} \quad (16)$$

Свою строгістю та високим рівнем математичної обґрунтованості серед методів вибору виду функції $F(\alpha_{i1}P_{i1}, \alpha_{i2}P_{i2}, \dots, \alpha_{in}P_{in})$ виділяється аксіоматичний підхід, який в теорії індексів був запропонований широко відомим статистиком І.Фішером та який може бути використаний для обґрунтування вибору форми інтегрального узагальнюючого показника оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону.

В рамках аксіоматичного підходу формулюються чотири аксіоми, яким повинен задовольняти індекс G_n у вигляді деякої функції Φ . Якщо представити ці аксіоми з використанням запропонованих умовних позначок ($X = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ - вихідні значення одиничних показників, $X^0 = (x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0)$ - базові (еталонні, середні, максимальні чи мінімальні) значення параметрів), то вони є такими:

A1. Аксіома монотонності: $\Phi(\bar{x}^0, x) > \Phi(x^0, x) > \Phi(x^0, \bar{x})$. Якщо $\bar{x}^0 \leq x^0$ та $x \geq \bar{x}$, $\bar{x}^0 \neq x^0$, $x \neq \bar{x}$

A2. Аксіома додатної лінійної однорідності: $\Phi(x^0, \lambda x) = \lambda \Phi(x^0, x)$, при $\lambda > 0$

A3. Аксіома ідентичності: $\Phi(x^0, x^0) = 1$

A4. Аксіома мультиплікативності: $\Phi(\mu_1 x_1^0, \dots, \mu_n x_n^0, \lambda_1 x_1, \dots, \lambda_n x_n) = f(\mu_1, \dots, \mu_n, \lambda_1, \dots, \lambda_n) \Phi(x^0, x)$, при $\mu_i > 0$, $\lambda_i > 0$ ($i = \overline{1; n}$), за умови що f - додатна функція, $f(1, \dots, 1, \dots, 1) = 1$.

Показано, що якщо функція задовольняє аксіомам A1-A4, то вона може бути лише середньою геометричною зваженою.

Отже, за умови, що функція $IIRIC_i = F(\alpha_{i1}P_{i1}, \alpha_{i2}P_{i2}, \dots, \alpha_{in}P_{in})$ інтегральної оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону задовольняє вказаним аксіомам, то єдиною вірною формою такого показника є геометрична зважена. З цією метою наведемо змістовну інтерпретацію вказаних аксіом стосовно інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону.

Зміст аксіоми A1 полягає в наступному:

- якщо за базові параметри, що характеризують особливості формування конкурентних переваг регіону прийняти ті, що мають найменші значення за сукупністю регіонів, що аналізуються (це відображається нерівністю $\bar{x}_0 \leq x_0$), то величина інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону при цьому повинна зростати, тобто справедливо співвідношення $F(\bar{x}_0, x) > F(x_0, x)$;

- регіон, що характеризується більш високими показниками соціально-економічного розвитку відносно інших регіонів ($x \geq \bar{x}$), завжди має більш високий інтегральний показник рівня конкурентоспроможності, тобто $F(x_0, x) > F(x_0, \bar{x})$.

Аксіома A2 означає, що збільшення значень параметрів міжнародної конкурентоспроможності регіону в λ раз повинно привести до зростання інтегрального показника її рівня також в λ раз.

Аксіома ідентичності A3 відображає ситуацію, коли параметри конкурентоспроможності регіону, що аналізується, співпадають із значеннями аналогічних параметрів, прийнятих в якості базових. В цьому випадку очевидно, що інтегральний показник рівня міжнародної конкурентоспроможності цього регіону повинен дорівнювати одиниці.

Змістовна інтерпретація аксіоми мультиплікативності A4 не така очевидна, як аксіом A1-A3. Її сутність полягає у наступному: якщо кожен з параметрів конкурентоспроможності регіону, що аналізується, а також кожен зі значень параметрів, прийнятих за базові, будуть збільшені в λ_i та μ_i раз ($i = \overline{1;n}$), то нове значення інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону може бути отримано шляхом множення його попередньої величини на деяку функцію λ_i та μ_i $f(\mu_1, \dots, \mu_n, \lambda_1, \dots, \lambda_n)$, тобто $F(\mu_1 x_1^0, \dots, \mu_n x_n^0, \lambda_1 x_1, \dots, \lambda_n x_n) = f(\mu_1, \dots, \mu_n, \lambda_1, \dots, \lambda_n) F(x^0, x)$, за умови що $f(1, \dots, 1, \dots, 1) = 1$, тобто якщо базові параметри та параметри конкурентоспроможності регіону, що аналізується, не змінюються, тобто якщо всі $\lambda_i = 1$ та $\mu_i = 1$, то не повинно змінюватися і значення показника рівня міжнародної конкурентоспроможності $f(1, \dots, 1, \dots, 1) = 1$.

Таким чином, з вищевикладеного витікає, що інтегральний показник рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону задовольняє чотирьом наведеним аксіомам, отже, на основі положень економіко-математичної теорії індексів можна зробити висновок, що в якості функції F такого інтегрального показника необхідно використовувати зважену середню геометричну:

$$IIRIC_i = \prod_{j=1}^n \left(\frac{x_{ij}}{\bar{x}_{ij}} \right)^{\alpha_j} \quad (17)$$

При цьому $\alpha_j \geq 0$ і $\sum_{j=1}^n \alpha_j = 1$.

З (17) очевидно, що чим більше величина співвідношень значень параметрів конкурентоспроможності регіону, що досліджується, порівняно середніх значень цих

параметрів, тим більш високий рівень міжнародної конкурентоспроможності матиме регіон.

При оцінці рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону може виникнути ситуація, коли розвиток певного регіону не може бути охарактеризований за якимось параметром і відповідно його значення дорівнює нулю ($x_i = 0$). В цьому випадку, якщо використовувати для оцінки інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону середню геометричну зважену (17) при розрахунку стандартизованих оцінок (11)-(12), то цей показник $IIRIC_i$ прийме нульове значення. Зрозуміло, що таку поведінку показника рівня міжнародної конкурентоспроможності у формі (17) неможна розглядати адекватною ситуації, що розглядається. Як наслідок, в даному випадку необхідно в якості інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності використовувати таку функцію F в співвідношенні (17), яка при відсутності деяких параметрів x_i в нуль не оберталася. Цій вимозі відповідає середній арифметичний зважений показник (14). Однак, він, як було доведено вище, не є найкращою формою узагальнюючого показника.

В цьому випадку можна запропонувати модифікацію стандартизованих оцінок (11)-(12), за яких вони не прийматимуть нульових значень:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} + 1 \quad (18)$$

$$P_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}} + 1 \quad (19)$$

Такий підхід до розрахунку стандартизованих оцінок дозволить застосовувати найкращу форму інтегрального показника, а саме середню геометричну зважену. При цьому слід зазначити, що значення розрахованих стандартизованих оцінок знаходитимуться в межах [1;2]. Отже, інтегральна оцінка рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону прийматиме значення в межах від 1 до 2, при чому чим ближче значення цієї оцінки до 2, тим вищий рівень конкурентоспроможності матиме даний регіон.

Таким чином, виходячи з системи одиничних індикаторів, представлених в таблиці, для інтегральної оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів доцільно використовувати таку формулу розрахунку:

$$IIRIC = \sqrt[9]{I_{PP} \cdot I_{EDP} \cdot I_{DP} \cdot I_{LFP} \cdot I_{IP} \cdot I_{ISP} \cdot I_{IEDP} \cdot I_{IP} \cdot I_{EcoP}} \quad (20)$$

Де $IIRIC$ - інтегральний показник оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності регіону;

I_{PP} - індекс потенціалу розвитку виробничої та невиробничої сфери регіону;

I_{EDP} - індекс економічного потенціалу розвитку регіону;

I_{DP} - індекс демографічного потенціалу регіону;

I_{LFP} - індекс трудового потенціалу регіону;

I_{IIP} - індекс інноваційно-інвестиційного потенціалу регіону;

I_{ISP} - індекс інфраструктурного потенціалу регіону;

I_{IEDP} - індекс зовнішньоекономічного потенціалу регіону;

I_{IP} - індекс інтеграційного потенціалу регіону;

I_{EcoP} - індекс екологічного потенціалу регіону.

Кожен з представлених субіндексів, що утворюють *IIRIC*, в свою чергу є синтетичним показником, що є середньою геометричною зваженою з стандартизованих оцінок (18)-(19) одиничних показників, систематизованих в таблиці.

Таким чином, запропонована методика дозволяє:

- отримати узагальнюючу комплексну оцінку рівня міжнародної конкурентоспроможності на основі врахування різних аспектів формування конкурентних переваг;
- запропонований інтегральний індекс рівня міжнародної конкурентоспроможності скомпільовано з субіндексів, що є інтегральною оцінкою різних локальних потенціалів розвитку регіонів, зокрема виробничого, економічного, демографічного, трудового, інноваційно-інвестиційного, інфраструктурного, зовнішньоекономічного, інтеграційного та екологічного, що з різних аспектів відображають здатність економічної системи регіону до забезпечення високого рівня життя населення;
- використання інтегральних оцінок дозволяє вирішувати питання порівняльного аналізу конкурентоспроможності регіонів, на основі якого можна проводити ранжування регіонів за рівнем їх конкурентних переваг, а також дозволяє виділити слабкі та сильні сторони в формуванні міжнародної конкурентоспроможності регіонів;
- розрахунок інтегральних показників у динаміці дозволяє простежити еволюцію фактичного стану та рівня розвитку міжнародної конкурентоспроможності регіонів та виявити закономірності цієї еволюції;
- перевага даної методики інтегральної оцінки конкурентоспроможності регіону полягає у тому, що для розрахунку індикаторів (складових індексу конкурентоспроможності регіону) використовуються дані офіційних статистичних звітів, що знаходяться у відкритому доступі, зокрема на інтернет-ресурсах. Це робить застосування даної методики можливим для широкого кола користувачів, зокрема органів державного управління, науковців та представників бізнес-середовища.

2.5. ОЦІНКА ВПЛИВУ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА РІВЕНЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН НАФТА

Сучасний розвиток системи світових господарських зв'язків значною мірою визначається інтеграційними процесами, які інтенсивно розвиваються у всіх регіонах й обумовлені тим, що проблеми економічної взаємодії, які не вдається врегулювати на глобальному рівні, все частіше вирішуються в рамках регіональної інтеграції. Розвиток

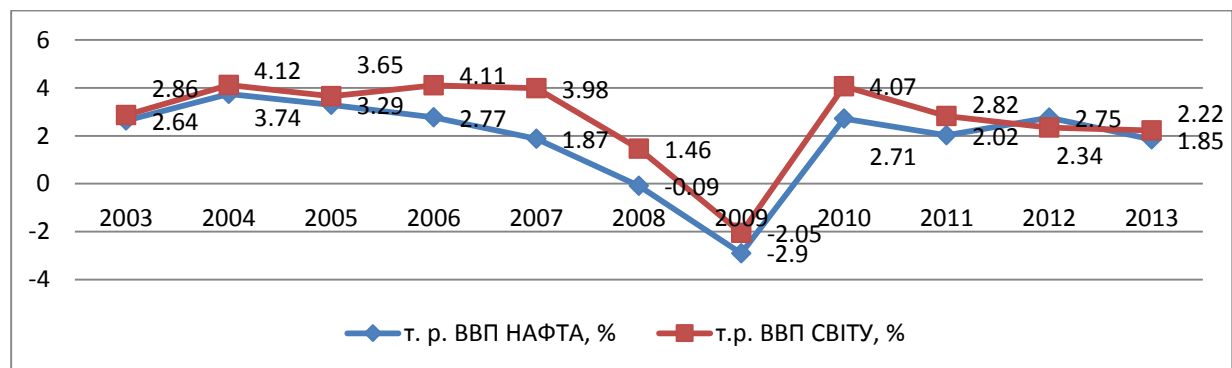
економічних зв'язків на основі регіональної інтеграції є характерним для Північноамериканського регіону, в результаті чого США, Канадою та Мексикою було утворено Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА).

Хоча перелік джерел в питаннях регіональних інтеграційних процесів у вітчизняній літературі досить великий[1-14], все ж таки існує необхідність в більш детальному аналізі особливостей регіональної інтеграції країн Північноамериканського регіону з огляду на те, що сучасна економічна система знаходиться під впливом процесів глобалізації та інтернаціоналізації. Саме тому, вивчення цієї теми є дуже актуальним та має науково-практичне значення.

Домінування об'єктивних складових у розвитку процесів регіональної інтеграції демонструє північноамериканська модель міжнародної регіональної економічної інтеграції, оскільки посилення регіональної співпраці пов'язане безпосередньо із впливом ТНК, які й стали основними рушіями поглиблення інтеграції в Північній Америці. В результаті цього було створено найбільшу за територіальними масштабами в світовому господарстві зону вільної торгівлі - НАФТА, яка об'єднує 466,1 млн. чол.(6,7% від загальносвітової чисельності), що виробляють товарів та послуг на загальну суму понад 18645,0 млрд. дол., що становить 26,1% від рівня світового ВВП.

Країни НАФТА володіють могутнім економічним потенціалом. І в першу чергу це зумовлено тим, що провідна роль у розвитку інтеграції на північноамериканському просторі, безумовно, належить США, на долю якого припадає 84,2% регіонального ВВП, тоді як частки Канади та Мексики складають лише 9,5% та 6,3% відповідно. При цьому ВВП Мексики зростає швидшими темпами (середній темп приросту за аналізований період становив 8,07%) і з 1995 р. збільшився в 3,7 разів; ВВП Канади збільшився в 3 рази, ВВП США - в 2 рази (середні темпи приросту за аналізований період склали 6,7 і 4,5% відповідно)[15].

Хоча частка НАФТА в сукупному обсязі світового ВВП зменшилася, економіка країн-членів даного угруповання характеризується сталою тенденцією росту, що підтверджують дані, наведені на рисунку 2.

Рис 2 Динаміка росту ВВП НАФТА та світового ВВП за період 2003-2013 рр., %

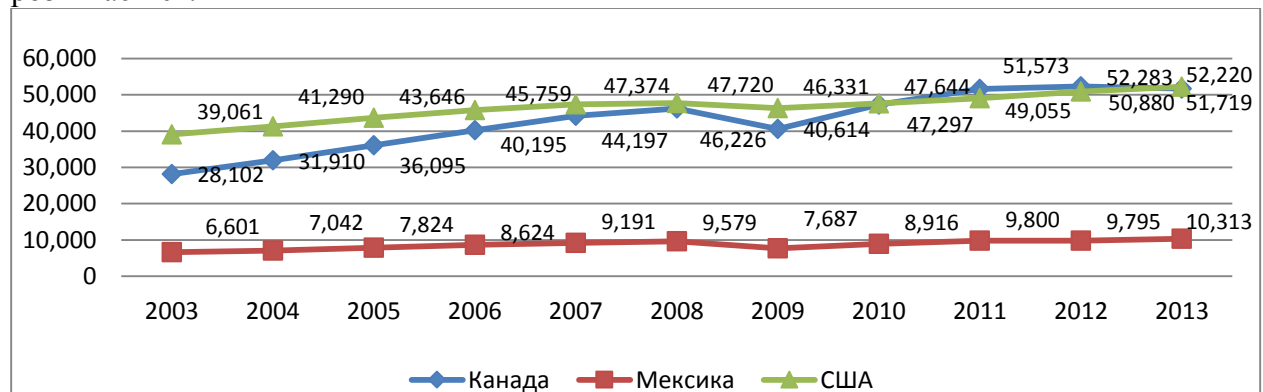
Отже, протягом вказаного періоду спостерігалася тенденція до зростання ВВП (за винятком 2009 р). Незважаючи на сталу тенденцію росту обсягів регіонального ВВП, з 2006 р. спостерігається уповільнення росту цього показника, що спричинено економічною кризою, що розгорнулася в США. У 2009 р. спостерігається падіння темпів росту ВВП порівняно з 2008 р. В 2010 р. відбувається зростання ВВП угруповання, проте темпи зростання ВВП регіону відстають від світових.

Якщо розглядати структуру створення суспільного продукту в країнах-членах НАФТА за секторами економіки, то найбільша питома вага як в структурі регіонального ВВП, так і за країнами окремо, припадає на сферу послуг (близько 76,5%) та на сферу матеріального виробництва (22,3%). Найменший вплив на створення ВВП має галузь

сільського господарства, на яку припадає незначна частка суспільного продукту (1,3 %). Подібні пропорції має структура зайнятості регіону, яка характеризується концентрацією робочої сили в сфері обслуговування та промисловості.

Якщо ВВП є основним макроекономічним показником, який відображає спад чи економічне зростання за певний період, то ВВП на душу населення надає приблизну оцінку середньому життєвому рівню у країні або регіоні.

НАФТА є безумовним лідером за обсягами ВВП на душу населення (39,6 тис. дол. США) в порівнянні з іншими регіональними угрупованнями, що зумовлене членством США - країною одним з найбільшим розміром даного показника в світі (в 2012 р. - 49,1 тис. дол.). Проте, починаючи з 2010 р., ВВП на душу населення Канади перевищує значення показника США та в 2012 р. становило 51,1 тис. дол., що підтверджують дані, наведені на рисунку 2, але у 2013 р. [15]. США відновили втрачені позиції. ВВП на душу населення Мексики майже в 5 разів менше, ніж у його партнерів по НАФТА. Унікальним аспектом угруповання є саме те, що НАФТА стала першою угодою, яка об'єднала в один інтеграційний блок на рівноправній основі дві високорозвинені держави і країну, що розвивається.

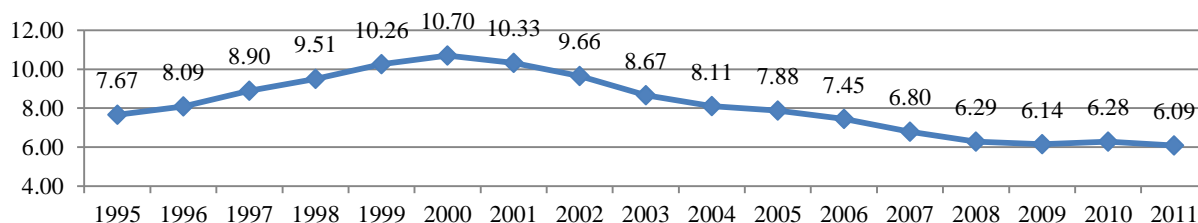
Рис. 3 Динаміка ВВП на душу населення країн-членів НАФТА за період 2003-2013 рр., дол. США

Отже, спостерігається неоднозначне варіювання показника ВВП на душу населення НАФТА як за даним інтеграційним угрупованням в цілому, так і по кожній із країн-членів зокрема. Тенденція до зростання ВВП на душу населення протягом майже всього періоду спостерігається за всіма членами угруповання, хоча абсолютні зміни різняться. Середній темп росту даного показника за період функціонування НАФТА склав 3,7%. ВВП на душу населення Канади та Мексики в середньому зростали на 5,6% та 6,6% відповідно, темп росту цього показника в США склав лише 3,5%. Хоча темпи зростання ВВП США є досить незначними в порівнянні з аналогічним показником інших країн-членів НАФТА, однак, слід зазначити, що абсолютне значення 1% приросту ВВП для США значно більше, ніж цей показник для Мексики та Канади. За період 2008-2009 рр. ВВП на душу населення країн НАФТА зменшився в середньому на 3,7%. Якщо розглядати ситуацію окремо по країнам-учасницям угруповання, слід відмітити незначне падіння показника в США (-2,1%) в порівнянні з Канадою, ВВП якої зменшилося на 8%. Мексика, економіка якої значно поступається в розвитку іншим країнам НАФТА, зазнала найбільших втрат внаслідок кризових явищ. Її показник зменшився на 17%.

Торговельно-економічні відносини залишаються основоположними у розвитку північноамериканського регіону, адже Північноамериканська зона вільної торгівлі є другим світовим експортером та імпортером після ЄС. Так у 2012 р. на долю НАФТА припадало 12,95% світового експорту та 17,3% імпорту світу. Створення зони вільної

торгівлі в Північноамериканському регіоні сприяло розвитку не тільки зовнішньої, але й внутрішньорегіональної торгівлі [16].

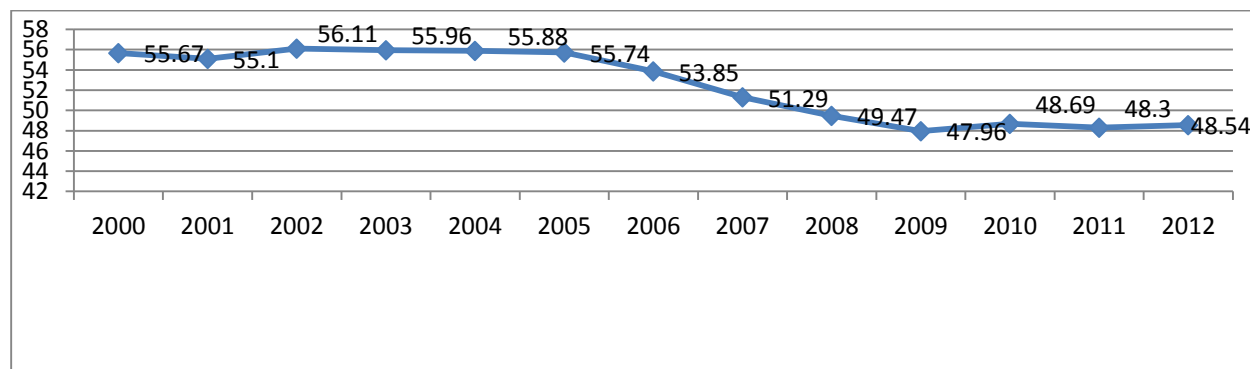
Зокрема частка внутрішньорегіонального експорту НАФТА в 2011 р. склала 6,09% від світового експорту, що підтверджують дані, наведені на рис. 3, а експортна ринкова частка НАФТА склала 6,52%.

Рис. 4 Динаміка частки регіональної торгівлі НАФТА в світовій торгівлі за період 1995-2011 рр., %

При цьому як частка регіональної торгівлі в світовій торгівлі, так і експортна ринкова частка має негативну тенденцію до зростання, щорічно скорочуючись на 1,43 і 2% відповідно. Слід зазначити, що за період 1995-2002 рр. спостерігається позитивна динаміка показника частки регіональної торгівлі в світовій торгівлі (середній темп приросту за вказаний період склав 3,45%), що свідчить про процес формування інтеграційного блоку. Спад в 2002-2003 рр. можна пояснити економічними потрясіннями, які сталися в США після 11 вересня 2001 р., а також кризою доткомів («пузир доткомів» 2000-2002 рр.), через які всі макроекономічні показники американської економіки зазнали низхідної тенденції, що й спричинило зменшення обсягу торгівлі регіону. А з 2004 р. починається скорочення показника і в 2006-2011р. спостерігається стабілізація частки внутрішньорегіональної торгівлі в світовій торгівлі на рівні 6,32%, що свідчить про завершення процесу формування торгового інтеграційного блоку[16].

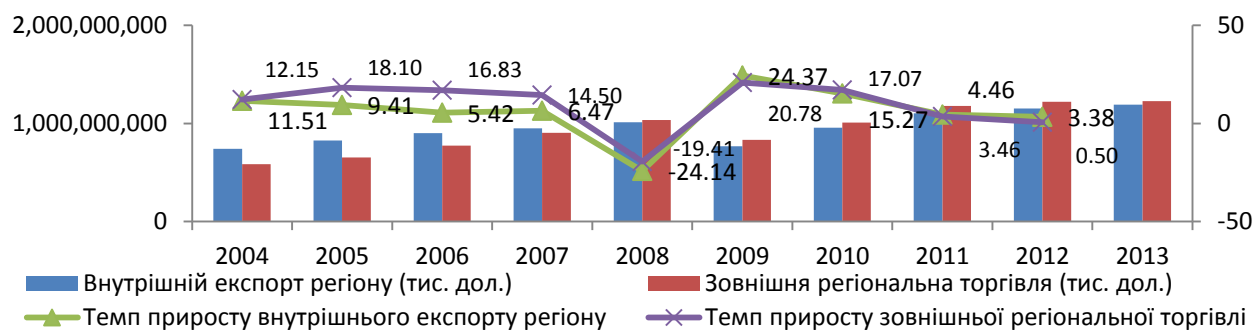
Частка внутрішньорегіональної торгівлі складає 48,3% від загальної торгівлі об'єднання, яка зросла на 5,2 % порівняно з 1995 р., але зменшилась на 14,3% порівняно з 2004 р., що підтверджують дані, наведені на рис. 5. В цілому ж НАФТА показує баланс між зовнішньо-та внутрішньорегіональною торгівлею, на долю останньої в середньому за зазначений період припадає 51,8%.

Рис 5 Динаміка частки внутрірегіонального експорту в сукупному експорті регіону за період 2000-2013 рр., %

Темпи зростання внутрішнього експорту регіону перевищують темпи зростання зовнішнього експорту регіону на 10% (коефіцієнт випередження дорівнює 1,099). В 2012 р. внутрішній експорт регіону становив 1,15 трлн. дол., збільшившись на 0,05% порівняно з 2011 р. (5). Щорічно за період 1995-2012 рр. обсяг внутрішньорегіонального експорту збільшувався на 6,65%.

Проте зовнішньоторговельний оборот країн в межах регіону росте більш повільними темпами в порівнянні з сукупним зовнішньоторговельним оборотом (коефіцієнт відставання дорівнює 0,95), тому показник частки внутрішньорегіонального товарообігу в сукупному зовнішньоторговельному обороті за аналізований період щорічно скорочується на 0,28%.

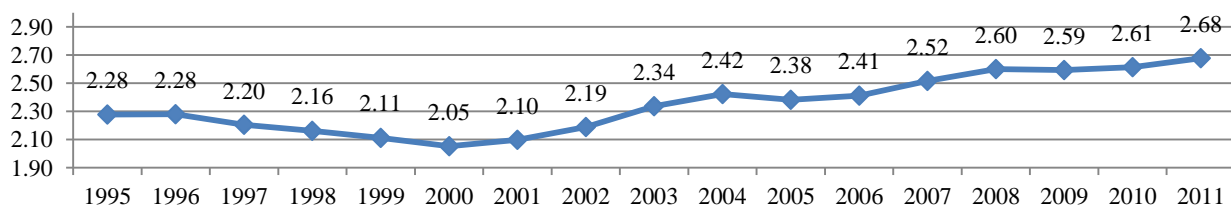

Рис. 6 Динаміка внутрішнього та зовнішнього експорту країн НАФТА за період 1995-2011 рр.

Але за період 1995-2002 рр. спостерігається зростання показника (середній темп приросту дорівнює 1,37%), а з 2003 р. починається скорочення показника (середній темп приросту складає -1,46%), т.ч., зростання показника змінилося падінням з прискоренням (коефіцієнт уповільнення дорівнює 0,97). При цьому за 1995-2002 рр. показник середньої частки внутрішньої торгівлі перевищує показник сукупної частки внутрішньої торгівлі (у 2011 р. середня частка регіональної торгівлі НАФТА в зовнішньоторговельному обороті склала 53%, в той час як сукупна частка - 40%), що вказує на неоднорідність торгового блоку НАФТА, пов'язану з присутністю великого учасника. Так у 2012 р. найбільшу питому вагу в загальному обсязі торгівлі даного об'єднання мали США - 69,79%, на Мексику і Канаду припадало 13,37 і 16,84% відповідно.

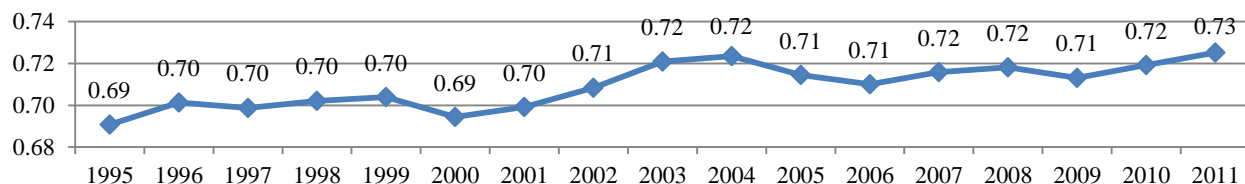
Для більш детального аналізу впливу процесів регіоналізації на торговельні відносини в Північній Америці слід використати індексні показники системи ООН, такі як індекс інтенсивності внутрішньорегіональної торгівлі та індекс симетричної торгової інтроверсії, що характеризують інтенсивність взаємодії країн-членів угруповання[15].

Отже, протягом 1995-2011 рр. в країнах НАФТА спостерігається істотне зростання показника індексу інтенсивності регіональної торгівлі на 17,5% з 2,28 у 1995 р. до 2,68 в 2011 р., що підтверджують дані, наведені на рис. 7. Значення індексу більше 1 (в середньому 2,35), що вказує на наявність «географічного крену», тобто регіональних уподобань, які пояснюються географічною близькістю, більш низькими транзакційними витратами, історичними та культурними зв'язками.

Рис. 7 Динаміка індексу інтенсивності внутрішньорегіональної торгівлі НАФТА за період 1995-2011 рр.

Важливість внутрішньої торгівлі регіону та її превалювання над зовнішніми зв'язками також підтверджується індексом симетричної торгової інтроверсії, адже значення показника наближається до одиниці (в 2011 р. показник симетричної торгової інтроверсії дорівнював 0,73), що підтверджують дані, наведені на рис. 8.

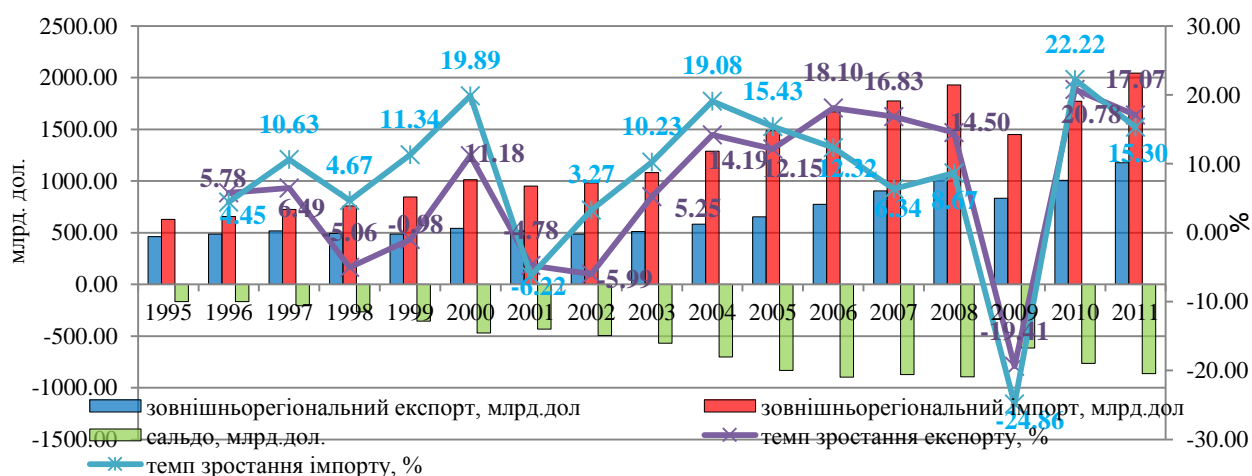

Рис. 8 Динаміка індексу симетричної торгової інтроверсії за період 1995-2011 рр.

Щодо розвитку зовнішньої торгівлі країн-членів НАФТА з іншими країнами світу, то тут спостерігається тенденція до сталого росту як обсягів експорту, так й імпорту товарів, що підтверджують дані, наведені на рис. 8. Обсяги експорту та імпорту країн-членів НАФТА збільшилися в середньому за зазначений період на 6,05% та 7,66% відповідно.

Протягом всього періоду, що аналізується спостерігається тенденція росту, виключенням є 2001- 2002 роки, коли обсяги експорту зменшилися на 6%, що було зумовлене кризовими явищами, що мали місце в період з 2000 по 2003 роки, та мали значний негативний вплив на сферу торгівлі країн НАФТА, зокрема США, як найбільшого імпортера світу, а також 2009 р., коли обсяг експорту зменшився на 19,4% через вплив світової економічної кризи, епіцентром якої стали саме США.

В цей період спостерігалось підвищення курсу національної валюти Канади, що зробило деякі галузі економіки менш конкурентоспроможними на світовому ринку. При цьому конкурентною перевагою американських виробників стало значне зниження курсу долара США. Протягом всього зазначеного періоду спостерігається негативне сальдо зовнішньої торгівлі країн-членів НАФТА. Це зумовлено в першу чергу структурою зовнішньої торгівлі США, особливістю якої є домінуюча роль імпорту. Чимала доля імпорту пов'язана з внутріфірмовими постачаннями зарубіжних філій і дочірніх компаній американських корпорацій, що використовують переваги міжнародної спеціалізації. Але слід зазначити покращення стану торгівельного балансу НАФТА, з 2006 року спостерігається зменшення негативного сальдо в середньому на 1%.

Рис.9 Динаміка розвитку торгових відносин країн НАФТА з третіми країнами за період 1995-2011 рр., млрд. дол. та %

Для аналізу інтенсивності міжнародної торгівлі, слід проаналізувати показники експортної та імпоротної квоти. Відносна стабільність експортної та імпоротної квот НАФТА є наслідком стабільності процесів відтворення протягом 2000-2008 рр., що підтверджують дані, наведені на рисунку 10, а також подібними тенденціями росту як обсягів ВВП, так і зовнішньоторговельних потоків. Але в результаті впливу кризи суттєво зменшились обсяги зовнішньої торгівлі країн НАФТА, а відтак зменшились і показники відкритості: експортна квота - з 14,4% у 2008 р. до 9,88 у 2009 р., імпортна квота - з 17,19% до 13,43%, порівняно з 2008 р.

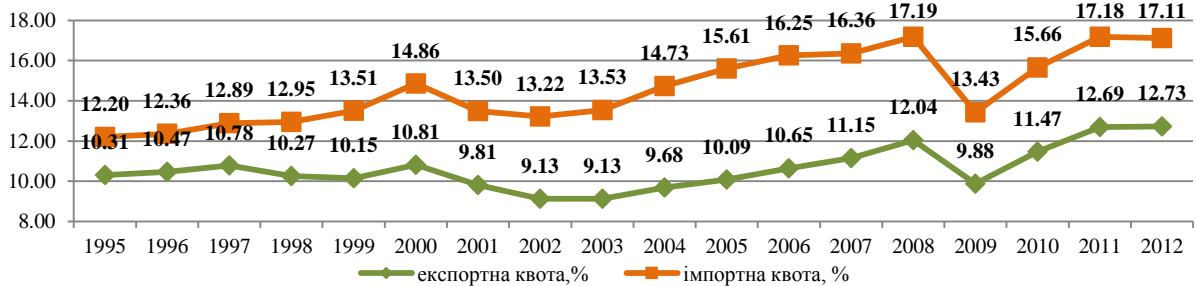

Рис 10 Динаміка експортної та імпоротної квоти НАФТА за період 1995-2012 рр., %

Отже, можна зробити висновок про середню відкритість економік країн-членів НАФТА, оскільки цей показник по угрупованню складає в середньому 10,6%. Це можна пояснити превалюванням частки внутрішньорегіональної торгівлі в порівнянні з зовнішньою торгівлею НАФТА.

Імпортна квота НАФТА варіюється в межах 12-17%, що свідчить про незначну залежність країн-членів НАФТА від імпорту товарів з країн, що не є членами даного угруповання.

Аналізуючи географічну структуру зовнішньої торгівлі країн-членів НАФТА, слід зазначити, що основним торговельним партнером є країни ЄС, питома вага яких в загальному обсязі зовнішньої торгівлі НАФТА складає 27,86%, та АСЕАН, на долю якого припадає 7,2 імпорту та 7,02% експорту угруповання, що підтверджують дані, наведені на рис. 11.

Слід окремо відмітити розвиток торговельних відносин НАФТА з Китаєм, на долю якого припадає 10,75% від загального обсягу експорту угруповання. Китай є одним з найголовніших імпортерів товарів та послуг до зони НАФТА, займаючи одну четверту в структурі загального імпорту країн даного об'єднання. Зростання ролі Китаю в зовнішньоекономічних зв'язках НАФТА є однією з провідних тенденцій розвитку ЗЕД даного угруповання.

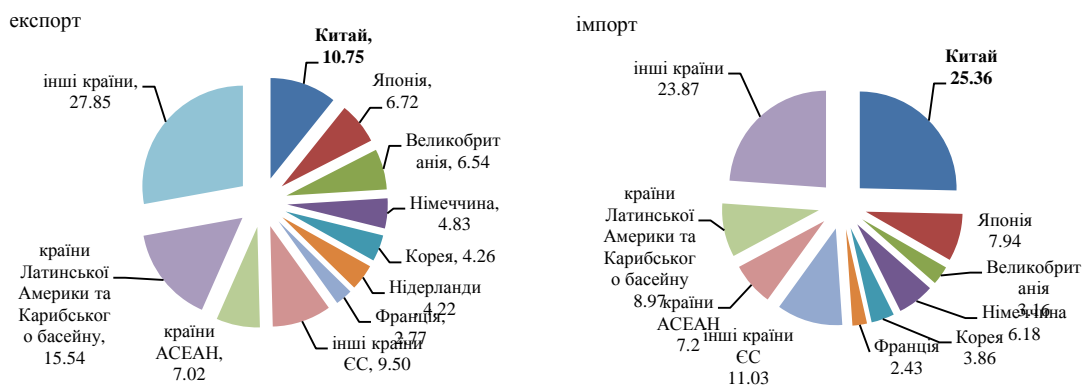

Рис. 11 Географічна структура експорту та імпорту країн НАФТА в 2012 р., %

Аналізуючи зовнішню торгівлю країни або угруповання слід розглянути товарну структуру експорту та імпорту на світові ринки. Найбільш питому вагу в зовнішній

торгівлі країн-членів НАФТА має промислова продукція, на долю якої припадає 71% загального обсягу експорту та 72,7% імпорту товарів, що підтверджують дані, наведені на рисунку 12. На товари сільськогосподарського сектору та мінеральне паливо припадає 11% та 17,9% загального обсягу експорту та 6,6% та 20,7% імпорту відповідно. Значну роль в експорті НАФТА відіграють транспортні засоби, машинне та електричне обладнання, продукція хімічної промисловості, мінеральне паливо, зокрема нафта.

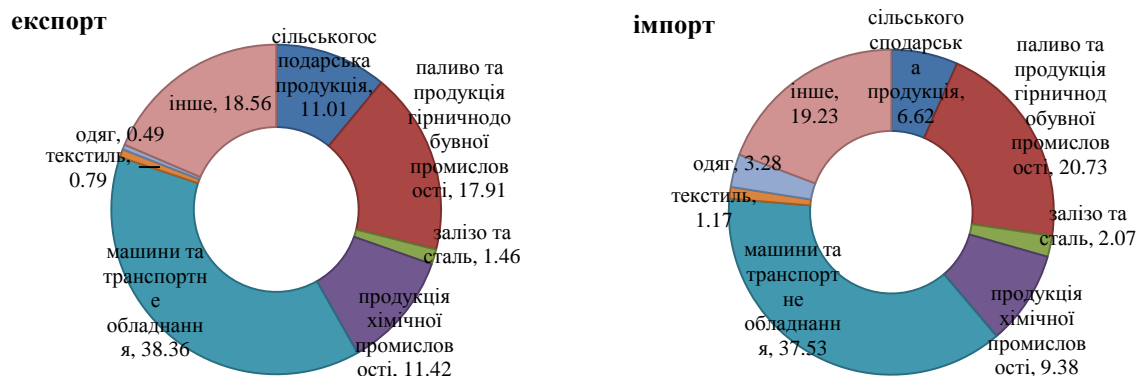

Рис.12 Товарна структура торгівлі НАФТА в 2012 р., %

Вищезазначені товарні групи можуть формувати конкурентні переваги угруповання на світовому ринку, що можна визначити за допомогою коефіцієнта порівняльних переваг (RCA), розробленим Б.Баласса [17]. (НАФТА розглядається як єдине утворення і, виходячи з цього, у розрахунках використовується зовнішньо регіональний експорт НАФТА). Коефіцієнт порівняльних переваг буде мати наступний вид (1):

$$RCA_{ij} = \left(\frac{E_{ij}^{extra}}{E_{wi}} \right) \div \left(\frac{E_{je}^{extra}}{E_{we}} \right) \quad (1)$$

де E_{ij}^{extra} - зовнішньорегіональний експорт товару i регіону j ; E_{wi} - світовий експорт товару i (за винятком експорту регіону j); E_{je}^{extra} - зовнішньорегіональний експорт усіх товарів, вироблених в регіоні j ; E_{we} - світовий експорт усіх товарів (за винятком експорту регіону j).

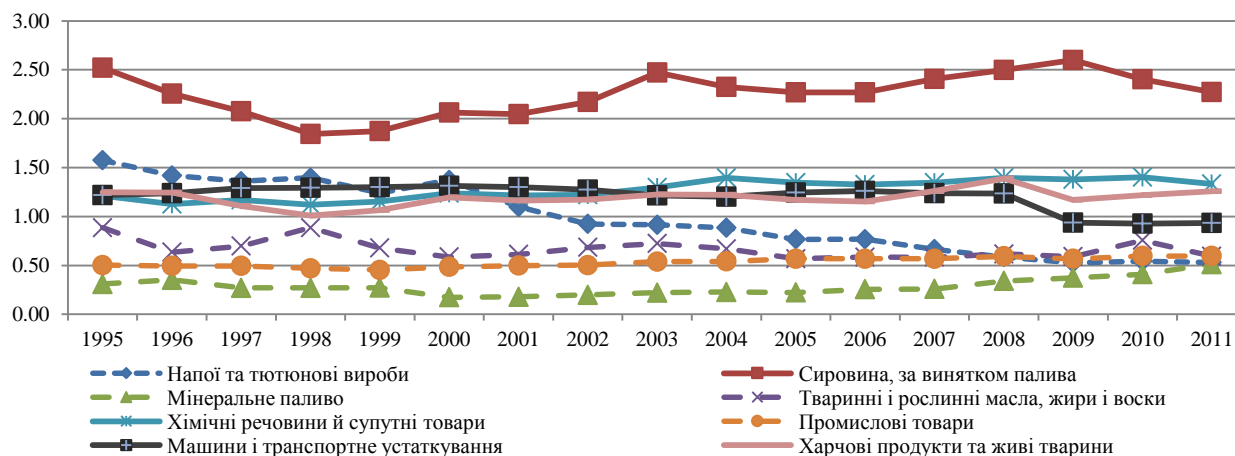

Рис. 13 Динаміка коефіцієнта порівняльних переваг НАФТА за основними товарними групами за період 1995-2011 рр.

На основі Unctad database були визначені коефіцієнти RCA_{ij} для експорту продукції угруповання НАФТА за період 1995-2011 рр. За такими товарними позиціям, як сировина (за винятком палива), продукція хімічної промисловості, машини і транспортне устаткування і продовольчі товари коефіцієнти мають значення більше 1, що

підтверджують дані, наведені на рисунку 13, отже вони відносяться до групи конкурентоспроможної продукції на світових ринках.

Найбільш конкурентним є експорт продукції групи сировина (за винятком палива), питома вага в торгівлі якою складає 14,4% в загальному обсязі світової торгівлі товарної групи. Дана група складається з 9 товарних позицій, і по 8 з них країни НАФТА мають конкурентні переваги на ринках Китаю, Німеччини, Індонезії, Італії, Японії, Кореї, Нідерландів, Норвегії, Туреччини, Великобританії.

Конкурентним є експорт угрупованням продовольчих товарів, які займають 8,5% світового ринку, зокрема, м'яса та м'ясопродуктів, корми для тварин, а також зернових та продуктів їх переробки за весь аналізований період, і експорт фруктів і овочів в період 2004-2006 та 2008-2011рр. Продовольчі товари поставляються на ринки таких країн, як Китай, Єгипет, Індонезія, Японія, Корея, Нідерланди, Філіппіни, Росія, Великобританія, Венесуела.

Експорт хімічної продукції північноамериканським регіоном має стабільний рівень конкурентоспроможності на зовнішніх ринках, про що свідчать значення коефіцієнта порівняльних переваг. Найбільш конкурентним є експорт органічної та неорганічної хімії (протягом всього аналізованого періоду), ліків і фармацевтичної продукції (1999-2011 рр.), ефірних олій для парфумерної продукції (2000-2011 рр.), пластмаси (1995-1997, 2000-2011 рр.). Частка хімічної продукції на світовому ринку становить 8,98%; на ринках Бельгії, Бразилії, Китаю, Франції, Німеччини, Індії, Японії, Кореї, Нідерландів, Великобританії вона користується попитом.

Конкурентні переваги на зовнішніх ринках має експорт машин і транспортного устаткування, питома вага яких у світовій торгівлі становить 6,45%. Зокрема, це експорт машин, що генерують енергію, і устаткування, спеціалізованої техніки (на протязі всього аналізованого періоду), металообробного устаткування (1995-1997, 1999-2006 рр.), іншого промислового устаткування і запчастин (1997, 2000-2011 рр.), офісної техніки та машин автоматичної обробки даних (1995-2006 рр.), електричних машин, апаратів, обладнання (1995-2008 рр.), іншого транспортного обладнання (залізничний транспорт, літаки, човни, кораблі) (1995-2008 рр.) на ринки Австралії, Бразилії, Китаю, Німеччини, Японії, Кореї, Нідерландів, Саудівської Аравії, Сінгапуру, Великобританії. Однак поставки цієї товарної групи в 2009-2011 рр. перестали носити конкурентний характер.

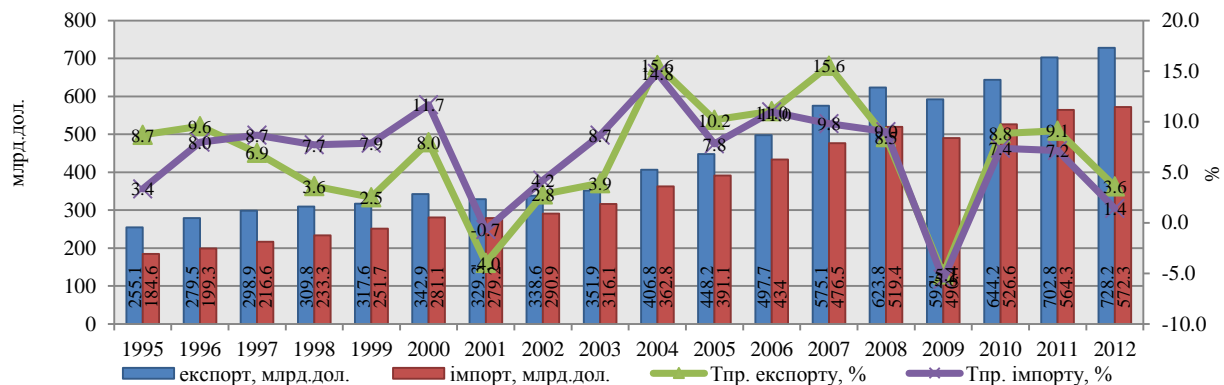
Отже, основними конкурентоспроможними товарами, виробленими в НАФТА, на світовому ринку є експорт сировини (за винятком палива), продовольчої продукції, хімічної продукції, машин і транспортного устаткування. Решта продукції, для якої значення коефіцієнта Б. Баласса менше 1, менш конкурентна, але все ж користується попитом на світовому ринку.

Важливим аспектом економічних відносин в рамках НАФТА є торгівля послугами. Сфера послуг займає пріоритетне положення в створенні суспільного продукту країн-членів північноамериканського об'єднання, адже більш ніж 70% від ВВП угруповання припадає на сферу послуг.

Питома вага НАФТА на світовому ринку послуг у 2012 р. склала 16,5%. Хоча зовнішня торгівля послугами НАФТА характеризується меншими обсягами за торгівлю товарами, вони продовжують зростати з кожним роком, що підтверджує їх ключове значення для торгівлі та розвитку. Варто зазначити, що за статтею послуг НАФТА має позитивне сальдо, що зумовлене тим, що країни-члени угруповання, зокрема США, є одними із найбільших світових експортерів послуг.

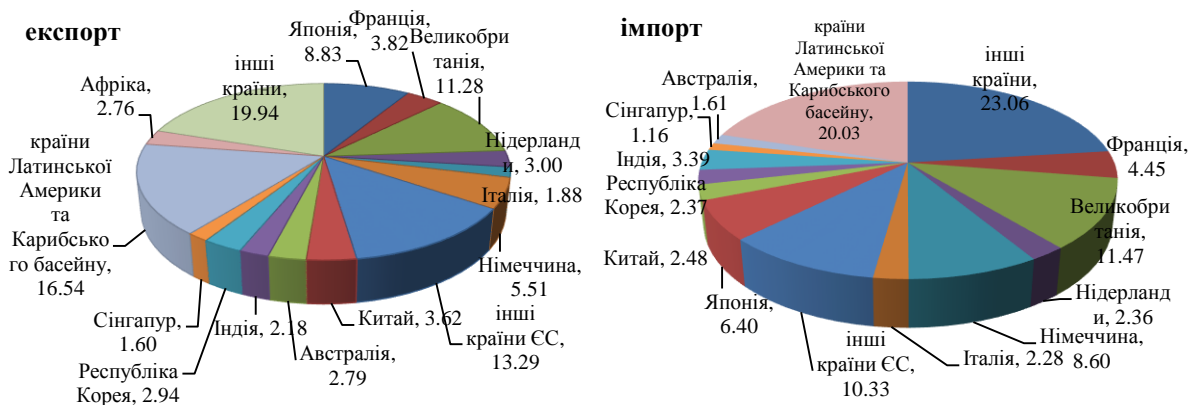
В цілому протягом 1995 – 2012 рр. спостерігається тенденція до зростання обсягів торгівлі послугами країн НАФТА. Слід також зазначити, що обсяги експорту та імпорту збільшувалися майже однаковими темпами, в середньому на 6,4 % щороку, що підтверджують дані, наведені на рисунку 14.

Основне падіння обсягів торгівлі послугами припадає на 2000-2001 рр., що пов'язано з кризовими явищами в економіці. Найбільше постраждав експорт послуг, який у 2001 р. дорівнював 329,3 млрд. дол., зменшившись на 4% в порівнянні з 2000 р. Імпорт послуг в 2001 р. склав 279,2 млрд. дол., що лише на 1% є меншим за попередній період. Світова криза 2007-2009 рр. також мала негативні наслідки на торгівлю послугами регіону Північної Америки. Так обсяги експорту країн НАФТА скоротилися на 5,1%, а імпорту – на 5,6% порівняно з 2008 р.

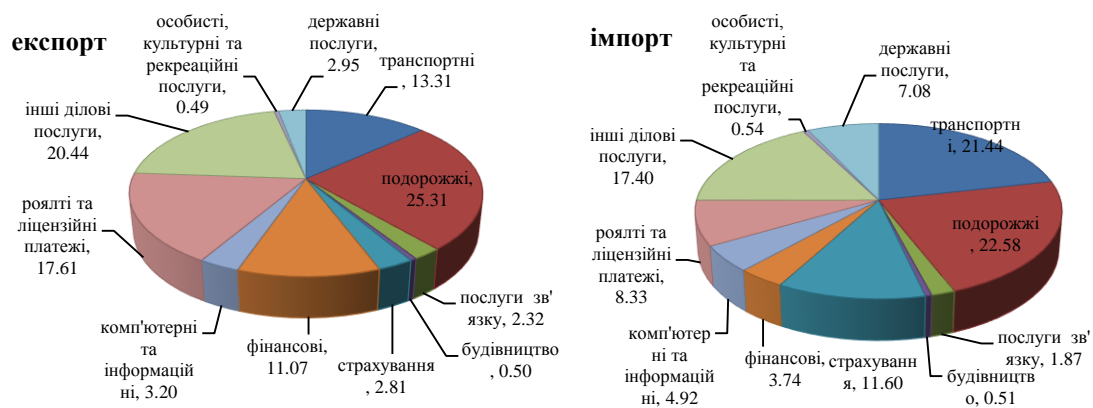
Рис. 14 Динаміка торгівлі послугами країн НАФТА за період 1995-2012 рр., млрд. дол. та %

Основним партнером країн Північноамериканського угруповання в сфері послуг є країни ЄС, частка яких складає майже 40% як в експорті, так і в імпорті послуг. Але значно збільшилась роль країн Азії в якості торговельних партнерів НАФТА в сфері послуг, зокрема Японії, Кореї та Китаю. Що стосується Латинської Америки, то на ринки цих країн припадає майже 20 % обсягів торгівлі послугами країн НАФТА.

Рис. 15 Географічна структура торгівлі послугами країн НАФТА в 2012 р., %

Найбільш розвинутою галуззю в сфері послуг країн-членів НАФТА є туризм, частка якого в загальному об'ємі імпорту та експорту складає 22,6% та 25,3% відповідно [18], що підтверджують дані, наведені на рисунку 16. Країни НАФТА представляють величезний внутрішній туристичний ринок з високорозвинутою інфраструктурою, з розгалуженою готельною мережею і транспортною індустрією, що робить ці країни популярними серед туристів. Зокрема в 2012 р. кількість туристів, що прибули до країн НАФТА, становила 265,5 млн. осіб [19].

Рис. 16 Структура торгівлі послугами НАФТА в 2012 р., %

Торгівля послугами країн-членів НАФТА зосереджена також в сфері транспортних та фінансових послуг. Транспортні послуги є також основною статтею експорту НАФТА, їх питома вага в загальному обсязі експорту складає 13,3%, а в імпорті – 21,4%. Стрімкий розвиток торгівлі даного сегменту послуг в рамках НАФТА в першу чергу завдячує саме поглибленню інтеграційних процесів між Канадою, США та Мексикою. Угода про вільну торгівлю ліквідувала майже всі квоти в банківському секторі по відношенню країн-партнерів та дозволила американським та канадським інвесторам приймати участь в мексиканському банківському бізнесі через проведення злиттів та поглинань існуючих банків.

Згідно з теорією ДжекобаВайнера внаслідок створення зони вільної торгівлі в економіці виникають два види ефектів: статичні та динамічні. Статичні ефекти - це економічні наслідки, які проявляються негайно після створення торгового союзу як його безпосередній результат, а динамічні ефекти проявляються на більш пізніх стадіях функціонування митного союзу.

Серед статичних ефектів найбільше значення мають ефекти створення торгівлі та відхилення торгівлі. Створення торгівлі - переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товару на більш ефективне зовнішнє джерело (імпорт), яка стала можливою в результаті усунення імпортних мит у рамках торгового союзу. Ефект відхилення торгівлі є протилежним ефекту створення торгівлі [20, с. 370-374]. Для вимірювання ефектів, згідно з теорією Бела Баласса, використовується показник фактичної еластичності попиту на імпорт за доходами [20, с.377].

Відповідно до отриманих результатів формування НАФТА мало ефект створення торгівлі, що підтверджують дані, наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Коефіцієнти еластичності попиту на імпорт за доходом

	1984-1987	1988-1993	1994-1997	2004-2007	2008-2011
еластичність внутрішньорегіональна	0,45	1,55	2,26	1,27	1,10
еластичність зовнішньорегіональна	1,47	0,81	1,50	1,68	0,84
еластичність сукупна	1,15	1,06	1,79	1,54	0,92

Якщо до створення НАФТА кожний 1% зростання ВВП призводив до збільшення торгівлі між країнами на 0,45%, то після створення НАФТА - вже на 2,26%, тобто в 5 разів більше, при цьому на харчові продукти та паливо - у 1,6 разів, промислові товари – 2,5 разів, на машинне і транспортне устаткування, напої, тютюн, сировину – в 3,7 разів, що підтверджують дані, наведені в табл. 5.

Таблиця 5

**Коефіцієнт еластичності внутрішньорегіонального попиту на імпорт за
доходом за товарними групами**

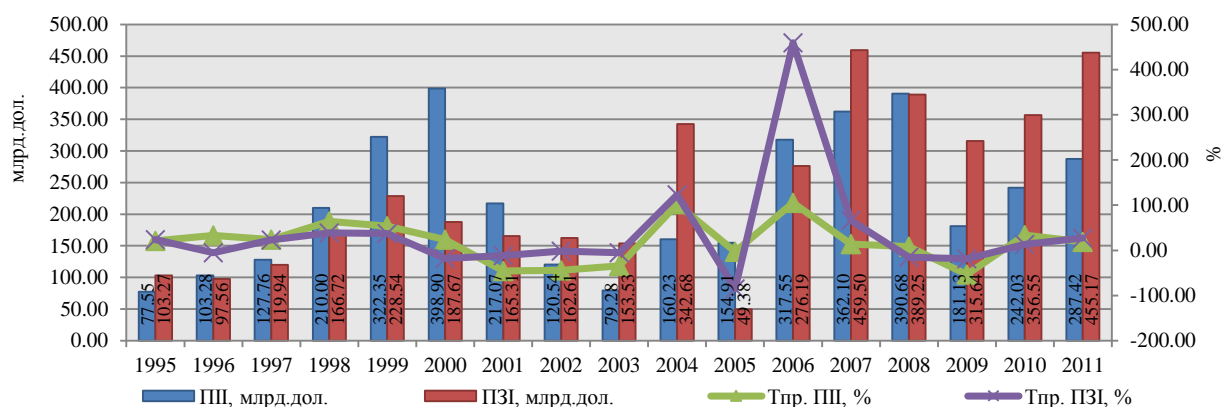
	1984-1987	1994-1997	2008-2011
Харчові продукти	0,86	1,40	2,84
Напої та тютюнові вироби	0,66	2,31	1,94
Сировина (за винятком палива)	0,39	1,46	-0,13
Мінеральне паливо, змащувальні масла	-1,92	3,25	0,47
Тваринні і рослинні масла, жири і воски	-1,11	2,48	3,34
Хімічні речовини і супутні товари	0,07	2,76	1,80
Промислові товари	1,06	2,69	3,74
Машинне та транспортне устаткування	0,82	2,69	1,50

Ефект відхилення торгівлі в цілому був відсутній - еластичність попиту на імпорт з країн, що не входять до НАФТА, до і після створення залишилася на рівні 1,5%. Нарешті, ефект створення торгівлі в буквальному сенсі (зростання еластичності попиту на імпорт з усіх країн) склав близько 56%.

У числі динамічних ефектів інтеграції, які проявляються, коли інтеграція набирає силу, необхідно відзначити зростаючий приплив іноземних інвестицій, оскільки корпорації з країн, що не увійшли до об'єднання, прагнуть зберегти за собою певний сегмент закритого митним бар'єром ринку за рахунок створення підприємств всередині країн, що інтегруються.

На країни НАФТА припадає 18,9% сукупного потоку ПІІ. При чому, 87,1% ПЗІ та 78,9% ПІІ цього регіону приходяться на США, відповідно, 10,9 та 14,2% - на Канаду й тільки 2 та 6,8% - на Мексику.

В 2009 р. обсяг ПІІ скоротився вдвічі порівняно з 2007 р., а обсяг ПЗІ скоротився на 31,3% (рис 17). Причиною цього стали кризові явища в світовій економіці, що охопили всі її сфери. Зменшення обсягів прямих іноземних інвестицій в членах НАФТА спостерігається за всіма його компонентами – реінвестованими прибутками, цінними паперами та міжфірмовими кредитами.

Рис 17 Динаміка обсягів інвестування країн НАФТА за період 1995-2011 рр., млрд. дол. та %

Основними країнами, які інвестують до НАФТА, є країни ЄС (47%), на країни Латинської Америки припадає 8,1% залучених ПІІ, частка Японії становить 8,2%, Австралії – 7,7% від сукупних ПІІ. В свою чергу країни НАФТА вкладають кошти до країн ЄС (51%), Латинської Америки (21%), Австралії (3,4%), Японії (1,3) [18].

Головними сферами інвестування в економіку країн НАФТА є добувна промисловість (17,5%), виробництво хімічної промисловості (17%), оптова та роздрібна

торгівля (10,8%), фінансові послуги (10,6%) та продукти харчування (4,8%). Країни НАФТА інвестують переважно в сферу фінансових послуг (11,85%), в добувну промисловість (7,2%), оптову та роздрібну торгівлю (6,4%) та в хімічну промисловість (3,6%).

Розвиток відносин країн-членів НАФТА в сфері міжнародного руху капіталу характеризується нерівномірністю. Основною країною-членом, що саме і визначає тенденцію розвитку інвестиційної діяльності всього угруповання є США. Незважаючи на нестабільну економічну ситуацію, що склалася в наслідок розгортання фінансової кризи, США утримує лідируючі позиції в сфері міжнародного руху капіталу як основний інвестор та реципієнт інвестицій.

Отже, особливістю даного інтеграційного угруповання є те, що НАФТА стала першою угодою, яка об'єднала в один інтеграційний блок на рівноправній основі дві високорозвинені держави і країну, що розвивається, а також те, що провідна роль в розвитку інтеграції в регіоні належить саме США. Проте країни НАФТА володіють могутнім економічним потенціалом. Економіка країн-членів даного угруповання характеризується сталою тенденцією росту (окрім 2001, 2009 рр.). Основоположними в розвитку північноамериканського регіону є торгово-економічні відносини. Створення ЗВТ сприяло не тільки зовнішній, але й внутрішньорегіональній торгівлі. В цілому ж НАФТА показує баланс між зовнішньо- та внутрішньорегіональною торгівлею. Основними партнерами як в експорті, так і імпорті товарів та послуг є країни ЄС, Китай, Японія, Корея, країни АСЕАН, Австралія, країни Латинської Америки та Карибського басейну. Найбільшу питому вагу в зовнішній торгівлі країн-членів НАФТА має промислова продукція, товари сільськогосподарського сектору, паливо, транспортні засоби, машинне та електричне обладнання, продукція хімічної промисловості. Основними конкурентоспроможними товарами, виробленими в НАФТА, на світовому ринку є продукція хімічної промисловості, машини і транспортне обладнання, продовольчі товари, сировина. Основними статтями експорту та імпорту послуг є туризм, транспортні послуги, фінансові послуги, роялті та ліцензійні платежі. Загалом формування НАФТА мало ефект створення торгівлі (тобто переорієнтація місцевих споживачів з менш ефективного внутрішнього джерела постачання товару на більш ефективне зовнішнє джерело (імпорт), яка стала можливою в результаті усунення імпорتنих мит у рамках торгового союзу – статичний ефект). Інвестиційна діяльність в рамках НАФТА також характеризується інтенсивним розвитком, що підтверджує наявність динамічного ефекту від інтеграції.

2.6. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇН ОЧЕС

Фінансові системи відіграють життєво важливу роль в економічному розвитку країн. Емпіричні дослідження показують, що відмінності у рівнях фінансового розвитку країн багато в чому обумовлюють відмінності у темпах їх економічного зростання. Фінансове посередництво та фінансові ринки прямо впливають на економічне зростання та добробут країни через їх вплив на накопичення та перерозподіл капіталу та технологічні інновації. По-перше, більш високий рівень фінансового розвитку сприяє ефективнішій мобілізації заощаджень та їх розміщенню у найбільш прибуткові інвестиційні проекти. По-друге, завдяки ефективному розміщенню капіталу та сприянню належному корпоративному управлінню, високий рівень фінансового розвитку підвищує рівень технологічних інновацій та продуктивність праці. Фінансові ринки також є необхідними для споживачів та фірм у багатьох інших сферах, які не мають безпосереднього відношення до економічного зростання. Вільний доступ до фінансових ринків (особливо з позиції

мікрокредитування) для споживачів та виробників сприяє скороченню бідності. З іншого боку, такий вид фінансових інструментів, як страхові послуги допомагає знижувати підприємницькі ризики шляхом їх перерозподілу.

Одними із пріоритетних напрямів досягнення цілей функціонування Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) визнано поступову лібералізацію фінансового сектору в країнах для покращення якості послуг, усунення контролю за обміном валюти, розширення переліку фінансових послуг, що пропонуються, з метою забезпечення відповідного фінансування суб'єктів господарювання та швидкого переливу коштів між країнами регіону і міжнародними фінансовими ринками.

З точки зору загального рівня економічного розвитку та типу соціально-економічних систем склад членів Організації Чорноморського економічного співробітництва є неоднорідним. З 12 країн-членів 1 країна (Греція) за класифікацією Міжнародного валютного фонду відноситься до групи розвинутих країн (AdvancedEconomies), інші 11 – до країн, що розвиваються (EmergingandDevelopingEconomies). При цьому 10 країн ОЧЕС входять до категорії країн постсоціалістичного простору, для яких наявність розвинених фінансових ринків є особливо важливою з точки зору забезпечення можливостей фінансування подальших ринкових перетворень. Все вищезазначене обумовлює актуальність теми дослідження.

В сучасній науковій літературі переважно розглядаються питання функціонування деяких сегментів фінансових ринків в окремих країнах ОЧЕС. Водночас, зважаючи на вплив, який здійснює розвиненість фінансового сектору на загальний стан не тільки національного господарства, але й економіки регіону, необхідною є комплексна характеристика рівня фінансового розвитку економік країн ОЧЕС та порівняльна оцінка конкурентоспроможності їх фінансових ринків.

Метою дослідження є визначення рівня фінансового розвитку країн Організації Чорноморського економічного співробітництва та виявлення чинників, що впливають на розвиненість їх фінансових ринків.

Крім великої кількості інших чинників, економічна ефективність, довгострокове економічне зростання та добробут країни значною мірою залежать від рівня її фінансового розвитку.

Фінансовий розвиток визначається як чинники, політика та інституції, які забезпечують ефективне фінансове посередництво та функціонування фінансових ринків, а також вільний доступ до капіталу та фінансових послуг [1].

Рівень фінансового розвитку вимірюється такими факторами, як величина, глибина, доступність, ефективність та стабільність фінансової системи, що включає фінансові ринки, фінансових посередників, розмір фінансових активів, фінансові інститути та регулювання фінансових відносин. Чим вищим є рівень фінансового розвитку, тим більше фінансових послуг є у наявності, що дозволяє диверсифікувати ризики. Відновлення після фінансових криз відбувається, як правило, повільніше, ніж після криз, що не мають фінансового характеру.

На рівень фінансового розвитку здійснюють вплив багато чинників, які враховуються спеціалістами Всесвітнього економічного форуму при розрахунку відповідного індексу. За методикою Всесвітнього економічного форуму складові, які характеризують рівень фінансового розвитку країни, поділено на 7 груп:

1. Інституційне середовище (державний нагляд за фінансовою системою, законодавча та нормативно-правова база, що регламентує функціонування фінансових ринків, діяльність фінансових посередників та надання фінансових послуг).

2. Діловий клімат (наявність кваліфікованого персоналу для роботи у фінансовому секторі; наявність матеріально-технічної бази і технологічної інфраструктури; інші

аспекти ділового середовища, такі як податкова політика та вартість ведення бізнесу для фінансових посередників).

3. Фінансова стабільність (схильність фінансової системи до наступних ризиків – валютних криз (зміни реального ефективного обмінного курсу, баланс поточних операцій, рівень доларизації, відношення зовнішнього боргу до ВВП, чиста міжнародна інвестиційна позиція), системних банківських криз (частота криз у банківській системі, стан балансу комерційних банків, наявність «бульбашок» на ринку нерухомості) та боргових криз (відношення державного боргу до ВВП, суверенні кредитні рейтинги)).

4. Банківські фінансові послуги (показники масштабів банківської системи, її ефективності, роль розкриття фінансової інформації про банківські операції).

5. Небанківські фінансові послуги (роль фінансово-кредитних установ та посередників небанківського типу у первинному публічному розміщенні акцій, злиттях та поглинаннях, сек'юритизації).

6. Фінансові ринки (чотири головних типи фінансових ринків – ринок облігацій, ринок акцій, валютний ринок, ринок деривативів).

7. Фінансова відкритість (можливості доступу до капіталу та фінансових послуг, зокрема, доступ до венчурного капіталу, комерційних кредитів та локальних ринків акцій, розвиненість інфраструктури карткового бізнесу, доступ до мікрофінансування) [1,2].

Індекс фінансового розвитку розраховується для 60 провідних національних фінансових систем та ринків капіталу. З 12 країн ОЧЕС у 2010-2011 рр. до рейтингу країн за рівнем фінансового розвитку було включено тільки 4 країни – Росія, Туреччина, Румунія та Україна (табл. 6).

Відповідно до даних таблиці 6, на першому місці за рівнем фінансового розвитку знаходиться Росія. Найбільш позитивно на цей результат вплинули такі складові фінансового розвитку, як рівень сек'юритизації (3 місце), активність злиттів та поглинань серед фінансово-кредитних установ небанківського типу (7 місце), стабільність національної валюти (11 місце), розвиненість валютного ринку (13 місце), активність фінансово-кредитних установ та посередників небанківського типу у первинному публічному розміщенні акцій (20 місце).

Таблиця 6

Індекси фінансового розвитку окремих країн ОЧЕС

Країна	2011 р.		2010 р.		2009 р.	
	Рейтинг	Значення індексу	Рейтинг	Значення індексу	Рейтинг	Значення індексу
Росія	39	3,18	40	3,21	40	3,16
Туреччина	43	3,14	42	3,18	44	3,03
Румунія	53	2,85	44	3,05	-	-
Україна	54	2,62	53	2,76	53	2,71

Важливу роль у забезпеченні високих показників розвиненості фінансового сектору Росії відіграє фондовий ринок і, зокрема, його біржовий сегмент. Перший закон щодо регулювання ринку цінних паперів в Російській Федерації з'явився у 1991 р. У 90-ті роки на території Росії існувало більше 100 фондових бірж. Для розвитку організованого

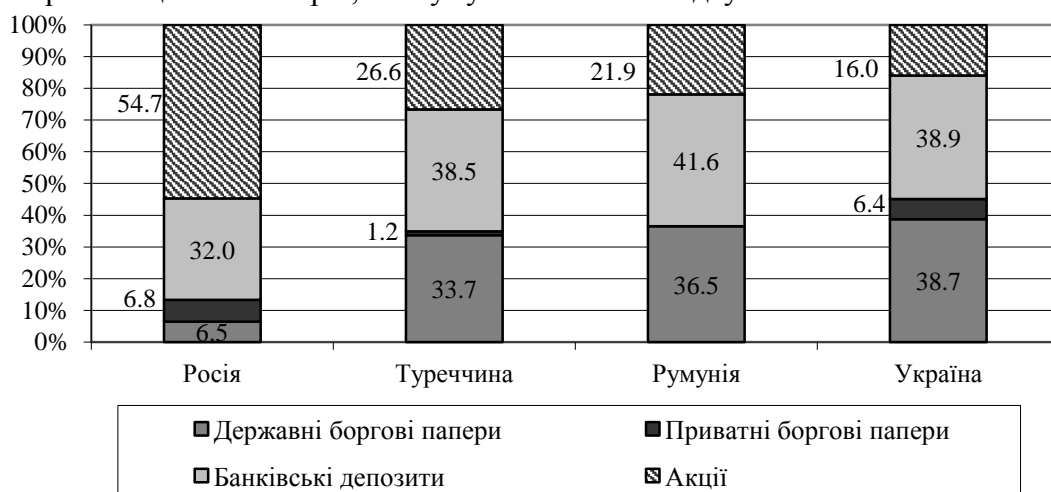
ринкового простору було створено Національну асоціацію учасників фондового ринку. Сьогодні в результаті розвитку процесів централізації біржових операцій та укрупнення бірж торгівлю фондовими цінностями сконцентровано на 4 провідних біржах, найбільші обсяги торгів припадають на РТС та Московську міжбанківську валютну біржу (ММВБ).

Друге місце в групі країн ОЧЕС за рівнем фінансового розвитку посідає Туреччина. Найкращими аспектами фінансового розвитку країни є функціонування ринку деривативів (18 місце) та ступінь розкриття фінансової інформації (19 місце). Якісне функціонування ринку похідних фінансових інструментів забезпечується біржовим фондовим ринком, який представлено однією установою – Стамбульською фондовою біржею.

Румунія та Україна є відповідно третьою та четвертою країнами ОЧЕС, які увійшла до 60 країн з найвищим рівнем фінансового розвитку. Румунія демонструє достатньо високі показники вартості ведення бізнесу для фінансових посередників (18 місце), стабільності банківської системи (28 місце) та розкриття фінансової інформації (28 місце), а Україна – масштабів сек'юритизації (19 місце), первинного публічного розміщення акцій (24 місце), злиттів та поглинань у фінансовій сфері (29 місце).

Досить низькі показники характеризують розвиток біржових фінансових операцій в Румунії. Організований фондовий ринок країни є монополізованим – він представлений Бухарестською фондовою біржею. Її було засновано після затвердження у 1994 р. нового законодавчого акту з цінних паперів та фондової біржі, тобто закріплення юридичної основи, необхідної для створення сучасного ринку капіталів. Незважаючи на її державну сутність, біржею фактично керують її члени – компанії, що володіють цінними паперами і складають асоціацію фондової біржі. Більш конкурентним середовищем характеризується фондовий ринок України, показники розвитку якого забезпечили їй порівняно високе значення індексу фінансового розвитку. На сьогодні в Україні організований сегмент фондового ринку представляють 10 фондових бірж та торгівельно-інформаційна система, лідерами серед яких є Позабіржова Фондова Торговельна Система (ПФТС), Фондова біржа «Перспектива» та Українська біржа.

Фінансовими інструментами, які виступають основними джерелами фінансування країн в країнах ОЧЕС, є державні та приватні боргові цінні папери, акції та банківські депозити. Серед чотирьох країн, що розглядаються, найбільш урівноваженою є структура фінансових активів української економіки (рис. 18). В Росії відзначається суттєве переважання акціонерного капіталу, в Туреччині недостатньо розвиненим є ринок приватних боргових цінних паперів, а в Румунії він зовсім відсутній.

Рис. 18 Структура фінансових активів Росії, Туреччини, Румунії та України, 2010 р.

Відносно близьким рівнем розвитку у всіх чотирьох країнах характеризується банківський сектор – частка банківських депозитів знаходиться в межах від 32% до 42%. Водночас, найменшу питому вагу займає сегмент приватних боргових паперів, що свідчить про досить повільний розвиток процесів сек'юритизації.

Крім чотирьох розглянутих країн, вісім інших країн ОЧЕС мають низькі значення індексу фінансового розвитку, тому до відповідного рейтингу Всесвітнього економічного форуму їх не включено.

Дещо інші результати по країнах ОЧЕС показує дослідження індексу розвиненості фінансових ринків, що є складовою індексу глобальної конкурентоспроможності. Розрахунок індексу розвиненості фінансових ринків базується на оцінці показників ефективності (наявність та доступність фінансових послуг, фінансування через ринок акцій, вільний доступ до кредитів, наявність венчурного капіталу) та довіри (стійкість банківської системи, регламентація роботи фондових бірж, рівень захисту прав кредиторів та позичальників) [3,4,5].

За даними Всесвітнього економічного форуму, у 2010-2011 рр. найбільш конкурентоспроможним був фінансовий ринок Туреччини (55 місце в рейтингу з 142 країн світу), найменш конкурентоспроможним – фінансовий ринок Росії (127 місце) (табл. 7).

В цілому, у 2010 р. рейтингові позиції фінансових ринків всіх країн ОЧЕС (за винятком Туреччини) погіршилися. По-перше, це пов'язано з підвищенням конкурентоспроможності фінансових ринків інших країн, що розвиваються (передусім, азійських), яке відбувалося на фоні високих темпів їх економічного зростання, в результаті чого ці держави зайняли кращі позиції в рейтингу фінансових ринків. По-друге, протягом 2010 р. динаміка курсів провідних світових валют відзначалася нестабільністю, яка негативно позначилася на валютах країн ОЧЕС. Різкий приплив іноземного капіталу та послаблення курсу долара призвели до підвищення обмінних курсів в деяких країнах, що розвиваються, у тому числі, країнах ОЧЕС. Зазначені країни відреагували на це втручанням у діяльність валютних ринків та впровадженням контролю за рухом капіталу з метою врегулювання ризиків. Внаслідок впровадження обмежень на операції з капіталом привабливість національних фінансових ринків знизилася.

Таблиця 7

Рейтинг конкурентоспроможності фінансових ринків країн ОЧЕС *

Країна	2011 р.		2010 р.		2009 р.	
	Рейтинг	Значення індексу	Рейтинг	Значення індексу	Рейтинг	Значення індексу
Туреччина	55 ↑	4,28	61 ↑	4,23	80	4,06
Болгарія	75 ↑	3,99	91 ↓	3,95	76	4,09
Румунія	84 ↓	3,91	81 ↓	4,01	56	4,40
Азербайджан	94 ↓	3,76	71 ↓	4,12	66	4,23
Вірменія	95 ↑	3,76	110 ↓	3,60	97	3,79
Сербія	96 ↓	3,74	94 ↓	3,84	92	3,87
Грузія	99 ↑	3,68	108 ↓	3,62	95	3,84
Молдова	105 ↓	3,60	103	3,68	-	-
Албанія	107 ↓	3,59	100 ↓	3,74	90	3,93
Греція	110 ↓	3,52	93 ↓	3,88	83	4,02
Україна	116 ↑	3,39	119 ↓	3,31	106	3,56
Росія	127 ↓	3,21	125 ↓	3,18	119	3,27

* ↑ - покращення позицій в рейтингу порівняно з попереднім роком, ↓ - погіршення позицій в рейтингу.

У 2011 р. підвищення рівня розвитку фінансових ринків було вже характерним для більшої кількості країн ОЧЕС (Туреччина, Болгарія, Вірменія, Грузія, Україна). З одного боку, це дещо суперечить загальним тенденціям розвитку світового фінансового середовища в цей період. Так, у 2011 р. розростання кризових явищ у світовій економіці призвело до підвищення вартості позик та падіння фондових індексів, при цьому приплив капіталу до країн, що розвиваються, різко скоротився. Темпи економічного зростання країн значно уповільнилися порівняно з попереднім періодом, що було обумовлено, передусім, проведенням більш жорсткої економічної політики з метою протидії інфляційному тиску. З іншого боку, країни ОЧЕС розпочали реалізацію пакету реформ, запропонованих Базельським комітетом з метою регулювання фінансових ризиків та стабілізації фінансових систем і спрямованих на встановлення нових стандартів формування капіталу та підтримки ліквідності банківських установ. Внаслідок впровадження нових правил фінансового нагляду відбулося помітне зниження фінансових ризиків та підвищення індексу конкурентоспроможності фінансових ринків (в першу чергу за рахунок покращення показників довіри, зокрема, стійкості банківської системи).

Таким чином, фінансові сектори економік країн ОЧЕС відрізняються достатньо високим ступенем нестабільності, що характеризується суттєвими змінами в динаміці індексів фінансового розвитку та конкурентоспроможності фінансових ринків. В цілому, після деякого зниження рівня фінансового розвитку у 2010 р., спостерігається певне відновлення фінансової активності в країнах регіону у 2011 р. Тим не менше, в динаміці загального показника розвиненості фінансових ринків за всією групою країн ОЧЕС спостерігається негативна тенденція: середній індекс розвиненості фінансових ринків склав: у 2009 р. – 3,91, у 2010 р. – 3,76, у 2011 р. – 3,70. Такий стан розвитку національних фінансових ринків ОЧЕС може негативно позначитися на темпах економічного зростання національних економік та стати суттєвою перепорою на шляху до досягнення основних завдань економічної співпраці між країнами регіону.

Отже, багато проблем фінансового розвитку є спільними для всіх країн ОЧЕС. Це вимагає спільної розробки загальної стратегії розвитку фінансових ринків країн ОЧЕС для залучення уваги іноземних інвесторів до регіону; розвитку співробітництва між фондовими біржами з метою сприяння торгівлі на різних біржах акціями спільних компаній, створених у регіоні; сприяння створенню регіональних фондів та індексів з торгівлі цінними паперами у регіоні; розвитку фінансових інструментів та послуг з метою диверсифікації джерел фінансування тощо. Важлива роль в процесі реалізації зазначених завдань має відводитися Робочій групі ОЧЕС з банківської діяльності та фінансів, а також Чорноморському банку торгівлі та розвитку. Розробка комплексу конкретних заходів щодо підвищення рівня фінансового розвитку економік країн ОЧЕС та формування конкурентоспроможних національних фінансових ринків може стати предметом подальших наукових доробок у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 2

Підрозділ 2.1.

1. Коломак Е. А. Анализ факторов конкурентоспособности региона / Е.А. Коломак // Регион: экономика и социология. – 2009. – №3. – С. 87–115.
2. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : Монографія : У 2 т. / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Л. Антонюк та ін. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. 2. – 592 с.
3. Куковський О.Г. Оцінка рівня конкурентоспроможності регіону / О.Г. Куковський, В.А. Познаховський // Національний університет водного господарства та природокористування. – 2011. – Вип. 1(53). Серія «Економіка». – С. 108-113.
4. Булатова О.В. Визначення регіонів у міжнародній економіці: теоретико методологічний підхід / О.В. Булатова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3, Т.2. – С. 94-97.
5. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; [пер. с англ. ; под ред. В. Щетинина] – М. :Международные отношения, 1993. – 896 с.
6. Шеховцева Л.С. Методология разработки стратегии развития окраинного региона страны в условиях ОЭЗ / Л.С. Шеховцева // Прогнозирование и стратегии развития Особой экономической зоны России: Межвузов. сб. науч. труд./ Калинингр. ун-т. – Калининград, 2000. – С. 20–32.
7. Шеховцева Л.С. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов / Л.С. Шеховцева // Евразийский международный научно-аналитический журнал. Проблемы современной экономики. – № 3(23). – 2007.
8. Панкрухин А.П. Территориальный маркетинг / А.П. Панкрухин // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – № 5. – С. 99 – 122.
9. Фатхудинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление./ Р.А. Фатхудинов. – М.: ИНФРА, 2000. – 312 с.

Підрозділ 2.2.

1. Коломак Е. А. Анализ факторов конкурентоспособности региона / Е.А. Коломак // Регион: экономика и социология. – 2009. – №3. – С. 87–115.
2. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; [пер. с англ.; под ред. В. Щетинина] – М. :Международные отношения, 1993. – 896 с.
3. Селезнев А.З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России./ А.З. Селезнев – М.: Юрист, 1999.
4. Панкрухин А.П. Маркетинг территории. /А.П. Панкрухин – М.: РАГС, 2002.
5. Казанцев С.В. Потенциал экономики регионов России как основа их внутренней конкурентоспособности/ С.В. Казанцев // Регион. – 2004. – № 1. – С. 191–199.
6. Шеховцева Л.С. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов / Л.С. Шеховцева // Евразийский международный научно-аналитический журнал. Проблемы современной экономики. – № 3(23). – 2007.
7. Гельвановский М.И. О методах межстранового сопоставления показателей конкурентоспособности / М.И. Гельвановский, В.М. Жуковская // Вопросы статистики. – 2000. - №3. – С. 18-24.
8. Яновский В.В. Инновационный процесс и конкурентоспособность региона./ В.В. Яновский // Личность. Культура. Общество. – 2006. – №2. – С. 331–348

Підрозділ 2.3.

1. Коломак Е. А. Анализ факторов конкурентоспособности региона / Е.А. Коломак // Регион: экономика и социология. – 2009. – №3. – С. 87–115.
2. Лук'яненко Д. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : Монографія : У 2 т. / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Л. Антонюк та ін. – К.: КНЕУ, 2006. – Т. 2. – 592 с.
3. Куковський О.Г. Оцінка рівня конкурентоспроможності регіону / О.Г. Куковський, В.А. Познаховський // Національний університет водного господарства та природокористування. – 2011. – Вип.1(53). Серія «Економіка». – С. 108-113.
4. Булатова О.В. Визначення регіонів у міжнародній економіці: теоретико методологічний підхід /О.В. Булатова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3, Т.2. – С. 94-97.
5. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер; [пер. с англ.; под ред. В. Щетинина] – М.:Международные отношения, 1993. – 896 с.
6. Шеховцева Л.С. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов / Л.С. Шеховцева //Евразийский международный научно-аналитический журнал. Проблемы современной экономики. –№ 3(23). – 2007.
7. Панкрухин А.П. Территориальный маркетинг / А.П. Панкрухин // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – № 5. – С. 99 – 122.
8. Фатхудинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление./ Р.А. Фатхудинов. – М.: ИНФРА, 2000. – 312 с.
9. Беззубченко О.А. Методы оценки конкурентоспособности региона / О.А. Беззубченко // Наука, культура, образование: материалы научно-практической конференции, посвященной 21-ой годовщине Комратского государственного университета. - Комрат:КГУ, 2012. – с.8 -13.
10. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: [навчальний посібник] / А.М.Єріна. – К.:КНЕУ, 2001. – 170 с.
11. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / В. Плюта. –М.: Финансы и статистика, 1989. – 175 с.
12. Экономический потенциал региона: анализ, оценка, диагностика: [монография]/ А.Н Тищенко [и др.]. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2005. – 176с.

Підрозділ 2.4.

1. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран / Ю.Ю. Хватов // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. - № 1 (5). - Том 2. – С. 390-398.
2. Financial Sector Assessment Program. – IMF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.imf.org/external/NP/fsap/fssa.aspx>.
3. Financial Sector Development Indicators: Comprehensive assessment through enhanced information capacity. - The World Bank, Financial Sector Operations and Policy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/about/world-development-indicators-data/financial-sector>.
4. Financial Soundness Indicators. – IMF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://fsi.imf.org/>
5. IMD World Competitiveness Yearbook. – International Institute for Management Development. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.

6. The Financial Development Report. – WEF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/reports/financial-development-report>.

7. The Global Competitiveness Report. – WEF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>.

Підрозділ 2.5.

1. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: [монографія] / Олена Валеріївна Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386 с.

2. Галіуліна А.Л. Сутність та принципи процесів міжнародної економічної глобалізації та інтеграції: [Електронний ресурс] / А.Л. Галіуліна. – Режим доступу до статті: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2012_2/082.pdf

3. Гудима Р.Р. Новітні підходи до визначення поняття «регіон» та окремих концепцій його розвитку: [Електронний ресурс] / Р.Р. Гудима. – Режим доступу до статті: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2011_1/hudyma.pdf

4. Гурова И.П. Измерение глобальной и региональной торговой интеграции / И.П. Гурова // Евразийская экономическая интеграция. – 2009. - №3(4). – С.60-73.

5. Деркач Т.В. Особливості економічної інтеграції країн-членів НАФТА: [Електронний ресурс] / Т. В. Деркач. – Режим доступу до статті: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/2010_4/4_5.pdf

6. Козак Ю.Г. Міжнародна економіка: [Навчальний посібник] / Ю.Г. Козак, Д.Г. Лук'яненко, Ю.В. Макогон та ін. - Київ: Центр навчальної літератури, 2004, - 672 с.

7. Козик В.В. Міжнародні економічні відносини: [Навч. посіб.] / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Н.Б. Даниленко. – К.: Знання-прес, 2002. – 406 с.

8. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: [Електронний ресурс] / Д.Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с. – Режим доступу до матеріалу: <http://library.if.ua/books/121.html>

9. Місяць Т. Інтеграційні процеси в умовах світового глобального розвитку: [Електронний ресурс] / Т. Місяць. – Режим доступу до статті: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_3/21.pdf

10. Мохамед А.Е. Інтеграційна сутність світової економіки: [Електронний ресурс] / А.Е. Мохамед. – Режим доступу до статті: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2010_2_2/Mochamed.pdf

11. Румянцев А.П. Міжнародна економіка: Підручник / А.П. Румянцев, Г.Н. Клименко, В.В. Рокоча; під ред. А.П. Румянцева. – К.: Знання – Прес, 2003. – 449 с.

12. Старостіна А.О. Економіка зарубіжних країн / А.О. Старостіна, А.О. Длігач, Н.В. Богомаз. – К.: Знання, 2009. – 456 с.

13. Терехов Є.М. Регіоналізація та глобалізація економічних світогосподарських відносин: [Електронний ресурс] / Є.М. Терехов. – Режим доступу до статті: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vlca_Ekon/2011_34/51.pdf

14. Філіпенко А.С. Світова економіка: підручник / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, О.І. Рогач. – К.: Либідь, 2007. – 640 с.

15. UnctadStat – Statistical database: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до матеріалу:

http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_referer=&sCS_ChosenLang=en

16. North American Free Trade Agreement (NAFTA)_Office of the United States trade Representative: Executive office of the president: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до веб-сайту: <http://www.ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta>

17. Хусаинов Б.Д. Страновые предпочтения и конкурентоспособность экспорта Беларуси, Казахстана и России: [Электронный ресурс]/ Б.Д.Хусаинов. - Режим доступа до статті: http://www.eabr.org/general/upload/docs/publication/magazine/no2_2011/n2_2011_6.pdf
18. U. S. Bureau of Economic Analysis: [Электронный ресурс]. - Режим доступа до веб – сайту: <http://www.bea.gov/index.htm>
19. World Tourism Organization (2012), Compendium of Tourism Statistics, Data 2006 – 2010: [Электронный ресурс]. – Режим доступа до матеріалу: [http://marketingdb.tat.or.th:81/tourismstatistics/UNWTO/Compendium%20of%20Tourism%20Statistics%20Data%202006-2010%20\(2012%20edition\).pdf](http://marketingdb.tat.or.th:81/tourismstatistics/UNWTO/Compendium%20of%20Tourism%20Statistics%20Data%202006-2010%20(2012%20edition).pdf)
20. Киреев А.П. Международная экономика: [Учеб.пособ. для вузов]/ А.П.Киреев. - М.: «Международные отношения», 1997. - 416 с.
21. International Trade Centre Trade Statistics: [Электронный ресурс]. – Режим доступа до веб-сайту: <http://www.intracen.org/trade-support/trade-statistics/>

Підрозділ 2.6.

1. The Financial Development Report 2010. – 384 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до звіту: <http://www.weforum.org/reports/financial-development-report-2010>.
2. The Financial Development Report 2011. – 410 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до звіту: <http://www.weforum.org/node/106318>.
3. The Global Competitiveness Report 2011-2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до звіту: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness-2011-2012/>.
4. The Global Competitiveness Report 2010-2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до звіту: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011-0>.
5. The Global Competitiveness Report 2009-2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до звіту: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2009-2010>.

Розділ 3

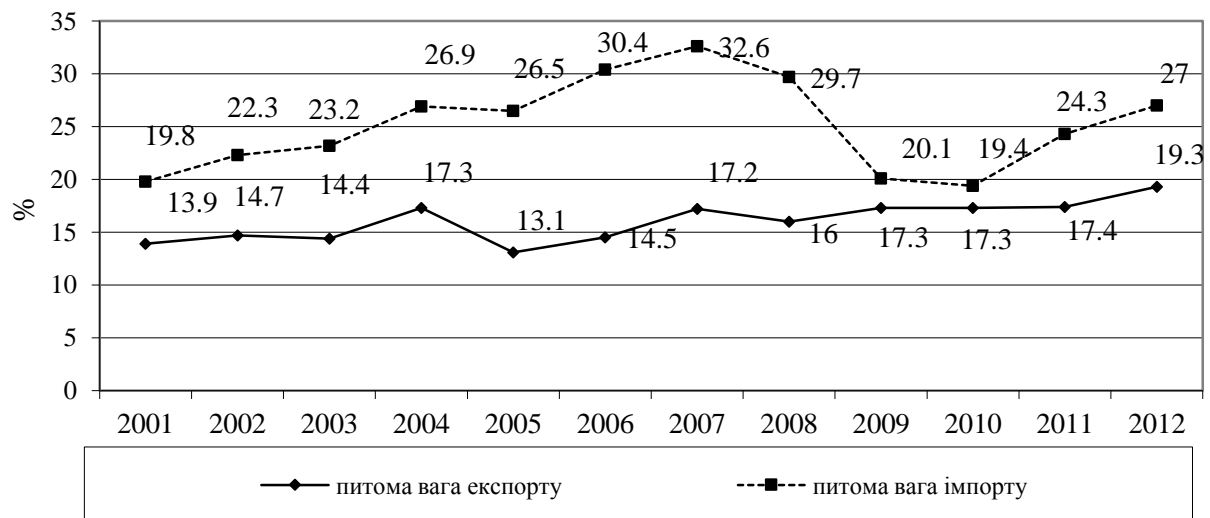
МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНУ: ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ

3.1. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Традиційно, ступінь розвитку сектору машинобудування в країні є одним із критеріїв, що характеризує її матеріально-технічну базу, технологічний прогрес, без яких неможливо забезпечити високий рівень людського розвитку. Від конкурентоспроможності машинобудівних підприємств на зовнішніх ринках залежить місце країни у міжнародному розподілі праці та глобальному конкурентному середовищі. З огляду на це, актуальним постає питання дослідження особливостей розвитку та конкурентоспроможності продукції машинобудівного комплексу України на зовнішніх ринках.

Аналіз статистичної інформації дозволяє виділити основні тенденції розвитку міжнародної торгівлі продукцією машинобудівної галузі: 1) підвищення рівня науково-технічних процесів; 2) зниження витрат за рахунок використання інформаційних технологій; 3) формування глобального ринку наукових знань, і ринку кваліфікованої робочої сили; 4) жорсткі вимоги щодо якості товарів для експорту; 5) динамічний та стрімкий розвиток високотехнологічної та машинобудівної продукції; 6) переведення виробництва в країни, що розвиваються; 7) уніфікація технічних вимог до виробництва товарів; 8) технологічна залежність держав які розвиваються від провідних держав; 9) виробництво і реалізація продукції в межах однієї або груп держав, враховуючи їх національні особливості.

Незважаючи на те, що вітчизняне машинобудування забезпечує лише близько 65% місткості внутрішнього ринку, майже половина вітчизняної машинобудівної продукції є експортоорієнтованою. В загальних обсягах товарного експорту питома вага експорту продукції машинобудування за даними 2012 р. складає 19,3%, а в загальних обсягах імпорту імпорту машинобудування становить 27%, як свідчать дані рисунку 1.

Рис. 1 Питома вага експорту та імпорту продукції машинобудування в загальних обсягах українського експорту та імпорту

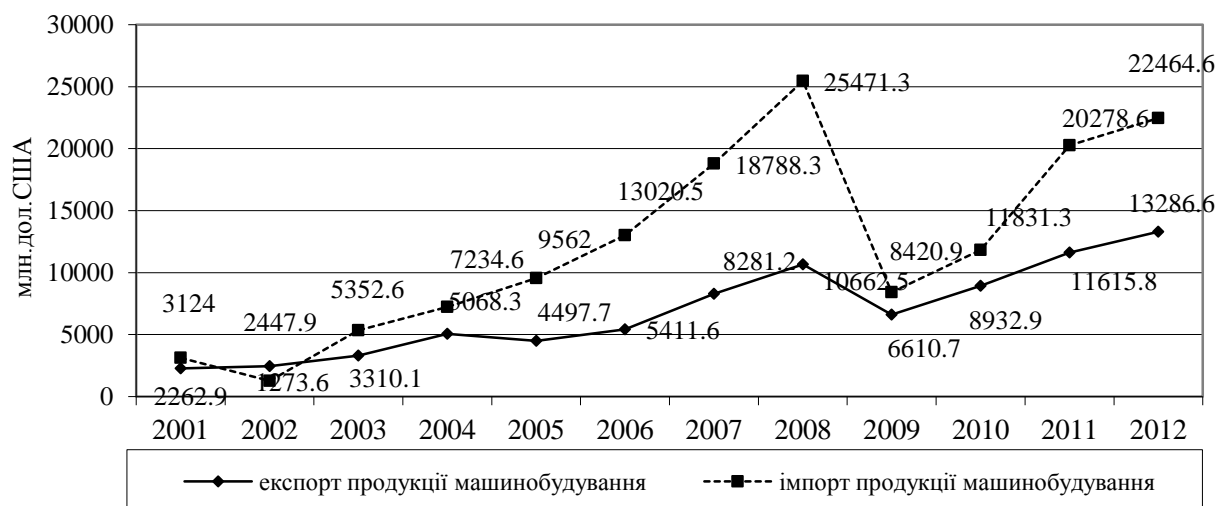
Також можна зазначити, що частка імпорту продукції машинобудування у всі роки перевищує питому вагу експорту. Найбільша різниця спостерігалася у 2006 р. – 15,9% та протягом 2007-2011 рр. характеризувалося зменшенням співвідношення. Однак, слід зазначити, що значне зниження імпорту продукції машинобудування у 2009 році не

призвело до її заміщення вітчизняною продукцією, так як загальні обсяги її виробництва в Україні також суттєво знизилися (майже в два рази).

Щодо відношення експорту до імпорту, то воно у до кризовий період було відносно стабільне 40%. Це вказує на невисоку конкурентоспроможність більшості продукції машинобудівного комплексу України на зовнішніх ринках. Підвищення означеного показника у 2009 році до 79% зумовлено зменшенням імпорту, через обмежену платоспроможність підприємств та населення у 2009 році та зменшенням банківського кредитування.

Як свідчать дані рисунку за винятком посткризового 2009 р. динаміка обсягів експортно-імпоротної діяльності підприємств машинобудівної галузі характеризується загальною тенденцією до зростання. Так, у 2012 р. порівняно з 2001 р. обсяги експорту машинобудівної продукції зросли з 2,26 млрд. дол. США до 13,3 млрд. дол. США, тобто майже в 6 разів, а обсяги імпорту з 3,1 млрд. дол. США у 2001 р. до 22,5 млрд. дол. США, тобто в 7,3 рази (рис.2). В цілому протягом аналізованого періоду у 2011 р. спостерігаються найбільші вартісні показники обсягів експорту продукції машинобудування.

Рис. 2 Динаміка експорту-імпорту машинобудівної продукції, 2001-2012 рр., млн. дол.США[4]

Отже, Україна має від'ємне сальдо в торгівлі машинобудівною продукцією, розмір якого стабільно збільшувався протягом 2001-2008 рр. та 2009-2011 рр. Коефіцієнти покриття свідчать про значне перевищення обсягів імпорту над експортом, яке щорічно протягом 2001-2008 рр. стабільно зростало. Так, станом за 2011 р. витрати на імпорт не покриваються валютною виручкою від експорту та імпорт перевищує експорт майже на 40% (табл.1). Від'ємне значення коефіцієнту внутрішньовидової міжнародної спеціалізації свідчить про переважно імпорتنу орієнтацію машинобудівного комплексу України.

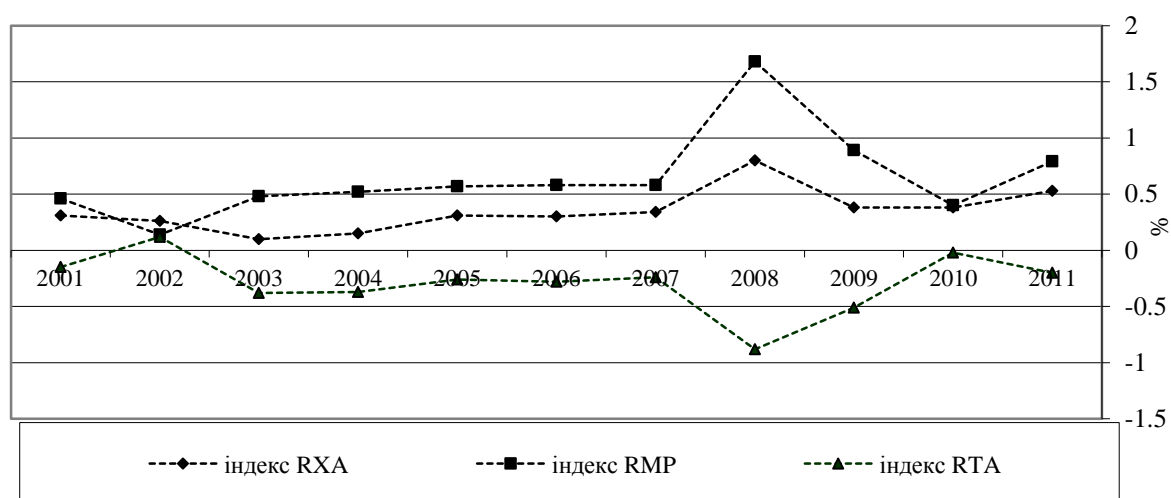
Таблиця 1

Показники розвитку зовнішньоторговельної діяльності підприємств машинобудування

Роки	Оборот, млн. дол.	Сальдо, млн. дол.	Коефіцієнт покриття, %	Коефіцієнт внутрішньовидової міжнародної спеціалізації
2001	5386,9	-861,1	0,72	-16,0
2002	3721,5	1174,3	1,92	31,6

2003	8662,6	-2042,4	0,62	-23,6
2004	12302,6	-2166,0	0,70	-17,6
2005	14059,7	-5064,3	0,47	-36,0
2006	18432,1	-7608,9	0,42	-41,3
2007	27069,5	-10507,1	0,44	-38,8
2008	36133,8	-14808,8	0,42	-41,0
2009	15031,6	-1810,2	0,78	-12,0
2010	20764,2	-2898,4	0,75	-14,0
2011	30615,0	-7383,1	0,61	-24,1
2012	35751,2	-9178	0,59	-25,7

Динаміка розрахованого індексу відносних торговельних переваг, що має від'ємне значення (окрім 2002 р.) підтверджує той факт, що Україна більшою мірою є імпортером продукції та в цілому (за вартісним показником) не має відносних конкурентних переваг у зовнішній торгівлі вказаною продукцією.

Рис. 3 Динаміка індексів RXA, RMP, RTA за період 2001-2011 рр. (%)

Машинобудівна галузь в найбільшому ступені постраждала в період економічної кризи. Так, у 2009 р. порівняно з 2008 р., якщо обсяги реалізації промислової продукції в цілому скоротилися на 12%, то обсяги реалізації продукції машинобудування – на 29,5%. Також відновлення обсягів виробництва машинобудівної промисловості відбулося значно повільнішими темпами, причинами чого є залежність машинобудівних підприємств та споживачів їхньої продукції від доступу до кредитних ресурсів, повільне введення в дію основних фондів, низький рівень інвестиційної та інноваційної активності машинобудівних підприємств.

Експорт продукції машинобудування в цілому характеризується зростанням, окрім 2005 р., коли обсяги знизилися на 570,6 млн. дол. або на 11,26%, та 2009 р., коли падіння склало 4,05 млрд. дол. або 38%. Падіння обсягів імпорту відмічається у 2002 р. – 1,85 млрд. дол. США або 59,23% та у 2009 р. – 17,05 млрд. дол. або 66,94%. Найбільше зростання вартісних обсягів експорту за період, що аналізується, припадає на 2007 р. – 2,87 млрд. дол. або 53,03%, а імпорту – на 2011 р. – 8,45 млрд. дол. США.

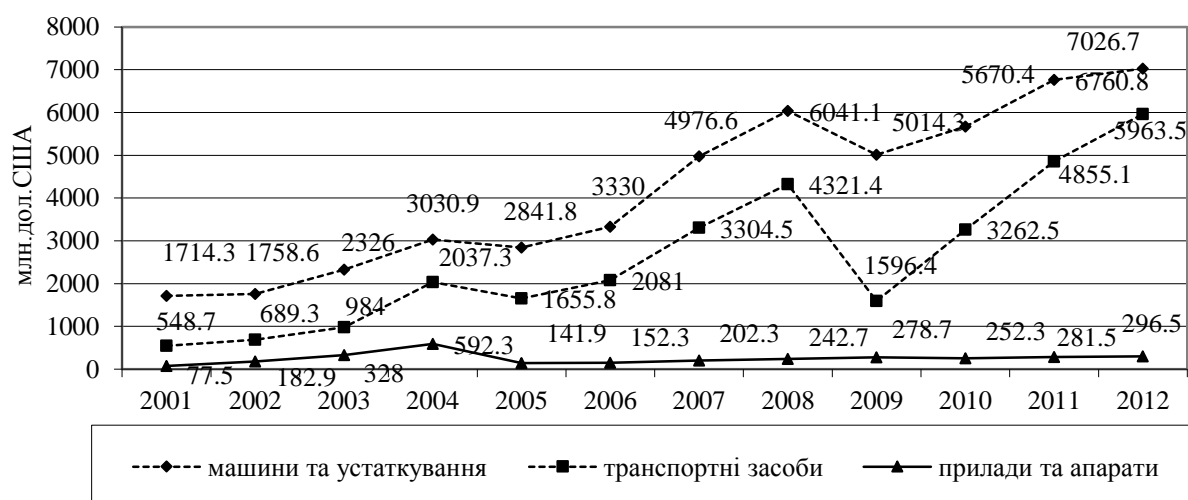
Таблиця 2

Ланцюгові показники динаміки обсягів експорту-імпорту машинобудування

Роки	Експорт		Імпорт	
	Абсолютний приріст, млн. дол. США	Темп приросту, %	Абсолютний приріст, млн. дол. США	Темп приросту, %
2002	185,0	8,2	-1850,5	-59,2
2003	862,2	35,2	4079,0	320,3
2004	1758,2	53,1	1881,8	35,2
2005	-570,6	-11,3	2327,7	32,2
2006	913,9	20,3	3458,5	36,2
2007	2869,6	53,0	5767,8	44,3
2008	2381,3	28,8	6683,0	35,6
2009	-4051,8	-38,0	-17050,4	-66,9
2010	2322,2	35,1	3410,4	40,5
2011	2682,9	30,0	8447,3	71,4
2012	1670,8	14,4	2186,0	10,8

Під час кризи відбулося падіння обсягів зовнішньої торгівлі товарами основних підгалузей машинобудівної промисловості.

Зокрема, у 2009 р. по відношенню до 2008 р. знизилися обсяги експорту транспортних засобів на 63,1 %, машин та устаткування – на 17 % (рис.4).

Рис. 4 Динаміка експорту продукції машинобудування за підгалузями, 2001-2012 рр.[4]

Протягом 2010-2012 рр. зростання експорту продукції машинобудування відновилося. У посткризовий період вартісні обсяги експорту транспортних засобів та, машин та устаткування досягли максимальних значень. Основним фактором зростання було нарощування експорту транспортних засобів через покращення економічної ситуації у країнах СНД (основних імпортерах продукції вітчизняного машинобудування).

Через кризові явища, які супроводжувалися девальвацією гривні щодо основних світових валют і скороченням кредитування промисловості та населення, обсяги імпорту машин та устаткування у 2009 р. по відношенню до 2008 р. зменшились на 53,2 %, транспортних засобів - на 85,1 %, приладів та апаратів - на 45,13 % (рис.5).

Рис. 5 Динаміка імпорту продукції машинобудування за підгалузями, 2001-2012 рр., млн.дол.США[4]

У 2010-2012 рр. відбувалось поступове відновлення імпорту: обсяги імпорту машин та устаткування зросли на 30,5 та 56,67% відповідно, транспортних засобів – приріст на 69,3% кожного року, приладів і апаратів – на 32,14 та 18,12% відносно 2009 р.

Товарна структура експорту машинобудівної продукції, свідчить, що в структурі українського експорту машинобудування переважають металоємні машини і механізми, електрообладнання, частка яких складає близько 57%, з яких 30% припадає на котли, машини, апарати і механічні пристрої, 27% - на електричні машини і устаткування. Друге місце займають транспортні засоби, частка яких складає 41%, з яких 32% - залізничні трамвайні локомотиви та шляхове обладнання, 5% - наземні транспортні засоби, окрім залізничних, 1% - плавучі морські та річкові транспортні засоби, 3% - аеронавігаційні та космічні апарати (табл.3).

Таблиця 3

Структури експорту-імпорту продукції машинобудування у 2012 р. (%)

	питома вага експорту, %	питома вага імпорту, %	коефіцієнт покриття експортом імпорту
Котли, машини, апарати і механічні пристрої	30,02	35,53	0,50
Електричні машини і устаткування	26,82	28,39	0,56
Залізничні або трамвайні локомотиви, шляхове обладнання	32,01	2,47	7,69
Наземні транспортні засоби, крім залізничних	5,33	27,19	0,12
Аеронавігаційні або космічні апарати	2,71	0,35	4,66
Плавучі засоби морські або річкові	0,78	0,98	0,47
Прилади і апарати	2,34	5,09	0,27
Всього	100	100	

Щодо структури українського імпорту машинобудування, то найбільшу частку займають котли, машини, апарати і механічні пристрої – 63,8%, з яких на електричні машини припадає 28%, на котли та механічні пристрої -36%. Друге місце займають

транспортні засоби, частка яких складає 31,2%, в структурі яких 27% - засоби наземного транспорту. В цілому, останні роки до половини імпорتنих поставок доводилася на інвестиційне устаткування, автомобілі та іншу техніку.

Розраховані коефіцієнти структурних зрушень свідчать щодо наявності змін у товарній структурі як експорту ($K_{стрexp} = 0,10$), так і імпорту ($K_{стрimp} = 0,05$) продукції машинобудування протягом останніх десяти років. Зміни переважно пов'язані зі значним збільшенням обсягів експорту залізничних локомотивів та електричних машин та збільшенням імпорту засобів наземного транспорту.

На низьку конкурентоспроможність машинобудівного комплексу України вказує географічна структура експорту. Незважаючи на те, що українська продукція машинобудування експортується до більш ніж 60 країн світу, переважно є конкурентоспроможною лише на ринках СНД, зокрема, Росії, Білорусі, Казахстану. Експорт здійснюється в основному за такими товарними групами як котли, машини та апарати, електричні машини та устаткування, залізничні та трамвайні локомотиви, шляхове обладнання. Щодо географічної структури імпорту, то основними експортерами продукції машинобудування до України є країни Європейського Союзу, що постачають, перш за все високотехнологічну продукцію з високим ступенем доданої вартості.

Однією з основних проблем підвищення конкурентоспроможності машинобудівної галузі України є продовження експлуатації фізично і морально застарілих основних засобів, що свідчить про відсутність структурних перетворень в економіці. Існуючі темпи оновлення основних фондів у машинобудівній галузі (як і в промисловості у цілому) на рівні 4–5% за рік в умовах, коли накопичений ступінь їх зносу становить 60%, очевидно, не в змозі забезпечити їх своєчасну заміну.

Таблиця 4

Динаміка показників, які характеризують розвиток машинобудівної галузі України [4]

Показник	Рік										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ступінь зносу основних фондів, %	57,1	59,3	61,4	58,5	62	63,2	68,9	63,2	64,9	65,3	61,5
Наявність основних фондів на кінець року, млн. грн.	50590	51690	54233	50544	58488	62285	89678	90235	90632	92402	93720
Індекс заробітної плати, %	144	125,3	128,3	128,9	128,1	129,2	131	128,8	130	131,3	141,2

Незважаючи на окремі значні успіхи в таких галузях, як авіакосмічна, виробництво енергетичного устаткування, важке і транспортне машинобудування та деяких інших, стан машинобудівного комплексу у цілому не відповідає сучасним вимогам як вітчизняної економіки, так і світової. В Україні відсутній ряд високотехнологічних галузей, що визначають експортні позиції машинобудування. За якістю та технологічними рішеннями окремі вироби машинобудівної галузі значно програють зарубіжним аналогам, використання затратних технологій веде до зростання ресурсомісткості продукції та перешкоджає скороченню витрат виробництва та випуску інноваційної продукції.

Таким чином, зростання ефективності виробничої та експортно-імпоротної діяльності підприємств машинобудування стримується такими факторами, як нестача оборотних коштів, відсутність системи сервісного обслуговування, низький рівень товарної та географічної диверсифікації експорту, низький рівень продуктивності праці, зношеність

основних фондів, низький рівень інноваційної активності та інвестиційної привабливості галузі. Відповідно пріоритетами щодо створення сучасного машинобудівного комплексу в Україні повинні бути: зміна галузевої структури виробництва машинобудування з метою збільшення наукомістких виробництв; розширення обсягів виробництва машинобудівної продукції для внутрішнього ринку з одночасним підвищенням її якості та скорочення асортименту продукції, що імпортується; а також освоєння нових ринків збуту, оновлення виробничих фондів й інвестування в технологічне оновлення виробничих процесів.

3.2. ТРАНСПОРТНА СКЛАДОВА РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Регіональна конкурентоспроможність характеризує економічний потенціал регіону, що забезпечує його результативну участь у міжрегіональній конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках для досягнення цілей стратегічного розвитку, зростання рівня життя населення шляхом ефективної організації господарської діяльності, управління конкурентними перевагами території, локалізованої в адміністративних межах цілісного економічного простору національного господарства. У зв'язку з цим транспортна інфраструктура регіону є однією з ключових детермінант його конкурентоспроможності, а також визначає місце регіону в міжнародному поділі праці.

Транспортна складова міжнародної конкурентоспроможності регіону визначає його порівняльні переваги в міжнародному поділі праці, засновані на більш низьких транспортних витратах, забезпечуваних мінімізацією витрат часу (внаслідок більш високої швидкості транспортних потоків), зниженні швидкості зношування транспортних засобів (на основі використання сучасного дорожнього покриття, випрямлення трас тощо), скороченні втрат від дорожньо-транспортних пригод через інституціоналізацію поведінки учасників дорожнього руху, оптимізації трансакційних витрат за рахунок скорочення неформальних платежів (установка терміналів оплати проїзду і т.ін.). Тим самим техніко-технологічна та інституційна модернізація транспортної інфраструктури регіону гарантує домінування регіональних продуктів на тих чи інших сегментах внутрішнього і зовнішнього ринків за рахунок зниження витрат для товаровиробників і перевізників, тим самим підвищує регіональну конкурентоспроможність.

Пріоритетним напрямком підвищення регіональної конкурентоспроможності в сучасних умовах є ефективна територіальна розподіленість і прискорений розвиток транспортної інфраструктури регіону з метою максимального задоволення потреб підприємств і населення в транспортно-транзитних послугах.

Формування ефективної дорожньо-транспортної інфраструктури забезпечує цілісність економічного простору, підвищення якісно-кількісних і швидкісних характеристик пасажиро- і товаропотоків. Розвинені транспортні комунікації підвищують конкурентоспроможність регіонально-господарських систем і товаровиробників шляхом стимулювання підприємницької, ділової та соціальної активності, зняття просторових обмежень у розвитку існуючих та освоєнні нових територій, забезпечують ефективну галузеву реструктуризацію економіки за рахунок агрегування всіх складових зниження питомої ваги транспортних витрат у вартості кінцевої продукції регіону.

Транспортна інфраструктура являє собою найважливішу складову частину виробничої інфраструктури, при цьому її стійке і ефективне функціонування є необхідною умовою високих і стійких темпів економічного зростання, забезпечення цілісності територій, забезпечення безпеки, підвищення якості життя населення.

Визначаючи сутність та складові елементи транспортної інфраструктури, слід зазначити, що вона є сукупністю різних видів транспорту та транспортних структур, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для функціонування всіх галузей економіки, тобто сукупність матеріально-технічних систем транспорту, призначених для забезпечення як економічної, так і неекономічної діяльності населення. Іншими словами під транспортною інфраструктурою слід розуміти сукупність матеріально-технічних та організаційних умов, що забезпечують швидке та безперешкодне виконання перевізного процесу. Транспортна інфраструктура не тільки повинна підтримувати поточні господарські зв'язки, але й мати резерв, що забезпечуватиме мобільність економіки.

До об'єктів транспортної інфраструктури належать шляхи сполучення, технічні споруди, вантажні та пасажирські вокзали і станції, порти, транспортні вузли, агентства з продажу білетів та організації перевезень, логістичні центри, склади, інженерні мережі, комунікації тощо.

Функціями транспортної інфраструктури на регіональному рівні є:

- забезпечення економіки регіону транспортними комунікаціями,
- задоволення потреб економічних суб'єктів в транспортних об'єктах,
- формування транспортної мережі регіону,
- забезпечення взаємодії між різними видами транспорту,
- підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону[3].

Розвиток інфраструктури регіону безпосередньо впливає на формування ринкового потенціалу територій. В той же час регіональний транспортний ринок не може ефективно функціонувати без розвиненої інфраструктурної складової. При вирішенні питань формування та розвитку об'єктів транспортної інфраструктури та управління ними на рівні регіону враховується не тільки її економічний зміст, а й системний характер, що визиває необхідність координації діяльності її об'єктів в цілях забезпечення більш ефективного обслуговування економіки регіону.

Більшість дослідників, визначаючи фактори регіональної конкурентоспроможності, виділяють інфраструктурні чинники, в групі яких основними виступають саме індикатори стану та рівня розвитку транспортної інфраструктури регіону.

На наш погляд, до індикаторів, що характеризують рівень розвитку транспортної інфраструктури регіону, який в свою чергу виступає одним з індикаторів конкурентних переваг регіону, можна віднести наступні:

1. Транспортоекмкість економіки регіону.

Транспортоекмкість економіки регіону визначається співвідношенням між обсягами перевезень та обсягами виробництва та характеризує вплив транспортної складової на вартість створюваного валового продукту, залежність динаміки ВВП від інтенсивності роботи підприємств транспортного комплексу. В сучасних умовах розвитку визначальною тенденцією є зниження показника транспортності, що перш за все пов'язано з розвитком міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, з розташуванням виробничих потужностей біля місць розміщення необхідних ресурсів, а також зі скороченням відстаней перевезення вантажів, що пов'язано з концентрацією торговельних потоків в межах окремих регіональних інтеграційних угруповань, що з одного боку збільшує обсяги перевезень у натуральному виразі, а з іншого зменшує відстань перевезень.

Зниження транспортності є свідченням підвищення ефективності функціонування транспортного комплексу та зниження питомої ваги транспортних витрат в ціні готової продукції. Це дозволяє підвищити конкурентоспроможність і ефективність галузей економіки регіону, забезпечити зростання підприємницької та ділової активності, що безпосередньо впливають на кисть життя та рівень соціальної активності населення.

2. Стан шляхів сполучення (довжина шляхів сполучення, щільність шляхів сполучення, частка доріг з твердим покриттям, частка електрифікованих залізничних шляхів тощо)

Рівень забезпеченості транспортними шляхами сполучення є вагомим чинником реалізації виробничого потенціалу регіону, зростання рівня мобільності населення, задоволення потреб населення в переміщеннях. Покращення техніко-технологічних характеристик шляхів сполучення, зокрема зростання частки доріг з твердим покриттям, частки електрифікованих залізничних шляхів, сприяє зниженню витрат в процесах транспортування, що безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності підприємств, як транспортних, так і виробничих.

Зростання щільності покриття транспортними шляхами підвищує рівень доступності транспортних послуг населенню, що в свою чергу є вагомим індикатором рівня якості життя населення.

3. Наявність об'єктів транспортної інфраструктури (число аеропортів, число морських портів, вантажних терміналів, транспортних вузлів, пропускних пунктів тощо)

Наявність сучасних і ефективно функціонуючих об'єктів транспортної інфраструктури (аеропорти, морські порти, річкові порти, транспортні вузли, термінали тощо) забезпечує прискорення товароруку, сприяє зниженню транспортних витрат в економіці регіону, забезпечує розвиток міжрегіональних зв'язків та формування єдиного транспортного простору.

4. Пропуска спроможність об'єктів транспортної інфраструктури (пасажирообіг аеропортів, вантажопереробка морських портів)

Пропускна спроможність транспорту визначається обсягом транспортних (вантажних чи пасажирських одиниць) в одиницю часу, що проходить через певну ділянку транспортної мережі, транспортний вузол, термінал, порт тощо. Пропускна спроможність об'єктів інфраструктури визначає можливості перевізників надавати транспортні послуги, її зростання призводить до збільшення обсягів перевезень вантажів та пасажирів та створює передумови до можливого економічного зростання.

5. Доступність транспортних послуг населенню.

Доступність транспортних послуг є ключовою умовою підвищення мобільності населення, інструментом забезпечення соціальної стабільності, розвитку міжрегіональних зв'язків та товарних ринків, ліквідації диспропорцій в розвитку транспортної системи між окремими регіонами.

Тенденції розвитку транспорту посилюють інфраструктурні обмеження, створюють загрозу уповільнення соціально-економічного розвитку та формування єдиного економічного простору. Їх вирішення стає особливо важливим в умовах необхідності підвищення конкурентоспроможності національної економіки в рамках світового господарства. На фоні зростання попиту на транспортні послуги та його збільшення в перспективі в транспортній підсистемі в цілому і окремих її підгалузях зберігається ряд невирішених внутрішніх проблем, до яких можна віднести такі:

- не завершені структурні перетворення;
- не подолані тенденції старіння основних фондів, не у всіх секторах транспортного комплексу склалися сучасні механізми стійкого відтворення і сучасні бізнес-моделі розвитку транспортних операторів;
- недостатній техніко-технологічний рівень транспортної техніки та обладнання;
- неповністю реалізовані можливості взаємодії транспортної сфери з вітчизняним машинобудуванням, галузями нафтохімії, приладобудування і зв'язку;

- відсутня необхідна комплексність в управлінні розвитком і функціонуванням транспортної підсистеми, в координації та взаємодії різних видів транспорту;
- на пасажирських перевезеннях різними видами транспорту відсутні ефективні механізми фінансової компенсації перевезень пільгових категорій пасажирів, що призводить до значних збитків транспортних організацій.

Таким чином, система показників розвитку транспортної інфраструктури є індикаторами оцінки регіональної конкурентоспроможності, покращення яких суттєвим чином сприяє підвищенню загального рівня регіональної конкурентоспроможності з одного боку, недостатній рівень яких стримує розвиток конкурентних переваг регіону. У зв'язку з чим, розробка заходів, спрямованих на зниження транспортноємності економіки регіону, підвищення технологічного рівня та пропускної здатності об'єктів транспортної інфраструктури, зростання доступності транспортних послуг та транспортної мобільності населення, сприятиме зростання загального рівня конкурентоспроможності регіонів.

3.3. ІНФРАСТРУКТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Регіональна конкурентоспроможність характеризує економічний потенціал регіону, що забезпечує його результативну участь у міжрегіональній конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках для досягнення цілей стратегічного розвитку, зростання рівня життя населення шляхом ефективної організації господарської діяльності, управління конкурентними перевагами території, локалізованої в адміністративних межах цілісного економічного простору національного господарства. Серед детермінант конкурентоспроможності регіонів більшість дослідників, виділяють інфраструктурні чинники, до яких здебільшого відносять основні кількісні та якісні параметри розвитку транспортної інфраструктури регіону.

Транспортна складова міжнародної конкурентоспроможності регіону визначає його порівняльні переваги в міжнародному поділі праці, засновані на більш низьких транспортних витратах, забезпечуваних мінімізацією витрат часу (внаслідок більш високої швидкості транспортних потоків), зниженні швидкості зношування транспортних засобів (на основі використання сучасного дорожнього покриття, випрямлення трас тощо), скороченні втрат від дорожньо-транспортних пригод через інституціоналізацію поведінки учасників дорожнього руху, оптимізації трансакційних витрат за рахунок скорочення неформальних платежів (установка терміналів оплати проїзду і т.ін.). Тим самим техніко-технологічна та інституційна модернізація транспортної інфраструктури регіону гарантує домінування регіональних продуктів на тих чи інших сегментах внутрішнього і зовнішнього ринків за рахунок зниження витрат для товаровиробників і перевізників, тим самим підвищує регіональну конкурентоспроможність. У зв'язку з цим дослідження напрямків розвитку інфраструктурного, зокрема транспортного, потенціалу на формування рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів є актуальною проблемою, що обумовлює об'єктивну необхідність досліджень у цьому напрямку.

Теоретичні та практичні засади формування міжнародної конкурентоспроможності регіонів та підвищення її рівня є об'єктом дослідження наукових праць таки українських та зарубіжних вчених, як Л. Антонюк, І. Бегг, О.Білорус, І. Брикова, Н. Калюжнова, П. Кругман, Ю. Макогон, Р. Мартін, А. Мокій, М. Портер, Поручник, П. Санлей, С.Харчіков, В. Чужиков, Л., Шеховцева та інших. Більшість дослідників, зокрема О. Васильєв, Т. Васильова, І.Ісиченко, А. Максимов, Д. Прейгер, С. Романюк та інші, визначаючи фактори регіональної конкурентоспроможності, виділяють інфраструктурні

чинники, в групі яких основними виступають саме індикатори стану та рівня розвитку транспортної інфраструктури регіону.

Отже, пріоритетним напрямком підвищення регіональної конкурентоспроможності в сучасних умовах є ефективна територіальна розподіленість і прискорений розвиток транспортної інфраструктури регіону з метою максимального задоволення потреб підприємств і населення в транспортно-транзитних послугах. Як наслідок, актуалізується об'єктивна необхідність дослідження складових інфраструктурного потенціалу, зокрема транспортного, як потенційних факторів підвищення рівня регіональної конкурентоспроможності в глобальних умовах розвитку.

Транспортна інфраструктура являє собою найважливішу складову частину виробничої інфраструктури, при цьому її стійке і ефективне функціонування є необхідною умовою високих і стійких темпів економічного зростання, забезпечення цілісності територій, забезпечення безпеки, підвищення якості життя населення.

Формування ефективної дорожньо-транспортної інфраструктури забезпечує цілісність економічного простору, підвищення якісно-кількісних і швидкісних характеристик пасажиро- і товаропотоків. Розвинені транспортні комунікації підвищують конкурентоспроможність регіонально-господарських систем і товаровиробників шляхом стимулювання підприємницької, ділової та соціальної активності, зняття просторових обмежень у розвитку існуючих та освоєнні нових територій, забезпечують ефективну галузеву реструктуризацію економіки за рахунок агрегування всіх складових зниження питомої ваги транспортних витрат у вартості кінцевої продукції регіону.

Визначаючи сутність та складові елементи транспортної інфраструктури, слід зазначити, що вона є сукупністю різних видів транспорту та транспортних структур, діяльність яких спрямована на створення сприятливих умов для функціонування всіх галузей економіки, тобто сукупність матеріально-технічних систем транспорту, призначених для забезпечення як економічної, так і неекономічної діяльності населення. Іншими словами під транспортною інфраструктурою слід розуміти сукупність матеріально-технічних та організаційних умов, що забезпечують швидке та безперешкодне виконання перевізного процесу. Транспортна інфраструктура не тільки повинна підтримувати поточні господарські зв'язки, але й мати резерв, що забезпечуватиме мобільність економіки.

До об'єктів транспортної інфраструктури належать шляхи сполучення, технічні споруди, вантажні та пасажирські вокзали і станції, порти, транспортні вузли, агентства з продажу білетів та організації перевезень, логістичні центри, склади, інженерні мережі, комунікації тощо.

Функціями транспортної інфраструктури на регіональному рівні є:

- забезпечення економіки регіону транспортними комунікаціями,
- задоволення потреб економічних суб'єктів в транспортних об'єктах,
- формування транспортної мережі регіону,
- забезпечення взаємодії між різними видами транспорту,
- підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону[3].

Розвиток інфраструктури регіону безпосередньо впливає на формування ринкового потенціалу територій. В той же час регіональний транспортний ринок не може ефективно функціонувати без розвиненої інфраструктурної складової. При вирішенні питань формування та розвитку об'єктів транспортної інфраструктури та управління ними на рівні регіону враховується не тільки її економічний зміст, а й системний характер, що визиває необхідність координації діяльності її об'єктів в цілях забезпечення більш ефективного обслуговування економіки регіону.

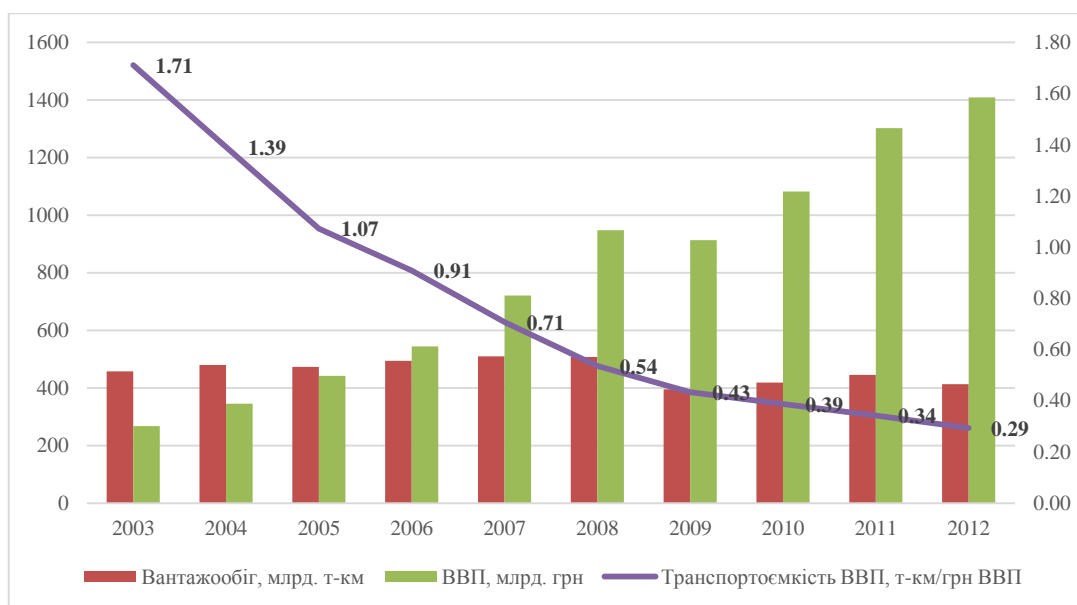
Інфраструктурний потенціал регіону виражає здатність об'єктів інфраструктури, зокрема транспортної, створювати умови щодо оптимального розвитку виробництва та створення високого рівня життя населення.

На наш погляд, до індикаторів, що характеризують рівень розвитку транспортної інфраструктури регіону, який в свою чергу виступає одним з індикаторів конкурентних переваг регіону, можна віднести наступні:

6. *Транспортосімкість економіки регіону.*

Транспортосімкість економіки регіону визначається співвідношенням між обсягами перевезень та обсягами виробництва та характеризує вплив транспортної складової на вартість створюваного валового продукту, залежність динаміки ВВП від інтенсивності роботи підприємств транспортного комплексу. В сучасних умовах розвитку визначальною тенденцією є зниження показника транспортосімкості, що перш за все пов'язано з розвитком міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, з розташуванням виробничих потужностей біля місць розміщення необхідних ресурсів, а також зі скороченням відстаней перевезення вантажів, що пов'язано з концентрацією торговельних потоків в межах окремих регіональних інтеграційних угруповань, що з одного боку збільшує обсяги перевезень у натуральному виразі, а з іншого зменшує відстань перевезень.

Зниження транспортосімкості є свідченням підвищення ефективності функціонування транспортного комплексу та зниження питомої ваги транспортних витрат в ціні готової продукції. Це дозволяє підвищити конкурентоспроможність і ефективність галузей економіки регіону, забезпечити зростання підприємницької та ділової активності, що безпосередньо впливають на кість життя та рівень соціальної активності населення.

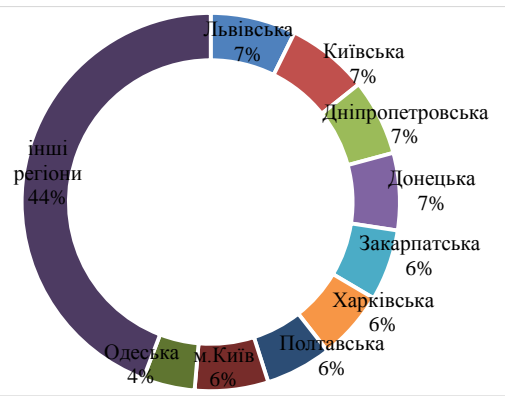

Рис. 6 Динаміка транспортосімкості економіки України

Отже, як свідчать дані рисунку 6 для економіки України спостерігається позитивна тенденція до зменшення показника транспортосімкості з 1,71 т-км/грн у 2003 р. до 0,29 – км/грн у 2012 р., що свідченням зростання ефективності функціонування транспортної системи України.

Рис. 7 Регіональна структура вантажообігу залізничного транспорту (2012р.)*

Рис. 8 Регіональна структура вантажообігу автомобільного транспорту (2012р.)*

*розраховано за даними [4]

Щодо регіонів України, то вантажообіг залізничного транспорту за регіональною ознакою має приблизно рівномірний характер, причому як показали розрахунки коефіцієнтів структурних зрушень за період 2003-2012 рр., регіональна структура вантажообігу залізниць не зазнала суттєвих змін (2,5 в.п.). Щодо автомобільного транспорту, то 56% його вантажообігу припадає на 9 основних регіонів, зокрема по 7% від загальноукраїнського вантажообігу на Львівську, Дніпропетровську, Донецьку та Київську області, по 6% - на Закарпатську, Харківську, Полтавську області та м. Київ, 4% - на Одеську область. Регіональна структура вантажообігу автомобільного транспорту за останні 10 років також не зазнала суттєвих змін (5,4 в.п.).

7. Стан шляхів сполучення (довжина шляхів сполучення, щільність шляхів сполучення, частка доріг з твердим покриттям, частка електрифікованих залізничних шляхів тощо)

Рівень забезпеченості транспортними шляхами сполучення є вагомим чинником реалізації виробничого потенціалу регіону, зростання рівня мобільності населення, задоволення потреб населення в переміщеннях. Покращення техніко-технологічних характеристик шляхів сполучення, зокрема зростання частки доріг з твердим покриттям, частки електрифікованих залізничних шляхів, сприяє зниженню витрат в процесах транспортування, що безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності підприємств, як транспортних, так і виробничих.

Зростання щільності покриття транспортними шляхами підвищує рівень доступності транспортних послуг населенню, що в свою чергу є вагомим індикатором рівня якості життя населення.

Загальна транспортна мережа України включає 21,6 тис.км залізничних колій, 166,1 тис.км автомобільних доріг з твердим покриттям, 4,8 тис.км магістральних нафтопроводів, 40,1 тис.км газопроводів та 1,0 тис.км аміакопроводів, 2,1 тис.км експлуатаційних річкових судноплавних шляхів з виходом до Азовського та Чорного морів.

Регіональний розподіл шляхів сполучення за даними 2012 р. представлений в таблиці 5.

Отже, третина залізничних шляхів України припадає на 5 областей: Донецьку (7,3%), Дніпропетровську (7,2%), Луганську (5,1%), Львівську (5,8%) та Харківську (7%). За щільністю залізничних шляхів найбільш розвинутою залізничною інфраструктурою характеризується такі регіони, як Донецька область (60 км/1000км²), Львівська (58

км/1000км₂), Чернівецька (51 км/1000км₂), Дніпропетровська (49 км/1000км₂) та Харківська (48 км/1000км₂). Мережа автомобільних доріг має більш рівномірний регіональний розподіл, регіонами з найбільшою часткою є Харківська (5,7%), Вінницька (5,6%), Дніпропетровська (5,4%), Полтавська (5,2), Київська (5,1%) та Житомирська (5%). Найбільша щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям у Львівській області (376 км/1000км₂), Чернівецькій (355 км/1000км₂) та Тернопільській (361 км/1000км₂). Частка доріг з твердим покриттям в усіх регіонах України є досить високою і перевищує 93%.

Таблиця 5

Шляхи сполучення за регіонами [4]

Регіон	Залізничні колії загального користування			Автомобільні дороги загального користування			Частка доріг з твердим покриттям, %
	км	%	км/1000 км ²	тис. км	%	км/1000 км ²	
Україна	21619	100	36	169,7	100	275	100,0
АРК	629	2,9	23	6,3	3,7	245	94,7
Вінницька	1074	5,0	41	9,5	5,6	339	93,5
Волинська	597	2,8	30	6,2	3,7	287	100,0
Дніпропетровська	1560	7,2	49	9,2	5,4	287	98,8
Донецька	1584	7,3	60	8,1	4,8	304	97,6
Житомирська	1017	4,7	34	8,5	5,0	280	100,0
Закарпатська	604	2,8	47	3,3	1,9	261	97,1
Запорізька	990	4,6	36	7	4,1	251	100,0
Івано-Франківська	494	2,3	36	4,2	2,5	300	100,0
Київська	798	3,7	28	8,6	5,1	305	98,4
Кіровоградська	892	4,1	36	6,3	3,7	252	98,3
Луганська	1092	5,1	41	5,9	3,5	219	97,6
Львівська	1261	5,8	58	8,4	4,9	376	100,0
Миколаївська	711	3,3	29	4,8	2,8	195	97,6
Одеська	1044	4,8	31	8,3	4,9	242	100,0
Полтавська	852	3,9	30	8,9	5,2	308	100,0
Рівненська	575	2,7	29	5,1	3,0	252	93,1
Сумська	725	3,4	30	7,2	4,2	282	100,0
Тернопільська	564	2,6	41	5	2,9	361	97,9
Харківська	1514	7,0	48	9,6	5,7	299	100,0
Херсонська	452	2,1	16	5	2,9	174	98,6
Хмельницька	738	3,4	36	7,2	4,2	346	96,7
Черкаська	588	2,7	28	6,1	3,6	284	100,0
Чернівецька	413	1,9	51	2,9	1,7	355	93,5
Чернігівська	851	3,9	27	7,7	4,5	227	75,0

8. *Наявність об'єктів транспортної інфраструктури (число аеропортів, число морських портів, вантажних терміналів, транспортних вузлів, пропускних пунктів тощо)*

Наявність сучасних і ефективно функціонуючих об'єктів транспортної інфраструктури (аеропорти, морські порти, річкові порти, транспортні вузли, термінали тощо) забезпечує прискорення товароруку, сприяє зниженню транспортних витрат в

економіці регіону, забезпечує розвиток міжрегіональних зв'язків та формування єдиного транспортного простору.

Аналізуючи рівень розвитку транспортної інфраструктури в регіонах України за видами транспорту, можна сказати, що найбільш гармонійний (рівномірний) розвиток за всіма регіонами має автомобільний транспорт, оскільки він є найбільш всеохоплюючим, доступним, має найменшу межу окупності. Історично склалося, що розвиток та функціонування транспортного комплексу регіону проходить в органічній єдності з розвитком та функціонуванням виробничої сфери регіону. Це найбільшою мірою справедливо для залізничного транспорту. Залізничний вид транспорту набув найбільшого розвитку у великих промислових регіонах: Донецькому, Київському, Придніпровському, Харківському, в яких існує потреба у великій кількості перевезень вантажів з найменшими витратами. На фоні наведених регіонів цей вид транспорту недостатньо розвинений у Кримському, Причорноморському, Подільському, Волинському регіонах.

Досліджуючи розвиток трубопровідного транспорту, можна сказати, що він тяжіє до специфічних об'єктів (нафтопереробних, газопереробних та ін. заводів). Найбільший розвиток цей вид транспорту отримав у Харківському, Кримському та Карпатсько-Галицькому економічних регіонах України, що відповідає розташуванню місць видобування та переробки енергоносіїв. Морський та річковий транспорт в Україні розвинені досить слабо. Морське судноплавство набуло найбільшого розвитку у Кримському та Причорноморському регіонах. Річковий вид транспорту розвинений у Київському, Центральному та Придніпровському регіонах, наявний у Подільському регіоні. Авіаційний транспорт в Україні розвинений найменше, що зумовлено перш за все його високою вартістю. Тяжіє до густонаселених регіонів та великих міст (м. Київ, м. Донецьк, м. Львів, м. Дніпропетровськ) [5].

На думку аналітиків Україна має розвинену інфраструктуру автомобільного, залізничного, водного та авіаційного транспорту. За довжиною мережі залізниць Україна посідає друге місце в Європі. У Чорноморському, Азовському та Дунайському басейнах розташовані 18 морських торговельних портів. Довжина внутрішніх водних шляхів на найбільших європейських річках Дніпро та Дунай становить 2,2 тис. км, вздовж яких розташовано 10 річкових портів. Авіаційний транспорт представлений інфраструктурою 33 аеропортів, з яких 17 міжнародні. Загальна мережа автодоріг загального користування за даними 2012 р. становить 169,7 тис. км, з яких 166,1 тис. км - з твердим покриттям. Вигідне географічне положення України обумовлює проходження її територією Пан'європейських транспортних коридорів №№ 3, 5, 7, 9; коридорів Організації співробітництва залізниць (ОСЗ) №№ 3, 4, 5, 7, 8, 10 та транспортного коридору Європа – Кавказ - Азія (ТРАСЕКА) [6].

9. Пропуска спроможність об'єктів транспортної інфраструктури (пасажирообіг аеропортів, вантажопереробка морських портів)

Пропускна спроможність транспорту визначається обсягом транспортних (вантажних чи пасажирських одиниць) в одиницю часу, що проходить через певну ділянку транспортної мережі, транспортний вузол, термінал, порт тощо. Пропускна спроможність об'єктів інфраструктури визначає можливості перевізників надавати транспортні послуги, її зростання призводить до збільшення обсягів перевезень вантажів та пасажирів та створює передумови до можливого економічного зростання.

Динаміка фактичної пропускної спроможності морських портів України, що оцінюється обсягами вантажопереробки та специфікою її структури представлена на рис. 9.

Рис. 9 Динаміка та структура вантажопереробки портів України*
*розраховано за даними [4]

Отже, за період 2000-2012 рр. вантажопереробка портів зросла на 75%, середній щорічний приріст дорівнює 4,8%. Структура переробки характеризується зростанням частки експортних вантажів з 46% у 2000 р. до 61% у 2012 р., частки імпортних вантажів з 7% до 10% та скороченням частки транзитних вантажопотоків з 41% до 23%. В умовах жорсткої конкуренції серед портів країн СНД щодо залучення транзитних вантажопотоків українські морські порти втрачають свої позиції в цьому сегменті ринку перевезень.

В цілому необхідно відмітити, що морська транспортна система Україна на початковому етапі свої незалежності мала значний потенціал, так, за обсягами перевезень морським транспортом на той час Україна посідала четверте місце у світі після Росії, США та Канади. На сьогодні ці потенційні можливості майже втрачені, водний транспортний комплекс України складається з 3 морських пароплавств та АТ «Укррічфлот». Морський вантажний флот налічує нині близько 240 суден загальним дедвейтом 3,5 млн. тон. Суднами державних судноплавних компаній і морських портів перевозиться щорічно 2,7 млн. тон вантажів, вантажообіг складає 8,5 млрд. т. Потенціал морського портового господарства України оцінюється в 180 млн. тон переробки вантажів щорічно, а отже, за даними 2012 р. використовується лише на 9% [7].

Щодо аеропортів, то слід відмітити, що на сьогодні 98% загальних пасажиропотоків припадає на 8 основних аеропортів: Бориспіль, Дніпропетровськ, Донецьк, Київ (Жуляни), Львів, Одеса, Сімферополь та Харків (табл. 6).

Таблиця 6

Пасажирообіг основних аеропортів України

Аеропорт	Пасажирообіг, тис. осіб				Середньорічний приріст за 2009-2012 рр.	Частка в загальному пасажирообігу, %
	2009	2010	2011	2012		
Бориспіль	5793,5	6691,8	8029,4	8468,9	13,49	60,1
Сімферополь	751	841,2	963,8	1113,9	14,04	7,9
Донецьк	488,1	612,2	829,3	1000	27,01	7,1
Одеса	650,9	707,1	824,3	907,6	11,72	6,4
Київ (Жуляни)	10	29	469,8	861,9	341,73	6,1
Львів	452,3	481,9	296,9	576	8,39	4,1
Харків	196,2	243,2	308,5	501,5	36,73	3,6
Дніпропетровськ	330,5	341,4	426,3	444,2	10,36	3,2
Разом Україна	9054,9	10271,5	12464,8	14100	15,91	100,0

За період 2009-2012 рр. значно підвищили свою пропускну здатність такі міжнародні аеропорти України, як Київ (Жуляни) (середньорічний темп приросту склав 341%), Харків (36,73%), Донецьк (27%), Сімферополь (14%), Бориспіль (13%).

10. Доступність транспортних послуг населенню.

Доступність транспортних послуг є ключовою умовою підвищення мобільності населення, інструментом забезпечення соціальної стабільності, розвитку міжрегіональних зв'язків та товарних ринків, ліквідації диспропорцій в розвитку транспортної системи між окремими регіонами.

Тенденції розвитку транспорту посилюють інфраструктурні обмеження, створюють загрозу уповільнення соціально-економічного розвитку та формування єдиного економічного простору. Їх вирішення стає особливо важливим в умовах необхідності підвищення конкурентоспроможності національної економіки в рамках світового господарства. На фоні зростання попиту на транспортні послуги та його збільшення в перспективі в транспортній підсистемі в цілому і окремих її підгалузях зберігається ряд невирішених внутрішніх проблем, до яких можна віднести такі:

- не завершені структурні перетворення;
- не подолані тенденції старіння основних фондів, не у всіх секторах транспортного комплексу склалися сучасні механізми стійкого відтворення і сучасні бізнес-моделі розвитку транспортних операторів;
- недостатній техніко-технологічний рівень транспортної техніки та обладнання;
- неповністю реалізовані можливості взаємодії транспортної сфери з вітчизняним машинобудуванням, галузями нафтохімії, приладобудування і зв'язку;
- відсутня необхідна комплексність в управлінні розвитком і функціонуванням транспортної підсистеми, в координації та взаємодії різних видів транспорту;
- на пасажирських перевезеннях різними видами транспорту відсутні ефективні механізми фінансової компенсації перевезень пільгових категорій пасажирів, що призводить до значних збитків транспортних організацій.

Таким чином, система показників розвитку транспортної інфраструктури є індикаторами оцінки регіональної конкурентоспроможності, покращення яких суттєвим чином сприяє підвищенню загального рівня регіональної конкурентоспроможності з одного боку, недостатній рівень яких стримує розвиток конкурентних переваг регіону. У зв'язку з чим, розробка заходів, спрямованих на зниження транспортноємності економіки регіону, підвищення технологічного рівня та пропускну здатності об'єктів транспортної інфраструктури, зростання доступності транспортних послуг та транспортної мобільності населення, сприятиме зростання загального рівня конкурентоспроможності регіонів.

3.4. РОЛЬ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА В ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ

Головною метою державної політики регіонального розвитку є забезпечення якісних умов життя й добробуту населення регіонів, зведення до мінімуму диспропорційності розвитку регіонів. Важливе значення при цьому набувають властиві кожному регіону певні конкурентні переваги, які при вдалому використанні й ефективній комбінації можуть забезпечувати пріоритет його розвитку в умовах конкуренції. Дослідженню питань конкурентоспроможності регіону присвячена значна кількість праць вітчизняних і закордонних учених, таких як: С. Запотоцький, В. Безугла, О. Бурдяк, Я. Антоній, П. Беленький, Д. Стеченко, Ф. Фатхутдинов, Л. Чернюк, Н. Калюжнова, Б. Климчук та інших. Активізація регіонів і зростаюча їхня роль на внутрішніх і зовнішніх ринках, потреба вирішення складних територіальних проблем, забезпечення комплексно-пропорційного

розвитку регіонів і високого рівня життя їх населення пов'язана із необхідністю перебудови економіки, особливо у проблемних регіонах, до яких зокрема відносять старопромислові.

Методологічним підґрунтям розробки вищезазначених питань стали концепції конкурентоспроможності регіону; розробки вчених-регіоналістів щодо класифікацій проблемних регіонів та їх характеристик, визначення мети, завдань, цільових індикаторів й пріоритетів структурних перебудов економіки регіонів; дослідження спеціалістів з галузі управління щодо особливостей функціонування підприємств туристичного й готельно-ресторанного господарства. Тож, важливим представляється визначення окремих категорій й понять, а саме: конкурентоспроможність регіону, проблемний регіон, диверсифікація економіки.

Регіональні дослідження конкурентоспроможності доволі диференційовано трактують поняття конкурентоспроможності регіону [1,2], проте на наш погляд, її слід розуміти як можливість регіону ефективно використовувати наявні ресурси, стимулювати підвищення продуктивності виробництва та рівня життя місцевого населення, і відповідно, забезпечувати високий конкурентний статус порівняно з іншими територіями країни й у геоeкономічному просторі в цілому. Ефективність використання регіональних ресурсів, перш за все, має прояв у збільшенні валового регіонального продукту на одну особу.

Особливу актуальність проблема підвищення конкурентоспроможності набуває для територій, які не спроможні самостійно вирішити свої соціально-економічні проблеми або реалізувати свій високий потенціал й потребують активної підтримки з боку держави, тобто проблемні регіони. Виділяють декілька типів проблемних регіонів: слаборозвинуті, депресивні, кризові, старопромислові й прикордонні. Економічні проблеми старопромислових районів пов'язані з характерними особливостями території, до яких відносять[3]: практично повне залучення у господарський обіг природних ресурсів; високу щільність населення; переважання галузей індустрії, що зародилися у період промислової революції; надвисокий рівень концентрації виробництва; застарілу фізично й морально виробничу й соціальну інфраструктуру; високу щільність застарілих, забруднюючих навколишнє середовище підприємств; кризові явища в економіці, політиці, екології.

Підвищення конкурентоспроможності старопромислових регіонів України можливо за умови реструктуризації їх економіки, тобто розвитку традиційних й розширення нових видів економічної діяльності, що дозволить забезпечити довготривалий, стійкий й ефективний соціально-економічний розвиток територій. Головна мета диверсифікації полягає в ефективному соціально-економічному розвитку регіону через стимулювання розвитку альтернативних галузей економіки.

Враховуючи необхідність диверсифікації економіки старопромислових регіонів пропонуємо звернути увагу на розвиток туристичної галузі й проаналізувати досвід зарубіжних країн [4,5,6] щодо її активізації й ролі у вирішенні питань проблемних територій (таблиця 7).

Узагальнюючи досвід реструктуризації економіки окремих міст країн світу, в яких провідну роль в економічному зростанні й підвищенні соціально-економічного рівня було відведено саме розвитку туризму, слід звернути увагу на те, що спільним для реалізації вищезазначених проектів було: переважання інфраструктурних проектів; комплексне інвестиційне планування; поєднання зусиль громадськості, підприємств, державної, регіональної й муніципальної влад в рамках спеціально створених нових інститутів – корпорацій територіального розвитку.

Результати диверсифікації економіки проблемних міст: зарубіжний досвід

Назва міста/ провідна галузь економіки	Напрямки диверсифікації економіки міста	Параметри ефективності диверсифікованості
Пулман (США) Машинобудування	Центртуризму	Ухвалення рішення Верховним судом США про входження Пулману до складу міського округу Чикаго; Визнання державою історичного об'єкту охорони Пулману в масштабі міста, штату й країни завдяки активній соціальній позиції жителів.
Солтвіль (США) Хімічна промисловість	Туристичний і діловий центр	Прийняття Агентством щодо захисту навколишнього середовища США заходів щодо поліпшення екологічної ситуації в місті. Активний розвиток малого (сімейного) бізнесу: введення великого набору пільг і переваг, консультаційна підтримка тощо.
Биг Стоун Геп (США) Вугільна промисловість	Використання екотуризму для залучення нових інвестицій і створення робочих місць за рахунок підтримки місцевих підприємців	Створення місцевої інфраструктури: місцевий коледж (спеціальні семінари для підприємців), центр розвитку малого підприємництва, кредитна установа місцевого розвитку (спеціальні позики для місцевих бізнесменів, що зайнялися екотуризмом: каякінг, рафтинг, велоспорт, кемпінг, а також індустрії Bed and Breakfast). Місто успішно перепрофільоване в центр екотуризму .
Кардифф Бэй (Великобританія) Вугільна промисловість	Розвиток сфери туризму й індустрії розваг.	Диверсифікованість економіки міста за допомогою механізмів державно-приватного партнерства (створення й функціонування "корпорацій міського розвитку") у напрямку розвитку підприємств туристичного й готельно-ресторанного господарства. Забезпечення приросту реального валового територіального продукту на 76,4 % за 2001-2011 роки .
Теннант Крик (Австралія) Вугільна промисловість	Туристичний центр	Організація переселення спеціалістів гірничевидобувної галузі до інших родовищ. Перепрофілювання міста у туристичний центр , розвиток відповідної туристичної й логістичної (побудовано залізничну дорогу) інфраструктур.

Отже, для підвищення конкурентоспроможності проблемних регіонів України найбільш перспективним є розвиток туризму. Туристичний бізнес є вигідним видом вкладення капіталу, адже він дає прямий та швидкісний економічний ефект (окупність витрат складає 2-4 роки, витрати на створення одного робочого місця у 20 разів нижче, ніж у промисловості) [7, с. 74].

Старопромислові регіони України, зокрема Донецький мають всі необхідні передумови для інтенсивного розвитку як внутрішнього так і в'їзного туризму: особливості географічного розташування та рельєфу, сприятливий клімат, наявність природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу (таблиця 8) [8]. Кліматичні умови Донецького регіону за окремими показниками є навіть більш сприятливими ніж у визнаного курорту України АР Крим. Так, кількість ясних днів в Донецькій області складає 140-150 на рік (Крим – 115-143), кількість днів з температурою вище 15 градусів варіюється в межах 125-130. Рекреаційно-туристичний потенціал Донецького регіону формують: Слов'янський курорт, узбережжя Азовського моря, спалеосанаторій в соляній шахті міста Соледар Артемівського району, агросадиби сільського туризму. Сумарна кількість санаторно-курортних закладів складає 16% від загальноукраїнської кількості.

Незважаючи на наявні об'єктивні передумови, туристичний сектор не відіграє належної ролі в господарському комплексі регіону, що підтверджується як часткою

туристичних послуг в загальному обсязі наданих послуг області, так і часткою регіону у загальнонаціональному обсязі наданих туристичних послуг країни. В цілому, в Україні поступово відбувається збільшення вкладу туристичної галузі у формування державного бюджету та бюджетів регіонів. Однак показник, що не перевищує 1,5-2,5% [9] доходної частини, не відповідає туристичним можливостям України. У багатьох країнах (розвинутих й тих, що розвиваються) частка доходів від туризму становить до 30%, а в деяких випадках до 70% доходної частини державного бюджету [7, с.75].

Таблиця 8

Ресурси туристичного потенціалу Донецької області й АР Крим

№ п/п	Показник туристичного потенціалу	Region	
		АР Крим	Донецька область
1.	Бальнеологічні ресурси		
	Лікувальні грязі, тис. м3	32983	650
	Мінеральні води (сумарний резерв, м3/добу)	21192	25970
2.	Природно-заповідний фонд (місцевого/державного значення)	146/57	112/21
3.	Об'єкти культурної спадщини (місцевого/національного значення)		
	Археологічні об'єкти	5880/64	3569/29
	Об'єкти архітектури й містобудування	831/214	63/13
	Об'єкти історії	5154/34	2087/5
	Об'єкти монументального мистецтва	14/8	32/5
	Історико-культурні заповідники	7	1
4.	Культурні ресурси		
	Музеї (з філіями) державні/громадські	40/99	23/22
	Театри/філармонії	6	5

Для забезпечення туристичної діяльності регіонів необхідна, окрім основних ресурсів (природно-рекреаційних, історико-культурних), наявність розвинутої соціально-економічної інфраструктури, а саме: транспортної, готельної, харчової, інформаційної, тощо.

Припущення стосовно слабого розвитку туристичної інфраструктури старопромислових регіонів України ґрунтується на статистичних даних офіційних джерел й підтверджується даними різноманітних наукових досліджень. Одним з найбільш важливих елементів туристичної інфраструктури є готельно-ресторанне господарство, показники ефективності роботи якого у Донецькій області представлено у таблиці 9 [10].

Таблиця 9

Показники розвитку готельно-ресторанного господарства Донецького регіону України за 2007-2011 роки

	Показник	2007	2008	2009	2010	2011
1	ВДВ Донецького регіону, млн. грн.	81378	103145	92927	115427	-
	ВДВ готельно-ресторанної галузі Донецького регіону, млн. грн.	623	783	628	789	-
	Частка готельно-ресторанної галузі у ВДВ Донецького регіону, %	0,77	0,76	0,68	0,68	-
2	Кількість суб'єктів господарювання в Донецькому регіоні, одиниць	83955	8753	90006	92265	94507
	Кількість суб'єктів готельно-ресторанної галузі в Донецькому регіоні, одиниць	1273	1301	1312	1335	1355
	Частка суб'єктів готельно-ресторанної галузі у загальній	1,52	1,49	1,46	1,45	1,43

	кількості, %					
3	Товарообіг ресторанного господарства України, млн. грн.	-	5009	5498	6600	7983
	Товарообіг ресторанного господарства Донецького регіону, млн. грн.	-	313	345	544	512
	Частка Донецького регіону у товарообігу ресторанного господарства України, %	-	6,25	6,28	8,24	6,41
4	Обсяг реалізованих послуг Донецького регіону, млн. грн.	-	1343 0,4	1348 0,9	1576 9,9	1927 3,6
	Обсяг реалізованих послуг готельно-ресторанної галузі Донецького регіону, млн. грн.	-	211,5	196,3	194,4	278,8
	Частка готельно-ресторанних послуг у реалізованих послугах Донецького регіону, %	-	1,57	1,46	1,23	1,45
5	Інвестиції в основний капітал готельно-ресторанної галузі України, %	1,4	1,4	1,7	1,8	2,1
	Інвестиції в основний капітал готельно-ресторанної галузі Донецького регіону, %	0,9	1	0,6	1	2,3

Отже, аналіз наведених даних дозволяє зробити висновки про те, що протягом п'яти років частка готельно-ресторанної галузі не перевищувала 0,8% валової доданої вартості, разом з цим частка суб'єктів підприємництва, що здійснюють відповідну діяльність вдвічі більша, що може свідчити про невеликі масштаби діяльності існуючих підприємств. Проте, частка Донецького регіону у товарообігу ресторанного господарства України є однією з найбільших в країні і складає майже 6,5% (Львівська область – 5%, АР Крим – 3,6%). Наявний рівень показника сформований не стільки за рахунок великої кількості закладів харчування, скільки завдяки високому рівню цін, порівняно з іншими регіонами країни.

Посилення ролі готельно-ресторанного господарства у конкурентоспроможності регіону, як свідчить зарубіжний досвід, неможливо без стратегічного планування та реалізації інвестиційних проектів. Наразі обсяг інвестицій у готельно-ресторанну галузь Донецького регіону є вдвічі нижчим за середньонаціональний показник (близько 1% інвестицій в основний капітал регіону). Підготовка до проведення Євро-2012 в Україні сприяла інвестиціям в готельно-ресторанну галузь регіону, що відповідно позначилося збільшенням показника до 2,3%.

Отже, незважаючи на фактичне збільшення кількості підприємств готельно-ресторанної галузі Донецького регіону, позитивну динаміку їх основних показників, розвиток даної сфери є недостатнім й не відповідає існуючому потенціалу. До того ж на думку більшості експертів, в тому числі і представників Міністерства культури та туризму України, переважна більшість об'єктів системи розміщення туристів фізично й морально на сьогодні застарілі. Більшість готелів була збудована декілька десятиліть тому та потребує відновлення. Нестача готельних номерів зумовлює дуже високі за міжнародними стандартами ціни на готельні послуги в Україні. Проблемним також є питання рівня послуг, що не завжди відповідають міжнародним туристичним стандартам.

З огляду на зазначене вище, особливої актуальності набуває використання кластерної системи, тобто об'єднання взаємопов'язаних підприємств та організацій, діяльність яких спрямована на забезпечення, надання туристичних послуг, що дозволить активізувати розвиток даної галузі в економіці регіону. Туристичний кластер має об'єднати: туристичні фірми та агентства; підприємства готельно-ресторанного господарства, громадського харчування; навчальні заклади, що забезпечують підготовку фахівців у сфері туристичної індустрії та готельно-ресторанного господарства; організації та установи, що забезпечують інформаційний, юридичний, науково-методичний супровід.

Таким чином, розвиток туристичної сфери, зокрема готельно-ресторанного господарства мають стати тією рушійною силою, яка сприятиме перепрофілюванню економіки проблемних регіонів країни, завдяки створенню нових робочих місць й

загальному підвищенню обсягів наданих послуг. Впровадження заходів щодо розвитку інфраструктури туризму, відповідно, призведе до збільшення частки нематеріального сектору у господарстві регіону; покращенню стану навколишнього природного середовища, завдяки екологічно безпечній діяльності підприємств галузі; розвитку комунікаційної інфраструктури регіону, та в решті решт, підвищенню рівня добробуту населення, тобто реалізації головної мети регіональної політики країни.

3.5. ВПЛИВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ РЕСУРСАМИ НА РІВЕНЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК ОКРЕМИХ РЕГІОНІВ СВІТУ

Стратегічною метою політики будь-якої країни є забезпечення потреб господарства енергетичними ресурсами. Енергетична безпека є однією з важливих складових національної безпеки, необхідною умовою сталого розвитку держави. В останні роки поняття енергобезпеки сильно розширилося. Високі ціни, невизначеність прогнозу та тривалість періоду високих цін, надійність й достатність інфраструктури доставки енергоносіїв, надійність постачальників – це актуальні питання світової енергетичної безпеки.

Під енергетичною безпекою розуміють здатність держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості у звичайних умовах, а також під час дестабілізуючих факторів (надзвичайних ситуацій) внутрішнього чи зовнішнього характеру у межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни.

Дослідженню проблем, пов'язаних із енергетичною безпекою нашої держави присвячені роботи відомих вітчизняних вчених, таких як: О.І. Амоша, О.Г. Білорус, В.Г. Федоренко, Б.Г. Губський, Д.Г. Лук'яненко, Ю.В. Макогон, А.І. Шевцов, А.К. Шидловський та інші. Стан й перспективи забезпечення світової економіки енергетичними ресурсами вивчали: І. Александрова, Г. Безмельницина, Н. Байков, Л. Григор'єв, Р. Гринкевич, О. Телегіна, В. Пісарев, М.Саліхов.

Однак, не зважаючи на чисельність досліджень, розгляд особливостей сучасного забезпечення енергетичними ресурсами окремих країн світу в умовах підвищення цін на вуглеводну сировину та темпів економічного росту потребує подальших розробок.

Проблема забезпечення національної економіки первинними джерелами енергії є першочерговою, особливо в країнах з швидкозростаючою економікою та недостатньою власною ресурсною базою. Стратегічною метою енергетичної політики є створення стійкої й здатної до саморегулювання системи забезпечення регіональної енергетичної безпеки з урахуванням оптимізації територіальної структури виробництва й споживання.

Специфіка країн грає велику роль і в проведенні енергетичної політики. При раптовому зльоті експортних цін деякі країни виявляються не готові до нових доходів і не можуть знайти їм розумного застосування в рамках політики розвитку. Багато країн-експортерів нафти створюють портфельні фонди для вкладень коштів, отриманих від експорту нафти, в закордонні цінні папери. Отже, країнам потрібні ефективні моделі енергетичної безпеки, що повинні враховувати не тільки національні особливості умов розвитку, але й бути здібними до інтеграції з аналогічними моделями інших країн.

Істотним фактором впливу на пошук оптимальних національних моделей забезпечення енергетичними ресурсами продовжує залишатися науково-технологічний прогрес, що передбачає подальшу модернізацію промислового виробництва.

На сьогодні в світі сформувалося декілька основних економічних центрів. Серед країн з розвинутою економікою слід визначити США, Європейське співтовариство та

Японію. Ці центри виступають ядром формування регіональних енергоринків і є відповідно, найбільшими в світі регіональними імпортерами вуглеводної сировини, хоча окремі країни з них (США, деякі члени ЄС) мають потужну власну ресурсну базу. Безперечним лідером серед країн, що розвиваються є Китай, який демонструє найбільші темпи зростання економіки, виступає одним з ключових експортерів товарів та споживає значні обсяги енергетичних ресурсів, займаючи перше місце в світі за цим показником, випередивши США. Виняткова роль у розвитку світового ринку енергетичних ресурсів відводиться організації експортерів нафти ОПЕК. Так, країни члени ОПЕК відносяться до особливої категорії – категорії країн –експортерів енергосировини, тому питання їх енергетичної безпеки має зовсім іншу природу, а отже потребує окремого дослідження.

Найбільшим споживачем енергії є Китай (17,3% світового енергоспоживання у 2009 році та 20,3% - у 2010)[1,2]. Зростання економіки й поступове переміщення в Китай обробної промисловості викликали величезні потреби в забезпеченні енергоресурсами. Амбіційне завдання збільшення у чотири рази ВВП Китаю в 2000-2020 р. потребує суттєвої перебудови енергетичного комплексу країни. Енергетичне забезпечення потреб китайської економіки й китайського населення, що обумовило зростаючу взаємозалежність китайської й світової енергетики, уже давно вийшло за межі власних можливостей Китаю. Економічні процеси в країні, де проживає 1,332 млрд. чоловік, неминуче носять глобальний характер, у тому числі з погляду балансу світових ресурсів енергії.

За період 2000-2010 рр. реальний ВВП Китаю збільшився більш ніж у три з половиною рази (що відповідає середньорічному приросту в 8,8%). Зростання економіки в цій країні значною мірою обумовлене високим рівнем інвестицій в основний капітал, у тому числі в розвиток паливно-енергетичного комплексу й інфраструктури. Попит на енергетичні ресурси, зокрема на нафту, також росте випереджальними темпами: в 2008 він збільшився на 3,6% порівняно із 2007 і склав 9,4% загальносвітового показника, а в 2010 – вже 10,6% (таблиця 10)[2].

Таблиця 10

Динаміка виробництва й споживання вуглеводної сировини Китаю за 2008-2010рр.

Показник	Нафта, млн. т			Природний газ, млрд. куб. м			Вугілля, млн. т		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Виробництво	190,4	189,5	203,0	80,3	85,3	96,8	1557,1	1652,1	1800,4
Частка від загальносвітового показника, %	4,8	4,9	5,2	2,7	2,9	3,0	44,9	47,0	48,3
Споживання	376,0	388,2	428,6	81,3	89,5	109,0	1479,3	1556,8	1713,5
Частка від загальносвітового показника, %	9,4	9,9	10,6	2,7	3,0	3,4	44,3	47,1	48,2

На відміну від інших країн світу, структура споживання енергоресурсів Китаю майже відповідає структурі його виробництва. Виняток складає нафта, споживання якої вдвічі перевищує власне виробництво. Демонструючи в останні роки виняткові темпи економічного росту, Китай починає усе більше залежати від світового енергетичного ринку. Таким чином, однією з головних завдань країни стає забезпечення

енергоресурсами, достатніми для підтримки економічного росту й запобігання дефіциту енергії. Тому в останні десятиліття поза залежністю від кон'юнктури нафтових цін на міжнародних ринках відбувається швидке збільшення китайського попиту на нафту й нафтопродукти. При цьому імпорт Китаєм нафти становив у 2010 році лише 12,5% від загального обсягу нафти, що реалізується на міжнародному ринку. До 2020 р. КНР буде змушена імпортувати 75% споживаної нафти. Однак донині енергетика КНР стоїть на вугіллі, на частку якого доводиться більше 70% енергетичного балансу країни, але частка нафти збільшується й уже досягла 20%, тоді як газу - поки лише 3%. Решта припадає на альтернативні види палива.

Саме нарощування вуглевидобутку забезпечувало високі темпи приросту промислового виробництва країни. На енергетику КНР в 2010 році довелося 48,2% світового споживання вугілля, на вугільні ТЭЦ у Китаї доводиться 74% електрогенерації. Видобуток вугілля в 2010 р. сягнув 1,8 млрд. т, що вдвічі перевищило показник 2000 р. Так, Китай є найбільшим у світі виробником і споживачем вугілля, що широко використовується в електроенергетиці, металургійній і хімічній промисловості. Настільки масштабне використання вугілля породжує серйозні екологічні проблеми: за обсягами емісії парникових газів (23,6% від загальносвітового рівня) Китай, що не входить у Кіотський протокол, випереджає США (17,9%)[2].

Вугілля, будучи основним ресурсом органічного палива в Китаї, зберігатиме провідне положення в енергетичному балансі Китаю й у майбутньому. У той же час уряд країни приділяє велику увагу іншим, більш ефективним й чистим джерелам енергії – нафті й газу. Темпи росту споживання рідких вуглеводнів (нафта й газ) почали випереджати темпи приросту ВВП тільки на рубежі ХХІ століття.

Споживання нафти в Китаї випереджає всі прогнози, які постійно змінюються. Відповідно до останніх оцінок, запаси нафти в Китаї склали 61,9 млрд. т, з них 23,4 млрд. т, або 37,8% розвідані. Згідно статистичним даним, видобуток нафти в Китаї в 2010 р. склав 203 млн. т. Незважаючи на виснаження ряду нафтоносних басейнів, Китай буде спроможний підтримувати такий рівень видобутку нафти протягом найближчих п'яти років завдяки активній розвідці нових родовищ.

Природний газ займає всього 2,7% у загальному обсязі споживання первинних енергоносіїв. Традиційно основною сферою його застосування в Китаї (близько 40%) було виробництво хімічних добрив, підприємства з випуску яких розташовувалися безпосередньо в районах газовидобутку. На початку 90-х років активізувалося використання природного газу в побуті, відповідно розвивалася газорозподільна мережа. З введенням невеликих газових ТЕС у Пекіні, Тяньцзіні, Ченду й деяких інших містах намітився певний ріст споживання метану в електроенергетиці.

Отже, аналіз сучасного стану енергетики Китаю дозволяє виявити основні загрози енергетичної безпеки країни. Першорядне значення має загроза економічного характеру, що проявляється в неефективному використанні паливних ресурсів. Звідси й загроза надмірно високих цін на паливні ресурси, що призводить до різкого підвищення цін та відповідного зниження конкурентоспроможності товарів національного виробництва. Ще однією актуальною для енергобезпеки Китаю загрозою є залежність від імпорту паливних ресурсів, а саме обсягів й надійності імпорту нафти. Країна традиційно імпортує нафту із самих різних регіонів, не віддаючи переваги якимсь певним джерелам. У той же час, до 40% експортного палива в цей час надходить у КНР із Перської затоки, і у випадку загострення відносин з Тайванем стабільне забезпечення енергоносіями виявиться під погрозою.

Тому, ключовими напрямками підвищення ефективності забезпечення економіки енергетичними ресурсами є:

- пошук будь-яких джерел енергії в країні й за рубежом.
- створення стратегічних резервів нафти. Національним комітетом із планування й розвитку, у 2006 році було збудовано сховище з 16 резервуарами. Державні резерви нафти повинні забезпечити безперебійне постачання економіки цією сировиною протягом 60 днів, тобто приблизно як мінімум до 40 млн. т.

- енергозбереження. Китай планує знизити свою залежність від імпорту нафти до 2020 р. до 35%. Політика підвищення енергобезпеки держави передбачає, також, радикальне зниження енергоспоживання та ряд відповідних заходів, приймаючи до уваги такі фактори, як темпи росту чисельності населення, рівень урбанізації, споживчі тенденції, адаптація до зрушень у світовій економіці, техніко-економічна еволюція основних галузей народного господарства.

- розвиток виробництва електроенергії. Китай посідає третє місце у світі з виробництва електроенергії. У той же час енерговитрати на одиницю продукції значно перевищують світові, що говорить про низьку економічну ефективність виробництва. Так, велика увага приділяється розвитку альтернативної енергетики. Наприкінці лютого 2005 р. була прийнята Постанова, що передбачає збільшення використання нетрадиційних джерел енергії з 1% до 10% до 2020 р. При цьому вироблення енергії на вітроелектростанціях зросте з 560 Мвт до 20 000 Мвт, енергії біомаси - з 2000 Мвт до 20 000 Мвт[3].

Отже, слід зазначити, що китайське керівництво приділяє енергетичним проблемам і виробленню адекватної енергетичної стратегії країни першорядну увагу. Про це свідчить, зокрема, створення спеціальної Державної канцелярії щодо нафтових резервів, Енергетичного керування в складі Держкомітету з розвитку й реформам, а також утворення різними зацікавленими відомствами Державної проблемної групи щодо розробки енергетичної стратегії.

Особливої уваги заслуговує система забезпечення енергетичної безпеки ще одного світового економічного центру – Японії. Незважаючи на те, що в 1990-і рр. Японія перебувала в затяжній економічній кризі, економіка країни посідала друге місце у світі після США й була одним з найбільших споживачів енергії. При цьому Японія бідна викопними ресурсами й змушена повністю орієнтуватися на імпорт нафти й нафтопродуктів, зрідженого газу й вугілля (таблиця 11).

Таблиця 11

Динаміка виробництва й споживання вуглеводної сировини Японії за 2008-2010рр.

Показник	Нафта, млн. т			Природний газ, млрд. куб. м			Вугілля, млн. т		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Споживання	222,1	198,7	201,6	93,7	87,4	94,5	128,7	108,8	123,7
Частка від загальносвітового показника, %	5,6	5,1	5,0	3,1	2,9	3,0	3,9	3,3	3,5

За даними Міжнародного енергетичного агентства, споживання первинних енергетичних ресурсів у Японії в 2009 р. склало 471,9 млн. т.н.е., а сумарний енергетичний імпорт — 384,46 млн. т н.е. при власнім виробництві 93,79 млн. т н.е. Таким чином, частка імпорту у внутрішньому споживанні первинних енергоресурсів у Японії становила в 2009 р. 81,5%[2].

Низький рівень власної ресурсної бази робить Японію вкрай зацікавленою в організації ефективного забезпечення національної економіки енергетичними ресурсами. У самій Японії енергетична безпека є об'єктом пильної уваги уряду, суспільних інститутів, економічних суб'єктів, дослідників. Ця країна — світовий лідер в області технологій енергозбереження, атомної енергетики, енергетичної статистики й інформації. Такі успіхи стали можливі завдяки чіткій енергетичній політиці уряду, основи якої були розроблені більш ніж 30 років тому. Тому досить вагомим є досвід формування японської системи енергетичної безпеки.

Найважливішим для Японії енергетичним ресурсом, забезпечуючи близько половини її потреб в енергії є нафта. Значення імпорту нафти для японської економіки величезне. По-перше, деякі галузі народного господарства (транспорт, рибальство, сільське господарство, будівництво) не можуть функціонувати без постачання нафтопродуктами. В основному це обумовлене відсутністю альтернативного джерела енергії для мобільних силових установок. По-друге, нафта є ефективною сировиною для нафтохімічної промисловості. По-третє, вслід за змінами цін на нафту формуються ціни на інші енергоносії. Деякі з них безпосередньо прив'язані до „нафтового кошика”. Наприклад, ціни на зріджений природний газ, який купує Японія за довгостроковими контрактами, розраховуються на базі вартості нафтової суміші Japan Crude Cocktail (JCC), яка декларується для митних цілей у японських портах.

Країна з 1998-2010 рр. щорічно імпортує 185-200 млн. т нафти (близько 10% світового імпорту), а добувається на території Японії всього 0,5-0,7 млн. т на рік, таким чином, рівень залежності від імпорту надзвичайно високий — до 99,8% потреб країни в цьому виді палива. Увага, яку уряд Японії приділяє забезпеченню поставок нафти (у тому числі з використанням системи запасів), адекватна ролі цього енергоносія в економічному житті країни [1].

У японській доктрині щодо забезпечення енергетичної безпеки виділяють три типи заходів: екстрені заходи; превентивні заходи; заходи системного вдосконалення. Заходи можуть ділитися на короткострокові й довгострокові, також можливий розподіл за рівнями застосування — на міжнародні й внутрішні, за суб'єктами — на заходи компаній, держав і урядів, міжнародних організацій [4].

Найбільший вплив на стан енергетичної безпеки Японії мають зовнішньоекономічні й природні загрози. Відповідно до цього найважливішим елементом забезпечення енергобезпеки є перша група заходів — це екстрені заходи, до яких відноситься стратегічний запас нафти.

Стратегічний запас нафти в Японії складається з двох типів резервів. Основою є державний резерв, який утримується в системі сховищ, розташованих у різних частинах країни. Формування державного резерву нафти почалося в 1978 р. Сьогодні в систему державного резерву входять десять баз сумарним обсягом 40 млн. куб. м, у яких може зберігатися до 251 млн. барр. нафти. Додатково в приватних компаній орендуються ємності обсягом до 20 млн. м³. Сховища заповнюються не повністю. При наявності резервних потужностей Японія поступово нарощує запаси цієї категорії: якщо в 2000 р. у системі державного резерву зберігалася 215,1 млн. барр. нафти, то в листопаді 2008 р. — 319,8 млн. барр., що забезпечує потреби Японії при нормальному рівні споживання на 99 днів (для порівняння, стратегічні резерви нафти в США — 37 днів). Оператором системи є Японська національна корпорація по нафті, газу, металах і мінеральним ресурсам (JOGMEC), а фінансування здійснюється за кошти державного бюджету [4].

Наступним компонентом стратегічного нафтового запасу є запаси підприємств паливно-енергетичного сектору, що акумулюються в обов'язковому порядку згідно із Законом „Про запас нафти”. Зазвичай запаси компаній перевищують установлений Законом нижній ліміт. Із січня 2006 р. установлений обов'язковий мінімальний рівень

запасів нафти, еквівалентний 70 дням споживання. У цей час рівень запасів цієї категорії становить 275,5 млн. барр., що повинне забезпечувати 85 днів нормального споживання.

При загостренні ситуації в енергетичній сфері запаси підприємств паливно-енергетичного сектору реалізуються в першу чергу. Усього було три періоди, коли Японія вдавалася до цих заходів: з березня 1979 р. по серпень 1980 р. (розпал другої нафтової кризи), із січня по березень 1991 р. (захоплення Іраком Кувейту й операція „Буря в пустелі”) і з вересня по грудень 2005 р. (наслідки урагану в США).

Крім стратегічного нафтового запасу є поточні комерційні запаси нафтопродуктів (у сховищах збутової мережі, на автозаправках і т.п.), підтримувані компаніями виходячи з обсягів реалізації й оцінок ринкової кон'юнктури. Обсяг таких запасів оцінюється приблизно в 130 млн. барелів. Компанії зацікавлені в збільшенні комерційних запасів завдяки кредитно-грошовій політиці уряду, який заохочує активність бізнесу в цьому напрямку шляхом надання позик зі зниженою процентною ставкою.

Отже, уряд Японії відповідально підходить до створення системи колективної енергобезпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Для Японії важливо, щоб у системі скоординованого нафтового резерву брали участь країни зі зростаючим споживанням енергії, у тому числі Індія й Китай. Співробітництво було розпочато із країнами-членами ОЕСР. Так, в 2007 р. Японія уклала двосторонню угоду з Новою Зеландією щодо кооперації в сфері стратегічних запасів нафти. Згідно з умовами цієї угоди, Нова Зеландія, що має перед МЕА зобов'язання щодо утримання 90-денних запасів нафти, може заключати з японськими компаніями паливно-енергетичного сектору контракти на зберігання нафти, при цьому зберігання буде здійснюватися на території Японії, а значитися запаси будуть за Новою Зеландією. Угода про координацію запасів підписана і з Республікою Кореєю. Японія зацікавлена в поширенні цього досвіду на весь регіон.

Крім цього в нову енергетичну стратегію Японії, прийняту урядом в 2006 р., включені плани по створенню державного резерву нафтопродуктів, оператором якого призначена JOGMEC. Тривале зберігання зрідженого природного газу дорого коштує і сполучене з рядом технічних складностей, тому основний об'єкт уваги в цьому випадку — зріджений нафтовий газ. Система стратегічного резерву зрідженого нафтового газу аналогічна системі резерву нафти: частина запасів має статус державного резерву, частину — в обов'язковому порядку акумулюють підприємства паливно-енергетичного сектору. Що ж стосується зрідженого природного газу, то у випадку перерви в постачанні Японія може покластися на поточні запаси, що зберігаються на терміналах і еквівалентні 20-30 дням споживання.

Так, система забезпечення енергетичної безпеки Японії базується на розвинутій системі стратегічного резерву. У цей час, завдяки вчасно вжитим заходам щодо формування системи стратегічного резерву, Японія має сумарні запаси нафти, здатні забезпечити нормальне функціонування економіки країни протягом 184 днів. Це найвищий показник забезпеченості штучними запасами нафти у світі.

Окремим блоком слід визначити стратегію енергобезпеки країн, що є найбільшими експортерами енергетичних ресурсів на світовому ринку - країн ОПЕК. Російський фахівець з енергетики М. Саліхов стверджує, що розглядаючи країни ОПЕК як блок, що забезпечує величезну частку видобутку нафти, і як картель, що впливає на ціни, упускається неоднорідність блоку й розходження цілей, які країни намагаються досягти в рамках єдиної цінової політики. Можливості впливу картелю на ціноутворення на світовому ринку поступово знижувалися протягом останніх двадцяти років. Його частка у світовому видобутку поступово скоротилася з більш ніж 50% до 40% (таблиця 12).

Динаміка виробництва й споживання вуглеводної сировини країнами ОПЕК за 2008-2010рр.

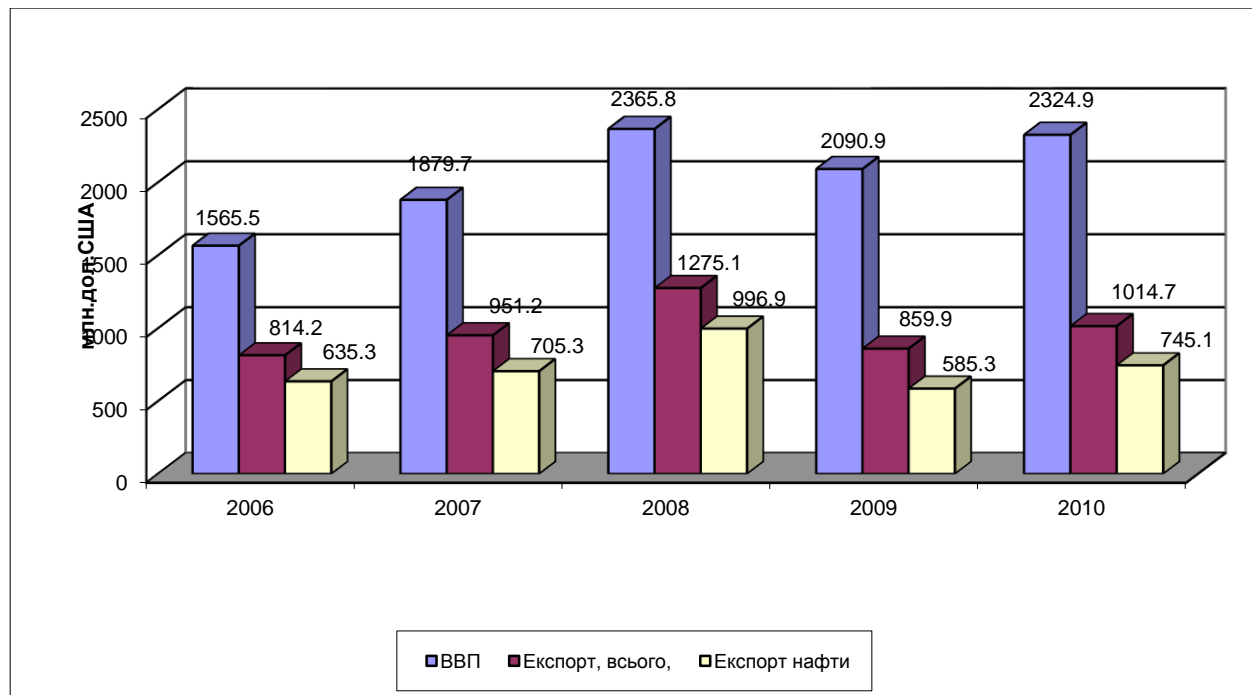
Показник	Нафта, млн. т			Природний газ, млрд. куб. м			Вугілля, млн. т		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Виробництво	1709,4	1583,5	1623,3	495,5	544,9	585,4	4,5	2,7	2,9
Частка від загальносвітового показника, %	43,5	41,3	41,5	16	18	18	0,1	0,08	0,1
Споживання	305,4	314,2	340,8	348,7	359,3	376,2	1,5	1,3	1,4
Частка від загальносвітового показника, %	7,6	8	8,5	11,5	12,2	11,9	0,04	0,04	0,04

На відміну від попередніх країн виробництво енергетичних ресурсів в країнах ОПЕК набагато перевищує споживання. Відтак, енергетична безпека країн-експортерів має зовсім іншу природу. В сучасних умовах розвитку світового енергоринку, керівництво ОПЕК висуває такі вимоги до енергобезпеки країн-експортерів[5]:

- енергобезпека повинна бути взаємовигідною (безпека попиту важлива для виробників, а безпека постачань – для споживачів);
- енергобезпека має бути універсальною для країн з високим рівнем доходу й для бідних держав;
- енергобезпека повинна сприяти забезпеченню всіх споживачів сучасними енергетичними послугами;
- заходи щодо забезпечення енергобезпеки повинні покривати весь передбачуваний часовий період. Безпека постачань нафти завтра буде так само важлива, як сьогодні;
- необхідність забезпечення розвитку й впровадження нових економічно вигідних і екологічно орієнтованих технологій;
- забезпечення енергобезпеки повинне ґрунтуватися на використанні переваг діалогу і співробітництва між різними учасниками протягом всього ланцюга постачань.

Слід зазначити, що країни-експортери енергоресурсів об'єднані в ОПЕК сильно диференціюються за рівнем соціально-економічного розвитку, а отже мають місце досить сильні внутрішні протиріччя в середині картелю. Зокрема, на Індонезію й Нігерію доводиться третина мільярда жителів з дуже низькими доходами. Тільки малі країни (Саудівська Аравія, ОАЕ) з великими запасами й видобутком нафти дійсно мають високий рівень життя. Однією з головних загроз енергетичній безпеці країн ОПЕК є критична залежність від експорту нафти (рис. 10)[6]. Так, в структурі експорту на нафту у 2010 році припадало більше 73%. В умовах підвищення світових цін на нафту й жорсткого балансування світового ринку країни ОПЕК практично максимізують видобуток. Однак залишається відкритим питання, наскільки нові інвестиції будуть сприяти забезпеченню приросту пропозиції й компенсації родовищ, що вибувають, особливо «північної нафти».

В умовах підвищення цін фінансові ресурси країн ОПЕК також різко виростають. Складається складна й потенційно небезпечна ситуація, у якій розширення видобутку й економічний ріст є природною реакцією на збільшення цін. Досвід минулого показує що це досить небезпечна тенденція, адже за період усього в 45 років було три «обвали цін» - в 1986, 1998 і 2008 рр. [7].

Рис. 10 Динаміка ВВП, загальних обсягів експорту та експорту нафти в країнах ОПЕК за 2006-2010 рр., млн. дол. США

Інша загроза енергетичній безпеці пов'язана з недосконалістю організаційних структур управління, низьким рівнем керівного й управлінського персоналу. в країнах-експортерах в сфері енергетики переважають державні компанії, доходи яких складають основу державного бюджету. Державні компанії координують свою діяльність із державними відомствами. Звідси ситуація, коли прямі витрати від видобутку в ряді країн Перської затоки на порядок нижче, ніж на доступних родовищах в інших частинах світу, а соціальне й військове навантаження на барель нафти, що видобувається у більшості таких країн, звичайно, дуже високе. Фактично мова йде про моноструктури, у яких державне керування, згідно як теорії, так і практиці, менш ефективне, ніж приватне. Відтак, можна припустити, що при вільному доступі іноземних компаній до видобутку нафти на території країн ОПЕК витрати видобутку були б нижче, а нафти добувалося б більше. З іншого боку, якщо підійти до цієї проблеми з інституціональної точки зору, то стане зрозуміло, що вільний ефективний ринок у країнах ОПЕК, що характеризуються величезною нерівністю, монархічною формою правління й бідністю населення в більшості з них, є практично неможливим завданням в короткостроковому плані.

Також, в якості загроз слід відзначити практичну відсутність іноземних інвестицій й дефіцит інвестиційних ресурсів, необхідних для розвитку, модернізації й технічного забезпечення нормальної роботи енергокомплексу. Відсутність іноземних інвестицій а відповідно й контролю позначається і на достовірності інформації про запаси нафти в країнах Близького і Середнього Сходу, вона або тримається в секреті, або не обновлюється.

Негативним моментом є також, недостатня кількість переробних потужностей. Сьогодні на частку ОПЕК доводиться більше 41% видобутку нафти й лише 11% світової переробки [1]. Якщо ОПЕК буде значно нарощувати видобуток, то фактично контроль над цінами перейде в руки переробників нафти, а вплив добувального картелю скоротиться на тлі високої пропозиції сирової нафти.

Враховуючи розбіжності у рівні економічного розвитку країн у середині об'єднання, а також майже відсутній імпорт ресурсів, збереження енергетичної безпеки може бути

реалізоване завдяки втриманню своїх позицій на світовому ринку енергоносіїв. Для цього необхідно:

По-перше, поступово розширювати коло імпортерів і забезпечувати стабільність збуту вуглеводнів. По-друге, інвестувати нафто долари у розвиток та нарощування існуючих запасів, а також в інфраструктуру нафтогазового комплексу. Інвестиції можуть залучатися різними способами, включаючи фінансування за рахунок коштів національних нафтових компаній, інвестиційних програм, або через залучення міжнародних компаній, при цьому залучення останніх залежить від специфіки конкретної країни. Умови залучення інвестицій також повинні змінюватися залежно від зміни нафтових цін. Законодавчі й податкові режими, що визначають залучення міжнародних компаній, повинні бути привабливими, що дозволить збільшити дохід держави й одночасно забезпечити достатню вмотивованість для інвесторів і контроль країни за її природними ресурсами. При цьому податкові режими повинні бути гнучкими й відповідати мінливим умовам ринку.

По-третє, зменшувати залежність бюджету (особливо країн з низьким рівнем розвитку та рівнем життя населення) від валютних надходжень за енергосировину завдяки розвитку переробних виробництв та сфери послуг. Усі країни ОПЕК, як було доведено раніше, перебувають у глибокій залежності від доходів своєї нафтової промисловості. Винятком можна назвати окремі країни, це Індонезія, яка одержує суттєві доходи від туризму, продажу лісу, газу й інших сировинних матеріалів та ОАЕ, в яких за останні роки істотно збільшилася частка доходів від туристичної діяльності. Для інших країн ОПЕК рівень залежності від експорту нафти варіюється від найнижчого - 50% до 97% (Нігерія). Із цього випливає, що без розвитку інших галузей та виходу на зовнішні ринки досягнути високого рівня розвитку країнам ОПЕК неможливо. Експорт сировини, як основне джерело доходу країн, формує внутрішню економіку, яка прямо залежить від світових цін на вуглеводну сировину.

Досвід формування енергетичної безпеки у багатьох державах світу свідчить про наступне. Промислово розвинуті країни-імпортери енергетичних ресурсів досягнення енергетичної безпеки пов'язують із забезпеченням надійності та диверсифікованості постачань енергоресурсів, впровадженням нових технологій, щодо зниження залежності від імпорту енергоносіїв та забезпечення безпеки енергетичної інфраструктури. Для промислово розвинутих країн-експортерів енергобезпека – це закріплення на стратегічних ринках за розумними цінами, диверсифікація ринків експорту енергосировини та стабільне інвестування в інфраструктуру та розробку нових родовищ ресурсів.

Найбільші країни, що розвиваються енергобезпеку вбачають у можливості задоволенні стрімко зростаючого попиту на енергоносії, які імпортуються; диверсифікації джерел постачань; забезпечення базової потреби населення в енергоресурсах; впровадженні нових технологій енергозбереження та фінансування розробки власних джерел енергоносіїв.

Аналіз стану енергетичної безпеки країн світу за традиційними показниками (динаміка й структура виробництва і споживання енергоресурсів, ефективність використання енергії тощо) не дозволяє виявити розбіжності у наборі та ступеню впливу загроз енергетичній безпеці на окремі країни в рамках однієї групи - експортерів чи імпортерів. Оцінка рівня енергетичної безпеки потребує врахування різних показників, як то: рівень розвитку країни, виробництво й споживання енергетичних ресурсів на душу населення, загальні обсяги виробництва та експорту країни, доля імпорту ресурсів в загальному обсязі споживання тощо.

3.6. РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ КРАЇНИ

Найважливішим завданням регіональної політики країн світу є подолання диспропорційності розвитку регіонів та підвищення їх конкурентоспроможності. Важливим представляється визначення конкурентоспроможності регіону, яку слід розуміти як здатність в умовах глобальної конкуренції на основі ефективного використання наявних традиційних і створення унікальних ресурсів локального розвитку стимулювати підвищення продуктивності виробництва та рівня життя місцевого населення і, відповідно, забезпечувати високий конкурентний статус у геоekonomічному просторі в довгостроковій перспективі [1].

Особливу актуальність проблема підвищення конкурентоспроможності набуває для проблемних регіонів, до яких слід віднести слабозрозвинуті, депресивні, кризові, старопромислові й прикордонні. Економічні проблеми старопромислових районів пов'язані з характерними особливостями території, до яких відносять[2]: практично повне залучення у господарський обіг природних ресурсів; високу щільність населення; переважання галузей індустрії, що зародилися у період промислової революції; надвисокий рівень концентрації виробництва; застарілу фізично й морально виробничу й соціальну інфраструктуру; високу щільність застарілих, забруднюючих навколишнє середовище підприємств; кризові явища в економіці, політиці, екології.

Підвищення конкурентоспроможності старопромислових регіонів України можливо за умови реструктуризації їх економіки, тобто розвитку традиційних й розширення нових видів економічної діяльності, що дозволить забезпечити довготривалий, стійкий й ефективний соціально-економічний розвиток територій.

Узагальнення зарубіжного досвіду свідчить, що реструктуризація або диверсифікація економіки зазвичай проходить двома шляхами: диверсифікація економіки за рахунок розвитку нових галузей або модернізації вже існуючих виробництв (рис. 11).

Рис. 11 Можливі шляхи реструктуризації економіки старопромислових регіонів

Аналізуючи досвід реструктуризації економіки старопромислових регіонів країн Західної Європи слід зазначити, що наприклад, для відродження районів вугільного басейну у Великобританії було прийнято такі заходи: перебудова й модернізація старих заводів на основі довгострокових проектів; створення додаткових виробництв; будівництво нових домів, квартир й соціального житла; оновлення транспортних зв'язків з метою підвищення мобільності для працевлаштування на віддалених територіях; проведення програм комп'ютерного навчання й освоєння нових професій; застосування

податкових пільг, інвестиційних стимулів для іноземних компаній; збільшення цільового інвестування; розвиток мистецтва, проведення театральних й музичних фестивалів.

На думку провідного вітчизняного вченого Макогона Ю.В. [3] серед основних напрямків структурної модернізації економіки старопромислових регіонів України слід визнати:

комплексне інноваційне оновлення традиційного виробництва: гірничо-металургійного, хімічного - на основі зниження енергоємності, собівартості та підвищення якості продукції;

створення виробництва із видобутку, комплексної переробки та утилізації шахтного метану, освоєння альтернативних джерел енергії;

зменшення структурні деформації промисловості, розвиток галузей, діяльність яких безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб населення, поліпшення соціальної сфери (будівництво, сфера послуг, туризм, рекреація, освіта, охорони здоров'я тощо).

Проте, ґрунтуючись на досвіді провідних країн світу, слід зазначити, що тільки структурної модернізації економіки недостатньо для ефективного розвитку територій та підвищення її конкурентоспроможності на національному та світовому рівнях. Вкрай важливим є стимулювання розвитку нових (наукоємних) виробництв й сфери послуг. Так, США успішно відновили потенціал багатьох старопромислових територій завдяки створенню іноваційно-сервісних центрів (Пітсбург), бізнес-інкубаторів (Янгстаун); розвитку системи телекомунікацій, логістичних систем (Бирмінгем) й екотуризму (Биг Стоун Геп). Стимулювання розвитку таких галузей економіки, як екологія, медицина; застосування альтернативних джерел енергії; високоточної механіки, електротехніки й телекомунікацій було пріоритетним в процесі диверсифікації економіки проблемних територій в Німеччині, Великобританії й Японії.

Відтак, враховуючи існуючий потенціал старопромислових регіонів України (за абсолютним показником інноваційної діяльності лідирують підприємства Донецької області; рекреаційно-туристичний потенціал Донецького регіону формують: Слов'янський курорт, узбережжя Азовського моря, спалеосанаторій в соляній шахті міста Соледар Артемівського району, агросадиби сільського туризму - сумарна кількість санаторно-курортних закладів складає 16% загальноукраїнської кількості) доцільно поряд з оновленням старих, розвивати альтернативні традиційним сфери зайнятості населення. Такі заходи, спроможні знизити залежність економіки регіону від важких галузей промисловості, зменшити навантаження на навколишнє середовище, знизити чутливість до коливань кон'юнктури світового ринку, завдяки диверсифікації виробництва й посиленню конкурентоспроможності вітчизняних виробників товарів з високою доданою вартістю; поліпшити соціальні показники, що в цілому підвищить рівень соціально-економічного розвитку території.

3.7. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розвиток регіональної економічної інтеграції ґрунтується на інтернаціоналізації економічних відносин. Цей процес охоплює всі країни світу, незалежно від досягнутого рівня соціально-економічного розвитку: високорозвинені країни, країни з перехідною економікою або країни, що розвиваються.

Формування інтеграційних об'єднань серед країн з розвинутою ринковою економікою засноване на високому рівні участі цих країн у світогосподарських зв'язках. Найбільш розвиненим інтеграційним угрупованням є Європейський Союз (EU), який поєднує 27 країн світу. Стратегічним напрямком розвитку EU є реалізація концепції сталого

розвитку, яка передбачає економічний розвиток поєднаний з необхідністю вирішення екологічних питань та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

Важливим євроінтеграційним аспектом є дотримання принципів сталого розвитку, що особливо актуально для окремих регіонів України. Питанням регіонального розвитку присвячені праці українських вчених Біленького П., Гейця В., Долишного М., Дорогунцова С., Макогона Ю., Мікули Н., Мокія А., Філіпенка А. і ряду інших авторів, у роботах яких досліджуються різні напрямки реалізації форм регіонального співробітництва. Окремі теоретико-методологічні аспекти механізму реалізації концепції сталого розвитку в Україні висвітлено в наукових працях Ватченко О., Туниці Ю., Мельника Л., Дубовича І., Царенко О. та інших. Проте, недостатньо дослідженими є питання механізму реалізації сталого розвитку на глобальному, національному та регіональному рівнях. Метою даної роботи є характеристика сучасної екологічної політики Європейського Союзу в контексті концепції сталого розвитку, її принципів і основних напрямків, знання яких дозволить оптимізувати євроінтеграцію регіонів України.

Досягнення регіональної однорідності – одна з основних цілей розвитку ЕУ. Звідси, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на рівному рівні розвитку регіонів, який включає економічну, соціальну, екологічну, культурну та інші складові. Країни ЕУ утворювали єдиний економічний простір на умовах взаємовигідного співробітництва, яке реалізується на макро- і мікрорівні. З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації й розширення ЕУ особливе значення для збалансованого й гармонічного розвитку континенту здобуває реалізація регіональної політики, імперативом якої, є реалізація концепції «Європа регіонів», у якій регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції.

Проблеми охорони навколишнього середовища й екологічної безпеки є одними з найважливіших проблем ЕУ, в зв'язку з чим значно зростає роль політики, під час формування нових напрямків протидії глобальним екологічним змінам.

Основними принципами регіональної політики, реалізованої в ЕУ, є: субсидіарність, децентралізація, партнерство, програмування, концентрація й адиціоналізм і компліментарність. Серед вищевказаних принципів ЕУ в області екології велике значення для діяльності інтеграційного об'єднання має принцип субсидіарності, оскільки охорона навколишнього середовища є предметом спільної уваги ЕУ і держав-членів. Даний принцип відіграє важливу роль для розмежування компетенції між Співтовариством і державами-членами в галузі екології.

Основними напрямками екологічного регулювання, здійснюваного сьогодні в ЕУ, є:

- екологічна стандартизація;
- оцінка впливу на навколишнє середовище;
- збір і обробка екологічної інформації, моніторинг навколишнього середовища;
- екологічна сертифікація;
- екологічний менеджмент і екологічний аудит;
- розвиток механізму фінансування;
- захист екологічних прав.

Діяльність ЕУ в екологічній сфері у своєму розвитку пройшла кілька етапів: 1957–1972 рр. (перший етап), 1972–1986 рр. (другий етап), 1986–1992 рр. (третій етап), 1992–2002 рр. (четвертий етап). 2003 – 2012 рр. (п'ятий етап).

Перший етап охоплює період з 1957 р. по 1972 р., для якого характерна відсутність екологічної компетенції у Європейського співтовариства, проведення одиничних факультативних заходів у сфері охорони навколишнього середовища, незначна кількість норм організації в сфері, що зачіпається.

Другий етап охоплює період з 1972 р. по 1986 р. На цьому етапу були проведені початкові заходи Європейського співтовариства щодо захисту навколишнього середовища, з'явилися перші програми організації в розглянутій сфері, одержало початковий розвиток правове регулювання в галузі екології.

Третій етап охоплює період з 1986 р. по 1992 р. Даний період характеризується закріпленням компетенції в сфері навколишнього середовища в установчому акті Європейського співтовариства (легалізацією), завершенням у цілому формування екологічної політики угруповання й подальшим розвитком правового регулювання цієї сфери.

Четвертий етап бере початок в 1992р. Й продовжується до 2002 р. У цей час проходить удосконалювання діяльності й компетенції Європейського співтовариства в галузі охорони навколишнього середовища, відбувається розширення правового регулювання й впроваджують перші спроби кодифікації норм EU у сфері екології.

П'ятий етап (2003 – 2012рр.) характеризується тим, що екологічна діяльність EU здійснюється на основі екологічної компетенції, передбаченої статтями Договору EU, і нерозривно пов'язана з іншими напрямками політики, реалізованої в Євросоюзі. Фактично, можна відзначити, що значно удосконалюється законодавча основа правового регулювання охорони навколишнього середовища в EU, розвивається система моніторингу навколишнього середовища, екологічної сертифікації, механізму фінансування екологічних заходів.

Нова програма з навколишнього середовища, запропонована Єврокомісією на період до 2020 року («Living well, within the limits of our planet»), спрямована на підвищення екологічної стійкості в Європі з метою створення в Єврозоні всеохоплюючій й сталої зеленої економіки, стійкої до ризиків і змін [1]. Фактично визнане, що захист природного капіталу, заохочення більш ефективного використання ресурсів і прискорення переходу до низьковуглецевій економіці є ключовим функціям програми, яка також спрямована на усунення екологічних причин захворювань. Отримані результати повинні стимулювати стійке зростання і створення нових робочих місць.

Екологічна політика реалізується за допомогою диференціації діяльності EU залежно від специфіки проблем навколишнього середовища в кожному регіоні інтеграційного об'єднання, вона спрямована на: збереження, захист і поліпшення стану навколишнього середовища; захист здоров'я людей; досягнення розумного й раціонального використання природних ресурсів; сприяння на міжнародному рівні заходам, що стосуються регіональних і загальносвітових проблем навколишнього середовища.

Реалізація екологічної політики EU пов'язана, насамперед, з попередженням, профілактикою забруднення або іншого збитку навколишньому середовищу. Диференціація екологічних проблем у країнах EU пов'язана з наступними факторами. Насамперед, регіони Європи різняться за досягнутим рівнем економічного розвитку, який формує відповідну галузеву структуру (пропорції видобувної, обробної промисловості, сфери нематеріального виробництва). Відповідно, під впливом даного фактору виявляється й рівень розвитку регіональної інфраструктури. Географічне розміщення регіону (його віддаленість) є важливим параметром, що впливає на формування транспортних і комунікаційних витрат. Крім того, диференціація регіонів викликана і їх відмінністю за демографічними показниками (агломерація, структура розселення і т.д.). Вирівнювання рівнів регіонального розвитку, вирішення екологічних проблем вимагало (і вимагає) концентрації фондів Європейського Союзу і їх ефективного використання.

Отже, поступовий розвиток європейської інтеграції привів до більшої конкретизації напрямків регіональної політики, зокрема екологічної. В умовах посилення євроінтеграційних устремлінь важливим є можливість впровадження загальноєвропейських норм охорони навколишнього природного середовища в соціально-

економічний розвиток регіонів України. Так, ґрунтуючись на загальносвітовій концепції сталого розвитку, прийнятій у 1992 році на Конференції ООН з довкілля і розвитку (Environment and Development) в Ріо-де-Жанейро сформовано механізм реалізації концепції сталого розвитку в Україні на основі багаторівневого підходу (рис.12).

Екологічний аспект євроінтеграції регіонів України може бути вдало реалізованим за рахунок зваженої роботи інституційних органів різних рівнів та впровадження й дотримання стратегій екологічної політики ЕУ (стратегії національного регулювання, дерегулювання й наднаціонального контролю)[2].

У діапазон функцій національного регулювання екологічно збалансованого господарювання згідно стратегії національного регулювання входять наступні основні завдання:

- розробка принципів фінансування природоохоронних заходів;
- розвиток інституціональної структури цільового резервування фінансових і кредитних ресурсів;
- формування ринку екологічних послуг;
- налаштування ринкових механізмів економічними інструментами регулювання;
- удосконалювання правової бази з урахуванням специфіки економічних і екологічних цілей сталого розвитку;

Проведення політики дерегулювання дозволяє змінити засоби й механізми національного втручання, знайти баланс між екологічною якістю й економічною конкуренцією, що є в той же час наслідком підвищення відповідальності держав-членів ЕУ щодо охорони навколишнього середовища. Саме в цьому контексті політика дерегулювання дозволила вирішити низку проблем щодо збереження навколишнього середовища.

Процеси дерегулювання перебували в центрі уваги в період завершення створення Єдиного європейського ринку. У цей час у Європейському союзі політика дерегулювання здійснюється на різних, але взаємозалежних рівнях;

Стратегія національного контролю. Згідно із принципом субсидіарності кожна держава ЕУ може вибирати ті механізми й способи контролю, які допомагають краще виконувати функції збереження навколишнього середовища й екологічної безпеки.

В 2008 р. Європейська комісія з охорони навколишнього середовища запропонувала країнам ЕУ прийняти нову Директиву про контрольні функції Європейського союзу в сфері охорони природних ресурсів і збереження навколишнього середовища європейського континенту, у якій у майбутньому акцент робитиметься на контрольні наднаціональні функції.

Держави-члени ЕУ у рамках стратегії наднаціонального контролю повинні здійснювати моніторинг екологічної якості природного середовища й виробити програми поліпшення стану навколишнього середовища за умов дотримання принципу гласності й проведення всебічних консультацій між країнами.

В основі стратегії наднаціонального контролю ЕУ у цей час використовуються в основному ринкові механізми екологічних штрафів, на додаток до кількісного регулювання, наприклад, викидів, скидань і концентрацій забруднюючих речовин, а також за рахунок уведення загальних норм і стандартів якості.

Впровадження ідей сталого розвитку на рівні макрорегіонів означатиме зміни секторальної та регіональної структури господарства окремої країни, зокрема України, пов'язані із створенням нових галузей «зеленої» (green) економіки, та, одночасно, із трансформацією традиційного господарства, шляхом впровадження ресурсозберігаючих та безвідходних технологій. Ключовим елементом механізму реалізації сталого розвитку є створення нормативно-правової бази, що робить вигідним екологічну трансформацію господарства для бізнесу («зелений» тариф, економічні механізми Кіотського протоколу).

Інституційну основу сталого розвитку в Україні на сьогодні забезпечують: Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»; Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на період з 2011 до 2015 року [3], обсяг фінансування якого становитиме 4,2 млрд. гривень.

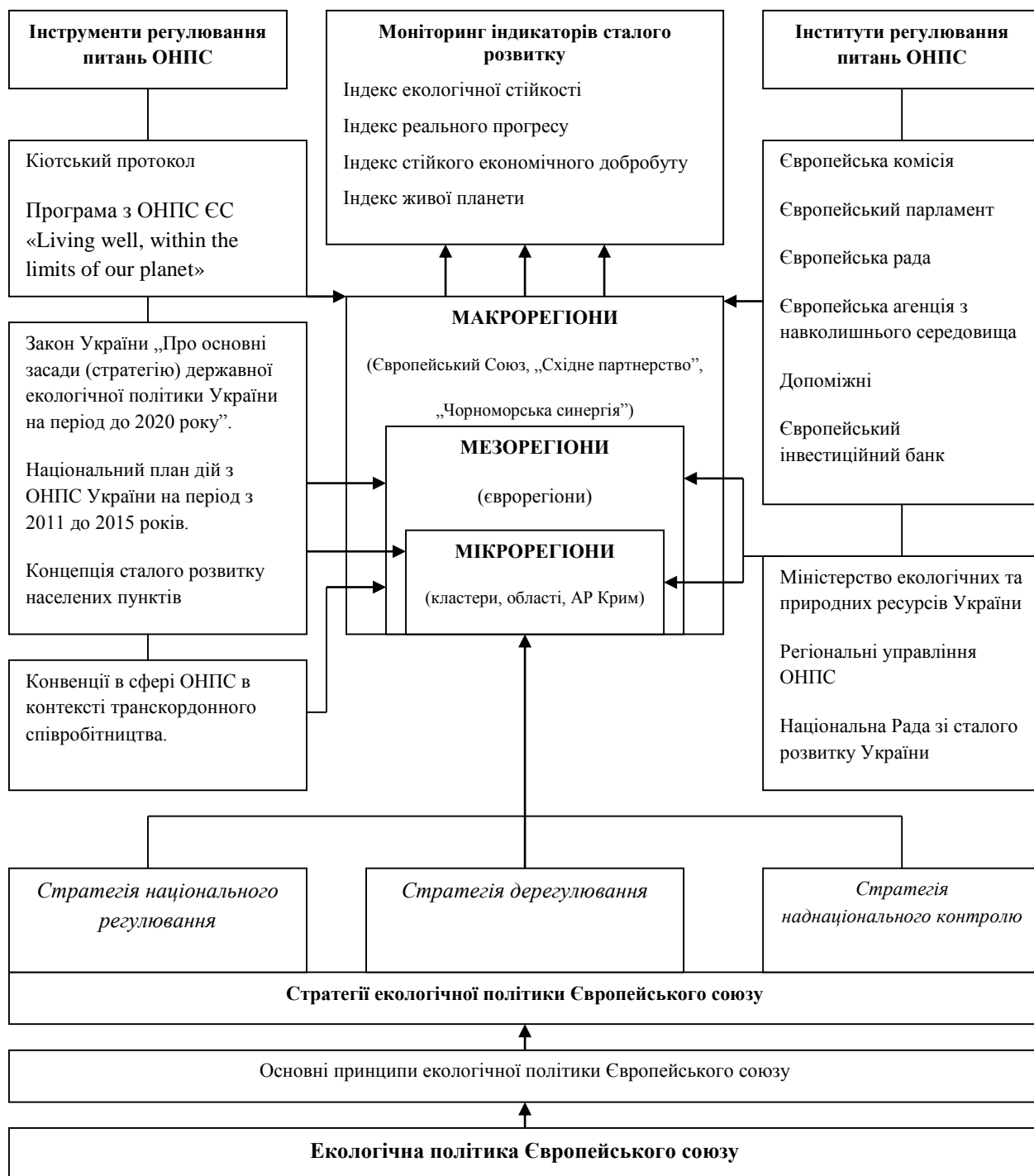

Рис. 12 Механізм реалізації концепції сталого розвитку в Україні на основі багаторівневого підходу

Особливу роль в контексті євроінтеграційних процесів й забезпечення сталого розвитку відіграють нові форми територіальної організації господарства мезорівня – єврорегіони („Карпатський”, „Буг”, „Нижній Дунай”, „Верхній прут”, „Дніпро”, „Донбас”, „Слобожанщина”, „Ярославна”, „Дністер”) [4]. Сьогодні транскордонні відносини і співробітництво є невід’ємною складовою сучасних міжнародних відносин. Екологічним проблемам єврорегіонів приділяють особливу увагу екологи, політики, економісти, медики, математики, океанографи. Інформація про рівні антропогенного забруднення аналізується у різних міністерствах України та прикордонних країнах: Міністерствах охорони здоров’я, Державних комітетах статистики, санітарно-епідеміологічних службах, Гідрогеології [5]. Особливо гостро екологічні проблеми відчуються у великих урбанізованих промислових районах Луганської, Донецької, Запорізької областей та узбережжі Азовського моря.

В рамках врегулювання екологічних питань єврорегіонів діють чотири міжнародні конвенції в сфері охорони навколишнього середовища, а саме:

- Конвенція про транскордонне забруднення повітря на значні відстані;
- Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті;
- Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій;
- Конвенція з охорони і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер.

Однією з найбільш гострих екологічних проблем Азово-Чорноморського регіону України є забруднення Азовського моря, вирішення якої потребує спільних зусиль всіх країн Азово-Чорноморського басейну. Вироблення й реалізація програми очищення Азовського моря сприятиме не тільки розвитку та зміцненню малого бізнесу як частини туристичного бізнесу, але й дозволить підвищити економічні показники, оскільки очищення моря дасть можливість збільшити виробництво рибної продукції.

Створення єврорегіонів в Азово-Чорноморському регіоні сприятиме активізації соціально-економічних, науково-технічних, культурних і інших зв’язків між територіально-адміністративними одиницями України та сусідніх країн у процесі спільного вирішення загальних проблем: збереження, збільшення й раціональне використання ресурсів Азовського й Чорного морів; збереження унікальної природи; підвищення якості життя українців, росіян, греків і людей інших національностей, що населяють відповідні території.

Євроінтеграційний вибір України залишається незмінним зовнішньополітичним пріоритетом, згідно до якого в країні мають продовжуватися внутрішні перетворення та модернізація в усіх сферах українського суспільства (політичній, економічній, екологічній тощо) відповідно до Стратегії європейської інтеграції України, яку має бути прийнято у короткостроковій перспективі. Участь України в європейських програмних заходах (Європейська політика сусідства, Східне партнерство, Чорноморської синергії та ін.) сприятимуть реалізації євроінтеграційного курсу розвитку країни. Поширення міжрегіонального співробітництва на рівні локальних регіональних утворень, розвиток єврорегіонів та реалізація програм транскордонного співробітництва на мікро- та мезорівнях сприятимуть адаптації національної моделі регіонального розвитку до європейської моделі.

Отже, активізація співробітництва на українсько-європейському векторі зумовлена як об’єктивними чинниками цивілізаційного розвитку, зокрема процесами глобалізації та регіоналізації, так і змінами в стратегії регіональної політики України. Для забезпечення стійкого розвитку країни, зокрема її регіонів, охорона навколишнього середовища, вирішення екологічних питань та їх узгодження із загальноєвропейськими вимогами та стандартами має стати невід’ємною частиною процесу економічного перетворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 3

Підрозділ 3.1.

1. Барташевська Ю.М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи / Ю.М. Барташевська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 19–25.

2. Великий Ю.В. Інноваційна діяльність підприємств машинобудівного комплексу: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2011_2_2/146-149.pdf

3. Державний комітет статистики: [електронний ресурс] / Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

4. Карачина Н.П. Машинобудування України: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку за умов економічної кризи: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2009_647/11.pdf

5. Мягкова О.В. Необхідність державного регулювання розвитку машинобудування в сучасних умовах: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sper/2010_1/Myagkova.pdf

6. Романко О.П. Чинники формування конкурентоспроможності машинобудівного підприємства // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №3. – С. 113–125

7. Савченко С.М. Конкурентоспроможність українського машинобудівного комплексу на зовнішніх та внутрішніх ринках: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppci/2011_29/Savchen.pdf

8. Фатенок-Ткачук А. О. Аналізування факторів впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств/ А. О. Фатенок-Ткачук// Наукові праці КНТУ. Економічні науки, 2010, вип. 17: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/ zb_17_ekon/stat_17/15.pdf

Підрозділ 3.2.

1. Брикова І.В. Детермінанти міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів в глобальному економічному просторі / І.В. Брикова // Міжнародна економічна політика: Наук. журнал. Вип.7 / Гол. редактор Д.Г.Лук'яненко. – К.:КНЕУ, 2007. – С. 5-27.

2. Ісиченко І.В. Фактори конкурентоспроможності регіону / І.В. Ісиченко // Український географічний журнал. – 2010. - №1. – С. 40-47.

3. Максимов А. Б. Транспортная инфраструктура регионов / А.Б. Максимов // Известия ИГЭА. - 2007. - №1: [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/transportnaya-infrastruktura-regionov>.

4. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : Монографія / За ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів: ЛігаПрес, 2010. – 488 с.

Підрозділ 3.3.

1. Брикова І.В. Детермінанти міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів в глобальному економічному просторі / І.В. Брикова // Міжнародна економічна політика: Наук. журнал. Вип.7 / Гол. редактор Д.Г.Лук'яненко. – К.:КНЕУ, 2007. – С. 5-27.

2. Ісиченко І.В. Фактори конкурентоспроможності регіону / І.В. Ісиченко // Український географічний журнал. – 2010. - №1. – С. 40-47.

3. Максимов А. Б. Транспортная инфраструктура регионов / А.Б. Максимов // Известия ИГЭА. - 2007. - №1: [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/transportnaya-infrastruktura-regionov>.

4. Транспорт і зв'язок України 2012 р.: статистичний збірник. – Київ, 2013. – 268 с.
5. Васильєв О.В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України. Монографія. – Харків: ХНАМГ, 2007. – 341 с.
6. Прейгер Д.К. Реалізація потенціалу транспортної інфраструктури України в стратегії посткризового економічного розвитку /Д.К. Прейгер, О.В. Собкевич, О.Ю. Ємельянова. – К.:НІСД, 2011. – 37 с.
7. Захарова О.В. Потенціал розвитку світової транспортної системи: монографія /О.В. Захарова. – Маріуполь: МДУ, 2012. – 234 с.
8. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : Монографія / За ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів: ЛігаПрес, 2010. – 488 с.

Підрозділ 3.4.

1. Бурдяк О.В. Конкурентоспроможність регіонів як необхідна передумова зростання конкурентоспроможності країни [Електронний ресурс] / О.В. Бурдяк. – Режим доступу: <http://intkonf.org/burdyak-ov-konkurentospromozhnist-regioniv-yak-neobhidna-peredumova-zrostannya-konkurentospromozhnosti-krayini/>
2. Запотоцький С.П. Региональная конкурентоспособность: место в общественной географии / С.П. Запотоцький // Региональные исследования. – 2012. — № 4. – С. 17-24
3. Черниченко Г.А. Региональная экономика: учебное пособие / Г.А. Черниченко, О.А. Чижикова, К.С. Митюшкина. – Мариуполь: МГУ, 2010. – 173 с.
4. Пьянкова С.Г. Формирование институтов развития моно профильных территорий: зарубежный и отечественный опыт / С.Г. Пьянкова // Экономические науки: фундаментальные исследования. – 2011. — № 12. – С. 422-427
5. Коновалова Т. А. Государственные механизмы повышения эффективности развития монопромышленных городов стратегического значения [Текст] / Т. А. Коновалова // Молодой ученый. — 2013. — №3. — С. 229-234.
6. Рудова А.А. Повышение занятости в моногородах: отечественный и зарубежный опыт [Электронный ресурс] / А.А. Рудова // Проблемы местного самоуправления. – Режим доступа: <http://www.samoupravlenie.ru/50-02.php>
7. Дубенюк Я.А. Розвиток світового ринку туристичних послуг: [монографія] / Я.А. Дубенюк. – Донецьк: «Вебер», 2009. – 184с.
8. Мацука В.М. Розвиток туризму в Азово-Чорноморському регіоні України / В.М. Мацука, К.О. Соколова // Матеріали наукової міжнародної Інтернет-конференції «Соціально-екологічні проблеми розвитку Азово-Чорноморського регіону»
9. Грабовенська Софія Петрівна Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної сфери в Україні [Електронний ресурс] / С.П. Грабовенська // Центр підтримки бізнеса. – Режим доступу: <http://newbiznet.com.ua/index.php/en/articles/80-market/335-2013-07-31-07-08-09>
10. Статистичні збірники «Регіони України». Частина II, 2011, 2012 / Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України; ред. О. Г. Осауленко. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Підрозділ 3.5.

1. BP Statistical Review of World Energy 2011 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/2011.pdf
2. Key world energy statistics 2009, 2010, 2011 [Electronic resource] / International energy agency. – Access mode : <http://www.iea.org/statistics/>

3. Томберг И. Энергетика Китая / Игорь Томберг // Экономическое обозрение. - № 4. – 2006. – С. 46-53
4. Полищук А. Как Япония обеспечивает свою энергобезопасность [Электронный ресурс] / Алексей Полищук. – Режим доступа: http://www.worldenergy.ru/doc_20_57_2982.html
5. AbdallaSalemEl-Badri, Генеральный секретарь ОПЕК, 4 февраля 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.glenic.com/.../2008.05_opec_glenicom_summary.doc
6. OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011[Electronic resource]. – Access mode : <http://www.opec.org>
7. Григорьев Л. ОПЕК – добыча и доходы / Леонид Григорьев // Экономическое обозрение. - № 4. – 2006. – С. 42-46
8. FeyginV., GroenendijkW., HrikulovA., KulaginV. Energy Forecasts and Scenarios2009–2010 ResearchFinal Report [Electronic resource]. – Access mode : http://www.fief.ru/img/files/Energy_forecasts_and_scenarios.pdf

Підрозділ 3.6.

1. Бурдяк О.В. Конкурентоспроможність регіонів як необхідна передумова зростання конкурентоспроможності країни [Електронний ресурс] / О.В. Бурдяк. – Режим доступу: <http://intkonf.org/burdyak-ov-konkurentospromozhnist-regioniv-yak-neobhidna-peredumova-zrostannya-konkurentospromozhnosti-krayini/>
2. Черниченко Г.А. Региональная экономика: учебное пособие / Г.А. Черниченко, О.А. Чижикова, К.С. Митюшкина. – Мариуполь: МГУ, 2010. – 173 с.
3. Матеріали круглого столу " Старопромислові регіони України: пріоритети та механізми структурної модернізації у посткризовий період" [Електронний ресурс] / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Донецьку, 18 грудня 2012 р. – Режим доступу: <http://dn.niss.gov.ua/articles/480/>

Підрозділ 3.7.

1. Proposal for a new EU Environment Action Programme to 2020[Electronic resource]. – URL: <http://ec.europa.eu/environment/newprg/index.htm>
2. Гусев А. Экологическая политика Европейского союза в контексте концепции устойчивого развития / Алексей Гусев // Обозреватель. – 2012. – №4. – С. 88-100
3. Потапенко В. Формування «зеленої» політики та економіки в контексті реалізації стратегії сталого розвитку в Україні [Електронний ресурс] / В. Потапенко, Л. Якушенко // Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ екологічної та техногенної безпеки. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
4. Булатова О.В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія / Олена Валеріївна Булатова. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 386с.
5. Ковальський Г.Є. Екологічний аспект транскордонного співробітництва на Сході України [Електронний ресурс]/ Г.Є. Ковальський // Стратегічні пріоритети. - № 4(13). – С. 225-230. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/SpPrior_13/30.pdf
6. Біленький П. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні / П. Біленький, Н. Мікула // Регіональна економіка. – 2001. - №3. – С.61-73
7. Ватченко О.Б. Механізм забезпечення сталого розвитку регіонів України / О.Б. Ватченко, В.М. Ільченко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С. 205-212
8. Долішній М. Глобалізація та її регіональні виміри / М. Долішній, У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. - №3. – 2002. – С.7-24.

9. Дубовіч І.А. Сучасні еколого-економічні та правові проблеми реалізації концепції сталого розвитку / І.А. Дубович // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С.213-218
10. Лукаш Ольга Анатоліївна Еколого-економічні основи формування механізмів транскордонного співробітництва: Автореферат дис. на здобуття вчен. зван. к.е.н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fem.sumdu.edu.ua/images/docs/avtoref/2008/Lukash.pdf>
11. Ляшенко В. До питання про необхідність багатовекторного міжрегіонального та транскордонного економічного співробітництва / В. Ляшенко, Ю.Макогон // Регіональна економіка. - №1. – 2002. – С.99-107.
12. Туниця Ю.Ю. Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства / Ю.Ю. Туниця // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С. 146-156
13. Чернобай Л.І. Сталий розвиток в Україні: стан, проблеми, шляхи подолання [Електронний ресурс] / Л.І. Чернобай, М.А. Климович // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка». – 2011. - №2. – С.202-208. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2011_2/Vek5427.pdf
14. Official website of the European Union. – URL: <http://europa.eu/>

Розділ 4

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

4.1. СУЧАСНІ КОМПЛЕКСНІ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

У специфічних умовах сучасного світогосподарського розвитку особливого значення набуває наявність стабільно функціонуючого фінансового ринку – як на національному та регіональному, так і на глобальному рівнях. Ефективний та стійкий до потрясінь фінансовий сектор є запорукою стабільного розвитку світової економічної системи, а конкурентоспроможні фінансові ринки країн є важливою умовою забезпечення міжнародної конкурентоспроможності національних економік.

Для вчасного виявлення проблем, пов'язаних з дестабілізацією фінансового ринку та порушенням його функції залучати та ефективно перерозподіляти фінансові ресурси, необхідно здійснювати постійний моніторинг основних показників його розвитку та його здатності конкурувати з фінансовими ринками інших країн. При цьому єдина загальноприйнята методика оцінки рівня конкурентоспроможності та ступеня розвитку національних фінансових ринків сьогодні відсутня.

В сучасних аналітичних дослідженнях для оцінки конкурентоспроможності та стабільності національних та регіональних фінансових ринків використовуються як окремі показники (наприклад, показники фінансової глибини або ліквідності ринку, фінансової інтеграції тощо), так і комплексні методики, що дозволяють надати більш повну оцінку рівня конкурентоспроможності фінансового ринку та ефективності його функціонування і розробляються спеціалістами Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Всесвітнього економічного форуму, Міжнародного інституту розвитку менеджменту. Однак в науковій літературі недостатньо уваги приділено порівнянню зазначених методик, висвітленню їх переваг та недоліків.

Метою наукової роботи є систематизація сучасних комплексних методик визначення рівня конкурентоспроможності фінансових ринків, проведення порівняльного аналізу інтегральних показників розвитку фінансових ринків для обґрунтування їх переваг та недоліків.

У найбільш узагальненому вигляді конкурентоспроможним сьогодні вважається багатосегментний фінансовий ринок, що надає широкий спектр фінансових послуг за конкурентними цінами, оперує великою кількістю фінансових інструментів, демонструє високі показники роботи фінансово-кредитних установ та забезпечує надійний захист прав всіх його учасників.

Серед всіх існуючих методик визначення рівня конкурентоспроможності, для оцінки конкурентоспроможності фінансових ринків використовуються, переважно, інтегральні методи, засновані на розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності та побудові відповідних рейтингів.

Інтегральні індекси конкурентоспроможності національних фінансових ринків розраховуються спеціалістами Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) та Міжнародного інституту розвитку менеджменту на базі трьох методик. При цьому в двох методиках рівень розвитку фінансового ринку розглядається як складова загальної конкурентоспроможності національної економіки (таблиця 1).

**Порівняльна характеристика інтегральних показників оцінки
конкурентоспроможності фінансових ринків**

№	Характеристика методики	Назва інтегрального показника конкурентоспроможності фінансових ринків		
		<i>Індекс розвиненості фінансового ринку</i>	<i>Рівень фінансового розвитку</i>	<i>Рівень розвитку фінансового ринку</i>
1.	Розробник	Всесвітній економічний форум	Всесвітній економічний форум	Міжнародний інститут розвитку менеджменту
2.	Видання	Звіт про глобальну конкурентоспроможність (The Global Competitiveness Report)	Звіт про фінансовий розвиток (The Financial Development Report)	Щорічник світової конкурентоспроможності (World Competitiveness Yearbook)
3.	Походження індексу	Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Самостійний індекс	Складові фактори «Ефективність бізнесу» індексу конкурентоспроможності національної економіки
4.	Кількість досліджуваних національних фінансових ринків	148 (2013-2014 pp.)	62 (2012 p.)	60 (2013 p.)
5.	Субфактори, що враховуються при розрахунку інтегрального показника	1) Показники ефективності фінансових ринків. 2) Показники довіри до фінансових ринків.	1) Інституційне середовище. 2) Діловий клімат. 3) Фінансова стабільність. 4) Банківські фінансові послуги. 5) Небанківські фінансові послуги. 6) Фінансові ринки. 7) Фінансова відкритість.	1) Ефективність банківської системи. 2) Ефективність фондового ринку. 3) Особливості управління фінансами.
6.	Перша трійка країн в рейтингу	Гонконг, Сінгапур, ПАР (2013 p.)	Гонконг, США, Великобританія (2012 p.)	США, Гонконг, Канада (2013 p.)
7.	Місце України в рейтингу	117	59	60

Примітка. Складено автором на основі даних [1,5,6,7]

Всесвітній економічний форум розраховує два інтегральні показники конкурентоспроможності фінансових ринків – індекс розвиненості фінансових ринків як складову індексу глобальної конкурентоспроможності та індекс фінансового розвитку.

Відповідно до першої методики, розвиненість фінансового ринку розглядається як фактор (представлений групою відповідних показників), який разом з іншими 11 факторами визначає загальний індекс глобальної конкурентоспроможності. Розрахунок

індексу базується на оцінці показників ефективності фінансового ринку (наявність та доступність фінансових послуг, можливості фінансування через фондовий ринок, доступність кредиту, наявність венчурного капіталу) та довіри до фінансової системи (стійкість банківської системи, регламентація роботи фондових бірж, рівень захисту прав кредиторів та позичальників). Показники оцінюються як з використанням загальнодоступних статистичних даних про стан фінансового сектору, так і за результатами опитування керівників компаній по всьому світу.

Перевагою зазначеної методики є вільний доступ до аналітичного звіту «The Global Competitiveness Report», а також велика вибірка країн, фінансові ринки яких підлягають оцінці, що дозволяє отримати більш повне уявлення про стан не тільки національних та регіональних фінансових систем, але й світового фінансового ринку.

Друга методика, яка використовується Всесвітнім економічним форумом для оцінки конкурентоспроможності національних фінансових ринків з 2008 р., передбачає розрахунок показника рівня фінансового розвитку. При цьому під фінансовим розвитком спеціалісти ВЕФ розуміють сукупність чинників, політики та інституцій, які забезпечують ефективне фінансове посередництво та функціонування фінансових ринків, а також вільний доступ до капіталу та фінансових послуг [6]. Високий рівень фінансового розвитку країни, перш за все, пов'язується з наявністю великої кількості фінансових послуг, що дозволяє диверсифікувати ризики учасників ринку.

Відповідно до методики ВЕФ, рівень фінансового розвитку визначається на основі оцінки показників, згрупованих у наступні категорії: інституційне середовище (правова та інституційна база функціонування фінансових ринків), діловий клімат (кадрове, матеріально-технічне та технологічне забезпечення роботи фінансового сектору), фінансова стабільність (схильність фінансової системи до різних типів криз), банківські фінансові послуги (показники роботи банківської системи), небанківські фінансові послуги (роль небанківських фінансово-кредитних установ, показники їх роботи), фінансові ринки (стан ринків акцій, облігацій, деривативів та валютного ринку), фінансова відкритість (наявність вільного доступу до капіталу та фінансових послуг).

Перевагою даної методики, як і у попередньому випадку, є вільний доступ до аналітичного видання «The Financial Development Report», а також значна кількість аналізованих параметрів, що дає можливість надання більш глибокої та точної оцінки рівня фінансового розвитку національних економік. З іншого боку, кількість фінансових ринків, які є об'єктами аналізу, є більш ніж вдвічі меншою порівняно з попередньою методикою (62 країни порівняно з 148 країнами), що робить звітні дані дещо обмеженими.

Аналогічний недолік є характерним і для методики оцінки конкурентоспроможності фінансових ринків, запропонованої Міжнародним інститутом розвитку менеджменту, відповідно до якої спеціалістами інституту та провідними науковцями оцінюється стан всього 60 національних фінансових ринків. Отриманий індекс розвитку фінансових ринків є не самостійним показником, а субфактором, який включено до фактору «Ефективність бізнесу» при розрахунку загального індексу конкурентоспроможності національної економіки.

За методикою Міжнародного інституту розвитку менеджменту, розрахунок індексу розвитку фінансових ринків засновано на оцінці трьох головних складових: ефективність банківської системи (розмір банківських активів, масштаби операцій з банківськими картками, якість фінансових послуг, прозорість фінансових інститутів, фінансові ризики, регулювання банківського сектору), ефективність фондового ринку (капіталізація фондового ринку, здатність фондового ринку забезпечувати фінансування підприємств, обсяги операцій на ринку цінних паперів, кількість вітчизняних лістингових компаній, динаміка фондових індексів, захист прав акціонерів), особливості управління фінансами

(доступність кредиту та венчурного капіталу для бізнесу, вплив корпоративної заборгованості на конкурентоспроможність підприємств).

Рейтинги країн, які складаються відповідно до трьох розглянутих типів оцінки конкурентоспроможності фінансових ринків, незважаючи на різницю в методиках, в цілому демонструють схожі результати. Так, обидва рейтинги ВЕФ в останні роки очолює фінансовий ринок Гонконгу, який в рейтингу Міжнародного інституту розвитку менеджменту посідає 2-ге місце. Фінансовий ринок України посідає одне з останніх місць в рейтингу ВЕФ за рівнем фінансового розвитку і останнє місце в рейтингу Міжнародного інституту розвитку менеджменту.

Спільною рисою вищерозглянутих методик є виведення на основі проведених оцінок окремих показників агрегованого (узагальненого) індексу розвиненості фінансового ринку і рейтингування країн відповідно до значень індексу. Крім індексних методів визначення конкурентоспроможності фінансових ринків, досить широко використовуються й інші комплексні методики, які дозволяють надати загальну оцінку стану фінансового сектору країни або регіону, однак без розрахунку узагальненого показника. Такі методики пропонують певні систематизовані переліки показників, комплексна оцінка яких має здійснюватися при визначенні рівня розвитку фінансового ринку.

Дослідження сучасної наукової літератури та аналітичних видань дозволяє виділити наступні комплексні методики оцінки конкурентоспроможності та ефективності національних фінансових ринків, які мають характер систематизації оціночних критеріїв:

1) Концептуальна методика оцінки стану фінансових ринків, розроблена Світовим банком. Методика пропонує оцінювати фінансові ринки (акцент робиться на фондовому ринку та ринку банківських послуг) та фінансові інститути у контексті фінансової глибини (розміру), доступності, ефективності та стабільності. Результати аналізу фінансових секторів за зазначеними критеріями надаються у вигляді бази даних «The World Bank's Global Financial Development Database» [3].

2) Методика оцінки фінансового сектору, розроблена спільно Міжнародним валютним фондом і Міжнародним банком реконструкції та розвитку («Financial Sector Assessment Program»). Методика, заснована на оцінці показників фінансової стабільності (за цю частину відповідає МВФ) та фінансового розвитку (за цю складову відповідає МБРР), використовується країнами при складанні індивідуальних звітів. Деталізована методика оцінки стану національних фінансових ринків публікується у відповідному довіднику МВФ («Financial Sector Assessment: A Handbook») [2].

Інші існуючі методики оцінки конкурентоспроможності та рівня розвитку фінансових ринків мають більш спеціалізований характер, оскільки зосереджуються на дослідженні окремих складових фінансового сектору або окремих сегментів фінансового ринку (наприклад, методика оцінки індикаторів фінансової стійкості – Financial Soundness Indicators – використовується МВФ для аналізу поточного фінансового стану та фінансової стійкості сектору фінансових установ країни).

Таким чином, ґрунтуючись на дещо різних критеріях оцінки та використовуючи різну кількість національних ринків у якості об'єктів дослідження, сучасні інтегральні методики визначення рівня конкурентоспроможності фінансових ринків тим не менш демонструють схожі результати рейтингування країн за рівнем фінансового розвитку. Загальною перевагою інтегральних методик Всесвітнього економічного форуму та Міжнародного інституту розвитку менеджменту є можливість співставлення стану національних фінансових ринків різних країн з метою проведення порівняльних досліджень. Крім того, вони дають змогу використання побудованих рейтингів для оцінки загального рівня розвитку регіональних фінансових ринків. Методики, що застосовуються МВФ та МБРР, мають вигляд систематизованих переліків оціночних показників, аналіз яких дає можливість отримати уявлення про стан фінансового сектору в країні. Однак

проведення міжкраїнних та міжрегіональних порівнянь фінансових ринків на основі цих методик є досить складним.

Результати застосування розглянутих методик та побудовані на їх основі рейтинги національних фінансових ринків, а також дослідження впливу індексів розвитку фінансових ринків на загальний показник конкурентоспроможності національних економік можуть стати предметом подальших досліджень у цьому напрямі.

4.2. ФИНАНСОВЫЕ ИНДИКАТОРЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Формирование конкурентоспособной национальной экономики является одной из приоритетных задач социально-экономического развития каждой страны. В наиболее общем виде конкурентоспособность национальной экономики рассматривается как способность экономической системы обеспечивать социально-экономическую оптимальность при любом влиянии внутренних и внешних факторов [3]. Конкурентоспособность национальной экономики характеризует такое состояние общественных отношений в государстве, которое обеспечивает условия стабильного повышения эффективности национального производства, адаптированного к изменениям мировой конъюнктуры и внутреннего спроса на основе раскрытия национальных конкурентных преимуществ и достижения лучших, чем у конкурентов, социально-экономических параметров [1].

Общий уровень конкурентоспособности страны зависит от состояния всех подсистем национальной экономики, включая финансовый сектор. Большинство экономических кризисов, которые наблюдались в развивающихся странах в последние годы, были в значительной мере обусловлены слабостью их финансового сектора, неэффективностью денежно-кредитной политики центральных банков, отсутствием механизмов защиты интересов кредиторов и инвесторов. Надежный финансовый сектор все чаще воспринимается как ключевой элемент институциональной инфраструктуры, являющейся основой развития экономики и, соответственно, формирования ее конкурентоспособности.

Одной из наиболее известных методик определения уровня национальной конкурентоспособности является расчет индекса глобальной конкурентоспособности, осуществляемый Всемирным экономическим форумом. Это индексный метод, используемый более 30 лет и основанный на расчете сводного индекса путем агрегирования ряда показателей состояния национальной экономики [2]. Следует отметить, что долгое время индекс глобальной конкурентоспособности рассчитывался на основе 9 групп показателей, при этом отдельные индикаторы состояния финансового сектора были включены в группу показателей эффективности рынка, наряду с характеристиками товарного рынка и рынка труда.

Роль финансового сектора в обеспечении конкурентоспособности экономики обусловлена его способностью аккумулирования внутренних и привлеченных из-за рубежа финансовых ресурсов и их размещения в сферы наиболее продуктивного их использования. Ведущую роль в таком перераспределении ресурсов играет банковская система, поэтому первоначально в расчет индекса глобальной конкурентоспособности включались преимущественно индикаторы развитости и надежности банковского сектора.

В результате обострения кризиса ликвидности как в частном, так и в государственном секторе развитых и развивающихся стран получение доступа к капиталу приобрело особую важность и актуализировался вопрос диверсификации источников финансирования всех субъектов и секторов национальной экономики. Современная

экономика нуждается в таком финансовом рынке, который обеспечивал бы доступ предпринимательского сектора к финансированию из таких источников, как кредиты коммерческих банков, биржевой фондовый рынок, венчурный капитал, а также за счет других финансовых инструментов. Для выполнения всех этих функций банковский сектор должен пользоваться доверием, а регулирование финансовых рынков должно обеспечивать правовую защиту всех субъектов финансовых отношений.

Мировой экономический кризис 2008 года еще раз подтвердил важнейшую роль стабильно работающего финансового сектора в развитии экономики. Принимая во внимание усиливающееся влияние финансовой среды на национальную конкурентоспособность, с 2007-2008 гг. расчет индекса глобальной конкурентоспособности претерпел изменения, и конкурентоспособность национальной экономики стала определяться на основе 12 групп показателей, характеризующих: качество институтов, инфраструктуру, макроэкономическую стабильность, здоровье и начальное образование, высшее образование и профессиональную подготовку, эффективность рынка товаров и услуг, эффективность рынка труда, развитость финансового рынка, уровень технологического развития, размер внутреннего рынка, конкурентоспособность компаний, инновационный потенциал. Таким образом, индикаторы, характеризующие уровень развития финансовых рынков, были выделены в отдельную группу показателей конкурентоспособности.

В настоящее время расчет индекса развитости финансовых рынков основан на оценке показателей эффективности и доверия. Показатели эффективности рынка включают следующие критерии:

1. Наличие финансовых услуг (оценивается широта спектра финансовых продуктов и услуг, предоставляемых национальным финансовым рынком предпринимательскому сектору).
2. Доступность финансовых услуг (определяется, обеспечивает ли уровень конкуренции между финансово-кредитными учреждениями предоставление финансовых услуг по приемлемым ценам).
3. Финансирование через фондовый рынок (анализируются возможности финансирования компаний через выпуск акций).
4. Свободный доступ к кредитам (оценивается возможность получения банковского кредита при наличии бизнес-плана и отсутствии залога).
5. Наличие венчурного капитала (определяется, могут ли предприниматели, планирующие реализовывать инновационные, но рискованные проекты, рассчитывать на финансирование).

До 2010 года в этой группе индикаторов оценивался также показатель наличия ограничений на движение капитала, которые были введены многими странами в период обострения мирового финансового кризиса. По мере стабилизации мировой финансовой системы большая часть жестких ограничений на финансовые операции была отменена, и соответствующий индикатор из группы анализируемых показателей состояния финансового сектора был исключен.

Вторая группа индикаторов развития финансовых рынков включает показатели доверия к финансовой системе:

1. Устойчивость банковской системы (показывает надежность отечественных банков).
2. Регламентация работы фондовых бирж (характеризует эффективность государственного регулирования и надзора за деятельностью фондовых бирж).
3. Индекс юридических прав (показывает уровень защиты прав заемщиков и кредиторов).

На основе указанных индикаторов рассчитывается показатель общей конкурентоспособности финансовых рынков. По результатам исследований Всемирного экономического форума, в 2011-2012 гг. наиболее конкурентоспособным был признан финансовый рынок Сингапура, который в 2010 г. находился на втором месте (таблица 2).

Таблица 2

Страны-лидеры по показателю конкурентоспособности финансовых рынков *

Страна	2011-2012 гг.		2010-2011 гг.		Изменение индекса
	Рейтинг (среди 142 стран)	Значение индекса	Рейтинг (среди 139 стран)	Значение индекса	
Сингапур	1	5,84	2	5,76	+0,08
Гонконг	2	5,78	1	5,85	-0,07
Малайзия	3	5,53	7	5,34	+0,19
ЮАР	4	5,48	9	5,30	+0,18
Норвегия	5	5,46	5	5,35	+0,11
Австралия	6	5,38	3	5,45	-0,07
Швейцария	7	5,35	8	5,34	+0,01
Люксембург	8	5,34	6	5,35	-0,01
Финляндия	9	5,34	4	5,38	-0,04
Израиль	10	5,30	14	5,07	+0,23

* составлено автором на основе данных Всемирного экономического форума [4,5]

Высокий уровень развитости финансового рынка Сингапура во многом обусловлен высокими показателями доверия к национальной финансовой системе: по уровню защиты прав субъектов финансового рынка Сингапур лидирует среди всех стран мира, по эффективности надзора за фондовыми биржами находится на втором месте. По показателям свободного доступа к банковским кредитам, наличию венчурного капитала и надежности банковской системы экономика Сингапура занимает соответственно 3, 4 и 5 места. По показателю общего индекса глобальной конкурентоспособности Сингапур находится на втором месте, уступая лишь Швейцарии.

В целом, лидирующие позиции в рейтинге финансовых рынков занимают новые индустриальные страны Юго-Восточной Азии – Сингапур, Гонконг и Малайзия. При этом следует отметить, что в 2011 г. первые десять позиций заняли те же страны, что и в рейтинге 2010 года, за исключением Израиля, который улучшил свои позиции с 14 до 10 места. Швейцария, которая по общему показателю глобальной конкурентоспособности находится на первом месте, по уровню развитости финансовых рынков занимает 7 место в рейтинге.

Сравнение индексов развитости финансовых рынков в 2010 г. и в 2011 г. показывает, что в целом наблюдается некоторое улучшение состояния финансовых рынков развивающихся стран, тогда как для многих развитых государств характерно снижения индекса конкурентоспособности финансового сектора. Эта тенденция отражает изменения и в динамике общего показателя конкурентоспособности. Так, средневзвешенный индекс глобальной конкурентоспособности 80 развивающихся стран повысился с 4,1 в 2005 году до 4,4 в 2011 году. В то же время средневзвешенный индекс глобальной конкурентоспособности развитых государств снизился с 5,4 в 2005 году до 5,2 в 2011 году [4,5]. Соответственно, разрыв между средним индексом конкурентоспособности по группе развитых и группе развивающихся стран сократился с 1,3 до 0,8.

Повышение уровня конкурентоспособности финансовых рынков развивающихся стран обусловлено следующими факторами:

1. Значительная часть чистого притока финансовых ресурсов в развивающиеся страны принимает форму дополнительного накопления официальных золотовалютных резервов. Это создает более мощную базу для проведения мероприятий в сфере валютной политики и денежно-кредитного регулирования финансовых рынков.

2. В результате насыщения развивающихся стран финансовыми ресурсами повысилась активность их финансовых рынков, и чистые поступления из развивающихся стран в развитые увеличились. В перспективе, как ожидается, чистой приток ресурсов из развивающихся стран умеренно возрастет вместе с прогнозируемым расширением дисбалансов по текущим операциям.

3. Более высокие темпы экономического роста в развивающихся странах стали фактором повышения интереса к ним со стороны инвесторов, в результате чего возрос чистый приток частного капитала на развивающиеся рынки.

4. Расширение денежной массы в развитых странах поддерживает процентные ставки на очень низком уровне, что приводит к переводу капитала инвесторов на развивающиеся финансовые рынки, обеспечивающие более высокие доходы.

5. Для регулирования системных финансовых рисков и стабилизации финансовой системы Базельским комитетом по банковскому надзору был принят пакет реформ, касающихся капитала и ликвидности банковских учреждений. Пока новые стандарты капитала и ликвидности применяются только к банкам и не распространяются на финансово-кредитные учреждения небанковского типа. Поскольку банковские учреждения развивающихся стран являются более активными участниками финансового рынка, новые правила финансового надзора позволили существенно снизить риски финансовых операций. С другой стороны, риски за пределами банковской системы остаются достаточно высокими.

Таким образом, развитость финансового сектора является важнейшей составляющей национальной конкурентоспособности. Исходя из критериев оценки уровня развития финансовых рынков, которые анализируются при расчете индекса глобальной конкурентоспособности, конкурентоспособным может считаться многосегментный финансовый рынок, предлагающий широкий спектр финансовых продуктов по доступным ценам, оперирующий разными видами финансовых инструментов (банковские кредиты, ценные бумаги, венчурный капитал, деривативы и т.д.), демонстрирующий высокие показатели устойчивости финансово-кредитных институтов и обеспечивающий защиту прав всех его участников. При этом, обеспечивая эффективное перераспределение капитала, финансовый рынок во многом определяет состояние других индикаторов национальной экономики – макроэкономической стабильности, рынков товаров и услуг, конкурентоспособности компаний, тем самым усиливая свое влияние на национальную конкурентоспособность.

4.3. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ КРАЇН ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОГО ПРОСТОРУ

У 90-ті рр. більшість колишніх країн соціалістичної системи розпочали будівництво господарства ринкового типу, що потребувало створення відповідної ринкової інфраструктури, у тому числі, фінансової, а отже – побудови нових національних фінансових систем або докорінної перебудови раніше існуючих. За роки ринкової трансформації фінансовий сектор зазначених країн значно видозмінився: сформувалися інститути фінансової інфраструктури (система комерційних банків, фондові та валютні біржі, фінансово-кредитні установи небанківського типу), значно розширився перелік фінансових продуктів, створено системи регулювання фінансових ринків. Водночас, різні вихідні умови проведення ринкових перетворень в країнах колишнього соцтабору

обумовили відмінності у швидкості та результатах реформування фінансових ринків. Як наслідок, наразі ці країни суттєво диференціюються за ступенем розвитку фінансових секторів та рівнем конкурентоспроможності національних фінансових ринків.

Дестабілізація світової фінансової системи та світова фінансова криза загострили проблеми фінансування розвитку національних економік та ще раз довели, що фінансовий ринок відіграє важливу роль в стабільному господарському розвитку та формуванні конкурентоспроможної національної економіки. В постсоціалістичних країнах створення конкурентоспроможної економіки нерозривно пов'язане з необхідністю повного завершення ринкових трансформацій, що також потребує наявності розвиненого фінансового сектору. Все вищезазначене й обумовлює актуальність теми дослідження.

Питання, пов'язані з оцінкою рівня конкурентоспроможності держав та пошуком найбільш ефективних важелів впливу на неї, широко представлені в сучасній науковій літературі, оскільки формування конкурентоспроможної національної економіки визнано одним з пріоритетних завдань розвитку будь-якої країни. Зокрема, дослідженню чинників конкурентоспроможності та визначенню шляхів підвищення загального рівня конкурентоспроможності економіки присвячено значну кількість наукових праць українських та зарубіжних вчених, зокрема, Л.Л. Антонюк, Я.Б. Базилюка, Я.В. Белінської, Я.А. Жаліла, Д.Г. Лук'яненка, М. Портера, А.М. Поручника, Р. Фатхутдинова та інших [1-4]. Оцінку рівня конкурентоспроможності національних економік здійснюють також спеціалісти Всесвітнього економічного форуму та Міжнародного інституту розвитку менеджменту [5-7]. Водночас, в контексті погіршення світової фінансової кон'юнктури потребують більш детального вивчення проблеми підтримки конкурентоспроможності національних фінансових ринків, визначення взаємозв'язку між розвитком фінансового сектору та загальним рівнем конкурентоспроможності національної економіки. Особливо важливим формування розвинених фінансових ринків є для країн постсоціалістичного простору, оскільки завершення ринкових перетворень потребує наявності розвиненої фінансової інфраструктури.

Метою дослідження є визначення рівня конкурентоспроможності фінансових ринків країн постсоціалістичного простору та виявлення взаємозв'язку між рівнем розвитку фінансового сектору і загальним рівнем конкурентоспроможності національної економіки зазначених країн.

До країн постсоціалістичного простору сьогодні відносять близько 30 держав, які значно різняться за рівнем економічного розвитку. Враховуючи особливості становлення суверенітету постсоціалістичних країн, динаміку та завершеність економічних реформ, а також економіко-географічне положення, зазначені країни підрозділяють на дві групи. До групи європейських постсоціалістичних країн відносять Польщу, Чехію, Словаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію, Сербію, Чорногорію, Словенію, Хорватію, Боснію та Герцеговину, Македонію та Албанію. До другої групи країн, що виникли на просторі колишнього СРСР, увійшли Росія, Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, Киргизія, Таджикистан, Туркменістан.

Міжнародний валютний фонд використовує дещо іншу класифікацію постсоціалістичних країн, відповідно до якої ці держави представлені у трьох групах – в групі країн СНД (до якої на додаток включено Грузію), в групі країн Центральної та Східної Європи і в групі розвинених країн [8, с.168-170].

Реформування фінансових секторів постсоціалістичних країн відбувалося в рамках загальної ринкової трансформації їх економік. Проте науковці відзначають, що саме до реформи грошового та фінансового ринків багатьма країнами було використано найбільш консервативний підхід [9]. Це проявлялося у неприйнятті радикальних заходів та рішень в

сфері фінансових відносин, спроможних максимально швидко нейтралізувати негативні риси централізованої економіки та скоротити витрати перехідного етапу. Мова йде про помірну лібералізацію фінансових операцій, офіційний дозвіл конкуренції валют, перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та звітності, розвиток фондового ринку та його активну інтеграцію до відповідних регіональних структур, формування конкурентного середовища у банківському секторі.

Загалом процес побудови фінансового сектору ринкового типу в перехідних економіках мав різну тривалість, спивався на різні типи перехідних стратегій (шоковий перехід, поступовий перехід або змішана стратегія) і закінчився з різними результатами. Тому сьогодні група постсоціалістичних країн включає економіки, що значно відрізняються за рівнем конкурентоспроможності фінансових ринків.

Одним з найбільш відомих показників, що характеризують рівень конкурентоспроможності фінансового сектору країни, є індекс розвиненості фінансових ринків, який використовується Всесвітнім економічним форумом при розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності національних економік [6-7]. За даними Всесвітнього економічного форуму, найбільш розвиненим у групі країн постсоціалістичного простору у 2011 р. було визнано фінансовий ринок Польщі (34 місце в рейтингу із значенням індексу 4,60), найменш конкурентоспроможним – фінансовий ринок Росії (127 місце із значенням індексу 3,21), що наведено у табл. 3 (у рейтингу відсутні фінансові ринки Білорусі, Узбекистану і Туркменістану, оскільки їх не включено до переліку аналізованих країн). При цьому у попередньому 2010 р. на першому місці знаходилася Чорногорія (28 позиція в загальному рейтингу), а на останньому – Таджикистан (127 позиція).

Найбільш диференційованою за рівнем розвитку фінансових ринків є група країн Центральної та Східної Європи, де значення індексу коливається у діапазоні від 3,27 до 4,60 (розрив складає 1,33). Відносно пропорційний рівень розвитку є характерним для фінансових ринків країн СНД, розкид індексів конкурентоспроможності яких має найменший діапазон – від 3,21 до 3,76 (розрив дорівнює 0,55). Це пояснюється тим, що ці країни – колишні республіки СРСР – мали порівняно схожі вихідні умови формування фінансових ринків на початку реформ. Індокси конкурентоспроможності фінансових ринків чотирьох постсоціалістичних країн, які МВФ відносить до категорії розвинених економік, мають розбіг у 0,89 – від 3,62 у Словенії до 4,51 у Естонії.

Таблиця 3

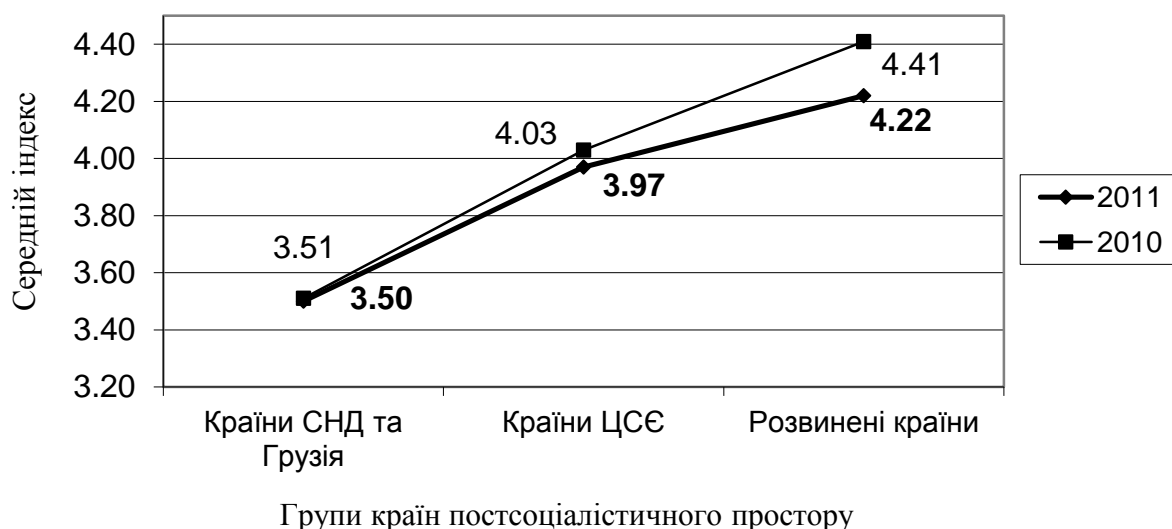
Рейтинг конкурентоспроможності фінансових ринків країн постсоціалістичного простору *

Країна	2011 р.		2010 р.		Зміна індексу
	Рейтинг (серед 142 країн)	Значення індексу (1-7)	Рейтинг (серед 139 країн)	Значення індексу (1-7)	
Країни СНД та Грузія					
Азербайджан	94	3,76	71	4,12	-0,36
Вірменія	95	3,76	110	3,60	+0,16
Грузія	99	3,68	108	3,62	+0,06
Молдова	105	3,60	103	3,68	-0,08
Киргизія	113	3,47	111	3,54	-0,07
Україна	116	3,39	119	3,31	+0,08
Таджикистан	119	3,32	127	3,14	+0,18
Казахстан	121	3,30	117	3,39	-0,09
Росія	127	3,21	125	3,18	+0,03
Країни Центральної та Східної Європи					
Польща	34	4,60	32	4,66	-0,06

Чорногорія	35	4,57	28	4,68	-0,11
Латвія	60	4,17	86	3,98	+0,19
Угорщина	63	4,15	68	4,16	-0,01
Болгарія	75	3,99	91	3,95	+0,04
Македонія	82	3,94	87	3,97	-0,03
Румунія	84	3,91	81	4,01	-0,10
Хорватія	87	3,87	88	3,96	-0,09
Литва	89	3,86	89	3,95	-0,09
Сербія	96	3,74	94	3,84	-0,10
Албанія	107	3,59	100	3,74	-0,15
Боснія і Герцеговина	124	3,27	113	3,47	-0,20
Розвинені країни					
Естонія	41	4,51	45	4,50	+0,01
Словаччина	47	4,44	37	4,61	-0,17
Чехія	53	4,31	48	4,49	-0,18
Словенія	102	3,62	77	4,02	-0,40

* складено автором за даними Всесвітнього економічного форуму [6,7]

В цілому більш високим рівнем розвитку відзначаються фінансові ринки розвинутих країн постсоціалістичного простору, середній індекс розвиненості яких склав 4,22. На другому місці – країни Центральної та Східної Європи, середній індекс розвитку фінансових ринків в яких дорівнює 3,97. Середній показник конкурентоспроможності фінансового сектору країн СНД знаходиться на рівні 3,50 (рис. 1). Необхідно відзначити деяке зниження середнього індексу розвиненості фінансових ринків країн Центральної та Східної Європи (з 4,03 у 2010 р. до 3,97 у 2011 р.) і досить помітне погіршення індексу в групі розвинених постсоціалістичних країн (з 4,41 у 2010 р. до 4,22 у 2011 р.). При цьому середній індекс фінансової конкурентоспроможності країн СНД майже не змінився. Така ситуація певною мірою йде у розріз з виявленою в останні роки тенденцією до підвищення привабливості фінансових ринків та покращення загальних показників конкурентоспроможності країн, що розвиваються [6].

Рис.1 Середні індекси розвиненості фінансових ринків країн постсоціалістичного простору у 2010-2011 рр. *

* розраховано автором за даними Всесвітнього економічного форуму [6,7]

Разом з тим, всередині трьох груп країн, що розглядаються, єдиної тенденції в зміні рівня розвиненості фінансових ринків немає. Серед 9 аналізованих країн СНД підвищення показника конкурентоспроможності у 2011 р. спостерігається в 5 країнах – Вірменії, Грузії, Україні, Таджикистані та Росії. В групі з 13 країн Центральної та Східної Європи зростання індексу розвиненості фінансових ринків характерне тільки для двох країн – Латвії та Болгарії.

В групі чотирьох розвинених постсоціалістичних країн незначно зріс тільки показник конкурентоспроможності фінансового ринку Естонії. Найзначніше погіршення стану фінансових ринків відзначається в Словенії та Словаччині, які є членами Європейського валютного союзу, а отже, знаходяться під впливом загального погіршення економічної кон'юнктури, загострення боргових проблем країн Єврозони і відповідних коливань курсу єдиної європейської валюти. Естонія є єдиною з постсоціалістичних країн Єврозони, якій вдалося зберегти індекс конкурентоспроможності фінансового ринку на стабільному рівні і навіть покращити позиції в рейтингу (з 45 місця у 2010 р. до 41 місця у 2011 р.). Це пов'язано зі стабільними темпами зростання естонської економіки, зменшенням державного боргу і відповідним підвищенням довгострокового кредитного рейтингу країни.

Порівняння показників розвиненості фінансових ринків та загальної конкурентоспроможності постсоціалістичних економік дає підстави для наступних висновків. По-перше, необхідно відзначити, що конкурентоспроможність фінансових ринків більшості постсоціалістичних країн суттєво відстає від показників загальної конкурентоспроможності національних економік. Так, за загальним показником індексу глобальної конкурентоспроможності 19 з 25 аналізованих країн займають кращі позиції порівняно з рейтингом розвиненості фінансових ринків (таблиця 4). По-друге, індекси глобальної конкурентоспроможності покращились навіть в тих країнах, для яких було характерним зниження індексів конкурентоспроможності фінансового сектору (Азербайджан, Молдова, Казахстан, Угорщина, Македонія, Хорватія, Литва, Сербія, Албанія, Боснія і Герцеговина), за рахунок покращення інших складових конкурентоспроможності.

Таблиця 4

Індекс глобальної конкурентоспроможності країн постсоціалістичного простору *

Країна	2011 р.		2010 р.		Зміна індексу
	Рейтинг (серед 142 країн)	Значення індексу	Рейтинг (серед 139 країн)	Значення індексу	
Країни СНД та Грузія					
Азербайджан	55	4,31	57	4,29	+0,02
Вірменія	92	3,89	98	3,76	+0,13
Грузія	88	3,95	93	3,86	+0,09
Молдова	93	3,89	94	3,86	+0,03
Киргизія	126	3,45	121	3,49	-0,04
Україна	82	4,00	89	3,90	+0,10
Таджикистан	105	3,77	116	3,53	+0,24
Казахстан	72	4,18	72	4,12	+0,06
Росія	66	4,21	63	4,24	-0,03
Країни Центральної та Східної Європи					
Польща	41	4,46	39	4,51	-0,05
Чорногорія	60	4,27	49	4,36	-0,09
Латвія	64	4,24	70	4,14	+0,10

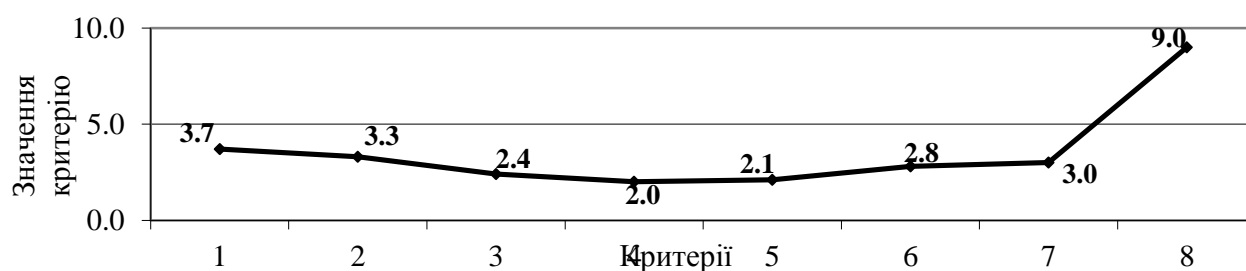
Угорщина	48	4,36	52	4,33	+0,03
Болгарія	74	4,16	71	4,13	+0,03
Македонія	79	4,05	79	4,02	+0,03
Румунія	77	4,08	67	4,16	-0,08
Хорватія	76	4,08	77	4,04	+0,04
Литва	44	4,41	47	4,38	+0,03
Сербія	95	3,88	96	3,84	+0,04
Албанія	78	4,06	88	3,94	+0,12
Боснія і Герцеговина	100	3,83	102	3,70	+0,13
Розвинені країни					
Естонія	33	4,62	33	4,61	+0,01
Словаччина	69	4,19	60	4,25	-0,07
Чехія	38	4,52	36	4,57	-0,05
Словенія	57	4,30	45	4,42	-0,12

* складено автором за даними Всесвітнього економічного форуму [6,7]

По-третє, індекси глобальної конкурентоспроможності аналізованих країн характеризуються менш помітними змінами у 2011 р. порівняно з 2010 р., ніж коливання показників розвиненості фінансових ринків. Зміни індексів глобальної конкурентоспроможності спостерігаються в межах від -0,12 до +0,24 (розбіг у 36 пунктів), тоді як зміни індексу розвиненості фінансового сектору відбуваються в діапазоні від -0,40 до +0,19 (розбіг у 59 пунктів), що підтверджує факт значної нестабільності кон'юнктури фінансових ринків.

За показником розвиненості фінансових ринків у 2011 р. Україна знаходилася на 116 місці (див. табл. 4). Як і у випадку більшості постсоціалістичних країн, необхідно відзначити факт відставання рівня конкурентоспроможності українського фінансового ринку від показника загальної конкурентоспроможності національної економіки. Так, за рівнем індексу глобальної конкурентоспроможності Україна займає 82 місце в рейтингу, дещо покращивши позиції порівняно з 2010 роком (89 місце).

Порівняно з іншими постсоціалістичними країнами Україна демонструє непогані показники ефективності фінансових ринків (переважно за критерієм наявності та доступності фінансових послуг) та водночас недостатньо високі показники довіри до фінансових установ та надійності банківської системи (рис. 2).

Рис. 2 Критерії розвиненості фінансового ринку України у 2011 р. (1 – наявність фінансових послуг, 2 – доступність фінансових послуг, 3 – розвиненість ринку акцій, 4 – вільний доступ по кредитів, 5 – наявність венчурного капіталу, 6 – надійність банківської системи, 7 – регламентація роботи фондових бірж, 8 – захист прав позичальників та кредиторів).

В цілому, у 2011 р. конкурентоспроможність українського фінансового сектору покращилася, передусім завдяки підвищенню активності національного фондового ринку, який характеризується позитивною динамікою фондових індексів, зростаючою привабливістю для інвесторів та має потенціал подальшого розширення.

Таким чином, наявність розвинутого фінансового ринку виступає важливою складовою конкурентоспроможності національної економіки і має першочергове значення для постсоціалістичних країн, які потребують ефективних механізмів фінансування для завершення ринкових перетворень. Зважаючи на специфіку економічного розвитку, враховуючи особливості застосовуваних стратегій трансформації фінансових систем, на сучасному етапі за рівнем конкурентоспроможності фінансових ринків постсоціалістичні країни суттєво диференціюються. Однак, на відміну від загальної тенденції до покращення показників розвитку фінансових ринків країн, що розвиваються, для аналізованої групи країн в цілому характерне певне зниження рівня конкурентоспроможності фінансового сектору. Найбільш помітне погіршення показників розвитку фінансового ринку спостерігається в країнах-членах Європейського валютного союзу, що пов'язано із загальним погіршенням економічної кон'юнктури в Єврозоні. Середній індекс конкурентоспроможності фінансових ринків країн СНД протягом 2010-2011 рр. був майже незмінним, що може розглядатися як показник відносної фінансової стабілізації в цій групі держав. При цьому фінансові ринки країн СНД, у тому числі України, характеризуються достатньо стабільними показниками наявності та доступності фінансових послуг, тоді як за критерієм довіри до фінансових установ значно поступаються іншим постсоціалістичним країнам.

Розробка заходів щодо покращення стану фінансового сектору постсоціалістичних країн, розвиток підходів до підвищення стійкості національних фінансових ринків до фінансових криз та пошук шляхів підвищення рівня їх міжнародної конкурентоспроможності може стати предметом подальших наукових доробок у цьому напрямі.

4.4. ВПЛИВ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНУ

Більшість сучасних методик визначення конкурентоспроможності регіонів та національних економік засновані на оцінці комплексу показників соціально-економічного розвитку, у тому числі рівня розвитку фінансово-кредитної системи. Дійсно, розвинена фінансово-кредитна система є важливою умовою економічного зростання регіону, яка забезпечує задоволення фінансових потреб усіх суб'єктів регіональної економіки, ефективний перерозподіл фінансових ресурсів в межах регіону, підвищення темпів економічного зростання регіону.

Нерівномірність економічного розвитку регіонів України пов'язана із сукупною дією багатьох чинників, одним з яких є диференційований характер розвитку регіональної фінансово-кредитної інфраструктури. У цьому контексті особливого значення набуває оцінка поточного стану фінансово-кредитної складової формування конкурентоспроможності регіонів України, результати якої зможуть використовуватися як основа розробки та реалізації політики вирівнювання рівня розвитку регіональної фінансово-кредитної інфраструктури. Усі вищезазначені питання обумовлюють актуальність теми дослідження.

Наукові дослідження, які присвячені питанням оцінки та підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України, переважно носять комплексний характер. Специфічним аспектам забезпечення регіонів фінансово-кредитною інфраструктурою

приділено окрему увагу у відносно невеликій кількості досліджень українських науковців [3,4,7,8,11]. Зважаючи на це, додаткової уваги потребують дослідження конкретних показників, що визначають рівень розвитку фінансово-кредитної складової конкурентоспроможності регіонів.

Метою наукової роботи є конкретизація показників оцінки рівня розвитку регіональної фінансово-кредитної інфраструктури та визначення їх впливу на конкурентоспроможність регіону.

Рівень розвитку фінансово-кредитної складової регіональної конкурентоспроможності може оцінюватися як за наявністю та ефективністю функціонування фінансових інститутів, так і за масштабами та доступністю їх операцій. Кількісний склад регіональної фінансово-кредитної інфраструктури оцінюється чисельністю суб'єктів господарювання, що працюють у фінансовому секторі. За цим показником з великим відривом лідирує м. Київ, загальна кількість суб'єктів фінансової діяльності в якому перевищує 6 тисяч (табл. 5). Велика концентрація фінансових установ спостерігається у Дніпропетровській, Донецькій і Харківській областях (понад 1100-1200 установ у кожній), як провідних ділових центрах країни.

Таблиця 5

**Кількість суб'єктів фінансової діяльності за регіонами України
у 2001-2012 рр.**

Область	2001	2006	2010	2011	2012	Зміна, 2012 до 2001
Вінницька	218	309	337	321	311	+93
Волинська	167	195	215	215	205	+38
Дніпропетровська	699	977	1221	1220	1203	+504
Донецька	873	1131	1206	1219	1203	+330
Житомирська	182	224	220	199	186	+4
Закарпатська	197	235	257	241	218	+21
Запорозька	413	546	617	604	592	+179
Івано-Франківська	205	285	295	286	256	+51
м. Київ	2622	4311	5955	6096	6306	+3684
Київська	259	333	424	434	444	+185
Кіровоградська	159	247	264	254	240	+81
Луганська	511	622	683	654	630	+119
Львівська	547	738	833	821	802	+255
Миколаївська	376	467	492	463	429	+53
Одеська	534	680	774	807	824	+290
Полтавська	330	381	425	402	386	+56
Рівненська	150	195	209	201	188	+38
Сумська	186	266	238	222	200	+14
Тернопільська	187	239	256	242	233	+46
Харківська	765	1076	1222	1203	1171	+406
Херсонська	249	344	367	358	354	+105
Хмельницька	209	290	308	282	265	+56
Черкаська	260	361	411	382	369	+109
Чернівецька	153	209	221	223	199	+46
Чернігівська	190	281	310	278	248	+58
АРК	524	598	653	649	660	+136
м. Севастополь	181	193	216	201	193	+12

Примітка. Складено автором на основі даних [9]

Найбільшим сегментом вітчизняного фінансового сектору, на який припадає понад 90% загальних активів фінансових установ, виступає банківська система. Тому кількісним

показником чисельності суб'єктів регіональної фінансово-кредитної інфраструктури є також кількість комерційних банків (або кількість філій банків на 1000 населення), що діють у регіоні. Цей показник визначає рівень конкуренції у банківському секторі, а відтак – вартість та якість надання фінансових послуг, що є показником конкурентоспроможності регіонального фінансового ринку. З іншого боку, зростання кількості філій банків у регіоні свідчить про кращий доступ суб'єктів господарювання до банківських продуктів на основі зниження витрат на банківське обслуговування, що покращує фінансові результати діяльності підприємств. В ідеалі, банківська система регіону має служити каналом припливу інвестицій у ключові галузі промисловості регіону, збільшуючи потенціал їх зростання й забезпечуючи можливості для впровадження інновацій.

В Україні понад 40% підрозділів банків зосереджено у м. Києві (10,6%), Донецькій (8,5%), Дніпропетровській (7,4%), Харківській (6,6%) та Одеській (6,3%) областях (табл. 6). Однак за показником кількості підрозділів банків на душу населення п'ятірка провідних регіонів виглядає дещо інакше: м. Київ, м. Севастополь, АР Крим, Одеська та Черкаська області.

Таблиця 6

**Забезпеченість регіонів України елементами банківської інфраструктури
станом на 01.01.2014 р. [1,2]**

Область	Кількість підрозділів банків	Кількість підрозділів на 1 тис. населення	Кількість платіжних карт в обігу	Кількість банкоматів
Київ	2 045	0,715	11 544 956	5 034
Донецька	1 643	0,378	6 427 308	4 039
Дніпропетровська	1 433	0,435	7 669 801	3 713
Харківська	1 271	0,464	3 789 566	2 293
Одеська	1 223	0,511	3 147 820	2 095
Львівська	1 088	0,428	3 024 465	1 902
АРК	1 013	0,515	2 339 319	1 832
Київська	740	0,429	1 793 767	706
Луганська	733	0,327	2 984 331	1 760
Полтавська	714	0,489	2 183 739	1 461
Запорізька	701	0,394	2 844 631	1 653
Черкаська	644	0,510	1 745 988	985
Миколаївська	566	0,484	1 539 897	1 124
Вінницька	540	0,333	1 940 158	1 179
Чернігівська	496	0,464	1 312 154	766
Закарпатська	463	0,368	1 067 229	757
Сумська	462	0,407	1 670 425	999
Івано-Франківська	449	0,325	1 591 366	885
Хмельницька	423	0,323	1 766 249	984
Херсонська	409	0,381	1 427 435	904
Чернівецька	375	0,413	813 950	594
Рівненська	368	0,318	1 176 742	816
Кіровоградська	359	0,363	1 274 654	813
Житомирська	358	0,283	1 601 002	943
Волинська	345	0,331	1 179 300	785
Тернопільська	285	0,265	1 218 005	776
Севастополь	216	0,560	651 884	552

Додатковим індикатором рівня розвитку фінансово-кредитної системи є рівень розвитку платіжної інфраструктури у регіоні, яка оцінюється на основі кількості випущених у обіг банківських платіжних карт та доступності елементів інфраструктури їх прийняття (банкоматів). За цими показниками лідирують ті ж регіони, що й за кількістю банківських підрозділів.

Наступна група показників, що характеризують рівень розвитку фінансової інфраструктури, пов'язана з масштабами та умовами проведення операцій банками, що обслуговують регіональну економіку. Найбільш доступною є інформація щодо залучених банками депозитів та наданих кредитів. При цьому іноді для оцінки рівня депозитної діяльності комерційних банків використовують відносний показник – відношення депозитів до валового регіонального продукту.

Розмір депозитів є одним з показників, що віддзеркалює рівень заощадження в економіці регіону, а отже – визначає потенційні можливості інвестування та кредитування підприємств. При цьому більш важливим з точки зору фінансування довгострокових інвестиційних проектів є зростання показника довгострокових банківських внесків. Найбільшою активністю депозитної діяльності як фізичних, так і юридичних осіб, характеризуються м. Київ та Київська область, Дніпропетровська, Донецька, Одеська та Харківська області (табл. 7). Крім економічних чинників, це пов'язане з демографічною ситуацією в цих регіонах: зазначені області є найбільш населеними, що створює кращі умови для зростання депозитів фізичних осіб.

Таблиця 7

**Структура залучених депозитів та наданих кредитів у розрізі регіонів
станом на 01.01.2014 р., %**

Область	Депозити		Кредити	
	Фізичні особи	Юридичні особи	Фізичні особи	Юридичні особи
Вінницька	1,723	0,736	1,462	0,355
Волинська	1,091	0,522	1,194	0,535
Дніпропетровська	8,684	10,076	7,573	19,934
Донецька	9,729	9,681	7,262	5,690
Житомирська	1,243	0,476	1,294	0,214
Закарпатська	0,885	0,308	1,597	0,164
Запорозька	3,397	1,578	2,476	1,280
Івано-Франківська	1,464	0,498	1,469	0,318
Київська та м. Київ	33,517	53,709	42,144	55,896
Кіровоградська	0,936	0,872	0,914	0,648
Луганська	2,808	1,662	2,171	0,538
Львівська	4,872	1,431	3,412	1,328
Миколаївська	1,704	1,013	1,732	0,834
Одеська	5,364	3,216	6,835	4,340
Полтавська	2,586	2,330	1,658	0,628
Рівненська	1,170	0,378	1,015	0,214
Сумська	1,334	0,545	0,959	0,378
Тернопільська	1,090	2,983	0,796	0,539
Харківська	5,237	3,701	4,736	3,073
Херсонська	1,238	0,412	1,437	0,291
Хмельницька	1,572	0,688	1,533	0,356
Черкаська	1,748	0,816	1,199	0,526
Чернівецька	0,930	0,192	0,956	0,211
Чернігівська	1,275	0,373	0,835	0,377
АРК та м. Севастополь	4,402	1,805	3,340	1,332

Примітка. Складено автором на основі даних [2,5]

Обсяги наданих банками кредитів виступають індикатором рівня кредитування регіональної економіки і показують, наскільки підприємства регіону забезпечені коштами з зовнішніх джерел для розширення діяльності. Зростання обсягів наданих кредитів означає підвищення рівня забезпечення підприємств достатнім обсягом ресурсів для здійснення довгострокових інвестиційних проектів, модернізації виробництва, підвищення якості продукції. У цьому контексті найбільш активна кредитна діяльність банків спостерігається у тих же регіонах, що лідирують за обсягами депозитів (див. табл. 8). Сектор кредитування юридичних осіб характеризується найвищим ступенем регіональної концентрації: понад 75% кредитів зосереджено у м. Києві, Київській та Дніпропетровській областях.

Не останнє значення для нарощування депозитних та кредитних операцій банків у регіоні має рівень процентних ставок за депозитами та кредитами. Рівень депозитних ставок визначає привабливість вкладання у комерційні банки коштів фізичних та юридичних осіб і виступає чинником, що впливає на обсяги залучених банками депозитів. Крім того, зростання депозитної процентної ставки підвищує зацікавленість підприємств у здійсненні фінансових інвестицій, які є додатковим джерелом отримання прибутку.

Найбільш привабливі умови залучення банками депозитів резидентів склалися у Волинській області, де поточні середньозважені ставки за депозитами перевищують 16% (табл. 8). Найнижчі ставки сформувалися у м. Києві та Київській області (7,7%).

Таблиця 8

Процентні ставки комерційних банків за депозитами та кредитами у розрізі регіонів станом на вересень 2014 р., %

Область	Депозити		Кредити	
	Резиденти	Нерезиденти	Резиденти	Нерезиденти
Вінницька	13,7	8,5	19,9	–
Волинська	16,6	6,4	21,3	27,8
Дніпропетровська	10,4	5,8	14,7	4,2
Донецька	13,7	10,7	19,6	30,2
Житомирська	13,7	10,9	21,8	3,3
Закарпатська	11,7	15,5	20,7	30,0
Запорозька	13,4	12,0	16,3	46,8
Івано-Франківська	13,8	10,3	23,0	48,8
Київська та м. Київ	7,7	8,5	14,2	28,4
Кіровоградська	12,9	8,8	20,4	31,7
Луганська	13,6	5,0	21,5	33,2
Львівська	12,8	11,4	20,4	26,9
Миколаївська	11,7	13,8	16,7	27,8
Одеська	12,5	10,7	18,7	64,2
Полтавська	10,4	15,2	19,3	–
Рівненська	11,4	7,7	21,0	–
Сумська	13,8	3,7	21,7	32,2
Тернопільська	10,2	7,8	20,2	–
Харківська	11,9	9,4	19,6	44,3
Херсонська	12,3	15,5	20,2	28,9
Хмельницька	13,7	19,5	20,5	0,5
Черкаська	12,5	6,3	21,1	32,3
Чернівецька	11,9	8,3	23,6	50,0
Чернігівська	13,6	16,7	21,1	73,0
Україна	9,8	9,2	15,5	28,2

Примітка. Складено автором на основі даних [10]

Усі розглянуті вище показники, що характеризують фінансову складову конкурентоспроможності регіону, є стимуляторами (їх зростання за інших рівних умов підвищує рівень конкурентоспроможності). Іншим за характером впливу на регіональну конкурентоспроможність є показник рівня процентних ставок за кредитами, який визначає ступінь доступності кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання регіону і виступає у якості дестимулятора. Підвищення процентних ставок за кредитами призводить до згортання кредитування, стримування інвестування коштів, гальмування оновлення та реструктуризації виробництва. Для виробників регіонального продукту це призведе до виходу на сегменти ринку з жорсткою ціновою конкуренцією, вузьким попитом, низькою прибутковістю. У підсумку підвищення кредитних ставок викликає уповільнення темпів економічного зростання регіону. При зниженні кредитного проценту відбувається зменшення витрат виробництва, підвищення віддачі на капітал, що слугуватиме потужним стимулом до інвестування. У підсумку це сприятиме освоєнню потенційних конкурентних переваг та закріпленню регіональних виробників на зовнішніх і внутрішніх ринках.

Найбільш привабливими для позичальників-резидентів є умови кредитування у м. Києві, Київській, Дніпропетровській, Запорізькій та Миколаївській областях (див. табл. 4). Найбільш дорогими є кредити, що надаються банками у Чернівецькій та Івано-Франківській областях. Великий розрив у вартості кредитів, що склався у різних регіонах, пояснюється різним ступенем їх забезпеченості фінансовими ресурсами: у тих областях, де банківські установи залучають набагато менше за обсягом депозитів, незначна пропозиція кредитних ресурсів підвищує їх вартість.

Таким чином, результати оцінки усіх вищерозглянутих показників фінансово-кредитної системи регіонів України показують наявність суттєвих нерівномірностей у розвитку регіональної фінансової інфраструктури, що відповідає загальній тенденції нерівномірного економічного розвитку регіонів. Більшість показників фінансово-кредитної інфраструктури характеризуються високим ступенем регіональної концентрації. Переважна кількість фінансових установ зосереджена у областях, що є промисловими та діловими центрами.

У той же час, явним є тісний взаємозв'язок між показниками розвитку фінансово-кредитної інфраструктури і рівнем конкурентоспроможності регіонів. Так, до першої п'ятірки регіонів України за індексом конкурентоспроможності у 2013 р. увійшли: м. Київ (4,40), Харківська область (4,25), Одеська область (4,18), Донецька область (4,17), Дніпропетровська область (4,15) [6]. Саме у цих регіонах було виявлено найкращий ступінь забезпечення елементами фінансово-кредитної інфраструктури. Відтак, досліджені показники фінансово-кредитної інфраструктури можуть використовуватися при розрахунку індексів регіональної конкурентоспроможності у якості одиничних індикаторів.

Отже, наявною є диспропорційність розподілу елементів фінансово-кредитної інфраструктури в Україні у регіональному розрізі. Пошук шляхів вирівнювання рівнів розвитку фінансово-кредитних систем регіонів як умови підвищення регіональної конкурентоспроможності може стати предметом подальших досліджень у цьому напрямі.

4.5. ПРЕДПОСЫЛКИ ВАЛЮТНО-ФИНАНСОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ СТРАН ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СООБЩЕСТВА

Важнейшей составляющей глобализационных процессов, развивающихся в современном мировом хозяйстве, являются процессы финансовой глобализации. Развиваясь более быстрыми темпами по сравнению с другими видами глобализации, финансовая глобализация приводит к росту рисков для национальных финансовых рынков и экономических систем в целом, побуждая страны к поиску соответствующих

защитных механизмов. Одним из таких механизмов является углубление финансовой интеграции, которая предусматривает широкий круг способов взаимодействия стран, начиная от отдельных направлений валютно-финансового сотрудничества и заканчивая созданием денежных (валютных) союзов и введением общей (единой) валюты.

На сегодняшний день наиболее распространенной формой финансовой интеграции является согласование отдельных направлений государственной политики в сфере валютного регулирования, функционирования фондовых рынков и банковских систем. Более глубокому взаимопроникновению финансовых рынков и развитию интеграции в валютно-финансовой сфере на уровне создания единого валютного пространства, как правило, предшествуют другие формы экономического сотрудничества и прохождение странами таких этапов экономической интеграции как зона свободной торговли, таможенный союз, единый рынок.

Используя опыт валютного сотрудничества европейских стран, увенчавшийся созданием Европейского экономического и валютного союза, активизируется поиск эффективных форм финансовой интеграции и в других странах и регионах мира. Так, эффективное валютно-финансовое сотрудничество может развиваться в рамках Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС). Это обусловлено исторически схожими условиями развития национальных финансовых рынков стран Сообщества, необходимостью создания единого валютно-финансового механизма обслуживания тесных внешнеэкономических связей между ними. Тем более, что для развития финансовой интеграции в данной группировке уже создана определенная основа – сформирован и действует Таможенный союз (Россия, Беларусь и Казахстан), положено начало созданию Единого экономического пространства.

Необходимость финансовой интеграции стран ЕврАзЭС была обоснована в самом начале образования данного объединения, что нашло отражение в соответствующих задачах его функционирования, таких как:

- обеспечение свободы движения капитала;
- формирование общего финансового рынка;
- согласование принципов и условий перехода на единую валюту.

Для реализации заявленных целей финансовой интеграции в рамках ЕврАзЭС созданы и функционируют Евразийский банк развития и Антикризисный фонд ЕврАзЭС. В то же время, говорить о переходе на общую и тем более единую валюту ЕврАзЭС пока еще рано, а вот определенные шаги по созданию единого валютного и платежного пространства уже осуществляются. Так, в рамках ЕврАзЭС разработаны и приняты следующие основные документы:

- 1) Концепция сотрудничества государств-членов Евразийского экономического сообщества в валютной сфере от 22 июня 2005 г. Базовый документ, регламентирующий проведение согласованной валютной политики странами ЕврАзЭС, предусматривает на начальных этапах достижение полной конвертируемости национальных валют по текущим и капитальным операциям платежного баланса, согласование механизмов формирования взаимных курсов национальных валют, а в дальнейшем создание интегрированного валютного рынка ЕврАзЭС, формирование платежно-расчетной системы с использованием национальных валют, предоставление компаниям стран-участниц национальных режимов на своих финансовых рынках. Завершающим этапом углубления финансовой интеграции в регионе может стать введение единой валюты и делегирование части регулирующих полномочий межгосударственным органам ЕврАзЭС.
- 2) Соглашение о сотрудничестве в области организации интегрированного валютного рынка государств-членов ЕврАзЭС от 25 января 2006 г.

3) Соглашение об основополагающих принципах валютной политики государств-членов ЕврАзЭС по регулированию и контролю операций, связанных с движением капитала, от 11 декабря 2009 г.

4) Соглашение о согласованных принципах валютной политики от 9 декабря 2010 г.

5) Соглашение об основных принципах политики в области валютного регулирования и валютного контроля в государствах-участниках СНГ от 18 октября 2011 г. Документ обязал страны применять единые подходы в регулировании валютных рынков, постепенно ослаблять, а затем и совсем отменить валютные ограничения.

6) Соглашения об организации интегрированного валютного рынка (декабрь 2012 г.) [1].

Конкретным практическим результатом реализации указанных соглашений стало открытие в начале 2013 г. на Московской бирже торгов интегрированного биржевого валютного рынка стран Единого экономического пространства. Интегрированный валютный рынок должен обеспечить равноправный допуск банков стран ЕЭП на свои национальные валютные рынки. В случае если опыт проведения таких торгов будет положительным, ожидается повышение прозрачности и ликвидности валютных рынков стран ЕврАзЭС, снижение валютных рисков, стабилизация валютных курсов. За счет постепенного сокращения доли операций в евро и долларе США возможным станет сокращение издержек участников внешнеторговой деятельности, облегчение проведения взаимных расчетов [3,4].

Для того, чтобы объединение валютных рынков ЕврАзЭС имело реальный эффект, необходима более тесная экономическая интеграция стран-участниц. Поэтому на следующем этапе ключевым направлением достижения задач формирования единого валютно-финансового пространства на территории стран ЕврАзЭС должно стать выравнивание уровней экономического развития государств-членов, то есть достижение определенной глубины экономической конвергенции. Конвергенция, прежде всего, предусматривает разработку единых критериев и перечня подлежащих сближению макроэкономических показателей. Их выполнение государствами ЕврАзЭС будет свидетельствовать о высокой степени унификации экономических процессов, протекающих в национальных экономиках.

При определении таких нормативов можно использовать уже имеющийся опыт Европейского экономического и валютного союза в разработке критериев экономической конвергенции. Такими критериями могут стать показатели состояния государственных финансов, инфляции, стабильности обменного курса и процентных ставок (например, ставок рефинансирования).

Оценка инфляционных процессов в интегрирующихся экономиках важна, поскольку централизованно установленный и управляемый уровень изменения цен влияет на состояние занятости и на уровень жизни населения, а, следовательно, необходим для стабильного и продолжающегося экономического роста в государствах-членах интеграционной группировки. Вызываемые инфляцией экономические кризисы угрожают долгосрочным перспективам экономического роста национальных экономик и общего экономического пространства в целом [2]. В последние годы на относительно сопоставимом уровне находятся показатели инфляции в России, Казахстане, Таджикистане и Кыргызстане. Темпы инфляции в Беларуси в 2012 г. более чем в три раза превосходили средние темпы инфляции в четырех других странах ЕврАзЭС (табл.9).

Уровень учетной ставки является базой для установления рыночных ставок, размер которых тесно связан с инфляционными ожиданиями. Особое внимание при этом уделяется динамике долгосрочных процентных ставок, которая характеризует стабильность рынка. В динамике учетных ставок стран ЕврАзЭС наблюдается тенденция, схожая с динамикой инфляционных процессов – в 2012 г. средняя ставка

рефинансирования в Беларуси в 4,5 раза превышала среднюю ставку в четырех других странах объединения.

В сфере государственных финансов наиболее информативными показателями считаются дефицит бюджета и размер государственного долга, которые соизмеряются с величиной ВВП (например, согласно Маастрихтским критериям не более 3% и 60% соответственно). Если в валютный союз допускается хотя бы одно государство, в котором значения указанных показателей не соответствуют рекомендуемым, это ухудшит финансовые показатели всех стран союза. В этом отношении ситуация в странах ЕврАзЭС является относительно стабильной, в 2012 г. только в Кыргызстане сложился дефицит бюджета в размере 7,8% ВВП. Размер государственного долга не выходил на пределы 50% ВВП, хотя имел значительный разброс по величине (от 10% в России до 49% в Кыргызстане).

Таблица 9

Отдельные макроэкономические показатели стран ЕврАзЭС в 2009-2012 гг.*

	2009	2010	2011	2012
	Инфляция, %			
Россия	8,8	8,8	6,1	6,6
Беларусь	10,1	9,9	108,7	21,8
Казахстан	6,2	7,8	7,4	6,0
Таджикистан	5,0	9,8	9,3	6,4
Кыргызстан	16,0	16,6	5,7	7,5
	Учетная ставка (средняя ставка за период), %			
Россия	10,98	8,38	8,0	8,13
Беларусь	13,92	11,82	21,57	34,45
Казахстан	8,63	7,0	7,4	7,0
Таджикистан	10,5	8,25	9,6	7,58
Кыргызстан	7,96	3,18	9,63	7,96
	Обменный курс (единиц национальной валюты за доллар США) и его изменение (%)			
Россия	31,80	30,40 (+4,4)	29,40 (+3,3)	31,09 (-5,7%)
Беларусь	2 792,54	2 978,10 (-6,6)	4 623,47 (-55,2)	8 335,86 (-80,3)
Казахстан	147,5	147,4 (+0,1)	146,62 (+0,5)	149,11 (-1,7)
Таджикистан	4,37	4,40 (-0,7)	4,58 (-4,1)	4,76 (-3,9)
Кыргызстан	42,89	45,99 (-7,4)	46,14 (-0,3)	47,01 (-1,9)
	Дефицит (профицит) государственного бюджета, % к ВВП			
Россия	-5,9	-4,1	+0,8	-0,04
Беларусь	-1,0	-2,4	+0,8	-0,5
Казахстан	-2,9	-2,4	-2,3	н.д.
Таджикистан	-0,5	-0,4	-0,6	+1,5
Кыргызстан	н.д.	-4,9	-5,1	-7,8
	Государственный долг, % к ВВП			
Россия	11,0	7,9	8,7	10,0
Беларусь	34,9	42,0	43,4	36,9
Казахстан	10,2	10,7	10,7	12,3
Таджикистан	362	36,3	35,5	32,5
Кыргызстан	58,0	60,3	50,1	48,9

* составлено автором по данным [6-11]

С точки зрения валютной составляющей интеграции особое значение имеет выравнивание колебаний обменных курсов национальных валют с целью недопущения негативного влияния волатильности курса одной валюты на денежные единицы других стран-участниц объединения. Только увязывание взаимных колебаний валютных курсов

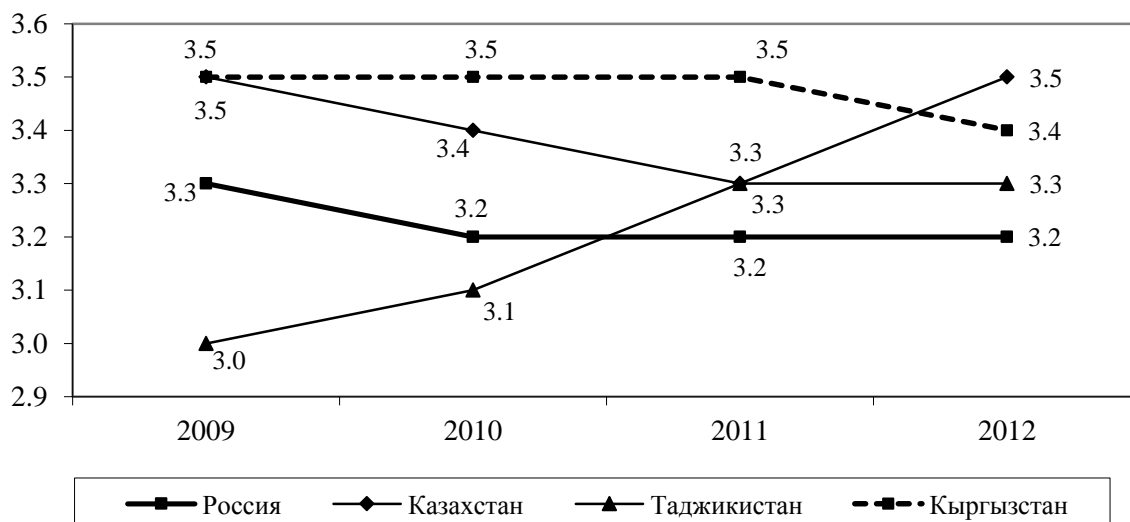
создаст основу для дальнейшего углубления валютно-финансовой интеграции стран (например, через привязку курсов национальных валют к одной якорной валюте или создание общей платежной единицы).

Колебания обменных курсов российского рубля, казахстанского тенге, таджикского сомони и киргизского сома в последние годы находились в относительно незначительной амплитуде (от ревальвации на 4,4% до девальвации на 7,4%), тогда как курс белорусского рубля в 2011-2012 гг. снизился на 55% и 83% соответственно.

Таким образом, основываясь на результатах сопоставлений основных макроэкономических показателей, пока еще рано говорить о достаточном уровне экономической конвергенции стран ЕврАзЭС. Следует, однако, отметить, что набор указанных критериев и их рекомендуемые значения оцениваются учеными неоднозначно, и в каждом конкретном случае образования нового валютного объединения следует разрабатывать собственный набор критериев конвергенции с учетом специфики социально-экономического развития интегрирующихся экономик.

Одним из дополнительных критериев, позволяющих сравнить уровень взаимного соответствия финансовых рынков стран ЕврАзЭС, может стать индекс конкурентоспособности финансовых рынков. Данный показатель используется при расчете общего индекса глобальной конкурентоспособности специалистами Всемирного экономического форума (ВЭФ). Расчет индекса развитости финансовых рынков основан на оценке показателей эффективности рынка (наличие финансовых услуг и их доступность, развитость фондового рынка, свободный доступ к кредиту, возможности венчурного инвестирования) и доверия к финансовой системе (надежность банковской системы, эффективность государственного регулирования фондового рынка, уровень защиты прав заемщиков и кредиторов).

В соответствии с данными ВЭФ, в последние годы значения индексов развитости финансовых рынков России, Казахстана, Таджикистана и Кыргызстана находились в пределах 3,0-3,5, при том, что максимальное значение индекса составляет 7 (рис.3). Это говорит о достаточно высоком уровне взаимного соответствия основных параметров финансовых рынков указанных стран. На рисунке 3 представлены индексы для четырех стран ЕврАзЭС, поскольку Беларусь не входит в перечень стран, для которых Всемирный экономический форум рассчитывает индекс глобальной конкурентоспособности.

Рис. 3 Индексы развитости финансовых рынков стран ЕврАзЭС в 2009-2012 гг.*
* составлено автором по данным [12-14]

Несмотря на определенные достижения, связанные с повышением прозрачности и открытости финансовых рынков стран ЕврАзЭС, переходом банковских систем на международные стандарты отчетности, развитием конкурентной среды в финансовом секторе, финансовые системы этих стран продолжают оставаться высокорискованными. Высокие финансовые риски связаны со значительными масштабами теневого бизнеса, недостаточным доверием к банковской системе. В результате, в 2012 году в общем рейтинге конкурентоспособности финансовых рынков Россия, Казахстан, Таджикистан и Кыргызстан занимали 130, 115, 124 и 118 места соответственно (из 144 анализируемых стран).

Таким образом, процесс финансовой интеграции стран ЕврАзЭС постепенно переходит из чисто теоретической плоскости в практическую. Наибольшие достижения пока отмечаются в формировании интегрированного валютного рынка. Другие сегменты финансового рынка отличаются неравномерным развитием. Так, дальнейшее углубление финансовой интеграции сдерживается относительной неразвитостью фондовых рынков стран (за исключением российского рынка ценных бумаг), неодинаковым присутствием иностранного капитала на национальных рынках, недостаточным уровнем экономической конвергенции. Поэтому на сегодняшний день можно говорить не столько о создании единого финансового пространства на основе использования общей валюты, сколько о практическом налаживании отдельных направлений сотрудничества в валютно-финансовой сфере между странами Сообщества и о выравнивании уровней их экономического развития.

4.6. РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ ЦЕНТРОВ ЕС В ФОРМИРОВАНИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ФИНАНСОВОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

Одним из следствий развития процессов финансовой глобализации стало формирование глобальных финансовых центров. Эти центры концентрируют значительную долю международных финансовых операций, которые совершаются в мире, и с практической точки зрения являются ведущими мировыми финансовыми рынками.

Глобальный финансовый центр характеризуется высокой степенью либерализации финансовых операций; стабильностью, ликвидностью и активностью национального финансового рынка страны базирования; эффективностью финансовых институтов; стабильностью национальной валюты страны базирования; наличием развитых правовых механизмов защиты прав заемщиков, кредиторов и инвесторов. За счет вышеуказанных характеристик глобальные финансовые центры существенно влияют на международную конкурентоспособность тех финансовых рынков, где они расположены. С другой стороны, условиями успешной деятельности финансовых центров является социально-политическая стабильность государства, устойчивая национальная финансовая система и обеспечивающий высокую конфиденциальность операций деловой климат в стране.

Наиболее известными методиками оценки позиций мировых финансовых центров являются: методика, разработанная специалистами Лондонского Сити (The Global Financial Centres Index); методика, разработанная совместно Чикагской товарной биржей и компанией Dow Jones (International Financial Centers Development Index).

Европейский Союз выступает местом сосредоточения ведущих финансовых центров мира, что положительно влияет на международную конкурентоспособность европейского финансового рынка. В тоже время, обострение социально-экономических проблем в странах ЕС и еврозоны, а также перераспределение сил на мировой финансовой арене приводит к трансформации роли европейских мегаполисов как глобальных финансовых центров. Все вышеуказанное обуславливает актуальность темы исследования.

Целью данной работы является выявление и обоснование изменений в международных конкурентных позициях финансовых центров Европейского Союза.

С точки зрения роли, которую играют финансовые центры в мировом хозяйстве, их традиционно делят на следующие типы:

- глобальные центры, которые обслуживают большое число национальных экономик, в том числе разные типы финансовых центров, и являются посредниками в международном движении капитала;
- международные центры, которые обслуживают движение капитала в пределах как минимум двух национальных систем;
- нишевые центры, деятельность которых является специализированной;
- национальные центры, обслуживающие национальный финансовый рынок;
- региональные центры, имеющие значение для отдельных регионов государства [1].

Глобальные финансовые центры, которые базируются в Европейском Союзе, относятся к категории первичных центров, они обслуживают клиентов в разных странах мира, преимущественно высокоразвитых. При этом субъекты из указанных стран не только направляют излишки капитала в данные центры, но и заимствуют аккумулированные в них средства.

Специалисты Лондонского Сити, разработавшие методику расчета индекса глобального финансового центра, классифицируют финансовые центры на глобальные, транснациональные и локальные, выделяя в каждой группе следующие подгруппы: утвердившиеся в данном статусе центры, диверсифицированные и специализированные центры, а также финансовые рынки, претендующие на включение в соответствующую группу в ближайшем будущем[2]. Основными критериями, которые подлежат оценке при расчете индекса, выступают бизнес-среда, налогообложение, человеческий капитал, инфраструктура, репутация и доступ на рынок.

В соответствии с данной методикой финансовые рынки ЕС в наибольшей степени представлены в группах глобальных лидеров и специализированных локальных центров (таблица 10).

В группе глобальных лидеров финансовые центры ЕС (Амстердам, Дублин, Франкфурт, Лондон, Париж) составляют 45% от общего количества финансовых рынков, представляющих данную группу. Эти рынки благодаря своим устойчивым позициям в международном движении капитала, развитой инфраструктуре финансового рынка и значительной степени либерализации финансовых операций традиционно обеспечивали высокую финансовую конкурентоспособность европейского региона.

Среди европейских финансовых рынков самым старым и самым крупным центром является Лондон, который длительное время лидировал на мировом валютном рынке и рынке депозитно-ссудных операций. Вплоть до 2014 года Лондон стабильно занимал первое место в рейтинге глобальных финансовых центров. В целом на Великобританию в 2013 г. приходилось около 41% оборота мирового валютного рынка. Британская London Stock Exchange Group является четвертым рынком акций в мире по размеру капитализации фондовых бирж. Лондон является местом базирования более 50% из 100 крупнейших компаний Великобритании и более 20% из 500 крупнейших компаний Европы. Почти 17% рабочих мест в Лондоне связано с финансовым сектором прямо или косвенно. Количество иностранных банков в Лондоне в два раза превышает аналогичный показатель в совокупности в Париже и Франкфурте. Рыночная доля иностранных банков на рынке банковских услуг Лондона превышает 50%.

Вторым по значению финансовым рынком Европейского Союза в последние годы является Франкфурт, который, прежде всего, выступает крупнейшим банковским центром. 70% банковского сектора Франкфурта представлено иностранными банковскими

учреждениями. Во Франкфурте размещена штаб-квартира Европейского центрального банка.

Таблица 10

Типология финансовых центров ЕС

Тип финансового центра	Широкие и глубокие	Относительно широкие	Относительно глубокие	Формирующиеся
Глобальные	<i>Глобальные лидеры</i>	<i>Диверсифицированные глобальные центры</i>	<i>Специализированные глобальные центры</i>	<i>Глобальные претенденты</i>
	Амстердам, Дублин, Франкфурт, Лондон, Париж	Мадрид	-	Люксембург, Милан
Транснациональные	<i>Признанные транснациональные центры</i>	<i>Диверсифицированные транснациональные центры</i>	<i>Специализированные транснациональные центры</i>	<i>Транснациональные претенденты</i>
	Брюссель, Мюнхен, Прага	Рим, Вена	Копенгаген, Эдинбург	-
Локальные	<i>Признанные локальные центры</i>	<i>Диверсифицированные локальные центры</i>	<i>Специализированные локальные центры</i>	<i>Развивающиеся локальные центры</i>
	Будапешт, Лиссабон, Стокгольм	Варшава	Афины, Кипр, Хельсинки, Глазго, Мальта, Таллин	-

Примечание. Составлено автором по данным The Global Financial Centres Index, 2014[3].

В начале 2014 года в рейтинге 20 ведущих мировых финансовых центров представителем ЕС кроме Лондона и Франкфурта стал Люксембург. Особенности функционирования данного финансового центра являются: высокая секретность банковских вкладов; выгодное географическое положение и институциональные условия для привлечения частного капитала и базирования финансовых компаний; развитая система инвестиционных и взаимных фондов, а также холдинговых компаний. В Люксембурге расположена штаб-квартира Европейского инвестиционного банка.

Амстердам как финансовый центр ЕС характеризуется определенной специализацией финансовой деятельности. Наиболее развитыми секторами финансового сектора Амстердама являются пенсионная система, система денежных переводов и фондовый рынок. Амстердамская фондовая биржа, которая считается самой старой биржей в мире, с 2000 г. является частью компании Euronext (после слияния с Брюссельской и Парижской фондовыми биржами).

Сосредоточение в Западной Европе указанных и других финансовых центров во многом определяло мировое лидерство данного региона по показателю международной финансовой конкурентоспособности. В рейтинге наиболее развитых финансовых рынков, разработанном Всемирным экономическим форумом (уровень развития финансового рынка в данной методике является составной частью индекса глобальной конкурентоспособности страны), среди 20 наиболее конкурентоспособных финансовых

рынков в 2010 году было представлено 7 стран ЕС[4]. В то же время, традиционного сильные конкурентные позиции финансовых центров Европейского Союза в последнее время ухудшаются. Так, в рейтинге глобальных финансовых центров на начало 2014 г. снижение конкурентных преимуществ финансовых рынков ЕС нашло отражение в существенных изменениях рейтинговых позиций (таблица 11).

Во-первых, впервые за период составления рейтинга Нью-Йорк вытеснил Лондон с первого места. Разрыв в значениях индекса глобального финансового центра в двух городах-лидерах является незначительным (Нью-Йорк – 786, Лондон – 784). При этом индекс Нью-Йорка по сравнению с началом 2013 г. (787) вырос на один пункт, а индекс Лондона (807) за аналогичный период снизился на 23 пункта. Основной причиной ухудшения позиций Лондона как глобального финансового центра является уменьшение доверия к финансовой столице мира вследствие манипулирования британскими банками процентной ставкой LIBOR, а также неопределенности относительно членства Великобритании в Европейском Союзе и относительно независимости Шотландии.

Необходимо отметить, что согласно альтернативным рейтингам, Лондон изначально не являлся лидером в качестве мирового финансового центра. Так, в соответствии со значением индекса развития международных финансовых центров, разработанным Чикагской товарной биржей и компанией Dow Jones, в 2011 г. на первом месте в рейтинге находился Нью-Йорк (значение индекса – 87,69), на втором – Лондон (85,96) [5].

Таблица 11

20 ведущих глобальных финансовых центров в 2007-2014 гг.

2007		2010		2014	
Финансовый центр	Место в рейтинге	Финансовый центр	Место в рейтинге	Финансовый центр	Место в рейтинге
Лондон	1	Лондон	1	Нью-Йорк	1
Нью-Йорк	2	Нью-Йорк	2	Лондон	2
Гонконг	3	Гонконг	3	Гонконг	3
Сингапур	4	Сингапур	4	Сингапур	4
Цюрих	5	Токио	5	Цюрих	5
Франкфурт	6	Шанхай	6	Токио	6
Сидней	7	Чикаго	7	Сеул	7
Чикаго	8	Цюрих	8	Бостон	8
Токио	9	Женева	9	Женева	9
Женева	10	Сидней	10	Сан-Франциско	10
Париж	11	Франкфурт	11	Франкфурт	11
Торонто	12	Торонто	12	Люксембург	12
Сан-Франциско	13	Бостон	13	Вашингтон	13
Бостон	14	Шэньчжэнь,	14	Торонто	14
Эдинбург	15	Сан-Франциско	15	Чикаго	15
Каймановы о-ва	16	Пекин	16	Монреаль	16
Гамильтон	17	Вашингтон	17	Ванкувер	17
Мельбурн	18	Париж	18	Шэньчжэнь	18
Нормандские о-ва	19	Тайбэй	19	Вена	19
Вашингтон	20	Люксембург	20	Шанхай	20

Примечание. Составлено автором по данным The Global Financial Centres Index, 2007-2014[6].

Во-вторых, существенно изменились позиции других финансовых центров ЕС в рейтинге Лондонского Сити. В 2007 г. в десятку ведущих финансовых центров мира входили два финансовых рынка ЕС (Лондон и Франкфурт), а в двадцатку – еще два (Париж и Эдинбург). В 2014 г. в десятке крупнейших финансовых центров остался только Лондон, а Франкфурт и Люксембург заняли 11 и 12 места соответственно.

Индексы 23 из 27 европейских финансовых центров в 2014 году снизились по сравнению с 2013 годом. Наиболее заметное снижение индекса глобального финансового центра было характерно для Копенгагена, Эдинбурга, Дублина, Мадрида, Лиссабона и Рима. Афины заняли последнее (83-е) место в рейтинге.

Таким образом, финансовые центры европейского региона на фоне обостряющейся конкуренции утратили лидерство на мировом финансовом рынке. В результате, в рейтинге Всемирного экономического форума среди 20 наиболее конкурентоспособных финансовых рынков в 2013 году количество стран, представляющих Европейский Союз, уменьшилось до четырех.

Вышеуказанные изменения в позициях финансовых рынков ЕС в рейтинге глобальных финансовых центров произошли под влиянием как внутренних, так и внешних факторов. Внутренними факторами ухудшения конкурентных преимуществ финансовых центров ЕС и снижения международной конкурентоспособности европейского регионального финансового рынка стали: обострение долговых проблем стран еврозоны, высокая волатильность курса евро, недостаточная согласованность наднациональной и национальных финансовых политик, и вследствие всего этого – общее снижение доверия к национальным финансовым рынкам стран-членов ЕС.

Основным внешним фактором стало улучшение конкурентных позиций финансовых центров из американского и азиатского регионов. Особенно это касается азиатских финансовых центров, по которым отмечается наибольшее существенное повышение индекса глобального финансового центра. Немаловажную роль в выявленных трансформациях сыграл глобальный финансовый кризис 2008-2009 гг., который привел к перераспределению сил на мировом финансовом рынке.

В то же время, в десятке финансовых центров, роль которых с наибольшей долей вероятности в ближайшее время возрастет, присутствуют Люксембург (9-е место) и Лондон (10-е место). Это означает, что определенный потенциал укрепления конкурентных позиций финансовых центров ЕС все же сохраняется.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 4

Підрозділ 4.1.

1. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран / Ю.Ю. Хватов // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. - № 1 (5). - Том 2. – С. 390-398.
2. Financial Sector Assessment Program. – IMF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/NP/fsap/fssa.aspx>.
3. Financial Sector Development Indicators: Comprehensive assessment through enhanced information capacity. - The World Bank, Financial Sector Operations and Policy. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/about/world-development-indicators-data/financial-sector>.
4. Financial Soundness Indicators. – IMF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fsi.imf.org/>
5. IMD World Competitiveness Yearbook. – International Institute for Management Development. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.
6. The Financial Development Report. – WEF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/reports/financial-development-report>.
7. The Global Competitiveness Report. – WEF. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report>.

Підрозділ 4.2.

1. Базилук Я.Б. Конкурентоспроможність національної економіки: [Монографія] / Я.Б. Базилук. - К.: НІСД, 2002. – 130 с.
2. Горбашко Е. Конкурентоспособность стран. Ее оценка и роль в преодолении последствий экономического кризиса / Е. Горбашко, И. Дюков, К. Туманов // Стандарты и качество. – 2009. - №10. – С. 66-70. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: www.sseru.org/materials/articles/Dukeov.pdf.
3. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: [Монографія] / Я.А.Жаліло, Я.Б.Базилук, Я.В.Белінська та ін.; [За ред. Я.А. Жаліла]. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
4. The Global Competitiveness Report 2011-2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к отчету: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness-2011-2012/>.
5. The Global Competitiveness Report 2010-2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к отчету: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011-0>.

Підрозділ 4.3.

1. Базилук Я.Б. Конкурентоспроможність національної економіки: [Монографія] / Я.Б. Базилук. - К.: НІСД, 2002. – 130 с.
2. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: [Монографія] / Я.А.Жаліло, Я.Б.Базилук, Я.В.Белінська та ін.; [За ред. Я.А. Жаліла]. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
3. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: [Монографія]: У 2 т. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.; За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – Т.1. – 816 с.
4. Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность. Россия и Мир. 1992-2015: Монография / Р.Фатхутдинов. – М.: Экономика, 2005. – 606 с.

5. IMD World Competitiveness Yearbook. International Institute for Management Development. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>.
6. TheGlobalCompetitivenessReport 2011-2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness-2011-2012/>.
7. TheGlobalCompetitivenessReport 2010-2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011-0>.
8. World economic outlook: Slowing Growth, Rising Risks. – IMF, September, 2011. – 242 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/index.htm>.
9. Сигова М.В. Глобальный контекст рыночной трансформации постсоциалистической экономики / М.В. Сигова // Проблемы современной экономики. – 2008. - №3 (27). [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2164>.

Підрозділ 4.4.

1. Банківська система України: Квартальний огляд Незалежної асоціації банків України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nabu.com.ua/ukr/analytics/bankivska-sistema-ukrayini/kvartalnijj-ogljad/95429>.
2. Банківська система України: Щомісячний бюлетень Незалежної асоціації банків України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nabu.com.ua/ukr/analytics/bankivska-sistema-ukrayini/shhomisjachnijj-bjuleten/>
3. Васильєв О.В. Організація функціонування фінансових інституцій регіону / О.В. Васильєв. // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. - № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_8.pdf.
4. Васильєв О.В. Особливості взаємозв'язку між економічним розвитком регіону та його фінансовою інфраструктурою / О.В. Васильєв. // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. - № 5(43). С. 123-127.
5. Грошово-кредитна статистика Національного банку України (кредити та депозити). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579.
6. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2013. – Фонд «Ефективне управління», 2013. – 232 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://competitiveukraine.org.ua/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf.
7. Козоріз М.А. Механізм управління кредитним потенціалом регіону / М.А. Козоріз, І.С. Музика // Регіональна економіка. – 2012. - №1. – С. 98-106.
8. Могильницька М. Про оцінювання ефективності банківської системи регіону / М. Могильницька, Я. Побурко // Регіональна економіка. – 2005. - №2. – С. 206-213.
9. Регіони України: Статистичний збірник. – У 2-х част., Ч. II. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 801 с.
10. Статистика фінансових ринків Національного банку України (процентні ставки). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44580.
11. Сторонянська І.З. Безпека банківського сектору регіону в умовах сучасних викликів / І.З. Сторонянська, Л.Я. Бенюк // Регіональна економіка. – 2014. – №1(71). – С. 184-186.

Підрозділ 4.5.

1. Базовые документы ЕврАзЭС. Электронный ресурс. URL: <http://www.evrazes.com/docs/base>.
2. Козловский В. Экономический механизм валютной интеграции Российской Федерации и Республики Беларусь на основе современной экономической теории макроэкономического равновесия // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2003. № 2. Электронный ресурс. URL: <http://evolutio.info/content/view/634/54>.
3. Лебедев В. Дебют рублевой партии // Экономическая газета. 2013. № 11. Электронный ресурс. URL: http://www.neg.by/publication/2013_02_12_16904.html.
4. Ломакин А.Г., Вечернин Д.С. Состояние финансовых рынков стран ЕврАзЭС и перспективы их интеграции // Евразийская интеграция в XXI веке. М.: ЛЕНАНД, 2012. С. 191-199.
5. Нерцесов К.А. Валютно-финансовые отношения стран ЕврАзЭС // Российский внешнеэкономический вестник. 2009. № 8. С.3-10.
6. Официальный сайт Национального банка Кыргызской Республики. Электронный ресурс. URL: <http://www.nbkr.kg/index.jsp?lang=RUS>.
7. Официальный сайт Национального банка Республики Беларусь. Электронный ресурс. URL: <http://www.nbrb.by/>
8. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан. Электронный ресурс. URL: <http://www.nationalbank.kz/?docid=275>
9. Официальный сайт Национального банка Таджикистана. Электронный ресурс. URL: <http://www.nbt.tj/ru>.
10. Официальный сайт Центрального банка Российской Федерации. Электронный ресурс. URL: <http://www.cbr.ru/>
11. Статистические данные о ЕврАзЭС: Электронный ресурс. URL: <http://www.evrazes.com/docs/statistics>.
12. TheGlobalCompetitivenessReport 2009-2010. Электронныйресурс. URL: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2009-2010>.
13. TheGlobalCompetitivenessReport 2010-2011. Электронныйресурс. URL: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2010-2011-0>.
14. TheGlobalCompetitivenessReport 2012-2013. Электронныйресурс. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013>.

Підрозділ 4.6.

1. Международные финансовые центры и их роль в мировой экономике: [Аналитический обзор]. – М.: Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, 2012. – 444 с. – С.7.
2. The Global Financial Centres Index. – City of London, March 2007 – March 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/fcf-publications.html>.
3. The Global Financial Centres Index 15. – City of London, March 2014. – С. 10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.longfinance.net/images/GFCI15_15March2014.pdf.
4. TheGlobalCompetitivenessReport. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до звіту: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf.
5. Xinhua-Dow Jones International Financial Centers Development Index (2011). – July, 2011. – 68 р. – Р. 5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sh.xinhuanet.com/zhuant2011/ifcd2011/IFCD2011e.pdf>.

6. The Global Financial Centres Index. – City of London, March 2007 – March 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/fcf-publications.html>.

Розділ 5

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.

5.1. ОЦІНКА МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ РЕГІОНІВ СВІТУ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про недостатність дослідження, щодо питання методології оцінки міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів світу.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо прикладні аспекти рішення проблеми оцінки рівня міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів з використанням методики інтегральних показників. Для цього була сформована вибірка з 18 країн, що є основними представниками ключових туристичних регіонів світу, зокрема Європейського, Американського, Азіатсько-Тихоокеанського, Африканського регіонів та регіону Близького Сходу. До вибірки країн була включена й Україна.

При формуванні системи одиничних показників, що формують конкурентні переваги туристичних регіонів, було диференційовано 7 блоків показників, що відображають з різних аспектів туристичну атрактивність регіонів світу в цілому та окремих країн зокрема, а саме:

1. якість довкілля, що виступає комплексним індикатором екологічної атрактивності туристичного регіону та може бути виміряна такими одиничними показниками як, обсяги викидів двоокису вуглецю (тис.т), обсяги викидів парникового газу (тис. т), показник динаміки чисельності з урахуванням і природного, і механічного руху (тис. осіб)

2. матеріально-технічна база туризму, що визначає рівень розвитку засобів розміщення та обслуговування туристів, та може бути оцінена на основі таких одиничних показників, як кількість закладів відпочинку, кількість ліжок-місць у закладах відпочинку, кількість зайнятих у туризмі.

3. сконцентрованість культурно-історичних пам'яток та розважальних закладів, що розглядається як індикатор культурно-історичної атрактивності території, що можна охарактеризувати такими кількісними показниками, як кількість історико-культурних пам'яток, кількість ресторанів та кафе, кількість розважальних комплексів.

4. розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, який визначає рівень комунікаційної атрактивності території, що позначається у ступені поширення засобів зв'язку на певних територіях та можливостей їх використання відвідувачами. Запропоновано її оцінювати на основі таких критеріїв, як кількість користувачів фіксованого телефонного зв'язку, кількість користувачів мобільного та стільникового телефонного зв'язку, поширеність фіксованого широкосмугового зв'язку за кількістю підписників, кількість Інтернет користувачів.

5. стан криміногенної ситуації в регіоні, що є індикатором рівня безпеки подорожей в регіоні та оцінюється такими одиничними параметрами, як кількість зареєстрованих грабежів, крадіжок, крадіжок зі зломом, випадків викрадення людей.

6. рівень транспортної доступності, що визначається перевагами географічного розташування територій країн та враховується при формуванні туристичних маршрутів, а також рівнем розвитку об'єктів транспортної інфраструктури. Оцінку даного комплексного показника запропоновано проводити на основі таких одиничних

параметрів, зокрема густота залізничних колій, щільність автомобільних доріг, щільність розташування аеропортів.

7. загальний імідж регіону, що виступає критерієм загальної соціально-економічної атрактивності туристичної території та кількісно може бути вимірний за допомогою таких індикаторів, як розмір доходів на душу населення, кількість економічно активного населення, кількість нападів на людину, рівень безробіття.

Система одиничних показників, що враховувалася при побудові інтегрального показника рівня міжнародної конкурентоспроможності туристичного регіону, з диференціацією максимальних та мінімальних значень показників, що необхідні для їх подальшої стандартизації, за період 2008-2012 рр. р наведена в таблиці 1.

Розрахунок стандартизованих значень параметрів, що незважаючи на їх різний зміст та одиниці виміру можуть бути поєднані у інтегральній оцінці, виконаємо за формулами:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (1)$$

$$P_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (2)$$

Слід визначити, що різні підходи щодо оцінки стандартизованих значень обумовлені різним напрямом впливу змін одиничних параметрів на динаміку підсумкової інтегральної оцінки конкурентоспроможності.

В тому випадку, якщо збільшення величини одиничного параметру, що розглядається, призводить до збільшення самого інтегрального показника, то він є показником стимулятором та для приведення його до порівнювального вигляду використовується формула (1). Навпаки, якщо за умови зростання величини одиничного параметру підсумкова інтегральна оцінка зменшується, показник є дестимулятором та відповідно стандартизується за формулою (2).

Отже, доцільно попередньо класифікувати показники відповідно їх впливу на підсумкову інтегральну оцінку міжнародної конкурентоспроможності туристичного регіону (табл. 2).

Розрахунок інтегральної оцінки проводився за наступною формулою:

$$CI_{TR} = \prod_{i=1}^7 SI_i^{1/7} = \sqrt[7]{SI_1 * SI_2 * SI_3 * SI_4 * SI_5 * SI_6 * SI_7} \quad (3)$$

де CI_{TR} – індекс міжнародної конкурентоспроможності туристичного регіону,
 SI_1 – субіндекс, що є індикатором екологічної атрактивності туристичного регіону,
 SI_2 – субіндекс, що є індикатором рівня розвитку матеріально-технічної база туризму,
 SI_3 – субіндекс - індикатор культурно-історичної атрактивності території,
 SI_4 – субіндекс, що визначає рівень комунікаційної атрактивності території,
 SI_5 – субіндекс, що є оцінкою стану криміногенної ситуації в регіоні,
 SI_6 – субіндекс, що виступає оцінкою рівня транспортної доступності регіону,
 SI_7 – субіндекс, що виступає критерієм загальної соціально-економічної атрактивності туристичної території.

Всі субіндекси було введено до інтегрального показника з рівними статистичними вагами. В результаті проведених розрахунків було отримано рейтинг туристичних регіонів світу за рівнем інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності, що було запропоновано (табл.1).

Таблиця 1

Система показників, що формують інтегральний показник рівня конкурентоспроможності туристичного регіону

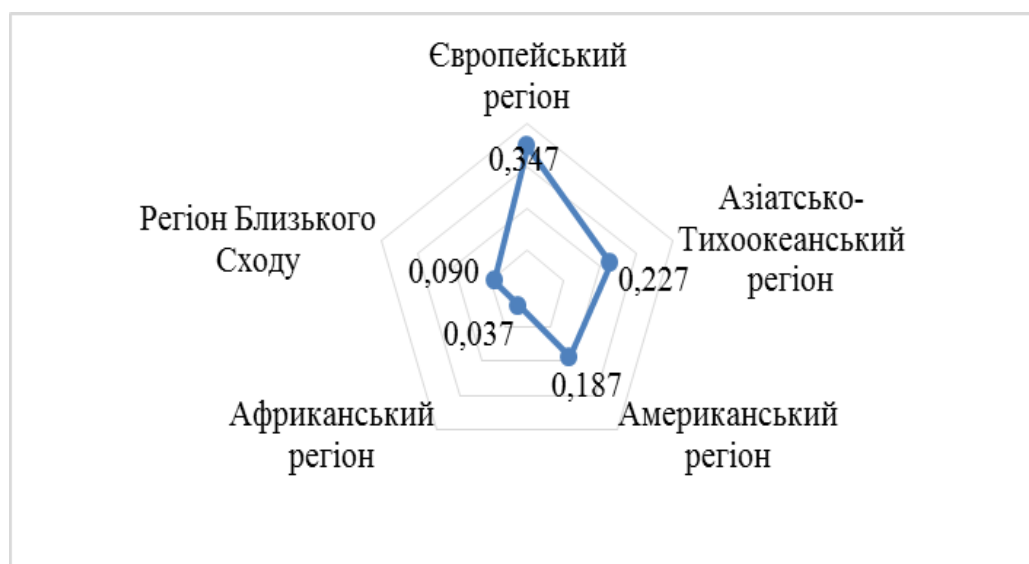
Система одиничних показників (субіндекс/ одиничні параметри)		2008		2009		2010		2011		2012	
		min	max	min	max	min	max	min	max	min	max
Якість довкілля	обсяги викидів двоокису вуглеводу	25013	7035444	24807	7692211	25878	8286892	7955	5681963	8105	5982145
	викиди на душу населення	1,59	25,61	1,57	23,43	1,58	22,31	1,60	23,76	1,59	24,79
	обсяги викидів парникового газу	10060	7021569	10608	6566198	11181,8	6790642	12456,1	6665701	14671,7	6763892
	приріст чисельності населення	6799	1342733	7718	1351248	8442	1359821	8925	1368440	9206	1377065
Матеріально-технічна база туризму	кількість закладів відпочинку	885	140263	993	145358	899	150315	923	153723	942	157228
	кількість ліжок-місць у закладах відпочинку	85000	5769307	86383	5865238	92377	5020463	92737	5548321	93003	5974121
	кількість зайнятих у туризмі, тис.	20,3	143284	18,9	137100	18,4	135805	18,1	137505	17,3	139743
Сконцентрованість культурно-історичних пам'яток та розважальних закладів	число історико-культурних пам'яток, од.	21	1802	21	1802	21	1802	21	1810	21	1815
	число ресторанів, кафе, од.	4	1998	4	1971	4	1998	4	2004	4	2044
	число розважальних комплексів, од.	5	3100	5	3100	5	3167	5	3181	5	3239
Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій	показник фіксованого телефонного зв'язку, млн. кор.	1239	340359	1278,5	313732	1289,6	294383	1217,8	285115	1098,9	278153
	показник мобільного телефонного зв'язку, млн.кор.	8602	641245	9797,0	747214	10926	859003	11727,4	986253	12841,3	1112155
	фіксована широкопasmовога підписка, кількість передплатників (млн.)	227	82879	372,8	103978	481,8	126337	558,9	156487	527,9	175183

	кількість інтернет користувачів, млрд.	2800	298000	3013,6	341789,6	3300,1	401234,8	3555,1	485000	3700	545789
Стан криміногенної ситуації в регіоні	кількість грабежів	108	656877	67	680566	50	738138	54	751750	45	746894
	кількість крадіжок	85	6586206	70	6338095	60	6204601	64	6151095	52	6150598
	крадіжки зі взломом	2	1567700	5	1599000	16	1602100	20	1628700	22	1567100
	Викрадення людей	16	4732	5	4791	0	5731	0	4923	0	5476
Рівень транспортної доступності	Густота залізничних колій	0	119,13	0	118,6	0	117,59	0	116,5	0	115,59
	Щільність автомобільних доріг	41,9	1683,2	43,3	1798,13	45,47	1870,4	46,7	1912,3	49,5	1965,4
	Щільність аеропортів	0,05	4,11	0,05	4,1	0,05	4,1	0,05	4,1	0,05	4,1
Загальний імідж регіону	Доходи на душу населення	1960	49350	2270	48040	2550	48960	2720	50660	2910	52350
	Економічно активне населення, тис.	2997,12	1001345	3123,1	1087910	3231,3	1118320	3546,1	1118795	3761,3	1124342
	Напади на людину	76	843683	56	812514	51	781844	35	752423	27	760739
	Рівень безробіття	1,2	12,4	1,5	18,1	1	20,2	0,7	21,8	0,7	25,2

**Класифікація показників за напрямком впливу на інтегральну оцінку
конкурентоспроможності туристичного регіону**

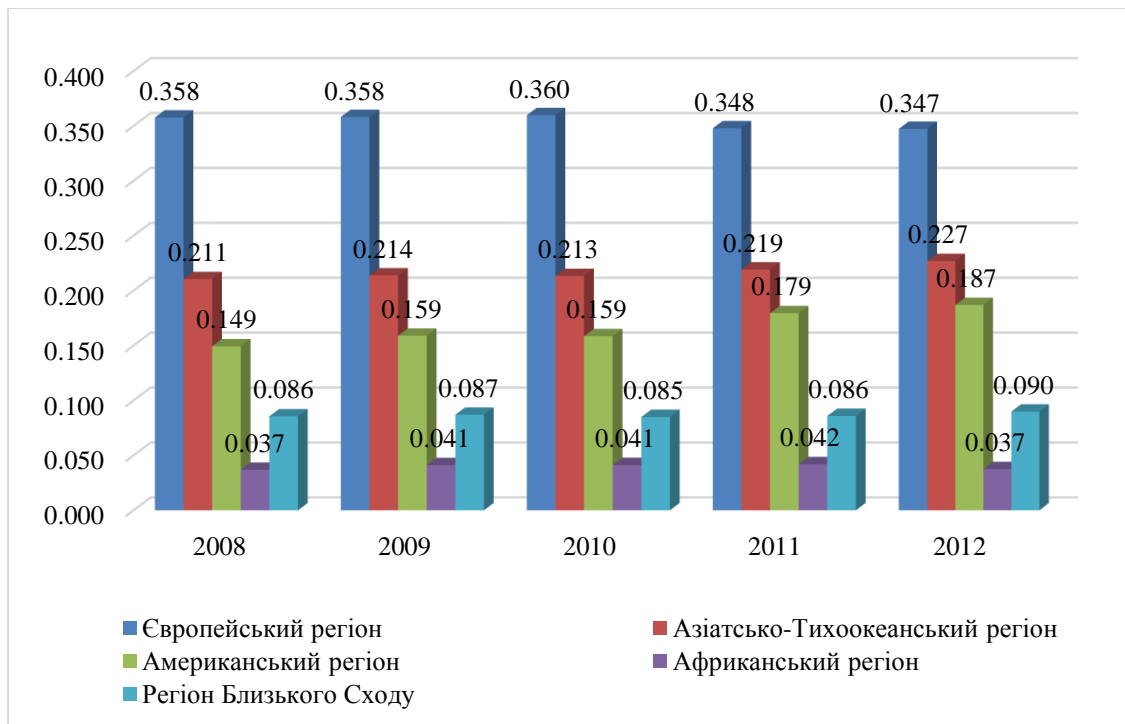
Показники - стимулятори	Показники - дестимулятори
Кількість закладів відпочинку	Напади на людину
Кількість ліжко-місць у закладах відпочинку	Рівень безробіття
Кількість зайнятих у туризмі	Обсяги викидів двоокису вуглеводу
Число історико-культурних пам'яток	Викиди на душу населення
Число ресторанів, кафе	Обсяги викидів парникового газу
Число розважальних комплексів	Кількість грабежів
Показник фіксованого телефонного зв'язку	Кількість крадіжок
Показник мобільного телефонного зв'язку	Число крадіжок зі взломом
Фіксована широкосмугова підписка	Зареєстровані випадки викрадення людей
Кількість інтернет користувачів	
Густота залізничних колій	
Щільність автомобільних доріг	
Щільність аеропортів	
Доходи на душу населення	
Економічно активне населення	

Отже, найбільш високим рівнем туристичної привабливості, як наслідок конкурентоспроможності, характеризується Європейський регіон (0,347), Азіатсько-Тихоокеанський (0,227) та Американський (0,187). Регіон Близького Сходу та Африканський регіон має невисоку оцінку туристичної привабливості – 0,09 та 0,037 відповідно. Порівнюючи отримані оцінки, можна зазначити, то конкурентна привабливість Європейського регіону як туристичного на 52,9% за Азіатсько-Тихоокеанський регіон та на 85,6% вище за Американський.

Рис. 1 Інтегральні оцінки міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів світу (2012 р.)

Динаміка індексу міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів світу представлена на рис. 2.

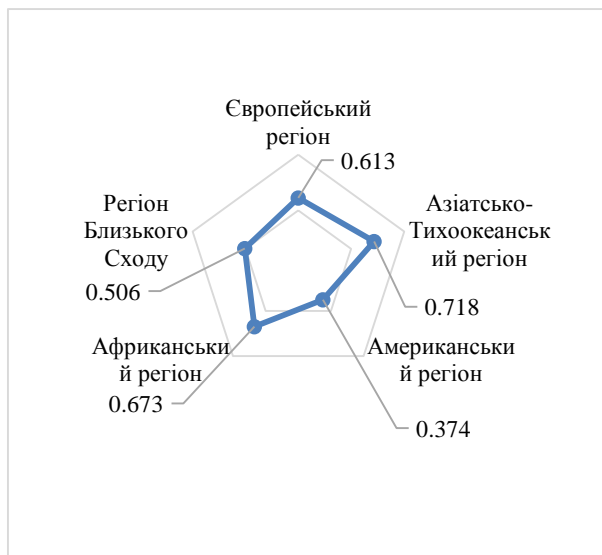
Рис. 2 Динаміка індексів міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів світу за 2008-2012 рр.

Отже, аналіз динаміки розрахованих індексів свідчить про відсутність суттєвих змін в оцінці рівня конкурентоспроможності зазначених регіонів. Так, за період 2008-2012 рр. інтегральна оцінка конкурентоспроможності Європейського туристичного регіону зменшилася з 0,358 у 2008 р. до 0,347 у 2012 р., тобто на 3,1%; Азіатсько-Тихоокеанського туристичного регіону навпаки зросла з 0,211 у 2008 р. до 0,227 у 2012 р., тобто на 7,6%; Американського туристичного регіону збільшилася на 25,5% з 0,149 у 2008 р. до 0,187 у 2012 р.; туристичного регіону Близького Сходу – на 4,7%; Африканського туристичного регіону залишилася незмінною. Таким чином, всі туристичні регіони, окрім Європейського, характеризуються зростанням туристичної атрактивності їх територій, найбільші темпи зростання відмічаються у Американському туристичному регіоні.

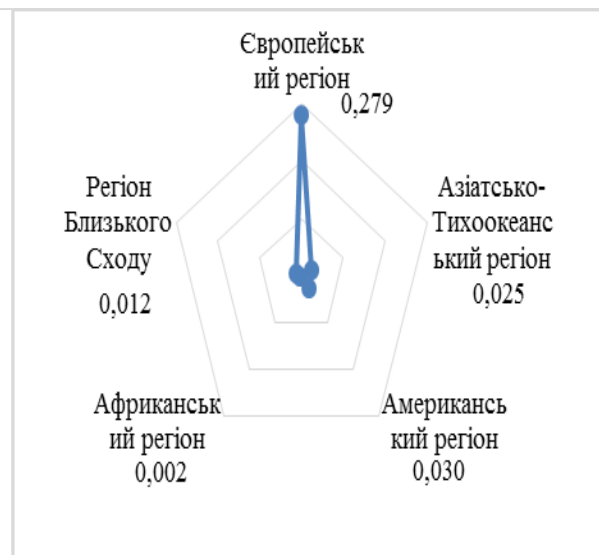
Оскільки інтегральний індекс міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів є агрегованою оцінкою 7 субіндексів, визначимо специфіку формування інтегрального індексу конкурентоспроможності з урахування тенденцій змін субіндексів, що їх утворюють.

Рейтинги виділених туристичних регіонів за окремими субіндексами за даними 2012 р. наведені на рис. 3.-9.

Щодо оцінки рівня екологічної атрактивності (рис. 3), що визначається ступенем якості довкілля, то в цьому аспекті найбільш високий рівень конкурентоспроможності має Азіатсько-Тихоокеанський регіон (0,718), другу позицію займає Африканський (0,673), третю – Європейський туристичний регіон (0,613). Це пояснюється рівнем розвитку промисловості в регіоні та транспортною навантаженістю території регіону, що погіршує стан довкілля. З урахуванням цього, зрозумілим є той факт, що найбільш розвинені в економічному плані регіону характеризуються найгіршою оцінкою якості довкілля.

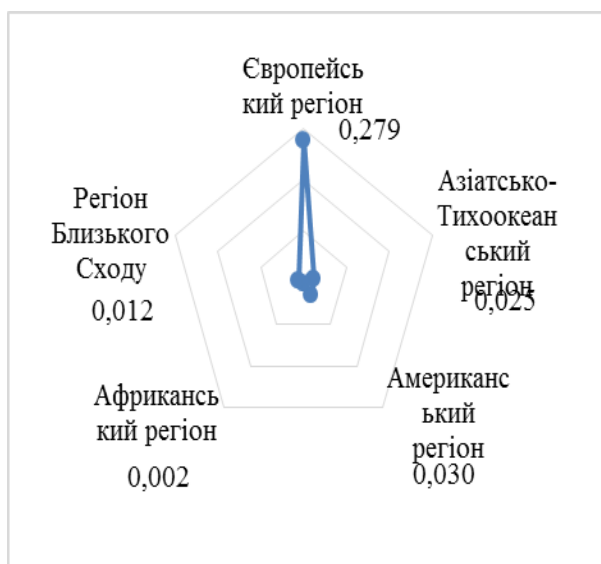

Рис. 3 Інтегральна оцінка екологічної атрактивності (якість довкілля)

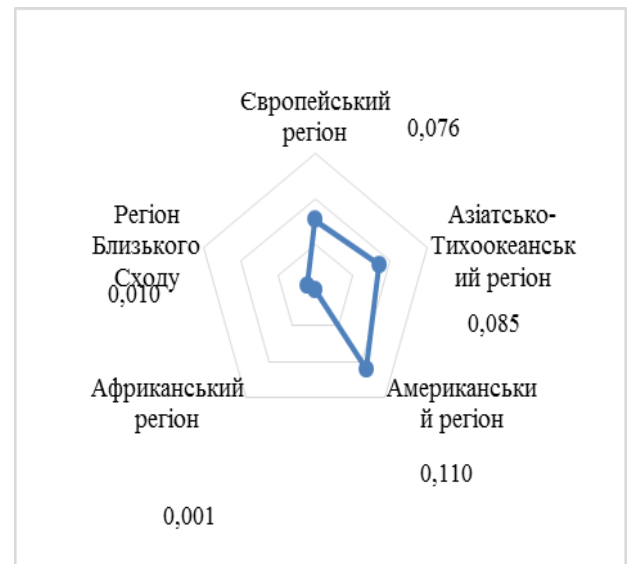

Рис. 4 Інтегральна оцінка рівня розвитку матеріально-технічної бази регіону

Щодо оцінки стану матеріально-технічної бази туризму (рис. 4), то в цьому аспекті найбільш конкурентоспроможним є Американський туристичний регіон (0,289), майже рівні оцінки за цим показником у Європейського (0,267) та Азіатсько-Тихоокеанського (0,264) туристичних регіонів. Зрозуміло, що ці оцінки напряду корелюють з рівнем соціально-економічного розвитку країн регіону, однак мають меншу питому вагу в формування інтегрального показника конкурентоспроможності туристичного регіону.

Рис. 5 Інтегральна оцінка культурно-атрактивності території

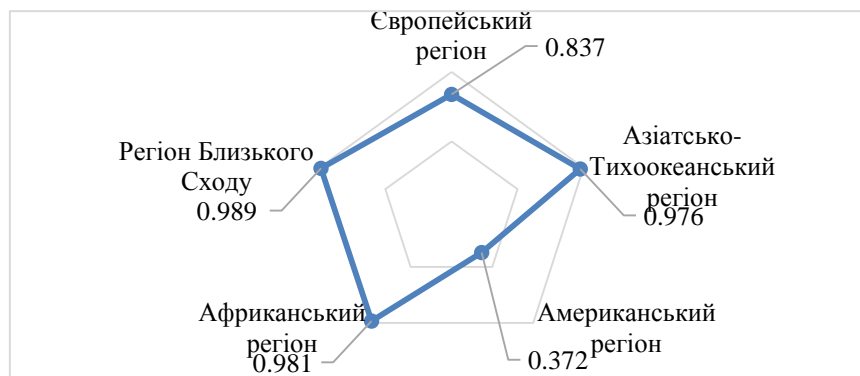

Рис. 6 Інтегральна оцінка історичної комунікаційної атрактивності території

З позиції культурно-історичної атрактивності лідером є Європейський регіон (0,279), що має оцінку цієї складової конкурентоспроможності, що більш ніж у 10 разів перевищує показники інших туристичних регіонів світу.

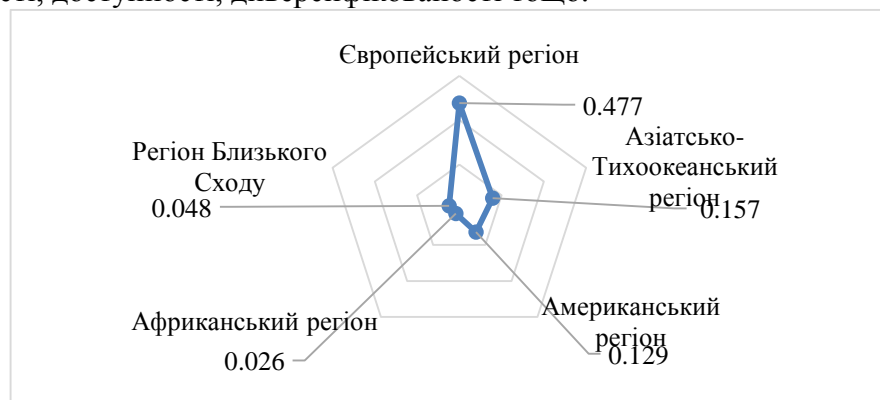
Стосовно комунікаційної атрактивності туристичних регіонів (рис. 6) слід визначити, що найбільша конкурентна перевага з точки зору цієї складової у Американського регіону (0,11), другу позицію займає Азіатсько-Тихоокеанський регіон (0,085), третю – Європейський туристичний регіон (0,076).

Найкращі позиції стосовно криміногенної ситуації за проведеними розрахунками в регіонах з низьким рівнем соціально-економічного розвитку, зокрема регіон Близького Сходу (0,989) та Африканського регіону (0,981). Це пояснюється наявністю більш строгих правових норм стосовно правопорушників в країнах з правовими системами теократичного типу, що суттєво впливає на зменшення кількості правопорушень. Значні значення субіндексу в цьому блоці пояснюються значним рівнем варіації показників у вибірці країн, що була сформована.

Рис. 7 Інтегральна оцінка стану криміногенної ситуації в регіоні

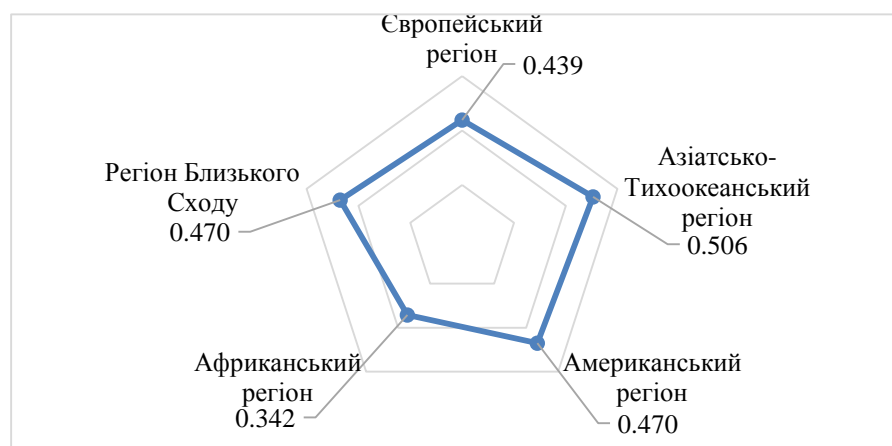
Розрахунок індексів рівня транспортної доступності регіонів (рис. 8) показав, що найбільш конкурентоспроможним туристичним регіоном в цьому аспекті є Європейський (0,477). Це пояснюється тим, що європейська транспортна система, головною складовою якої виступає транспортна система Європейського Союзу, характеризується найвищим рівнем розвитку транспортної мережі як з техніко-технологічного аспекту, так і з точки зору поширеності, доступності, диверсифікованості тощо.

Рис. 8 Інтегральна оцінка рівня транспортної доступності регіону

Загальний імідж туристичного регіону, що також визначено в якості складової його міжнародної конкурентоспроможності, визначено як найвищий в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (0,506), Американському (0,47) та Європейському (0,439).

Рис. 9 Інтегральна оцінка загальної соціально-економічної атрактивності туристичного регіону

Розрахунок середніх темпів динаміки зазначених індикаторів представлений в табл. 3.

Таблиця 3

Середні зміни субіндексів інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів світу у 2008-2012 рр., %

Субіндекси	Туристичні регіони				
	Європейський	Азіатсько-Тихоокеанський	Американський	Африканський	Близький Схід
Екологічна атрактивність	-0,01	2,85	-0,77	-0,13	-0,92
Матеріально-технічна база	-0,90	3,54	34,04	2,49	2,39
Культурно-історична атрактивність	0,70	3,10	2,78	5,84	1,58
Комунікаційна атрактивність	-6,33	-4,28	-7,08	-18,91	1,37
Стан криміногенної ситуації	0,47	0,06	4,91	-0,06	-0,18
Рівень транспортної доступності	0,54	6,35	9,72	6,01	2,22
Загальний імідж регіону	0,63	1,99	1,29	10,51	2,24

Аналіз динаміки розрахованих субіндексів за 2008-2012 рр. дозволяє зробити такі висновки:

- за оцінкою екологічної атрактивності найбільш динамічним щодо поліпшення якості довкілля виявився Азіатсько-Тихоокеанський регіон, субінтегральний показник якого в середньому щорічно зростав на 2,85%, і якщо у 2008-2010 рр. він займав другу позицію, то у 2011-2012 рр. має найвищий показник якості довкілля. Інші туристичні регіони демонструють в середньому незначні щорічні скорочення субіндексу якості довкілля;

- за рівнем розвитку матеріально-технічної бази туризму, найбільші темпи зростання інтегрального показника відмічаються в Американському регіоні (34,04%), позиція якого змінилася з 3-ьої у 2008 р. до 1-ої у 2012 р. Інші туристичні регіони, окрім Європейського, також характеризуються щорічним зростанням інтегральної оцінки

розвитку матеріально-технічної бази туризму, зокрема Азіатсько-Тихоокеанський (3,54% щорічно), Африканський (2,49%), регіон Близького Сходу (2,39%).

- незважаючи на те, що абсолютним лідером за рівнем культурно-історичної атрактивності є Європейський регіон, інші туристичні регіони демонструють більш високі темпи зростання даного субіндексу конкурентоспроможності, зокрема Африканський (5,84%), Азіатсько-Тихоокеанський (3,1%), Американський (2,78%), Близький Схід (1,58%).

- за всіма туристичними регіонами, що аналізуються, окрім регіону Близького Сходу, відмічається скорочення інтегральної оцінки комунікаційної атрактивності;

- щодо оцінку стану криміногенної ситуації в регіоні, то регіони лідери з низьким рівнем злочинності, а саме регіон Близького Сходу та Африканський регіон, характеризуються зменшенням інтегральної оцінки. Американський регіон, що в рейтингу займає 5 позицію, тобто має несприятливу криміногенну ситуацію, характеризується найвищими темпами покращення даного субіндексу (4,91% щорічно);

- всі туристичні регіони демонструють зростання інтегрального показника транспортної доступності, що найбільшими темпами збільшувався в Американському регіоні (9,72%) та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (6,35%);

- субіндекс, що є індикатором загального іміджу туристичних регіонів, також за всіма регіонами, що аналізуються, має тенденцію до покращення, при чому найбільші темпи зростання спостерігаються в регіонах, що за розрахунками мають більш низьку оцінку показника, зокрема Африканському та регіоні Близького Сходу.

З точки зору впливу на формування інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів різних факторів, що відображені в виділених показниках субіндексів, доцільно провести кореляційний аналіз взаємозв'язків між підсумковою інтегральною оцінкою та інтегральними показниками, що її визначають.

На основі розрахунку парних коефіцієнтів кореляції для кожного з туристичних регіонів було виділено ключові складові (субіндекси), що мають найбільший вплив щодо формування загальної оцінки міжнародної конкурентоспроможності (табл. 4).

Таблиця 4

Найбільш вагомі складові індексу міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів

Туристичний регіон	Складові міжнародної конкурентоспроможності (коефіцієнт кореляції)
Європейський регіон	Комунікаційна атрактивність (0,884) Рівень транспортної доступності (0,816) Культурно-історична атрактивність (0,781)
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	Культурно-історична атрактивність (0,959) Рівень транспортної доступності (0,944) Загальний імідж регіону (0,944)
Американський регіон	Матеріально-технічна база туризму (0,977) Рівень транспортної доступності (0,981) Комунікаційна атрактивність (0,961)
Африканський регіон	Комунікаційна атрактивність (0,713) Стан криміногенної ситуації (0,582) Загальний імідж регіону (0,508)
Регіон Близького Сходу	Комунікаційна атрактивність (0,785) Матеріально-технічна база туризму (0,762) Стан криміногенної ситуації (0,722)

В абсолютній більшості туристичних регіонів найбільший вплив на формування інтегральної оцінки конкурентоспроможності мають такі складові, як комунікаційна атрактивність та рівень транспортної доступності. Культурно-історична атрактивність в суттєвому ступені визначає рівень конкурентоспроможності таких туристичних регіонів,

як Європейський та Азіатсько-Тихоокеанський; рівень розвитку матеріально-технічної бази тісно корелює з динамікою конкурентоспроможності таких регіонів, як Американський та Близький Схід; стан криміногенної ситуації виступає впливовим чинником щодо формування конкурентоспроможності туристичної сфери в регіони Близького Сходу та Африканському регіоні.

Для оцінки відносної зміни інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів за рахунок динаміки субіндексів, що його формують, було розраховано коефіцієнти еластичності за формулою:

$$E_{y,x} = \frac{T_{np}y}{T_{np}x} = \frac{y_i - y_0}{y_0} \div \frac{x_i - x_0}{x_0} \quad (4)$$

де y – інтегральний індекс міжнародної конкурентоспроможності туристичного регіону,

x – субіндекси, що є складовими міжнародної конкурентоспроможності,

T_{np} – темпи приросту показників.

Коефіцієнти еластичності наведені в таблиці 5 та характеризують відносну зміну (y відсотках) інтегрального показника міжнародної конкурентоспроможності за рахунок зміни відповідних субіндексів на 1%.

Таблиця 5

Коефіцієнти еластичності індексу міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів

Субіндекси	Туристичні регіони				
	Європейський	Азіатсько-Тихоокеанський	Американський	Африканський	Близький Схід
Екологічна атрактивність	5,32	0,66	8,25	3,22	1,38
Матеріально-технічна база	0,81	0,52	0,11	0,16	0,51
Культурно-історична атрактивність	1,01	0,60	2,17	0,06	0,78
Комунікаційна атрактивність	0,13	0,49	0,99	0,03	0,90
Стан криміногенної ситуації	1,52	0,37	10,24	6,40	6,83
Рівень транспортної доступності	1,33	0,28	0,56	0,06	0,55
Загальний імідж регіону	1,13	0,95	4,79	0,03	0,54

Отже, якщо $E_{y,x} > 1$, то зміну індексу міжнародної конкурентоспроможності туристичного регіону можна вважати еластичною відносно субіндексу, вплив якого досліджується. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що зміна інтегральної оцінки якості довілля, що збільшує екологічну атрактивність регіону, на 1% в найбільшому ступені впливає на зростання міжнародної конкурентоспроможності Американського туристичного регіону (на 8,25%) та Європейського (на 5,32%). Аналогічно конкурентоспроможність цих туристичних регіонів є еластичною від зміни індексу культурно-історичної атрактивності території, рівня транспортної доступності та

загального іміджу регіону. Наведені розрахункові показники свідчать про відсутність еластичності між індексом конкурентоспроможності та динамікою інтегральних показників розвитку матеріально-технічної бази туризму та рівня розвитку комунікаційної інфраструктури.

Аналогічні розрахунки були проведені відносно вибірки країн, що формували туристичні макрорегіони, що досліджувалися.

Рейтинг країн за інтегральною оцінкою їх міжнародної конкурентоспроможності як туристичних об'єктів за період 2008-2012 рр. представлений в таблиці 2.6.

Отже, в рамках сформованої вибірки країн (виступають представниками основних туристичних регіонів макрорівня) найвищу оцінку конкурентоспроможності в контексті туристичної привабливості території мають Німеччина (0,469 у 2012 р.), Італія (0,436), Франція (0,418), Великобританія (0,348), що входять до Європейського туристичного регіону, та Китай (0,339), що представляє Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Сьому позицію в рейтингу займають США (0,265). В десятку найбільш конкурентоспроможних туристичних регіонів увійшли ще дві країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, а саме Малайзія (0,171) та Таїланд (0,201).

Таблиця 6

Інтегральні оцінки міжнародної конкурентоспроможності країн як туристичних об'єктів

Країни	2008		2009		2010		2011		2012	
Великобританія	0,347	4	0,349	4	0,354	4	0,348	4	0,348	4
Німеччина	0,498	1	0,499	1	0,497	1	0,484	1	0,469	1
Франція	0,428	3	0,427	3	0,423	3	0,411	3	0,408	3
Італія	0,434	2	0,453	2	0,456	2	0,413	2	0,436	2
Іспанія	0,310	5	0,301	5	0,306	5	0,303	6	0,296	6
Україна	0,210	8	0,208	8	0,208	8	0,205	8	0,204	8
Китай	0,285	6	0,295	6	0,295	6	0,322	5	0,339	5
Малайзія	0,168	10	0,168	10	0,166	10	0,165	10	0,171	10
Таїланд	0,194	9	0,198	9	0,198	9	0,198	9	0,201	9
Сполучені Штати Америки	0,252	7	0,285	7	0,271	7	0,252	7	0,265	7
Мексика	0,116	12	0,119	13	0,119	13	0,146	12	0,152	12
Канада	0,114	13	0,119	12	0,123	12	0,157	11	0,162	11
Марокко	0,046	16	0,048	16	0,050	16	0,050	16	0,054	16
Алжир	0,033	17	0,036	18	0,037	18	0,038	18	0,038	17
Туніс	0,033	18	0,040	17	0,039	17	0,039	17	0,026	18
Єгипет	0,128	11	0,133	11	0,138	11	0,134	13	0,135	13
Саудівська Аравія	0,070	14	0,073	14	0,072	14	0,073	14	0,075	14
Об'єднанні Арабські Емірати	0,070	15	0,068	15	0,062	15	0,065	15	0,072	15

Щодо оцінки динаміки розрахованих інтегральних показників у 2008-2012 рр., то в цілому вони майже не зазнали змін. Якщо аналізувати зміни в позиціях рейтингу відповідно до покращення чи погіршення індексу конкурентоспроможності, то покращили свої позиції Китай (з 6-ої до 5-ої) та Канада (з 13-ої до 11-ої), понизилася рейтингова позиція Єгипту (з 11-ої до 13-ої).

Отже, найкращі позиції в рейтингах за складовими, що досліджувалися, мають такі країни:

- Китай, Марокко, Єгипет, - за інтегральною оцінкою екологічної атрактивності;

- США, Італія та Таїланд – на інтегральному показнику рівня розвитку матеріально-технічної бази;
- Німеччина, Франція та Італія – за оцінкою культурно-історичної атрактивності;
- Китай, США та Великобританія – за рівнем комунікаційної атрактивності;
- Саудівська Аравія, ОАЕ та Туніс – за станом криміногенної ситуації;
- Німеччина, Великобританія та Італія – за рівнем транспортної доступності;
- Китай, Канада та ОАЕ – за інтегральною оцінкою загального іміджу регіону.

Таким чином, підводячи підсумок необхідно зазначити, що інтегральний рівень міжнародної конкурентоспроможності туристичних регіонів був оцінений на основі аналізу сукупності складових, що з різних аспектів характеризують атрактивність туристичних дестинацій та впливають на результативність функціонування регіональних туристичних ринків. На основі проведених розрахунків побудовано рейтинг туристичних регіонів та країн, що до них входять, за інтегральною оцінкою їх конкурентоспроможності та різних складовими, що таку оцінку формують, зокрема екологічною, культурно-історичною, комунікаційною, соціально-економічною атрактивністю, рівнем розвитку матеріально-технічної бази туризму, рівня транспортної доступності регіону та стану криміногенної ситуації в ньому.

5.2. ОЦІНКА РІВНОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

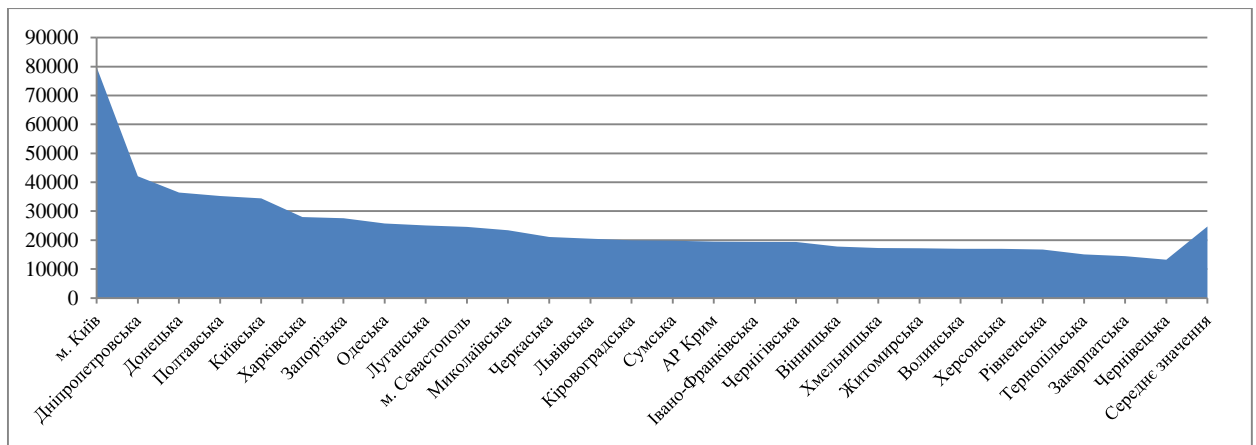
Підвищення ролі регіонів у соціально-економічному розвитку країни потребує впровадження дієвої державної регіональної політики та відповідних структурних перетворень на рівні економіки регіонів.

При розробці стратегій структурних перетворень треба враховувати наступні проблеми:

- зміцнення конкурентоспроможності економіки регіонів;
- вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку;
- забезпечення на рівні регіональної економіки сприятливих умов для розвитку людського капіталу, людських ресурсів, зростання добробуту населення;
- вирівнювання диспропорцій інвестиційних процесів на рівні регіональної економіки;
- активізація міжрегіональної співпраці, формування місткого внутрішнього;
- створення дієвого інфраструктурного забезпечення для впровадження комплексу структурних перетворень економіки регіонів.

В Україні спостерігаються диспропорції у територіальному розвитку, насамперед ця тенденція виявляється у відмінностях у показниках валового регіонального продукту (ВРП) (рис. 10).

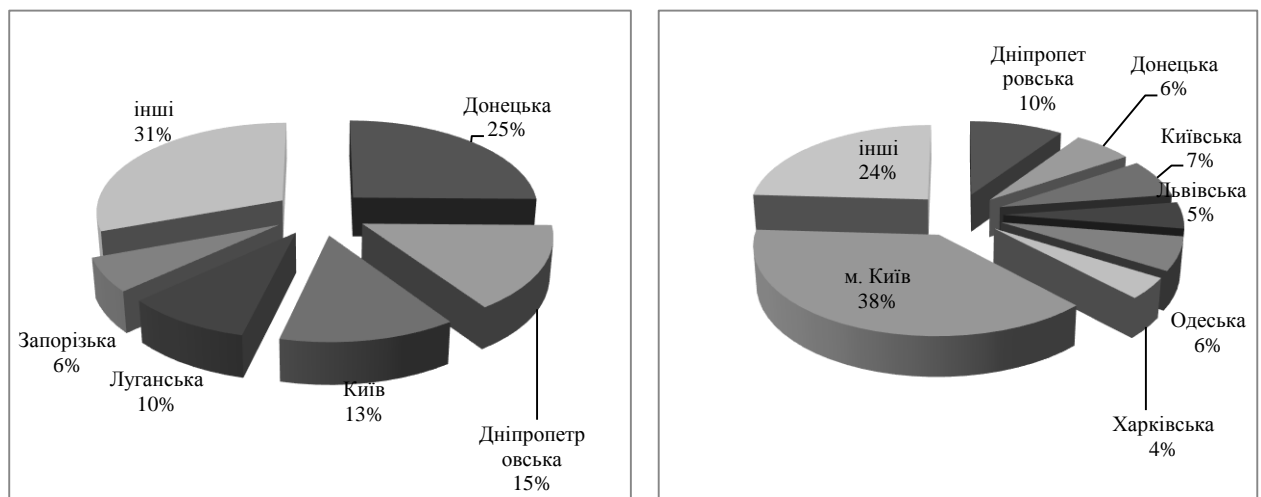
Так, у 2011 році найвище значення ВРП спостерігалось у м. Києві (223774 млн. грн), на другому місці Донецька область (161021 млн. грн.) і на третьому Дніпропетровська область (140020 млн. грн), а м. Севастополь мав найменший показник ВРП у 2011 році (9359 млн. грн.). В цілому на м. Київ, Донецьку, Дніпропетровську, Київську та Харківську області приходить майже 35% валового продукту країни. Максимальне значення обсягу ВРП на одну особу приходилось на м. Київ (79729 грн.), а мінімальне на Чернівецьку область (13228 грн.), відповідно співвідношення між тах та мін значенням склало 6,03 рази.

Рис. 10 Обсяги валового регіонального продукту за областями України у 2011, млн. грн.

У 9 регіонах (м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Полтавська, Запорізька та Харківська, Київська, Одеська, Луганська області) ВРП на одну особу перевищував середній показник по країні.

Значні відмінності між регіонами спостерігаються за показником їх залученості до міжнародного поділу праці (рис.11).

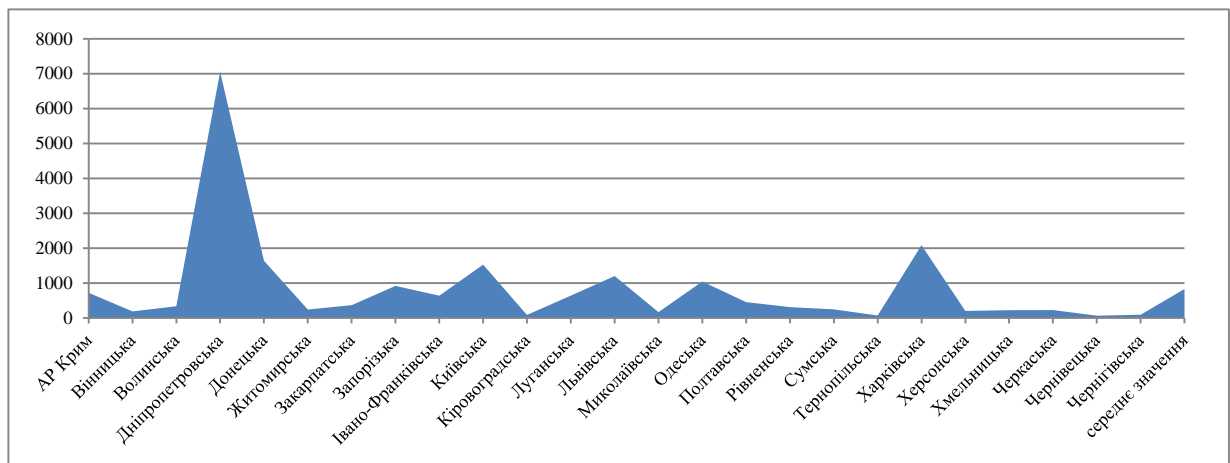

Рис. 11 Структура експорту та імпорту товарів за регіонами України у 2011 р., %

Співвідношення між максимальним (Донецька область) та мінімальним (м.Севастополь) значенням експорту товарів у регіонах у 2011 році складає 138,56 рази.

У структурі експорту за регіонами України у 2011 році найбільшу частку займає Донецька область (21%), м. Київ (19%) та Дніпропетровська область (15%), Луганська та Запорізька області. В цілому протягом 2005-2011 роках у 6 регіонах (Полтавська область за зазначені вище) експорт товарів перевищував середній показник по країні. Якщо розглядати структуру імпорту товарів за регіонами у 2011 році, то найбільшу частку займає м. Київ – 31 %, на другому та третьому місці Дніпропетровська область (8%) та Київська (6%) відповідно. П'ять регіонів, такі як м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Одеська та Донецька області, складають 54,2 % сукупного імпорту України.

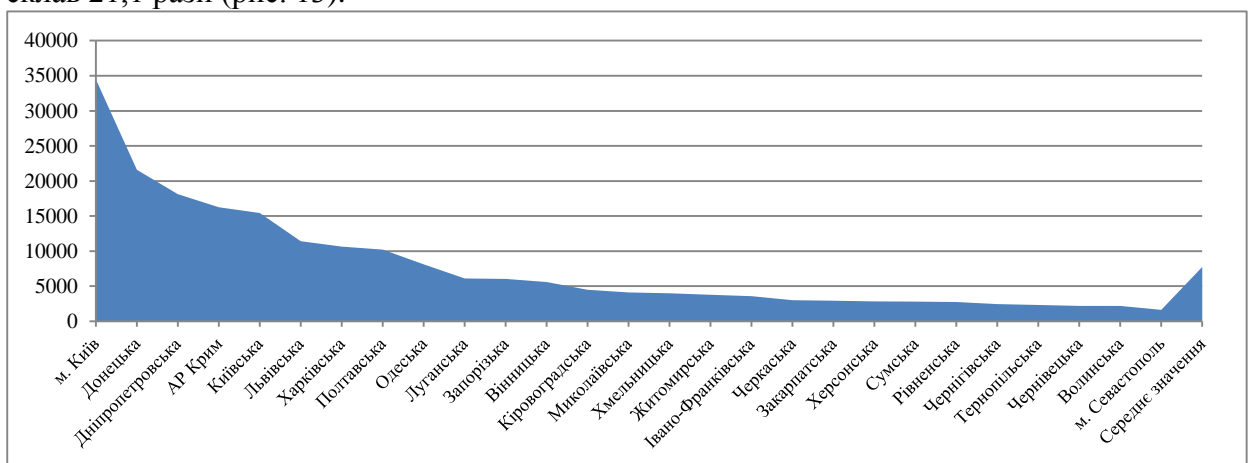
Асиметричність розвитку регіонів України характеризує такий показник, як обсяг залучених прямих іноземних інвестицій (рис.12).

Рис. 12 Відхилення показника обсягу ПІІ регіонів від середнього по Україні у 2011 р.

У 2005 році показник обсягу ПІІ вищий за середній рівень у 8 областей та м. Києві (2861,1 млн. дол. США), це свідчить про диспропорції у розвитку регіонів. У 2011 році регіональні диспропорції збільшились, тому що тільки 3 області (Дніпропетровська, Донецька, Харківська) та м. Київ (26592,1 млн. дол. США) мають показник обсягу ПІІ вищий за середній рівень по Україні.

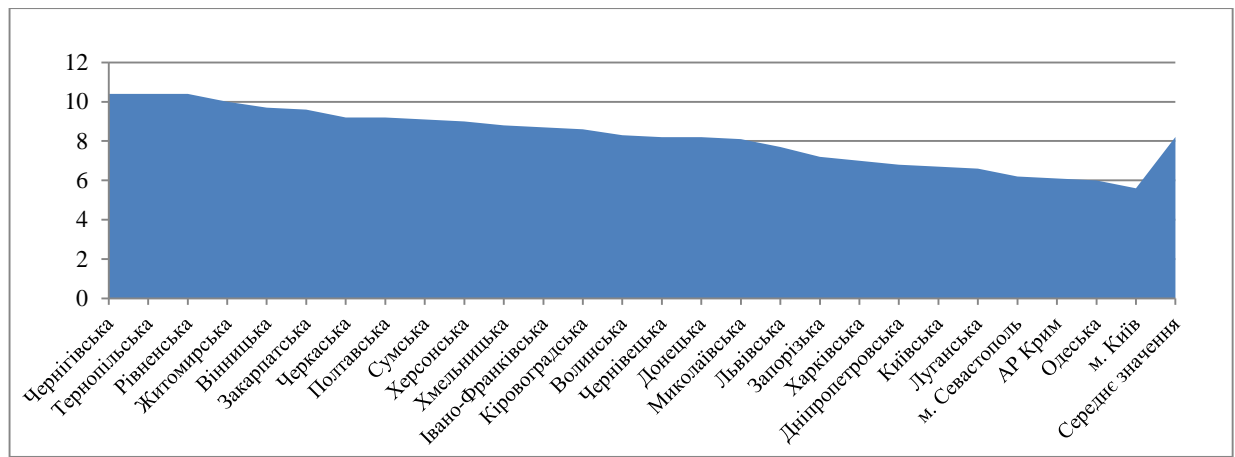
Існує багато розбіжностей серед регіонів України щодо залучення інвестицій в основний капітал. Інвестиції концентруються в декількох регіонах, проте більша частина інших регіонів різко відстає. Перше місце за цим показником займає м.Київ (16,4% у 2011 р.), друге Донецька область (10,3%), третє – Дніпропетровська область (8,7%), наступними є АРК (7,7%), Київська область (7,4%). Найменший обсяг залучених інвестицій є характерним для м. Севастополі, при цьому розрив між max та min у 2011 р. склав 21,1 рази (рис. 13).

Рис. 13 Відхилення показника обсягу інвестицій в основний капітал від середнього по Україні у 2011 рр.

У 2011 роках у 9 регіонах (м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, АР Крим, Львівська, Харківська, Луганська, Одеська, Полтавська області) обсяг інвестицій в основний капітал перевищував середній показник по країні. Диспропорцію розвитку регіонів України можна побачити і у рівні безробіття (рис.5).

У 2005 році найбільший рівень безробіття спостерігався в Чернівецькій області (9,8 %), у 2008 році найвищий рівень безробіття був у Тернопільській області (8,8%) та у 2011 році Чернігівська область займала перше місце за рівнем безробіття (10,4 %). Найнижчий рівень безробіття є характерним для м. Києва (5,6%) та Одеської області (6%).

Рис. 14 Відхилення показника рівня безробіття від середнього по Україні у 2011 рр., %

Таким чином асиметрія окремих показників соціально-економічного розвитку демонструє значні відмінності між регіонами України, які систематизовано у таблиці 7.

Таблиця 7

Диспропорції розвитку економіки регіонів України, 2005-2011 рр.

Рік		ВРП на душу населення, грн.		Рівень безробіття, %		Експорт товарів, млн. дол. США		Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	
2005	min	Тернопільська	4603	м. Київ	3	Тернопільська	76,1	м. Севастополь	544,47
	max	м. Київ	28780	Чернівецька	9,8	Донецька	8225,5	м. Київ	19468,3
	розрив, разів		6,25		3,27		108,09		35,76
2008	min	Тернопільська	9688	м. Київ	3,1	м. Севастополь	124	м. Севастополь	1588
	max	м. Київ	61592	Тернопільська	8,8	Донецька	14409,5	м. Київ	46574,1
	розрив, разів		6,36		2,84		116,21		29,33
2011	min	Чернівецька	13228	м. Київ	5,6	м. Севастополь	124,12	м. Севастополь	1632,1
	max	м. Київ	79729	Чернігівська	10,4	Донецька	17197	м. Київ	34467,5
	розрив, разів		6,03		1,86		138,56		21,12

Здійснимо оцінку рівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України у 2011 році за допомогою методу багатовимірних середніх та на основі аналізу трьох груп показників: економічні (ВРП на душу населення, індекс споживчих цін (інфляція), інвестиції у основний капітал, обсяг реалізації промислової продукції); соціальні (чисельність населення, середньомісячна заробітна плата, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт смертності, доходи населення, рівень безробіття); зовнішньоекономічні (експорт, імпорт товарів та послуг, прями іноземні інвестиції).

Приведемо одиничні параметри (вихідні данні) до порівняльного виду шляхом зміни їх фактичного значення на відносні оцінки (P_{ij}) за формулами:

Для дестимуляторів (індекс споживчих цін, коефіцієнт смертності, рівень безробіття):

$$P_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (5)$$

Для стимуляторів (всі інші показники):

$$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (6)$$

Де $i, j = 1, \dots, n$.

x_{ij} – значення j -го параметра i -го регіону.

За результатами оцінки рівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України у 2011 році найбільший індекс соціально-економічного розвитку припадає на Донецьку область (0,721), на другому місці Дніпропетровська область (0,667) та на третьому - Київська область (0,412). Найменший індекс в Чернігівській області (0,09) (табл.8)

Таблиця 8

Індекс соціально-економічного розвитку регіонів України у 2011 р.

№	Область	I _{усер}	№	Область	I _{усер}
1	Донецька	0,72	14	Рівненська	0,21
2	Дніпропетровська	0,67	15	Миколаївська	0,21
3	Київська	0,41	16	Вінницька	0,20
4	Одеська	0,40	17	Чернівецька	0,19
5	Харківська	0,39	18	Хмельницька	0,16
6	Львівська	0,33	19	Черкаська	0,15
7	Запорізька	0,32	20	Сумська	0,15
8	Луганська	0,30	21	Житомирська	0,14
9	АР Крим	0,29	22	Херсонська	0,14
10	Полтавська	0,27	23	Кіровоградська	0,13
11	Закарпатська	0,25	24	Тернопільська	0,11
12	Івано-Франківська	0,25	25	Чернігівська	0,09
13	Волинська	0,22			

Оцінка рівномірності соціально-економічного розвитку регіонів України на основі розрахованих коефіцієнтів локалізації, концентрації, Джині та децильного коефіцієнту дозволяє зробити висновок, що найбільший показник соціально-економічного розвитку зосереджено в 9 регіонах України, а саме у Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Одеській, Харківській, Львівській, Запорізькій, Луганській та АРК. Коефіцієнт Джині, що складає 28,21% свідчить про відносно рівномірний розвиток регіонів України; максимальний рівень розвитку 10% найрозвиненіших регіонів України перевищує максимальний рівень розвитку 10 % найменш розвинених регіонів у 3,12 рази.

Проаналізувавши розвиток регіонів в Україні, можна зробити висновок, що нерівномірність окремих показників соціально-економічного розвитку у 2005 році демонструвала значні відмінності між регіонами України. Але поступово спостерігається уповільнення темпів зростання міжрегіональних відмінностей між такими показниками, як ВРП на душу населення, рівень безробіття та інвестиції в основний капітал. Протягом 2005 – 2011 років збільшився рівень асиметрії за таким показником, як експорт товарів на 28,2 % у 2011 році порівняно з 2005 роком. Найбільше значення індексу соціально-економічного розвитку припадає на Донецьку, Дніпропетровська та Київську області, найменший індекс соціально-економічного розвитку є характерним для Чернігівської області.

Регіони України потребують випереджальних темпів інвестицій в основний капітал, які були б спрямовані на переоснащення та модернізацію традиційних галузей, а також введення системи прискорених амортизаційних відрахувань для підприємств, особливо машинобудування, металургії, вугільної галузі, надання пільгових кредитів. Західні регіони України, такі як Вінницька, Житомирська, Волинська, Тернопільська, Чернігівська відчують інші проблеми, зокрема, обмежені можливості зайнятості. Тому доцільно було б спрямувати зусилля держави на створення кластерів або територіальних виробничих комплексів, що передбачає значну мобілізацію капіталу в даних умовах. Поліпшити ситуацію могли б зміни в законодавстві та пільги, а також спрямування зусиль держави на розвиток інфраструктури цих регіонів, що змогло б привабити значний приватний капітал, у тому числі й іноземний.

5.3. ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Формування конкурентоспроможності є одним з головних пріоритетів економічної політики країни. При цьому слід враховувати, що в умовах поглиблення територіального поділу праці конкурентоспроможність країни визначають її регіони.

Ефективність реалізації регіональної політики, що активно запроваджується останніми роками, перш-за все треба оцінювати з позиції формування сприятливих умов для економічного зростання регіонів взагалі та його населення зокрема, підвищення ділової активності суб'єктів господарювання та формування загального соціально-економічного клімату, що в свою чергу, є основою для підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України.

В Україні спостерігаються диспропорції у територіальному розвитку, насамперед ця тенденція виявляється у відмінностях у показниках валового регіонального продукту (ВРП) (рис.15).

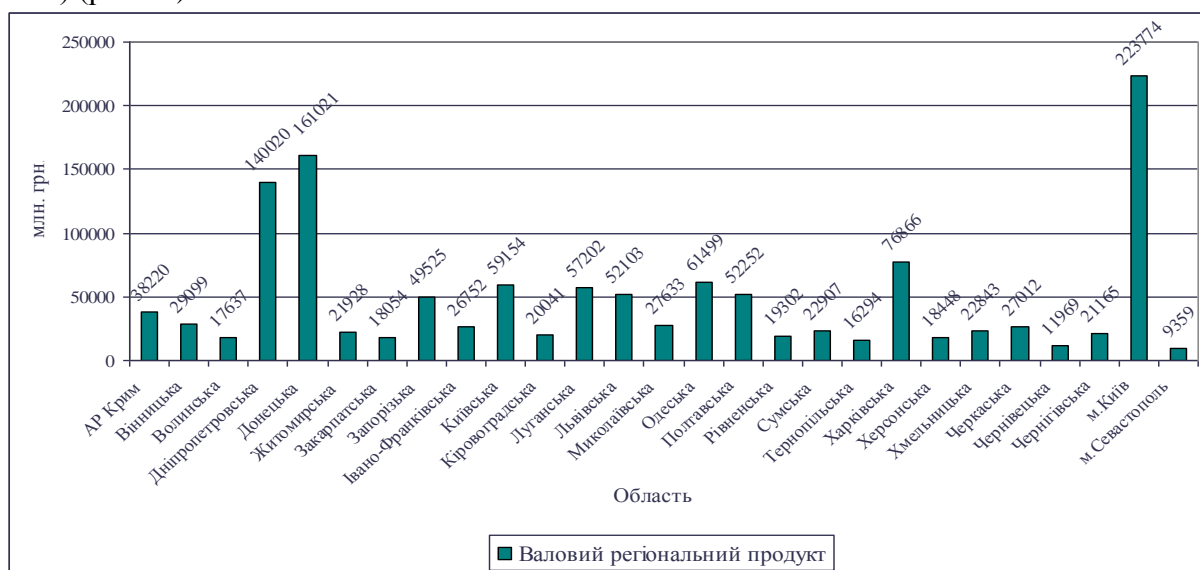
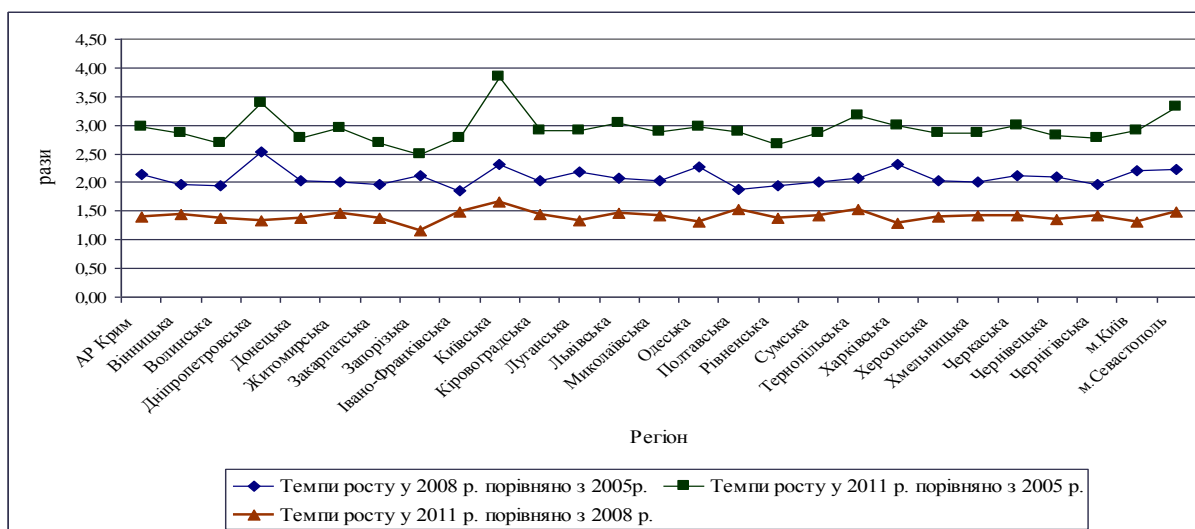

Рис. 15 Валовий регіональний продукт за областями України у 2011 р., (млн. грн.)

Так, у 2011 році найбільше значення ВРП спостерігалось у м. Києві (223774 млн. грн), на другому місці Донецька область (161021 млн. грн.) та на третьому Дніпропетровська область (140020 млн. грн). Найменший показник ВРП спостерігався у м. Севастополі (9359 млн. грн.).

Якщо розглядати співвідношення між максимальним та мінімальним значенням ВРП на одну особу, то у 2005 році максимальне значення приходилось на м. Київ (28780 грн.), а мінімальне – на Тернопільську область (4603 грн.), розрив між ними складав 6,25 разів, у 2008 р. це співвідношення склало 6,36 разів (м. Київ – 61592 грн; Тернопільська обл. – 9688 грн), а у 2011 році – 6,03 рази, при чому мінімальне значення приходилось на Чернівецьку область (13228 грн.). У 2005 році у 8 регіонах (м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Полтавська, Запорізька та Харківська, Київська, Одеська області) ВРП на одну особу перевищував середній показник по країні. У 2008 та 2011 рр. до цих регіонів приєдналась Луганська область. Незважаючи на те, що ВРП у м. Севастополі найменший серед регіонів, ВРП на душу населення складає 99,4% від середнього.

Незважаючи на різні рівні розвитку регіонів, усі вони демонструють позитивну динаміку зростання ВРП (рис.16).

Рис.16 Темпи приросту валового регіонального продукту за регіонами України, 2005 – 2011 рр.

Найбільші темпи росту у 2011 р. порівняно з 2005 р. спостерігаються у Київській області (показник збільшився у 3,85 рази), Дніпропетровській області та м. Севастополі (у 3,40 та 3,32 рази відповідно).

Асиметрія окремих показників соціально-економічного розвитку демонструє значні відмінності між регіонами України (табл. 9).

Таблиця 9

Диспропорції розвитку економіки регіонів України, 2005-2011 рр.

Рік		ВРП на душу населення, грн.		Рівень безробіття, %		Експорт товарів, млн. дол. США		Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	
2005	min	Тернопільська	4603	м. Київ	3	Тернопільська	76,1	м. Севастополь	544,47
	max	м. Київ	28780	Чернівецька	9,8	Донецька	8225,5	м. Київ	19468,3
	розрив, разів		6,25		3,27		108,09		35,76
2008	min	Тернопільська	9688	м. Київ	3,1	м. Севастополь	124	м. Севастополь	1588
	max	м. Київ	61592	Тернопільська	8,8	Донецька	14409,5	м. Київ	46574,1
	розрив, разів		6,36		2,84		116,21		29,33
2011	min	Чернівецька	13228	м. Київ	5,6	м. Севастополь	124,12	м. Севастополь	1632,1
	max	м. Київ	79729	Чернігівська	10,4	Донецька	17197	м. Київ	34467,5
	розрив, разів		6,03		1,86		138,56		21,12

Якщо розглядати співвідношення між максимальним та мінімальним значенням експорту товарів у регіонах, то у 2005 році максимальне значення приходилось на Донецьку область (8225,50 млн.дол.), а мінімальне – на Тернопільську область (76,10 млн.дол.), розрив між ними складав 108,09 разів, у 2008 р. співвідношення між max та min склало 116,21 разів (Донецька обл. – 14409,5млн. дол.; м. Севастополь – 124,00 млн.дол.), а у 2011 році – 138,56 рази, при чому мінімальне значення приходилось на м. Севастополь (124,13 млн. дол.). Розрив між max та min у 2012 році скоротився і склав 113,09 рази, при чому максимальне значення залишилось в Донецької області, а мінімальне – в Чернівецької (124,92 млн. дол.). У 2005-2011 роках у 6 регіонах (Донецька, Дніпропетровська, м. Київ, Луганська, Запорізька, Полтавська області) експорт товарів перевищував середній показник по країні.

Відповідно в регіональній структурі експорту товарів, найбільша частка приходить на Донецьку область – 21 %, на другому та третьому місці м. Київ (19%) та Дніпропетровська область (15%) відповідно. Найбільшим імпортером товарів є м. Київ – 31 %, на другому та третьому місці Дніпропетровська область (8%) та Київська (6%) відповідно. В цілому, п'ять регіонів, такі як м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Одеська та Донецька області, складають 54,2 % сукупного імпорту України.

Асиметричність розвитку регіонів України характеризує і такий показник, як обсяг інвестицій в основний капітал. У 2005-2011 роках найбільший обсяг інвестицій в основний капітал спостерігався в м. Києві, Донецькій та Дніпропетровській області, а найменший – у м. Севастополі. Проте розрив між тах та мініобсягом спрямованих інвестицій має поступову тенденцію до зменшення (у 2005 році складав 35,7 рази, у 2008 р. – 29,3 рази, у 2011 р. – 21,1 рази). Перевищення середнього показника по країні за обсягами спрямованих інвестицій на оновлення та модернізацію основних фондів протягом 2005-2011 є характерним для 9 регіонів: м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Харківська, Луганська, Одеська, Полтавська області та АР Крим.

Диспропорція розвитку регіонів України спостерігається і за рівнем безробіття. Так, у 2005 році найбільший рівень безробіття спостерігався в Чернівецькій області (9,8 %), у 2008 році – Тернопільській області (8,8%) та у 2011 році Чернігівська область займала перше місце за рівнем безробіття (10,4 %). У 2005 та 2008 роках найменший рівень безробіття спостерігався в м. Києві (3% та 3,1%) та Севастополі (3,8% та 3,7%), у 2011 році – у м. Києві (5,6%) та Одеській області (6%).

У 2006 році було затверджено Державну стратегію економічного розвитку регіонів, мета якої полягає у визначенні ключових проблем регіонального розвитку, пріоритетів державної регіональної політики з точки зору загальнонаціональних потреб та інтересів на період до 2015 року. Тому протягом 2008 – 2011 рр. спостерігається уповільнення темпів зростання міжрегіональних відмінностей між такими показниками, як ВРП на душу населення, рівень безробіття та інвестиції в основний капітал. Але протягом 2005 – 2011 років збільшився рівень асиметрії за таким показником, як експорт товарів на 28,2 % у 2011 році порівняно з 2005 роком.

Для точнішого визначення рівня диференціації економічного розвитку регіонів доцільно провести їх групування за валовою доданою вартістю (ВДВ). Адже прибуток на рівні регіону вимірюється не кількістю природних ресурсів і підприємств, розміщених на його території, які є тільки чинниками створення прибутку, а показником валової доданої вартості (ВДВ) у розрахунку на душу населення. Виходячи з цього, на основі запропонованого Безуглою В.О. узагальнюючого показника оцінки конкурентоспроможності регіону, розраховано індекс конкурентоспроможності (I_k), як відношення суми ВДВ за видами економічної діяльності в розрахунку на одну особу по окремому регіону до суми ВДВ за видами економічної діяльності в розрахунку на одну особу по країні:

$$I_k = \frac{\sum VДВ_p}{\sum VДВ_y} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i^p}{\sum_{i=1}^n X_i^k}, \quad (7)$$

де $i = 1, \dots, n$ - види економічної діяльності;

$ВДВ_p$ - валова додана вартість у розрахунку на одну особу в регіоні (за видами економічної діяльності);

$ВДВ_y$ - валова додана вартість у розрахунку на одну особу в Україні (за видами економічної діяльності).

При цьому допускається умовність, що регіони, індекс конкурентоспроможності яких:

- дорівнює або перевищує 1 – є конкурентоспроможними;
- знаходиться у діапазоні $1 > I_k \geq 0,8$ – мають потенціал досягти конкурентоспроможного рівня;
- знаходиться у діапазоні $0,8 > I_k \geq 0,6$ – мають низьку конкурентоспроможність;
- є меншим 0,6 – не є конкурентоспроможними.

Відповідно до отриманих результатів рейтинг конкурентоспроможності регіонів України, розрахований з урахуванням внеску окремих регіонів до формування валової доданої вартості країни надано у таблиці 10.

Таблиця 10

Рейтинг конкурентоспроможності регіонів України, 2011 р.

Рейтинг конкурентоспроможності областей України за методикою Фонду Ефективного Управління		Розрахований рейтинг конкурентоспроможності областей України за ВДВ	
1.	м.Київ	1.	м. Київ (3,25)
2.	Дніпропетровська	2.	Дніпропетровська (1,28)
3.	Харківська	3.	Донецька (1,09)
4.	Київська	4.	Київська (1,08)
5.	Донецька	5.	Полтавська(1,08)
6.	Запорізька	6.	Харківська (1,01)
7.	м.Севастополь	7.	м. Севастополь (1,0)
8.	Одеська	8.	Одеська (0,98)
9.	Полтавська	9.	Запорізька (0,96)
10.	Львівська	10.	АРК Крим (0,95)
11.	Миколаївська	11.	Миколаївська (0,86)
12.	Волинська	12.	Чернігівська (0,84)
13.	Луганська	13.	Луганська (0,76)
14.	Вінницька	14.	Львівська (0,73)
15.	Сумська	15.	Рівненська (0,68)
16.	Черкаська	16.	Івано-Франківська (0,68)
17.	Рівненська	17.	Черкаська (0,68)
18.	Закарпатська	18.	Сумська (0,67)
19.	Івано-Франківська	19.	Вінницька (0,64)
20.	Хмельницька	20.	Херсонська (0,64)
21.	Чернівецька	21.	Хмельницька (0,64)
22.	АР Крим	22.	Житомирська (0,63)
23.	Житомирська	23.	Кіровоградська (0,63)
24.	Тернопільська	24.	Волинська (0,61)
25.	Чернігівська	25.	Закарпатська (0,56)
26.	Кіровоградська	26.	Чернівецька (0,55)
27.	Херсонська	27.	Тернопільська (0,53)

Згідно з проведеним дослідженням встановлено, що найбільш конкурентоспроможними регіонами в Україні за рівнем валової доданої вартості є Дніпропетровський, Донецький, Київський, Полтавський, Харківський, м. Київ та Севастополь. Тобто, ВДВ на душу населення в Україні переважно забезпечують сім зазначених регіонів (отримані значення індексу є більш високими, ніж в цілому по країні). Вказані регіони виробляють близько 55% валової доданої вартості країни, акумулюючи на своїй території 37% населення. Середня валова додана вартість за сьома регіонами складає 78383,4 млн. грн., а середня ВДВ на душу населення – 31892 грн.

Відповідно другу групу формують п'ять регіонів, а саме: Одеська, Запорізька, Миколаївська, Чернігівська області та АР Крим, значення коефіцієнту конкурентоспроможності яких знаходиться у діапазоні від 0,8 до 1. На зазначені регіони приходить 15,8% сформованої доданої вартості країни із населенням у 17,9% від загального. Середня валова додана вартість за п'ятьма областями складає 31626 млн.грн., у розрахунку на душу населення – 18700 грн.

Найбільш чисельною є третя група регіонів, яка нараховує 12 областей, зосереджує 38% населення та виробляє 25% ВДВ країни. Середня валова додана вартість за регіонами групи складає 20807,1 млн. грн., що становить 13875 грн. на одну особу.

До останньої, четвертої групи увійшло три області - Закарпатська, Чернівецька та Тернопільська, які порівняно не є конкурентоспроможними за внеском у формовану валову додану вартість країни. В середньому за трьома регіонами, при акумуляції 7% населення країни, ВДВ на одну особу складає 11000 грн. Тобто розмах варіації показника ВДВ на одну особу між середніми значеннями по групах складає 2,9 разів, max та min – 6,5 разів (м. Київ – 69600 грн., Чернівецька область – 10620 грн.).

Виділення пріоритетних галузей економіки в кожному з регіонів, допускаючи, що галузь вважається пріоритетною, якщо питома вага ВДВ, створеної в ній, дорівнює або перевищує питому вагу ВДВ в цій галузі по Україні здійснено на основі розрахунку коефіцієнтів спеціалізації (табл.11).

Таблиця 11

Коефіцієнти спеціалізації регіонів України, 2011 р.

регіон	галузь								
	с/х	добувна промисловість	переробна промисловість	будівництво	транспорт та зв'язок	торгівля	діяльність готелів, ресторанів	фінансова діяльність	операції з нерухомістю
Донецька	0,45	1,96	1,79	1,02	0,68	0,94	0,66	0,75	0,68
Дніпропетровська	0,61	3,76	1,48	0,57	0,7	0,73	0,65	1,01	0,81
Івано-Франківська	1,53	1,15	0,64	1,31	0,94	0,92	0,67	0,72	0,59
Рівненська	1,92	0,26	0,87	1,34	0,85	0,74	0,9	0,52	0,43
АРК	1,2	0,29	0,69	1,68	0,81	0,81	3,59	0,53	0,97
Київська	1,62	0,04	0,88	1,55	1,53	1,03	1,16	0,29	0,93
Сумська	1,62	1,67	1,1	0,66	0,91	0,69	0,62	0,44	0,65
Вінницька	2,61	0,15	0,87	1,27	0,9	0,8	0,53	0,39	0,51
Кіровоградська	2,39	0,68	1,01	0,72	1,1	0,84	0,35	0,48	0,36
Тернопільська	2,35	0,13	0,69	1,21	1,06	0,93	0,62	0,48	0,53
Волинська	2,04	0,29	0,74	0,55	1,04	1,1	0,83	0,67	0,67
Луганська	0,61	3,15	1,63	1,28	0,64	0,6	0,44	0,56	0,49
Харківська	0,78	0,47	0,94	1	0,88	0,93	0,77	2,09	1,14
Львівська	1,16	0,44	0,75	1,23	1,32	0,83	1,2	0,93	0,89
Херсонська	2,86	0,03	0,88	0,71	0,84	0,9	1,15	0,48	0,52
Житомирська	1,96	0,81	0,84	0,9	0,73	1,12	0,72	0,38	0,48
Миколаївська	1,92	0,06	1,05	1,02	1,28	0,91	0,92	0,52	0,7
Хмельницька	2,54	0,1	0,74	1,23	0,95	0,98	0,61	0,61	0,6
Закарпатська	1,62	0,07	1,08	1,18	1,05	0,96	1,11	0,44	0,72
Одеська	0,93	0,01	0,81	0,95	2,15	0,78	1,3	0,9	1,22
Черкаська	2,36	0,11	1,39	0,84	0,8	0,88	0,7	0,32	0,64
Запорізька	1,08	0,43	1,76	0,61	0,62	0,81	1,06	0,93	0,66
Полтавська	1,56	2,72	1,38	0,84	0,87	0,74	0,46	0,4	0,46
Чернівецька	2,26	0,03	0,53	1,64	0,78	1,02	0,69	0,48	0,54
Чернігівська	2,21	0,73	0,86	0,62	0,95	0,78	0,65	0,53	0,6
м.Київ	0,002	0,001	0,29	1,1	1,13	1,62	1,48	2,02	2,11
м.Севастополь	0,01	0,28	0,66	1,5	0,95	1,5	1,13	0,69	1,18
ПЕРВИННИЙ			ВТОРИННИЙ				ТРЕТИННИЙ		
СЕКТОР									

За результатами розрахованих коефіцієнтів регіони України можна умовно поділити на три типи: ті, що передбачають сільськогосподарську (1), промислову (2) спеціалізацію та спеціалізацію на наданні послуг (3). Спеціалізація на виробництві сільськогосподарської продукції є характерною переважно для центральних та західних регіонів, зайнятість в несільськогосподарському секторі є досить обмеженою. Основна частина промислового потенціалу сконцентрована у східних областях: Донецькій,

Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, а також Полтавській та Сумській. Формування валової доданої вартості переважно у сфері послуг є характерним для Харківській, Київській, Закарпатській областей, АРК та м.Севастополь та Київ. Саме існуюча спеціалізація у коротко- та середньостроковій перспективі визначатиме напрями розвитку регіонів.

Таким чином, необхідною умовою формування конкурентоспроможності регіону є розробка програм регіонального розвитку, які б враховували не тільки проблеми окремих областей, а, особливості розвитку, розподіл ресурсів і забезпечили контрольоване розміщення продуктивних сил на основі спеціалізації. Виходячи з цього, промислові регіони України потребують випереджальних темпів інвестицій в основний капітал, які спрямовані на переоснащення та модернізацію традиційних галузей, а також введення системи прискорених амортизаційних відрахувань для підприємств, особливо машинобудування, металургії, вугільної галузі, надання пільгових кредитів. Західні регіони України, такі як Вінницька, Житомирська, Волинська, Тернопільська, Чернігівська відчувають інші проблеми, зокрема, обмежені можливості зайнятості в несільськогосподарському секторі. Тому доцільно було б спрямувати зусилля держави на створення кластерів або територіальних виробничих комплексів, що передбачає значну мобілізацію капіталу в даних умовах. Поліпшити ситуацію могли б зміни в законодавстві та пільги, а також спрямування зусиль держави на розвиток інфраструктури цих регіонів, що змогло б привабити значний приватний капітал, у тому числі й іноземний.

5.4. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА МІКРО-ТА МЕЗОРІВНЯХ

Домінантною тенденцією розвитку світового господарства на початку ХХІ століття є глобалізація, багатовимірний прояв якої виявляється через посилення конкурентної боротьби між суб'єктами міжнародних економічних відносин. Загострення конкуренції на світових ринках зумовлене, насамперед, нерівномірністю економічного та соціального розвитку. Формування та реалізація ефективних конкурентних стратегій державами з метою забезпечення високого конкурентного статусу є пріоритетним завданням у міжнародній економічній політиці всіх країн світу.

Головною метою державної політики регіонального розвитку є забезпечення якісних умов життя й добробуту населення регіонів, зведення до мінімуму диспропорційності розвитку регіонів. Важливе значення при цьому набувають властиві кожному регіону певні конкурентні переваги, які при вдалому використанні й ефективній комбінації можуть забезпечувати пріоритет його розвитку в умовах конкуренції.

Дослідженню питань конкурентоспроможності регіону присвячена значна кількість праць вітчизняних і закордонних учених, таких як: А. Сміт, Д. Рікардо, М. Портер, Е. Хекшер, Б. Олін, Й. Тюнен, А. Вебер, М. Піоре, Ч. Сейбл, Б. Губський, А. Філіпенко, Я. Базилук, Ю. Макогон, В. Гейць, О. Білорус, С. Запотоцький, В. Безугла, О. Бурдяк, Я. Антоній, П. Бельський, Д. Стеченко, Ф. Фатхутдинов, Л.Чернюк, Н. Калюжнова, Б. Климчук та інших. Проте, незважаючи на численність розробок, питання розвитку регіональної складової конкурентоспроможності потребують подальших досліджень.

Метою статті є дослідження рівня конкурентоспроможності регіонів України на мікро- та мезорівнях.

Виходячи з того, що конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними і іншими чинниками положення регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, відбиване через показники (індикатори), що адекватно характеризують такий стан і його динаміку, слід проаналізувати окремі показники, що відображують нерівномірність розвитку. Найнаочніше диспропорційність територіального розвитку України демонструють суттєві

відмінності у показниках валового регіонального продукту (ВРП) та ВРП на одну особу (табл. 12).

Так, якщо у 2000 р. співвідношення між максимальним (м. Київ – 5965 грн.) та мінімальним (Чернівецька обл. – 1411 грн.) значенням ВРП на одну особу складало 4,2 рази, то вже у 2004 р. це співвідношення склало 6,6 разів, у 2008 р. – 6,8 разів (м. Київ – 49795 грн.; Чернівецька обл. – 7369 грн.), а у 2011 р. – 6,4 рази (м. Київ 70424 грн.; Чернівецька обл. – 9383 грн.)[1].

Лише у 6 регіонах (м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська, Запорізька та Харківська області) ВРП на одну особу у 2007 р. перевищував середній показник по країні. При цьому протягом 2004–2007 рр. до лідерів за цим показником додалася Харківська обл. Зазначимо, що у середині 1990–их років такий розрив був меншим і складав між максимальним (м. Київ – 142,8 % до середнього по Україні) та мінімальним (Закарпатська обл. – 53,3 % до середнього по Україні) лише 2,7 разу.

Таблиця 12

Показники валового регіонального продукту України за 2007-2011 роки, млн. грн.

Області країни	2007	%	2008	2009	2010	%	2011	%
Україна	720731	100	948056	913345	951705,5	100	1082569	100
АР Крим	20874	2,9	27365	27396	28985	3,0	32426	3,0
Вінницька	15381	2,1	20094	20104	20687	2,2	23589	2,2
Волинська	10072	1,4	12784	12225	12091	1,3	14429	1,3
Дніпропетровська	71173	9,9	104687	93331	99491	10,5	116136	10,7
Донецька	92093	12,8	117646	103739	115980	12,2	128986	11,9
Житомирська	11127	1,5	15008	14731	16351	1,7	18743	1,7
Закарпатська	10508	1,5	13208	12542	13570	1,4	15299	1,4
Запорізька	33158	4,6	42445	37446	38794	4,1	42736	3,9
Івано-Франківська	13916	1,9	17883	17241	16948	1,8	20446	1,9
Київська	26221	3,6	35687	37548	39613	4,2	44953	4,2
Кіровоградська	9989	1,4	13961	13389	14059	1,5	15749	1,5
Луганська	32280	4,5	42985	38451	40066	4,2	45541	4,2
Львівська	27987	3,9	35534	35955	36566	3,8	41655	3,8
Миколаївська	14767	2,0	19410	20336	20763	2,2	24055	2,2
Одеська	33116	4,6	46994	48647	50009	5,3	53878	5,0
Полтавська	28355	3,9	34118	33629	37126	3,9	44291	4,1
Рівненська	11180	1,6	14074	13469	14291	1,5	15882	1,5
Сумська	12341	1,7	16210	16060	15723	1,7	18333	1,7
Тернопільська	8276	1,1	10618	11173	10938	1,1	12726	1,2
Харківська	43868	6,1	59389	58923	58864	6,2	65293	6,0
Херсонська	9034	1,3	13174	13436	13651	1,4	15649	1,4
Хмельницька	12339	1,7	16061	15758	15727	1,7	18096	1,7
Черкаська	13656	1,9	19101	18707	20091	2,1	22354	2,1
Чернівецька	6672	0,9	8833	8484	8433	0,9	9892	0,9
Чернігівська	11532	1,6	14918	14636	14460	1,5	17008	1,6

Аналіз до та після кризового періоду (2007-2011рр.), дозволяє зробити висновки про те, що економічне відновлення в областях України відбувається не рівномірно. Так, у 2010 році цілий ряд областей мали показник ВРП на душу населення нижчий ніж у 2009, до таких перш за все відносяться: Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська,

Чернігівська та Чернівецька. В цих областях протягом 2009,2010 років показник ВРП на одну особу є нижчим ніж у 2008. У 2011 році ситуація стабілізувалася й всі регіони України демонстрували суттєве збільшення даного показника та перевищення до кризових значень.

Внесок регіонів у виробництво валового внутрішнього продукту країни також характеризується значним рівнем диференціації. На частку Києва, Донецької та Дніпропетровської областей у 2011 р. припадало понад 40 % (40,8) виробленого ВРП, тоді як у 1996 р. цей показник не досягав 30 %.

Враховуючи, що частка Дніпропетровської обл. зросла несуттєво, а Донецької – майже не змінилася, логічним є висновок про «консервацію» промислово-індустріального типу розвитку для цих регіонів (тобто домінування виробництв первинного та вторинного секторів економіки, консервацію сировинно-добувної спеціалізації промислового виробництва регіонів – лідерів). Утім м. Київ (у тому числі як фінансова столиця країни, центр фінансового посередництва, координатор зовнішньоторговельної діяльності, реєстраційний центр головних компаній тощо) демонструє значні темпи розвитку.

Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.)[2] запроваджено механізм підтримання депресивних територій. Визначені правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. Відповідно до створеної законодавчої бази механізм надання державної підтримки проблемним територіям передбачає виділення бюджетних коштів на реалізацію програм подолання депресивності територій, що визнані такими, а також залучення міжнародної технічної допомоги та інших джерел фінансування у відповідності із законодавством України. Депресивними згідно із Законом визнаються регіони, у яких протягом останніх п'яти років було зафіксовано найнижчі середні показники валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу наявного населення у фактичних цінах.

Таблиця 13

Області лідери та аутсайдири за середньою величиною валового регіонального продукту на одну особу за 2007-2011 роки

місце у рейтингу	Області країни	2007	2008	2009	2010	2011	середнє за 2007-2011, грн.	у % до середнього по Україні	зростання 2011 до 2007, разів
Області-лідери									
1	Дніпропетровська	20868	30918	27737	29650	34299	28694,5	154,5	1,6
2	Донецька	20197	26028	23137	23137	28537	24207,2	130,3	1,4
3	Полтавська	18500	22476	22337	25451	29178	23588,3	127,0	1,6
4	Київська	15033	20593	21769	23007	25940	21268,4	114,5	1,7
5	Харківська	15645	21294	21228	22624	23411	20840,4	112,2	1,5
Області-аутсайдири									
21	Волинська	9711	12340	11796	11663	13928	11887,6	64,0	1,4
22	Хмельницька	9100	11932	11780	11789	13444	11609,0	62,5	1,5
23	Закарпатська	8452	10626	10081	10902	12308	10473,8	56,4	1,5
24	Тернопільська	7510	9688	10240	10045	11611	9818,9	52,9	1,5
25	Чернівецька	7369	9771	9383	9325	8761	8921,9	48,0	1,2

За середньою величиною ВРП за 2007–2011 рр. (у розрахунку на одну особу, у фактичних цінах) аутсайдерами є Хмельницька, Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька області (табл. 13.) [1].

Зазначені 5 регіонів займали протягом 2007–2011 рр. Останні місця серед усіх регіонів за показником ВРП на одну особу. Наприклад, якщо протягом всього періоду мінімальний рівень спостерігається в Чернівецькій області, проте як у попередній період 25 позицію займала Херсонська обл., яка суттєво підвищила свій рейтинг.

Отже, за критерієм середнього обсягу ВРП на душу населення до категорії депресивних можуть бути віднесені:

- за обсягом – Тернопільська та Чернівецька області;
- за обсягом та динамікою – Чернівецька та Волинська області.

Хмельницька та Закарпатська області хоча й мають невеликі середні показники середньодушового ВРП, проте демонструють набагато вищі темпи приросту, тому, на нашу думку, не повинні вважатися депресивними.

У разі отримання статусу «депресивний» Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» запроваджено механізм підтримання таких територій. Він передбачає виділення бюджетних коштів на реалізацію програм подолання депресивності територій, що визнані такими, а також залучення міжнародної технічної допомоги та інших джерел фінансування у відповідності із законодавством України. Зокрема, з метою стимулювання розвитку депресивних територій у їх межах можуть здійснюватися:

- цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури;
- надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам;
- сприяння формуванню об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва;
- спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів»» (від 15 червня 2007 р.) [2] заклав підґрунтя для удосконалення методичної основи визначення та надання територіям статусу депресивних з метою отримання державної допомоги для підтримання їх соціально-економічного розвитку, як це передбачено ст. 12 Закону – не менше ніж 0,2 % доходної частини державного бюджету за відповідний період. Зазначені кошти передбачено цільовим порядком спрямовувати на виконання програм подолання депресивності територій.

Однак практика застосування механізмів стимулювання розвитку регіонів свідчить, що підтримання регіонів шляхом бюджетних дотацій є малоефективною і практично вичерпала себе на перспективу як така, що знищує економічну мотивацію регіонів до саморозвитку та породжує привід для поширення «відцентрових» тенденцій, створення «замкнених» самодостатніх регіональних економічних комплексів. Натомість необхідно здійснювати стимулювання розвитку регіонів-реципієнтів шляхом пільгових ринкових механізмів (насамперед йдеться про податкові преференції, пільгові кредити, інвестиційні дотації, цільові трансферти тощо).

Донедавна вважалося, що формування в Україні регіонів-лідерів промислового розвитку, що одночасно виконували й функцію валютних донорів країни (йдеться про м. Київ, Дніпропетровську, Харківську, Донецьку, Запорізьку, Луганську області) – є позитивним явищем. Традиційно високі темпи росту ВРП цих областей, стрімка інтеграція регіонального промислово-виробничого та ресурсного потенціалу до системи міжнародного поділу праці за часів економічного зростання (з 2000 р. до жовтня 2008 р.) традиційно розглядалися як запорука їх стабільного розвитку (хоча таке зростання й відбувалося на підґрунті домінування екстенсивних чинників та сировинної спеціалізації експорту) та як потенціал для подальшого нарощування індустріальних потужностей країни (протягом 2004–2008 рр. Україна входила до п'ятірки країн-лідерів експорту продукції металургійного виробництва у світі, у 2012 – займала 10 місце у світовому рейтингу).

Кардинально ситуація змінилася з настанням світової фінансової кризи (II половина 2008 – початок 2009 рр.) У цей період негативні наслідки прорахунків

структурної регіональної політики в Україні швидко загострилися, а особливо це стосувалося специфіки використання та розвитку економічного потенціалу регіонів, що традиційно вважалися лідерами промислового розвитку.

Отже, аналіз та оцінка конкурентоспроможності окремого регіону країни викликає інтерес з боку різних суб'єктів економіки, в числі яких: інвестори, які бажають вкласти інвестиції в розвиток регіону; фінансово-кредитні установи, які надають кредити підприємницьким структурам; органи державного та регіонального управління тощо.

Конкурентоспроможність регіонів можна оцінити з позиції ефективності використання їх економічного потенціалу. Економічний потенціал регіонів є складною багатоаспектною категорією і структурно включає в себе: інвестиційний, трудовий, виробничий та торгівельний потенціал.

Для оцінки рівня ефективності використання економічного потенціалу регіонів, й відповідно оцінки конкурентоспроможності, доцільно використовувати методику інтегральної оцінки ефективності соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням впливу складових його елементів, яка заснована на застосуванні методів таксономічного аналізу і моделі еластичності.

Доцільність застосування такої методики зумовлена тим, що економічний потенціал регіонів являє собою систему, кожний з потенціалів якої характеризується відповідними економічними ресурсами. Всі виділені складові економічного потенціалу регіонів є складними багатовимірними категоріями, що характеризуються безліччю різноманітних ознак. А таксономічні методи є найбільш підходящими, з точки зору угруповання різнорідних по суті показників, для розрахунку єдиного узагальнюючого значення необхідних ознак, всебічно описують об'єкт дослідження. Крім того, застосування підходів таксономічного аналізу при оцінці ефективності використання економічного потенціалу регіонів дозволяє враховувати всю сукупність складових його елементів.

Перевагою використання методики інтегральної оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів країни є те, що: по-перше, всі розрахунки проводяться на підставі офіційних даних Державного комітету статистики України та Головних управлінь статистикою в окремих областях; по-друге, вона дозволяє здійснювати оптимізацію отриманих результатів; по-третє, можлива оцінка як ефективності використання окремих складових, так і інтегрального показника рівня використання економічного потенціалу, й відповідно, конкурентоспроможності з урахуванням внеску кожного виду економічних ресурсів у інтегральну оцінку; по-четверте, можливе прийняття стратегічних управлінських рішень на основі розрахованих значень конкурентоспроможності, які кількісно відображають сильні і слабкі сторони економічного потенціалу регіону без суб'єктивних поправок на експертні оцінки.

Показники, що входять до складу інтегрального показника попередньо повинні бути розподілені або класифіковані на стимулятори й де стимулятори. Стимулятором вважається той показник, при збільшенні якого збільшується інтегральний. Дестимулятором показник вважається у тому випадку, коли його збільшення призводить до зменшення інтегрального.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності регіонів України в якості показників було обрано ті, що стимулюють розвиток регіону та відповідно позитивно впливають на загальний інтегральний показник. Враховуючи обмеженість доступу до окремих статистичних даних функціонування регіонів в цілому, нами було використано дані офіційної статистики стосовно областей (мікрорегіонів), що відповідають адміністративно-територіальному устрою України. Після обробки дані було згруповано відповідно до наявних восьми мезорегіонів: Донецького (Донецька, Луганська області), Придніпровського (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області), Карпатського (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області), Східного (Сумська, Харківська, Полтавська області), Причорноморського (АР Крим, Одеська, Миколаївська,

Херсонська області), Подільського (Тернопільська, Вінницька, Хмельницька області), Поліського (Волинська, Чернігівська, Житомирська, Рівненська області), Центрального (Київська, Черкаська області) [3].

Отже, оцінка рівня конкурентоспроможності мікро та мезорегіонів України проводилася в два етапи та за два періоди: до та після кризові, тобто за 2007 рік (найбільше економічне піднесення) та 2011 (посткризове відновлення). На першому етапі було обрано показники, що характеризують економічний розвиток, а саме: природно-ресурсний потенціал регіонів; загальний обсяг валового регіонального продукту регіонів; прямі іноземні інвестиції; обсяги експорту товарів регіонів; обсяги експорту послуг регіонів; обсяги імпорту товарів та послуг регіонів; кількість промислових підприємств, що займалися реалізацією інноваційної продукції; витрати на інноваційну діяльність в регіоні; кількість підприємств, що впроваджували інновації, кількість видів виробленої інноваційної продукції.

На другому етапі оцінки було згруповано окремі показники соціально-демографічного розвитку (трудоного потенціалу) регіонів України, до яких включено: кількість економічно активного населення; кількість безробітного населення; середньомісячна заробітна плата, кількість прийнятих на роботу працівників, кількість працівників, які навчені новим професіям, кількість працівників, що підвищували рівень кваліфікації (таблиця 14).

Таблиця 14

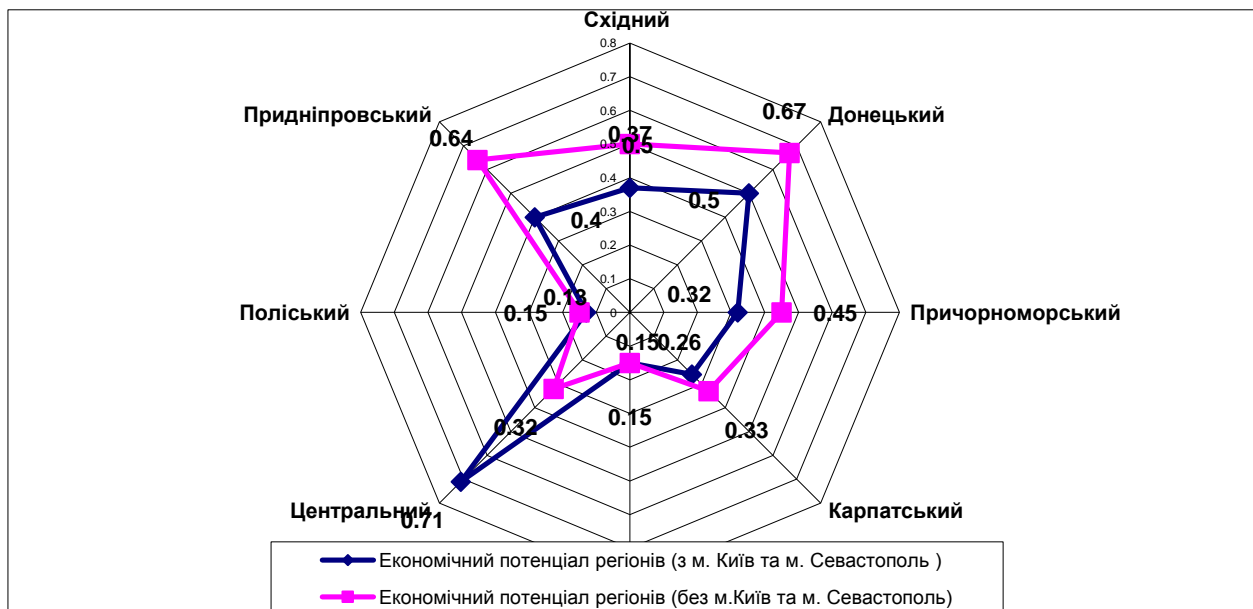
Фактори для аналізу конкурентоспроможності регіонів України

Економічний розвиток	Економічний потенціал	Природно-ресурсний потенціал регіонів; Обсяг валового регіонального продукту регіонів; Обсяги експорту товарів регіонів; Обсяги експорту послуг регіонів; Обсяги імпорту товарів регіонів; Обсяги імпорту послуг регіонів; Обсяги прямих іноземних інвестицій регіонів;
	Інноваційний потенціал	Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації; Загальні витрати на інноваційну діяльність в регіоні; Кількість промислових підприємств, що займалися реалізацією інноваційної продукції; Кількість видів виробленої інноваційної продукції; Загальний обсяг реалізованої інноваційної продукції в регіоні.
Соціально-демографічний розвиток	Трудовий потенціал	Кількість економічно активного населення; Кількість прийнятих на роботу працівників; Кількість працівників, які навчені новим професіям; Кількість працівників, що підвищували рівень кваліфікації.
	Потенціал соціального розвитку	Середня заробітна платня населення; Рівень безробіття населення в регіонах.

Вихідні дані для розрахунку інтегрального показника було сформовано на основі даних Державного комітету статистики. Слід зазначити, що обрані показники повинні бути стандартизовані, відповідно до існуючих методик стандартизації [4].

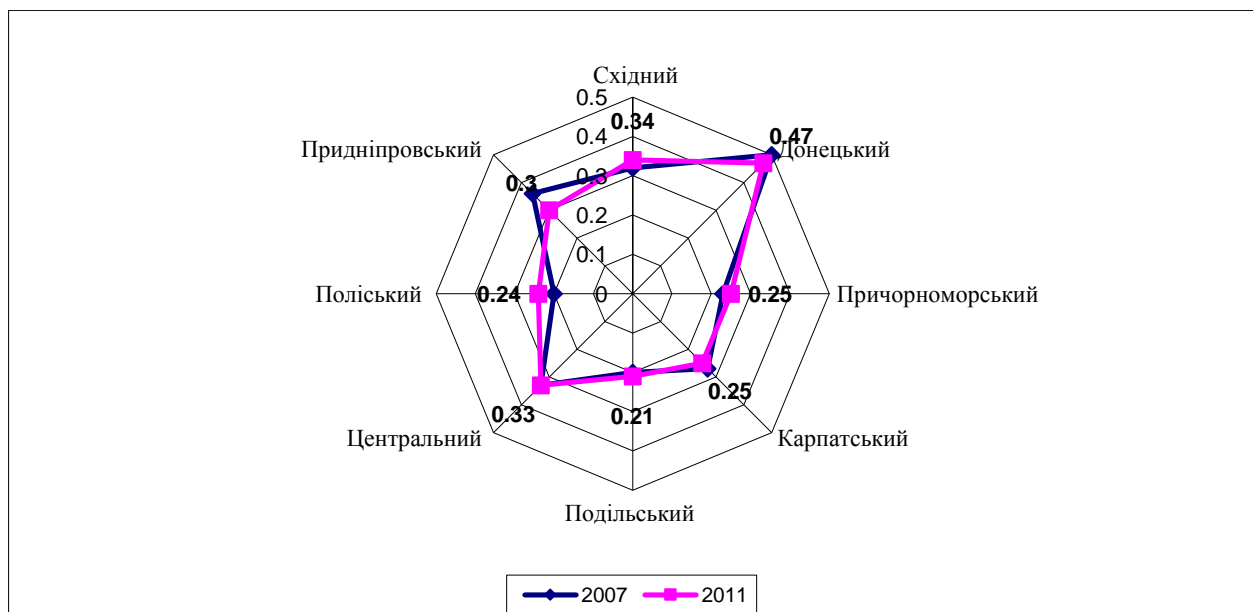
Отже, отримані результати дозволяють зробити висновок про те, що за рівнем використання економічного потенціалу перше місце займає Донецький мезорегіон України (0,47), але слід зазначити, що цей показник є нижчим за 2007 рік, останнє – Подільський (0,21). Проте, слід зазначити, що конкурентоспроможність Центрального регіону розраховувалася без врахування можливостей столиці, в протилежному випадку

Центральний регіон займає лідируючі позиції. Найбільш наглядно дану тенденцію можна прослідкувати на оцінці конкурентоспроможності за економічним блоком. Так, якщо додати економічний потенціал столиці до сукупних показників Центрального регіону, він займатиме перше місце в рейтингу (рис.17). Загальні ж показники без столиці свідчать, що Центральний регіон займатиме лише третє-четверте місце після Донецького, Східного й Придніпровського регіонів (рис. 18).

Рис. 17 Інтегральний рівень використання економічного потенціалу мезорегіонів України у 2011 році

Слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду свій рейтинг загальної конкурентоспроможності збільшили лише Східний, Причорноморський та Подільський регіони, решта не відновила докризових показників (рис. 18.).

Рис. 18 Зміни інтегрального показника конкурентоспроможності мезорегіонів України за 2007, 2011 рр.

Стосовно використання соціально-демографічного потенціалу, ситуація подібна. Перше місце займає Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Харківська, Одеська, Запорізька області. Доволі високі показники у областей Причорноморського та Придніпровського регіонів. На достатньому рівні у Східного та Карпатського. Чернівецька, Івано-Франківська, Чернігівська області мають найнижчі показники розвитку соціально-демографічного (трудоного) потенціалу. Відтак, отримані результати, дозволяють зробити висновок та підтвердити те, що рівень розвитку соціальної сфери території прямо залежить від показників її економічного розвитку.

Так, порівняльний аналіз показав, що столиця України має найвищий рівень розвитку та суттєво впливає на варіацію конкурентоспроможності регіонів України. Щодо промислових регіонів країни, то їх рейтинг у використанні потенціалу практично незмінний й підтверджує локомотивний статус. Отже, лише за умов ефективного використання економічного потенціалу кожного регіону окремо можливо переступити на нову сходинку економічного зростання країни в цілому.

Порівнюючи власні розрахунки конкурентоспроможності мікро регіонів (областей) України з експертними слід зауважити, що у період до та після світової фінансової кризи 2008 року деякі регіони України погіршили свої позиції в рейтингу. Наприклад, Волинська область у 2011 році зменшила свою позицію в рейтингу конкурентоспроможності з 19 місця (у 2007 році) до 23 (переважно за рахунок зниження її економічного та інноваційного потенціалу); в той же період Закарпатська область впала з 14 місця у 2007 році до 18 (за рахунок зниження значення індексу конкурентоспроможності економічного, інноваційного, інвестиційного та трудового потенціалів).

Проте, Тернопільська покращила свої позиції з 25 місця, до 21 місця у 2011 році. Хмельницька збільшила свій рейтинг конкурентоспроможності до 14 з 24 місця за рахунок активізації соціально-трудоного та інноваційного потенціалу. Волинська область у 2011 році опустилась до 23 місця в рейтингу з 19. Закарпатська область з 14 до 18 місця. Чернівецька у 2011 році взагалі опинилась на останньому місці в рейтингу конкурентоспроможності, тоді як у 2007 посідала 16 місце. Про такі області як: Сумська, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська можна сказати, що їх рейтинг у 2007-2011 рр. був більш-менш стабільним.

В п'ятірку найбільш конкурентоспроможних регіонів країни у 2011 році долучилася Запорізька область, й посіла друге місце (перш за все завдяки активізації показників інноваційного блоку). Решта найбільш конкурентоспроможних областей не зазнала суттєвих змін. Перше місце займає Донецька область, хоча у 2011 році не відновлено докризовий рівень показника. Найбільше падіння відбулося у Дніпропетровській області її інтегральний показник знизився з 0,51 до 0,38, й відповідно рейтинг впав з 2 до 4 місця.

Порівняння отриманих в ході розрахунків даних з даними рейтингу конкурентоспроможності Фонду ефективного управління (ФЕУ) [5] дозволило зробити висновок про наявність окремих відмінностей (таблиця 15). Так, у першу п'ятірку за рейтингом ФЕУ у 2011 році входять [5]: Дніпропетровська, Харківська, Київська, Донецька та Запорізька області. За власно розрахованим рейтингом п'ятірка лідерів виглядає так само (різниця лише у позиції). П'ятіркою аутсайдерів за ФЕУ є: Житомирська, Тернопільська, Чернігівська, Кіровоградська та Херсонська області; за власно складеним рейтингом аутсайдерами є: Тернопільська, Рівненська, Волинська, Чернігівська та Чернівецька області. Такі розбіжності у позиціях можна пояснити дещо різною методикою розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів України та використанням для цього різних параметрів та показників.

Відмінності у рейтингах конкурентоспроможності областей України за методологією Фонду ефективного управління та власними розрахунками

Рейтинг конкурентоспроможності областей України (за методикою Фонду ефективного управління)		Розрахований рейтинг конкурентоспроможності областей України	
1	Дніпропетровська	1	Донецька
2	Харківська	2	Запорізька
3	Київська	3	Київська
4	Донецька	4	Дніпропетровська
5	Запорізька	5	Харківська
6	Одеська	6	Луганська
7	Полтавська	7	Полтавська
8	Львівська	8	АР Крим
9	Миколаївська	9	Львівська
10	Волинська	10	Івано-Франківська
11	Луганська	11	Одеська
12	Вінницька	12	Сумська
13	Сумська	13	Миколаївська
14	Черкаська	14	Хмельницька
15	Рівненська	15	Черкаська
16	Закарпатська	16	Вінницька
17	Івано-Франківська	17	Житомирська
18	Хмельницька	18	Закарпатська
19	Чернівецька	19	Херсонська
20	АР Крим	20	Кіровоградська
21	Житомирська	21	Тернопільська
22	Тернопільська	22	Рівненська
23	Чернігівська	23	Волинська
24	Кіровоградська	24	Чернігівська
25	Херсонська	25	Чернівецька

Отже, результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про те, що існує значна територіальна диференціація регіонів за інтегральним рівнем їх конкурентоспроможності, максимальне відхилення складає 0,37, однак, необхідно зазначити, що регіональні відмінності не обов'язково спричиняють негативний вплив на економічне зростання. Фактично такі відмінності присутні в кожній країні, і чим більше вона за розміром території, тим більша вірогідність виникнення диспропорцій у розвитку її окремих частин. При цьому в період структурних перебудов в економіці країни територіальна диференціація розвитку завжди посилюється, особливо в період відновлення економічного зростання.

З метою недопущення поглиблення негативних тенденцій регіонального розвитку та створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів України має зрости роль державних важелів управління регіональним розвитком, а також активізуватися діяльність місцевих органів щодо упровадження дієвої регіональної політики.

Основною метою структурної політики на рівні регіонів має стати зменшення диспропорційності регіонального розвитку, збалансування галузевих пропорцій, удосконалення коопераційних зв'язків між економікою різних регіонів та в кінцевому підсумку – досягнення позитивних зрушень у показниках рівня життя населення, подолання майнового розшарування тощо. Для цього, а також для прискорення процесу

виходу з кризи держава має створити передумови для розвитку та посилення інтеграційних та коопераційних зв'язків (як на міжрегіональному рівні, так і на рівні міждержавного співробітництва). Економічною базою для реалізації таких заходів може стати формування конкурентоспроможних кластерів на рівні регіонів України. Для підтримання розвитку кластерів на державному рівні доцільно активізувати процеси спрямування прямих інвестицій у конкретні виробничі проекти і тим самим посилити роль держави у корпоративній власності на регіональному рівні; знизити оподаткування стосовно проектів інноваційно-інвестиційного спрямування; сприяти створенню регіонального ринку через кластерну систему фірм-виробників та фірм-постачальників, сприяючи процесам здешевлення продукції.

Поряд з формуванням кластерів і активізації інвестиційної діяльності вагому роль у структурній перебудові регіональної економіки й підвищенні конкурентоспроможності регіонів має відігравати транспортне будівництво (у тому числі – участь України у будівництві транспортних пан'європейських магістралей). Пряме інвестування держави у ці проекти, цільові державні замовлення та державні контракти, а також укладання концесійних угод не тільки сприятиме активізації ринкової кон'юнктури на регіональних ринках, а й створить нові робочі місця, поживавить бізнес-середовище та надасть Україні нові конкурентні переваги.

Таким чином, розширення транспортного будівництва, розвиток кластерів, активізація інвестиційної діяльності – це основні складові структурної трансформації економіки регіонів з метою подолання ними кризових явищ, відновлення темпів зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності.

Отже, можна припустити, що за умов застосування ефективних заходів державного управління розвитком регіонів на всіх рівнях можливим є більш синхронний розвиток окремих регіонів країни. З боку України, як видно, найбільш ефективний розвиток мають східні області України та відповідні регіони, в яких зосереджені найпотужніші галузі промисловості, що в свою чергу формує високий рівень валового внутрішнього продукту та сприяє залученню інвесторів.

5.5. РОЛЬ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЕВРОПЕЙСКОГО РЕГИОНА

Главной целью политики регионального развития является обеспечение качественных условий жизни и благосостояния населения регионов, сведение к минимуму существующих диспропорций. Важное значение, при этом, приобретают присущие каждому региону определенные конкурентные преимущества, которые при благоприятном использовании и эффективной комбинации могут обеспечивать приоритет его развития в условиях конкуренции.

Исследованию вопросов конкурентоспособности региона посвящено значительное количество работ отечественных и зарубежных ученых, таких как: М. Портер, С. Линдер, С. Запотоцкий, В.Безуглая, А. Бурдяк, Я. Антоний, П. Беленький, Д.Стеченко, Ф. Фатхутдинов, Л.Чернюк, Н. Калюжнова, Б. Климчук, Ю. Макогон и других. Активизация регионов и растущая их роль на внутренних и внешних рынках, потребность решения сложных территориальных проблем, обеспечения комплексно-пропорционального развития регионов и высокого уровня жизни их населения связана с необходимостью обеспечения устойчивого экономического роста. Поэтому, целью данной статьи является выявление роли отдельных факторов в повышении конкурентоспособности регионов, в том числе фактора обеспечения энергетической безопасности для европейского региона.

Региональные исследования конкурентоспособности достаточно дифференцированно трактуют понятие конкурентоспособности региона [1,2], однако на наш взгляд, ее следует понимать как возможность региона эффективно использовать

имеющиеся ресурсы, стимулировать повышение производительности труда и уровня жизни населения, и соответственно, обеспечивать высокий конкурентный статус как по сравнению с другими территориями, так и в геоэкономическом пространстве в целом. Эффективность использования региональных ресурсов, прежде всего, проявляется в увеличении валового регионального продукта на душу населения.

Конкурентоспособность многоаспектное интегральное понятие, включающее совокупность факторов внешнего (финансовая, торговая, технологическая) и внутреннего (энергетическая, информационная, продовольственная, экологическая) происхождения.

Одним из важнейших условий повышения конкурентоспособности региона и обеспечения устойчивого развития стран является обеспечение энергетической безопасности. Анализируя состояние энергетической безопасности развитых стран мирового сообщества, следует отметить, что большинство из них являются членами Европейского Союза, а значит стратегия обеспечения энергетической безопасности у них общая.

Энергетика, ее эффективность и безопасность со времен энергетического кризиса 1970-1980-х гг. занимают одно из ключевых мест во внутренней и внешней политике Европейского союза. Энергетическая политика Европейского союза пересматривается и уточняется каждые пять лет.

Одним из начальных этапов этого процесса является разработка так называемой «Зеленой книги» и публичное обсуждение на ее основе существующих энергетических проблем. Главной проблемой интеграционной группы является огромная зависимость от ископаемого топлива в целом и растущая зависимость от поставок топлива из внешних источников в частности (таблица 16) [3].

Таблица 16

**Динамика производства и потребления углеводородного сырья странами ЕС
за 2008-2012 гг.**

Показатель	Нефть, млн. т			Природный газ, млрд. куб. м			Уголь, млн. т н.э.		
	2008	2010	2012	2008	2010	2012	2008	2010	2012
Производство	105,9	92,6	73	190,3	174,9	149,6	171,5	156,0	165,1
Доля в мире, %	2,7	2,4	1,8	6,2	5,5	4,4	5,2	4,2	4,3
Потребление	702,6	662,5	611,3	490,1	443,3	443,9	301,2	269,7	293,7
Доля в мире, %	17,9	16,4	14,8	16,2	15,5	13,4	9,1	7,6	7,9

ЕС является вторым по величине потребления ресурсов энергорынком, но в отличие лидера США, страны ЕС вынуждены импортировать все виды углеводородного сырья. Уже несколько десятилетий потребление энергии в странах Евросоюза растет существенно медленнее, чем ВВП. Однако, если в 1990-е годы снижение энергоемкости ВВП в целом в ЕС составляло в среднем 1,4 % в год (в основном, за счет новых членов ЕС), то в начале XXI ст. средние темпы снижения энергоемкости были ниже 0,5 % при увеличении потребления энергии на 1,4 % в год [4].

Сохраняется доминирующая роль ископаемого топлива в энергобалансе ЕС. На нефть и нефтепродукты, используемые в основном на нужды транспорта (56 % потребления), приходится большая часть (35%). При этом потребление второго по значимости топлива - природного газа - продолжает расти наибольшими темпами (в среднем 2,8 %) и составляет 23%. Уголь остается третьим по объемам использования энергоносителем (17%), что сохраняет важную роль в электроэнергетике (74% потребления). На атомную энергию и возобновляемые источники в структуре энергопотребления приходится 14 % и 10% соответственно [5]. Однако в связи с выполнением обязательств ЕС по ограничению выбросов парниковых газов в рамках Киотского протокола продолжение его масштабного сжигания невозможно без внедрения

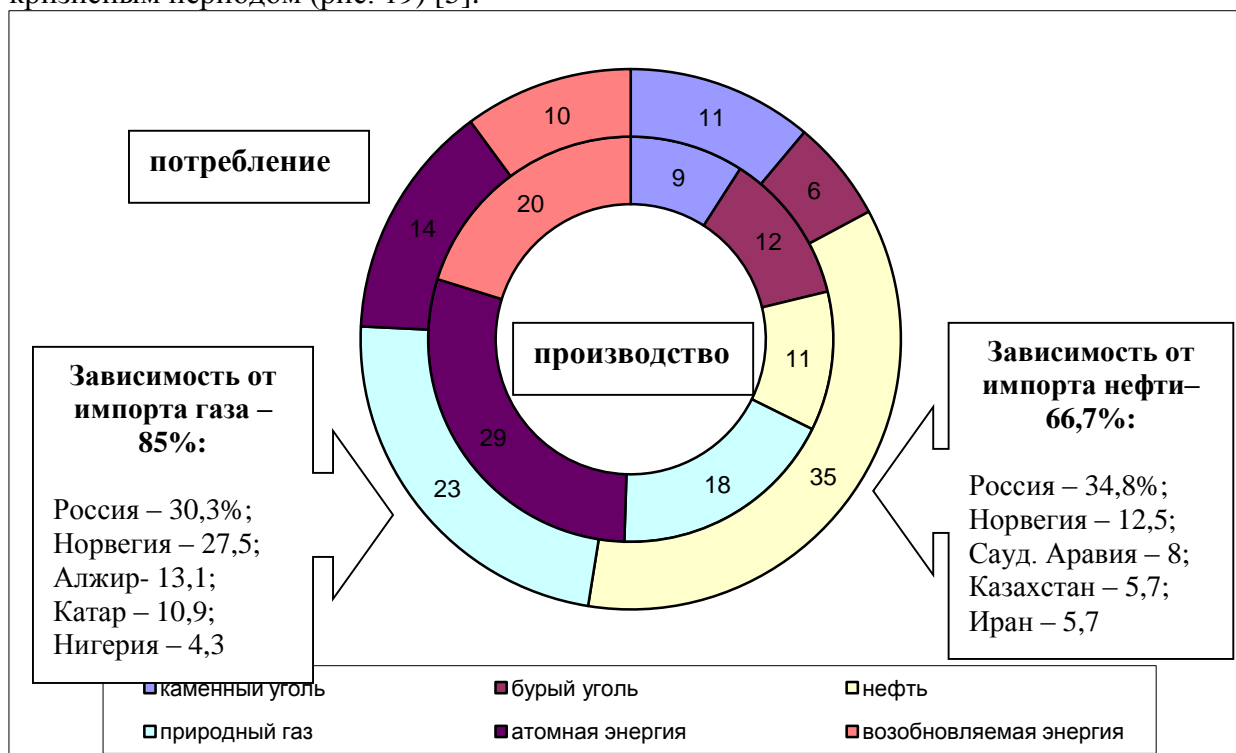
чистых угольных технологий и внедрение систем захоронения или утилизации углекислого газа.

В течение нескольких лет устойчиво увеличивалась доля атомной энергии, но в последнее время инвестиции в атомную энергетику сократились, также достигнуты соглашения о скором закрытии из соображений безопасности атомных станций в ряде стран - новых членах ЕС. Кроме того, ряд старых членов (Германия, Швеция, Бельгия) приняли решение постепенно отказаться от атомной энергии.

Среди возобновляемых видов энергии наиболее впечатляющий рост наблюдается в ветроэнергетике: в 1998-2003 гг. мощность ветроэнергетического оборудования увеличилась в 4 раза, а за 2003-2005 гг. прибавилось еще 57 % мощностей. Согласно принятому на саммите Европейского Союза в Брюсселе решению, 27 стран членов ЕС взяли на себя государственные обязательства довести долю производства энергии на основе возобновляемых источников к 2020 г. до 20 % [6].

Таким образом, ЕС может выйти на лидирующие позиции в мире по переходу на новейшие энергетические технологии. Дания уже сегодня производит на ветровых генераторах более 20 % всей электроэнергии, потребляемой в стране, а Германия - 4%.

Касательно вопросов собственной добычи и ресурсной базы углеводородов Европы, следует обозначить, что несмотря на критическую зависимость от внешних источников энергосырья, наблюдаются определенные позитивные тенденции. Доля чистого импорта в поставках топлива в страны ЕС в 2007 докризисном году превысила опасные 50 %, а в случае нефти она достигла 79 % (для природного газа - 94%). В 2009 году ситуация почти не изменилась. Зависимость от импорта нефти составляла 92,5 %, от импорта газа - 77,9. В 2011 году на импортные поставки приходилось 85% всего потребляемого природного газа и почти 67% - нефти. При этом 70,1% (в 2009 г. - 79 %) природного газа импортируется всего из трех стран: России (30,3 %) , Норвегии (27,5) и Алжира (13,1). Характерно, что доля России в импорте нефти увеличилась и составляла в 2011 году 34,8% (33,1 % в 2009 г.), в импорте газа снизилась (34,2% в 2009 г.). В целом диверсификация поставщиков нефти и нефтепродуктов снизилась по сравнению с до кризисным периодом (рис. 19) [5].

Рис. 19 Структура производства, потребления, импорта энергетических ресурсов странами Европейского Союза за 2011 г.

Еще одним важным показателем, прямо влияющим на конкурентоспособность экономики, является энергоемкость валового внутреннего продукта. В 2011 году энергоемкость в странах ЕС-28 достигла 144 кг условного топлива на 1000 EUR, что на 16% ниже по сравнению с 2001 годом. В последнее десятилетие практически все члены интеграционной группы демонстрировали снижение данного показателя. Наиболее интенсивные темпы снижения энергоемкости ВВП за 2001-2011 гг. наблюдались в Литве (- 44%), Словакии (- 42%), Румынии (- 33%) и Болгарии (- 32%). Несмотря на существенное снижение показателя, данные четыре экономики по-прежнему тратят наибольшее количество энергии для производства единицы продукции. Так, по результатам 2011 года самой энергоемкой экономикой оставалась экономика Болгарии (712 кг), что в пять раз выше среднего показателя по ЕС. Самыми энергоэффективными были экономики Ирландии (82) и Дании (91). В последнее десятилетие, в Ирландии зафиксировано 27%-ное снижение энергоемкости [5].

В последнее время в странах Евросоюза усилилось ощущение внешней энергетической уязвимости, особенно после случаев недопоставки природного газа из России в период зимних холодов 2005-2006, 2006-2007 гг. Усилились опасения относительно угрозы использования энергетических вопросов как инструмента политического давления. Прогнозы Европейской комиссии развития энергетической ситуации в ЕС в период до 2030 г. в рамках текущей энергетической политики ЕС выглядят довольно неблагоприятными и свидетельствуют о необходимости срочной разработки новой энергетической политики.

Ожидается дальнейший рост потребления энергии на 15 % к 2030 г. от уровня 2000 г. при ожидаемом росте ВВП на 79 % за этот период энергоемкость будет снижаться в среднем на 1,5 % в год. Растущий спрос будет удовлетворяться за счет природного газа и энергии возобновляемых источников, что приведет к росту их доли в энергобалансе. Потребление нефти и нефтепродуктов останется на прежнем, достаточно высоком уровне, практически не изменившись по сравнению с 2000 г. Объем потребления твердого топлива также будет стабилен. Совокупный рост энергопотребления ЕС будет происходить на фоне дальнейшего сокращения собственной добычи и ресурсной базы углеводородов [7]. Считается, что больше всего (на 49 %) до 2030 г. вырастет спрос на энергию в секторе услуг (в основном на электроэнергию для офисного оборудования).

Итак, ключевыми угрозами энергетической безопасности Европейского сообщества является внешнеполитические и внешнеэкономические, которые имеют проявление в критической зависимости от импорта топливных ресурсов, срывах договорных поставок; критической зависимости экспорта и импорта от условий транспортировки через территории других стран. Существующие угрозы требуют консолидированного ответа и новых скоординированных действий со стороны объединенной Европы. Основы новой общей Европейской энергетической политики опираются на три главные европейские цели в энергетике:

- стабильность: усиление экологической устойчивости путем действий по повышению энергоэффективности и использования возобновляемых источников энергии.
- конкурентоспособность: обеспечение конкурентоспособности экономик стран ЕС и приемлемых для развития стабильных условий энергоснабжения.
- безопасность энергоснабжения: повышение надежности внешних поставок, улучшение баланса источников энергии, повышение эффективности системы реагирования на кризисные ситуации.

Энергоэффективность остается ключевой частью энергетической политики ЕС. Европа должна сохранить лидерство в сфере энергоэффективности и возобновляемых источников энергии в совокупности с другими поставленными целями. Приоритетные направления действий - повышение энергоэффективности (на 20 % к 2020 г.) и увеличение доли использования возобновляемых источников энергии (до 15 % к 2015 г.) [6], способствующее снижению зависимости от импорта энергосырья.

Таким образом, Европейский Союз как крупнейшее интеграционное объединение и соответственно наибольший потребитель энергетических ресурсов в мире уделяет особое внимание вопросам энергетической безопасности, внедрению единой стратегии и единого энергетического законодательства. Но, учитывая то, что подавляющее большинство стран - членов является нетто - импортерами углеводородного сырья, решить проблему энергобезопасности только усилиями стран - членов невозможно. Поэтому возникает необходимость формирования интегрированного энергорынка на всем европейском пространстве, первым шагом на пути к которому является создание внутреннего энергорынка.

Важным элементом единой европейской энергетической политики является также повышение энергоэффективности на наднациональном, национальном, региональном и международном уровнях. Увеличение энергоэффективности будет способствовать повышению стабильности, конкурентоспособности и безопасности внутреннего энергорынка. Ключевые мероприятия включают использование двигателей с высокой эффективностью на общественном транспорте, одновременно улучшая его работу; ввода более жестких стандартов; повышение эффективности энергоснабжения зданий, сооружений и инфраструктуры; согласованное налоговое законодательство; подписания международного соглашения по энергетической эффективности. Подписание такого соглашения между ОЭСР и ключевыми развивающимися, такими, как Китай, Индия и Бразилия, позволит сократить использование не соответствующих стандартам ресурсов и создать общий подход к экономии электроэнергии. План действий по повышению энергоэффективности, который приняла Еврокомиссия включает перечень мероприятий по снижению доли ЕС в мировом потреблении первичных энергоресурсов, что приведет к экономии финансовых ресурсов, снижению выбросов углекислого газа и соответственно повышению конкурентоспособности европейского региона в геоэкономическом пространстве.

5.6. ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку міжнародних економічних відносин, в умовах глобалізаційних процесів, світового соціально-економічного визнання досягають ті держави, які відповідають потенційним потребам інтенсивного розвитку економіки, серед яких ключовою є розвиток внутрішнього інноваційного потенціалу [5]. Розвиток світового господарства характеризується також поглибленням міжнародного поділу праці, інтенсифікацією міжнародного виробництва і на цій основі посиленням міжнародної конкуренції на світові арені. Успіху сьогодні досягають лише ті країни, в яких інноваційний потенціал є основним індикатором, який характеризує можливість та умови її економічного розвитку, а основу економічних відносин складають високотехнологічні галузі.

Саме інтенсивний розвиток нових наукомістких технологій стає двигуном економічного зростання на основі інноваційного формату відтворення. За оцінками експертів, зростання обсягу світового ринку наукомісткої продукції в 2015 р. досягне близько 6 трлн. дол. США, з яких 2 трлн. дол. США припадуть на інформаційні послуги [3].

Тому сьогодні Україні для того щоб зайняти місце на цьому ринку необхідно використати всі методи для забезпечення соціально-економічного розвитку на основі інноваційної складової та реалізувати свій інноваційний потенціал для забезпечення інноваційно-технологічної модернізації економіки.

У наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених досліджені різні аспекти підвищення інноваційного розвитку країни. Великий внесок у дослідженні проблем

формування і використання інноваційного потенціалу України внесли такі вітчизняні вчені як: О.І. Амоша, П.І.Гайдуцький, І.С.Деревеця, Т.В.Косарева, М.І.Крупка, Л.О.Мармуля, О.В.Мороз, О.В.Музика, В.М.Олійник, М.А.Павловський, Ю.М.Пахомов, В.І.Перебийніс, І. Одотюк, В.Семиноженко.

Серед зарубіжних вчених, які займалися питаннями інноваційної моделі економічного зростання варто виділити праці Ф. Візера, Д. Йоргенса, К.Менгера, В. Ойкена, И. Фішера, М. Фрідмена, Ф. Хайєка, Л.Ерхарда.

Виявити роль та значення інноваційної складової у забезпеченні соціально-економічного розвитку України, тобто у підвищенні національної конкурентоспроможності, та розробити напрямки стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку країни.

Динамізм розвитку сучасних процесів у світовому господарстві таких як глобалізація та інтернаціоналізація, створюють такі умови, при яких Україні, для того щоб в перспективі зайняти належне місце на світовій арені, необхідно вже сьогодні почати створювати всі економічні умови, які б ґрунтувались на ефективному та своєчасному застосуванні всіх передових досягнень у галузі науки, техніки і новітніх технологій, так як вплив та значення науково-технічної та інноваційної сфер на розвиток і зростання економічної системи та на підвищення конкурентоспроможності країни сьогодні є незаперечним.

Багато відомих вчених-економістів серед яких М. Абрамовіц, Р. Солоу, Е. Денісон, Л. Канторович та інші, досліджували кількісну оцінку впливу інновацій на економічний розвиток країни, а саме на зростання валового внутрішнього продукту країни, та оцінили вплив цього чинника на рівні 88 % [1].

Так, згідно з твердженням Р. Солоу в причинах приросту інвестицій необхідно вбачати лише 12 % збільшення виходу продукції з розрахунку на одну людину-годину, а близько 87,5% – у технологічних зрушеннях [2].

Кількісний внесок різних чинників в економічне зростання ринкової економіки приблизно розраховано Е. Денісоном, а саме: збільшення трудовитрат (32 %); підвищення продуктивності праці (68 %), у т. ч. інновацій (28 %), капіталу (19 %), освіти (14 %), економії, зумовленої масштабами виробництва (9 %), ефективного використання ресурсів (17 %)[2].

Проведемо оцінку впливу інноваційної складової на соціально-економічний розвиток України, обравши в якості результативної ознаки показник валового внутрішнього продукту країни, а в якості факторних ознак: обсяги виконаних наукових та науково-технічних робіт, обсяги фінансування інноваційної діяльності підприємств, кількість впроваджених нових технологічних процесів, питому вагу реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової та кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки у досліджуваному періоді. Основні вихідні дані для проведення аналізу представлені в таблиці 17.

Таблиця 17

Вихідні дані для проведення факторного аналізу[4]

Роки	ВВП, млн. грн.	Обсяг виконаних наукових та науково- технічних робіт, млн. грн.	Обсяги фінансування інноваційної діяльності підприємств, млн. грн.	Кількість впроваджених нових технологічних процесів	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	Кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки
	Y	X1	X2	X3	X4	X5
2000	170070	1978,4	1760,1	1403	6,7	1490
2001	204190	2275,0	1979,4	1421	6,8	1479

2002	225810	2496,8	3018,3	1142	7	1477
2003	267344	3319,8	3059,8	1482	5,6	1487
2004	345113	4112,4	4534,6	1727	5,8	1505
2005	441452	4818,6	5751,6	1808	6,5	1510
2006	544153	5354,6	6160,0	1145	6,7	1452
2007	720731	6700,7	10850,9	1419	6,7	1404
2008	948056	8538,9	11994,2	1647	5,9	1378
2009	913345	8653,7	7949,9	1893	4,8	1340
2010	1082569	9867,1	8045,5	2043	3,8	1303
2011	1302079	10349,9	14333,9	2510	3,8	1255
2012	1408889	11252,7	11480,6	2188	3,3	1208

З метою дослідження впливу основних показників наукової та науково-технічної діяльності на рівень економічного розвитку України, який виражений показником валового внутрішнього продукту, проведемо кореляційний аналіз, розрахувавши парні коефіцієнти еластичності (табл. 18).

Таблиця 18

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Y	X1	X2	X3	X4	X5
Y	1					
X1	0,992	1				
X2	0,910	0,902	1			
X3	0,797	0,786	0,673	1		
X4	-0,652	-0,845	-0,620	-0,887	1	
X5	-0,963	-0,934	-0,812	-0,765	0,878	1

Як свідчать дані кореляційної матриці, найбільш тісний та прямий зв'язок спостерігається між обсягами ВВП та обсягами виконаних наукових та науково-технічних, який вимірюється коефіцієнтом кореляції, що дорівнює 0,992. Аналогічно прямий та тісний зв'язок можна спостерігати між обсягами ВВП та обсягами витрат на фінансування інноваційної діяльності підприємств, відповідний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,91. Тісний, однак зворотній зв'язок простежується між ВВП та кількістю організацій, які виконують наукові дослідження та розробки (коефіцієнт кореляції дорівнює -0,963). Помірний та зворотній зв'язок є між ВВП та питомою вагою інноваційної продукції в обсязі промисловості (коефіцієнт кореляції дорівнює -0,652). Також тісний прямий зв'язок є між обсягами ВВП та кількістю впроваджених нових технологічних процесів (коефіцієнт кореляції дорівнює 0,797).

Отже, оскільки факторна ознака X4 – питома вага інноваційної продукції в обсязі промисловості не має суттєвого впливу на зміну обсягів ВВП, то цей фактор з подальшого аналізу слід виключити.

З метою встановлення форми зв'язку між результативною ознакою (обсягами ВВП) та виділеними показниками факторами проведемо регресійний зв'язок, використовуючи MSExcel.

На основі проведеного регресійного аналізу сукупний вплив чотирьох досліджуваних факторів на обсяги ВВП можна описати наступним рівнянням множинної лінійної регресії:

$$Y = 71,75 * x_1 + 14,66 * x_2 + 37,03 * x_3 - 1330,41 * x_5 + 1926394,9$$

Отже, на основі отриманого рівня залежності ВВП від показників інноваційної діяльності підприємств України можна зробити висновки, що при збільшенні обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт на 1 млн. грн. ВВП зросте на 71,75 млн. грн. При збільшенні обсягів фінансування інноваційної діяльності підприємств на 1 млн. грн. ВВП зросте на 14,66 млн. грн. Внаслідок впровадження кожного нового технологічного процесу отримаємо зростання ВВП на 37,03 млн. грн.. За умови зменшення кількості організацій, які виконують наукові дослідження, ВВП може зрости на 1330,04 млн. грн. Отже, розрахунки підтверджують наявність прямого зв'язку між першими трьома факторами та обсягами ВВП та наявність зворотного зв'язку між ВВП та кількістю науково-дослідних організацій, що підтверджує неефективність їх функціонування та недоцільність їх подальшого фінансування.

Статистичні характеристики побудованої економетричної моделі залежності ВВП від показників інноваційної діяльності підприємств України наведені в таблиці 19.

Таблиця 19

Статистичні характеристики моделі

Показники	Розрахункові значення за моделлю	Критичні значення
Відносна помилка апроксимації	3,6	15%
Критерій Фішера	775,26	3,84
Критерій Стюдента:		
Параметр a_0	5,45	2,31
Параметр a_1	7,53	
Параметр a_2	3,31	
Параметр a_3	1,18	
Параметр a_5	-6,06	
Коефіцієнт детермінації	0,997	0,7

Отже, оскільки відносна помилка апроксимації не перевищує критичного значення, розрахункове значення критерію Фішера більше його критичного значення, то отримана модель точно та адекватно відображає зв'язок між зазначеними показниками. Оскільки розрахункові значення критерію Стюдента перевищують критичне значення (окрім параметра a_3), то параметри рівняння регресії є статистично значимими. Значення коефіцієнту детермінації близько до одиниці та свідчить, що зміна ВВП на 99,7% пояснюється зміною виділених факторів. Таким чином, отримане рівняння регресії статистично істотне, надійне та адекватно відображає тенденції, що складаються.

Дана модель дозволяє зробити такі висновки щодо впливу інноваційної складової на економічний розвиток України:

- основні показники розвитку інноваційної сфери української економіки тісно пов'язані з динамікою основного макроекономічного показника національної економіки;
- найбільше абсолютне зростання ВВП може бути досягнуте за рахунок активізації виконання наукових та науково-технічних робіт, а також за рахунок інтенсифікації впровадження нових технологічних процесів в промисловість України;
- менший, однак також суттєвий вплив на подальше економічне зростання України матиме зростання обсягів прямого фінансування інноваційної діяльності та збільшення його частки у ВВП до рівня розвинених країн світу;
- існуючі організації, що виконують НДДКР, не мають прямого впливу на економічне зростання, що дозволяє дійти висновку про низьку ефективність їх діяльності та нераціональність фінансування такої діяльності, отже доцільним є скорочення їх числа або укрупнення діючих організацій, що сприятиме оптимізації інфраструктури інноваційної діяльності в Україні.

На основі отриманої моделі можна встановити ступінь відносної зміни обсягів ВВП за рахунок зазначених показників-факторів, розрахувавши часткові коефіцієнти еластичності. Розрахунок цих показників наведений в таблиці 20.

Отже, на підставі проведених розрахунків, можна зазначити, що в Україні при збільшенні обсягів виконаних наукових та науково-технічних робіт на 1% за умови, що інші фактори моделі залишаться незмінними, ВВП зросте на 0,667%. Якщо збільшаться обсяги витрат на фінансування інноваційної діяльності підприємств на 1% при тому, що інші фактори моделі залишаться незмінними, ВВП зросте 0,155%. При зростанні числа впроваджених нових технологічних процесів на 1% ВВП зростатиме на 0,094%. При зменшенні кількості організацій, що виконують науково-дослідні роботи, на 1% ВВП зросте на 2,838%.

Таблиця 20

Розрахунок коефіцієнтів еластичності

Факторна ознака	Середнє значення факторної ознаки	Середнє значення результативної ознаки	Параметр моделі	Коефіцієнт еластичності
обсяги виконаних наукових та науково-технічних робіт	6132,2	659523,2	71,75	0,667
обсяги фінансування інноваційної діяльності підприємств	6993,8		14,66	0,155
впроваджено нових технологічних процесів	1679,1		37,03	0,094
кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	1406,8		-1330,4	-2,838

Таким чином, отриманні результати, свідчать, що ВВП змінюється найбільш еластичною під впливом змін в кількості науково-дослідних інститутів. Оскільки запропонована модель залежності ВВП від виділених факторів, що характеризують інноваційну діяльність підприємств України є істотною та значимою, то її можна використовувати для прогнозування та прийняття рішень.

Таким чином, нами було проведено кореляційний аналіз, який підтвердив що між показниками наукової і науково-технічної діяльності країни та обсягами ВВП існує наявність прямого зв'язку, наявність зворотного зв'язку спостерігається між ВВП та кількістю науково-дослідних організацій, що підтверджує неефективність їх функціонування та недоцільність їх подальшого фінансування.

Проведений аналіз свідчить, про те, що сьогодні в Україні склалася така ситуація, коли на головний план необхідно поставити формування відповідної інноваційно-інвестиційної політики країни, яка повинна стати одним із головних стратегічних пріоритетів економічної політики держави. Такий пріоритет має передбачати цілеспрямовану державну підтримку інноваційно-інвестиційної діяльності, яка повинна перш за все реалізовуватися через:

- структурну реформу економіки;
- технологічне оновлення виробництва;
- виробництво товарів широкого споживання;
- подолання залежності країни від імпорту;
- створення інноваційної інфраструктури;
- сприяння створенню і функціонуванню підприємств венчурного бізнесу;
- підготовка кваліфікованих кадрів для високотехнологічних галузей;

- удосконалення механізму фінансування інноваційної діяльності;
- вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення розвитку інноваційної системи України.

Таким чином, інноваційноскладова повинна стати основою ефективної моделі соціально-економічного розвитку України та забезпечити підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку та гарантувати укріплення національної безпеки.

5.7. ВПЛИВ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ КРАЇНИ

Стан інноваційної сфери України знаходиться на досить низькому рівні не тільки по відношенню країн-лідерів, таких як Японія, США, Китай, країни Євросоюзу, але і в порівнянні з рівнем інноваційного розвитку країн пострадянського простору. Одним з факторів модернізації економіки країни є інноваційно-інвестиційне зростання економіки регіонів.

Розвиток інвестиційно-інноваційної сфери країни в першу чергу залежить від рівня інноваційного розвитку в регіонах. В свою чергу, сталий розвиток кожного регіону окремо, зростання економічного потенціалу, підвищення життєвого рівня населення залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити найбільш вагомі: посилення економічної самостійності регіонів, створення сприятливих умов для їх соціально-економічного розвитку. Також інвестиційно-інноваційна здатність регіонів сьогодні відіграє дуже важливу роль у визначенні здатності розвитку країни і національної економіки в майбутньому. Саме інноваційна активність регіонів дозволить країні забезпечити самостійне і послідовний розвиток на наступні часи.

Поряд з інтенсивним дослідженням проблем, пов'язаних з інноваційною економікою та формуванням національних інноваційних систем, в останні роки все більша увага приділяється регіональній складовій цієї проблематики. Над проблематикою регіонального розвитку працюють такі вітчизняні вчені, як О.Топчієв, Ф. Заставний, А. Голіков, С. Герасимчук. Сучасним дослідженням інноваційно-інвестиційного регіонального розвитку присвячені роботи М.Барановського, В. Геєця, Б. Данилишина, Б. Дацишина, Ф. Заставного, А. Кириченка, С. Коломийчука, Ю. Макогона, С. Науменкова, М. орють, Ю. Пахомова, А.Поддерєгіна, А. Топчієва, В.Трегобчука, Л.Хоміча, Л. Федулової, Д.Шіяна та ін. Зараз розроблено і використовується в практиці багато методичних підходів до оцінки інвестиційної привабливості регіонів і країни в цілому.

Метою даної статті є аналіз особливостей і тенденцій розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності на регіональному рівні, оцінка впливу інноваційного розвитку регіонів на підвищення конкурентоспроможності країни, визначення інструментарію державної регіональної політики для вирівнювання розвитку регіонів.

Стан інноваційної активності в регіонах України більшість експертів і вчених визначають як кризовий і такий, що не відповідає рівню інноваційних процесів у промислово розвинених країнах і потребам інноваційного розвитку економіки. Завдяки впровадженню інноваційної моделі розвитку економіки та активному сприянню створенню науково-промислових комплексів в регіонах, такі країни, як США, Франція, Великобританія, Німеччина, Японія та інші, досягли стрімкого економічного розвитку. Період соціально-економічних трансформацій супроводжувався в Україні скороченням науково-технічної та інноваційної діяльності.

В період 2006-2011 рр. кількість організацій, які виконують наукові дослідження і наукові розробки, практично не змінилося. Чисельність наукових працівників, зайнятих в економіці України, зменшилася приблизно на 17%. Як наслідок, за даними глобального індексу конкурентоспроможності, в 2012-2013г. Україна зайняла 73-є місце, серед 144

країн світу і тим самим піднялася на 9 позицій порівняно з 2011-2012р. (82 місце). При цьому, за рівнем вищої освіти та професійної підготовки країна змістилася з 46-го місця в 2011-2012 рр. на 51-е місце в 2012-2013г., по технологічній готовності з 82 -го в 2011-2012 рр. на 81-е місце, з інновацій Україна зайняла 71-е місце, тим самим поліпшивши свої показники на 3 позиції порівняно з минулим роком. Слід зазначити, що за показником «інноваційна здатність» Україна змістилася вниз на 16 позицій, оскільки вітчизняні підприємства більшою мірою використовують іноземні технології шляхом отримання ліцензій, ніж власні розробки і дослідження.

Загальна характеристика всіх складових конкурентоспроможності країни залежить від існуючих тенденцій розвитку цих показників на регіональному рівні. За рівнем конкурентоспроможності регіонів України в 2012-2013 рр., Їх можна розділити на дві умовні групи, середній бал яких визначає позицію регіону в рейтингу. Як видно з табл. 1, лідером за середнім балом 4,37 є м Київ, далі з балом рівним 4,19 йде Харківська область, після якої розташувалася Дніпропетровська з рейтингом 4,16 балів. Індекс конкурентоспроможності Донецької, Київської та Одеської областей дорівнює 4,14, 4,12 і 4,16 балів відповідно. Завершують цю групу Запорізька область з показником 4,07 балів, Полтавська область та м Севастополь з показником 4,02 бала, Львівська область з показником 4,00 бала. [2]

У другій групі знаходяться регіони, які зайняли низькі позиції, зокрема: Волинська, Рівненська, Сумська, Миколаївська, Вінницька, АР Крим, Закарпатська, Чернівецька, Луганська, Черкаська, Івано-Франківська, Хмельницька, Тернопільська, Житомирська, Чернігівська, Херсонська області.

Слід зазначити, що в підвищенні конкурентоспроможності регіону важливе місце належить створенню та використанню інновацій. Таким чином, для оцінки інноваційної активності регіонів необхідно проаналізувати кількість організацій, що виконують науково-технічні роботи та кадровий потенціал науково-дослідних підприємств, оскільки саме від них залежить подальший розвиток і просування науки і техніки, а також впровадження наукових досягнень у виробництво, що дозволяє забезпечити конкурентоспроможність регіонів України.

Найбільша кількість організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи протягом аналізованого періоду, було зосереджено в Харківській, Дніпропетровській, Донецькій, Львівській, Миколаївській, Одеській областях, а також у м.Києві. Відповідно тут і зосереджена найбільша кількість фахівців, що виконують наукові та науково-технічні роботи та фахівці високої кваліфікації (рис. 20).

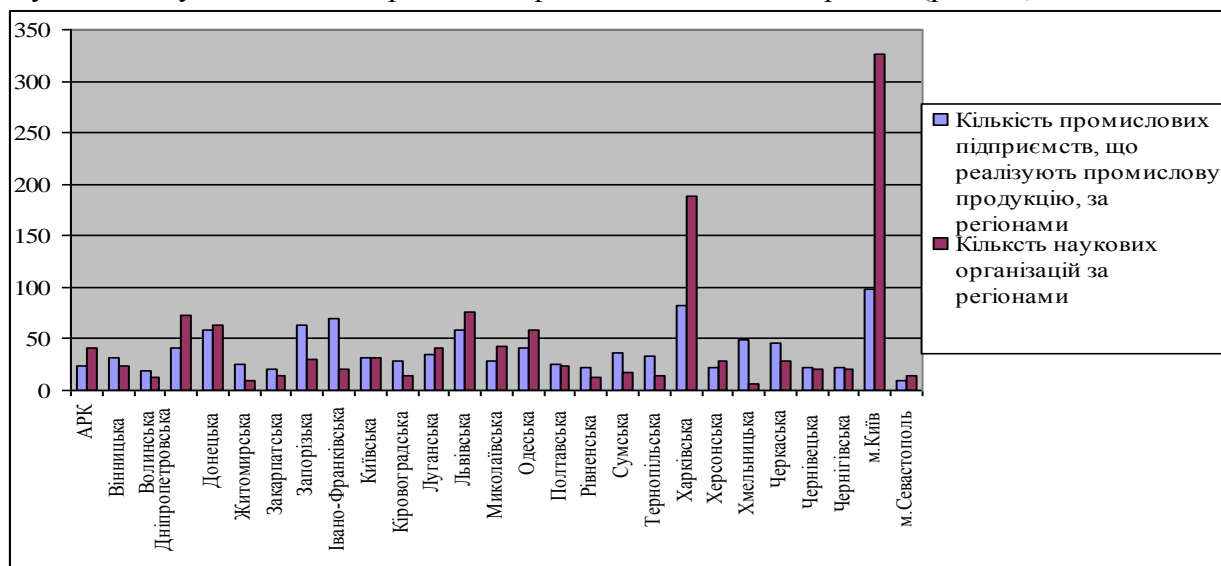

Рис. 20 Динаміка інноваційної активності регіонів України у 2011 році [1]

Аналізуючи інноваційну активність регіонів, слід звернути увагу на позитивну тенденцію, пов'язану із збільшенням кількості обсягів наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій регіонів.

Найбільша частка промислових підприємств, що впроваджували інновації протягом трьох років, зосереджена в машинобудуванні, хімічній і нафтохімічній промисловості, а також в металургійному виробництві зокрема в таких регіонах, як Харківська, Хмельницька, Запорізька, області та м.Київ.

Таким чином, на основі проведеного аналізу, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку, одним з найважливіших завдань регіональної політики має стати створення ринку інновацій і забезпечення на цій основі ефективного розвитку виробництва на території регіону. При формуванні та реалізації регіональної інноваційної політики необхідно враховувати специфічні переваги регіону, особливості функціонування його інноваційної системи, ресурсну складову, потенціал і орієнтацію на галузеву спеціалізацію. Також для рівномірного розвитку регіонів країни державна регіональна політика повинна бути спрямована на активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності шляхом: орієнтації виробництва на потреби внутрішнього ринку; впровадження наукоємних технологій замість використання матеріало- та енергоємних технологій; виробництва вітчизняних товарів замість імпорту аналогічної групи продукції; підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції і т.д. На основі проведеного дослідження можна констатувати, що регіональна інвестиційно-інноваційна система формується, як підсистема національної інвестиційно-інноваційної системи, і саме в ній відбувається взаємодія суб'єктів і об'єктів регіональної інноваційної інфраструктури, які забезпечують розробку, поширення і впровадження інноваційних технологій у промислове виробництво і сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки.

5.8. ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

Від початку творення незалежної стабільної та розвиненої держави перед Україною постало чимало завдань у зовнішньополітичній площині. Зовнішня політика спрямована на забезпечення національних інтересів та безпеки України, захист суверенітету, розвиток економічного потенціалу, утвердження провідного місця України у системі міжнародних відносин. Ці та багато інших завдань доводять значимість проведення правильної та виваженої зовнішньої політики.

З 1991 року в Україні були прийняті основоположні законодавчі акти, які закріпили принципи, завдання та пріоритети нашої зовнішньої політики. Деякі з них, як то «Основні напрями зовнішньої політики України», прийняті Постановою Верховної Ради України від 02.07.1993 року, вже втратили чинність (01.02.2010 року прийнятий Закон «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики») [1]. Тим не менше і зараз триває вдосконалення та приведення у відповідність до сьогоденних інтересів України всіх основоположних документів. Зокрема, 23 грудня 2014 року прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» [2]. Йдеться про внесення змін в закони «Про стратегію національної безпеки України» та «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики».

Згідно з останніми документами основними засадами зовнішньої політики є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі. Так само в Законі про засади внутрішньої та зовнішньої політики України йдеться про підтримку розвитку торгівельно-економічного, науково-технічного, інвестиційного співробітництва з іноземними державами на засадах взаємної вигоди.

В цьому контексті одним з актуальних напрямів зовнішньополітичної діяльності є середземноморський. Стратегічне значення середземноморського регіону полягає в першу чергу в питанні забезпечення торгівельно-економічних та енергетичних інтересів нашої держави. Враховуючи стратегічне значення середземноморського простору для забезпечення торгово-економічних інтересів нашої держави (морські шляхи з України у світ пролягають саме через Босфор та окремі проекти постачання енергоносіїв для нашої держави пов'язані з Середземномор'ям) актуальним є дослідження відносин України з країнами Середземномор'я.

Дана проблематика знайшла висвітлення в працях таких авторів як Є. А. Перепелиця, М. В. Нелін, Л. Ф. Істратій, Л. Чекаленко, В. В. Макух та інші. Зокрема Є. А. Перепелиця, Л. Ф. Істратій та М. В. Нелін присвятили свої дослідження зовнішній політиці Італії та двосторонньому українсько-італійському співробітництву [3; 4; 5]. Відносини з Францією проаналізовано в роботах В. М. Василюк, В. Ю. Соколова [7; 8]. Заслужують на увагу роботи присвячені питанням двостороннього співробітництва України та країн арабського Магрибу у різних сферах політики та економіки, таких авторів як В. В. Макух [6]. Попри важливе значення вищезгаданих праць сьогодні з урахуванням ситуації, що склалася в Україні і так само на міжнародній арені назріла нагальна потреба комплексно проаналізувати сучасний стан відносин України з країнами Середземноморського регіону.

Загалом, Середземноморському регіону належить визначна роль в сучасних міжнародних відносинах. Він є важливим як з точки зору етнічної та релігійної різноманітності, так і в економічному, енергетичному та транспортному аспекті. На сьогоднішній день географічно Середземномор'я визначено як природна країна, яка включає басейн Середземного моря з його островами та прилеглими територіями Європи, Азії та Африки. Однак серединою регіону безперечно є Середземне море, яке омиває береги Іспанії, Франції, Італії, Монако, Мальти та інших країн. Середземним морем проходять важливі шляхи, що поєднують Європу з Африкою, Південною та Східною Азією тощо. З огляду на рівень економічного розвитку та протиріччя між окремими країнами регіону деякі дослідники на сьогоднішній день вводять терміни субрегіональна специфіка та субрегіональна взаємодія.

В Постанові Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 1993 р. було визначено, що інтереси України як морської держави вимагають надання пріоритетного значення активізації її участі у Чорноморському економічному співробітництві, Дунайській комісії та поступового налагодження широких контактів на Середземноморському напрямі [1]. Очевидно, що для України відносини з країнами Середземномор'я з самого початку мали велике значення.

На сьогоднішній день можна виокремити декілька складових зовнішньополітичної діяльності України на середземноморському напрямі. По-перше, Україна зацікавлена в співробітництві з Північноатлантичним альянсом і Європейським Союзом з метою європейської та євроатлантичної інтеграції. Отож наша держава як активна учасниця міжнародних відносин, бере участь у співробітництві з країнами НАТО у рамках Середземноморського регіону. Україна виділяла свої судна для проведення операції «Активні зусилля» у 2007 та 2008 рр., в період з 10 по 17 листопада 2010 р. для нарощування сил у регіоні [9].

На базі штабу українських ВМС в Севастополі було розгорнуто Контактний пункт, який з 2005 р. здійснював моніторинг цивільного судноплавства в Чорному морі й обмін відкритою інформацією з Регіональним командуванням Об'єднаних військово-морських сил НАТО в Неаполі. У підготовці до дій в Середземному морі свого часу були задіяні екіпажі фрегата «Гетьман Сагайдачний» з вертольотом Ка-27, корветів «Тернопіль» і «Луцьк», а також оглядові команди зі складу сил спеціального призначення [9].

Слід так само виокремити двосторонні відносини з країнами Середземномор'я, як складову зовнішньополітичної діяльності України. Тут можна виділити значення

двосторонніх відносин з європейськими середземноморськими країнами, такими як Франція, Італійська Республіка та Іспанія, що є членами Європейського Союзу. Отже відносини з цими країнами для України являють стратегічну мету, оскільки європейська інтеграція нашої держави представляє одну з найбільш актуальних проблем сучасної зовнішньої та внутрішньої політики. Так само безперечно важливими є відносини України з країнами південного та східного узбережжя Середземного моря, а саме Алжиром, Лівією, Сирією, Йорданією та іншими.

Важливе значення мають політичні, торгівельно-економічні та культурні відносини України та Італії. Сьогодні розпочато співробітництво з енергетичних питань. Італійська Республіка в історії становлення незалежної України неодноразово надавала нашій країні підтримку. Торгово-економічні відносини мають стабільний характер, хоча на сьогоднішній день є певне зниження товарообігу. За даними Держстату України товарообіг між двома країнами у 2014 році зменшився на 10,52 % порівняно з 2013 роком [10]. При цьому певне збільшення (на 5,7 %) характерно для експорту, щоправда в січні 2015 року експорт з України в Італію порівняно з відповідним періодом 2014 року зменшився на 2 %. Імпорт навпаки демонструє послаблення позицій (на 46 %). Слід звернути увагу, що серед товарних позицій в експорті переважають чорні метали. У 2014 році (січень) він складав 55,6 % в загальній структурі експорту і збільшився порівняно з відповідним періодом 2013 року на 6 %. Однак в січні 2015 року в структурі українського експорту чорні метали вже дорівнюють 53,3 %. Втім Італія залишається на провідних позиціях в світі серед країн-експортерів чорних металів з України [10]. Другу позицію займають зернові культури. В січні 2015 року експорт зернових в Італію складав 18,7 % в загальному експорті України в ІР. Порівняно з попереднім періодом відбулося зростання цієї статті експорту на 6,9 % в загальній структурі експорту. Третю позицію в експорті займають жири та олія рослинного та тваринного походження (7,7 % в січні 2015 року). Ця стаття в загальному обсязі експорту України в Італію збільшилася понад в три рази порівняно з попереднім періодом 2014 року. Своє значення в загальному експорті до Італії мають добрива, насіння, плоди олійних рослин, сіль, сірка, земля і каміння, вироби з чорних металів, деревина та вироби з неї [11]. При загальному скороченні італійського імпорту в Україну провідне місце в ньому продовжує займати така продукція як реактори ядерні, котли, машини. В січні 2015 року ця продукція складала 17,1 % в структурі імпорту і зменшилася на понад 20 % до відповідного періоду 2014 року. Показники товарообігу послугами між Україною та Італією у 2014 році порівняно з 2008 роком скоротилися на 14,4 %. Відповідно до 2013 року скорочення дорівнює 8,2 %. Експорт послуг скоротився на 2,2 %, а імпорт на 22,9 %. За обсягами інвестицій серед 123 країн-інвесторів Італійська Республіка посідає 10 місце. Протягом 2007 – 2013 років постійно зростала сума італійських інвестицій в економіку України. У 2009 р. вони склали 914 млн. дол. США, а у 2013 р. – 1267,8 млн. дол. США. У 2014 році прямі інвестиції з ІР в економіку України дорівнювали 999,1 млн. дол. США [11].

Так само величезне значення для України мають відносини з Францією, як одною з провідних країн Європейського Союзу. Слід звернути увагу, що відносини між двома країнами розпочалися відразу після проголошення незалежності нашої держави (27 грудня 1991 року Франція визнала Україну і з 24 січня 1992 року було встановлено дипломатичні відносини). Співробітництво відбувається як в політичній, торгівельно-економічній, так і в гуманітарно-культурній площині. Свого значення перш за все мають контакти на найвищому рівні. Серед останніх можна згадати відвідування Києва Президентом Франції Ф. Олландом та Канцлером ФРН А. Меркель 5 лютого 2015 року. На рівні зовнішньополітичних відомств Міністр закордонних справ Франції Л. Фабіус 20 – 21 лютого 2014 року взяв участь у переговорах з врегулювання політичної кризи в Україні. Візит в Україну делегації Комісії у справах Національних зборів Франції 4 липня 2014 року є одною з останніх подій в міжпарламентському співробітництві двох держав. Відбулися зустрічі французьких депутатів з Прем'єр-міністром України, заступником

Глави Адміністрації Президента України, Міністром закордонних справ та керівництвом Комітетів та політичних фракцій ВР України [12]. Загалом доволі тісні політичні контакти останнім часом між двома країнами вказують на зацікавленість Франції та її безпосередню участь у налагодженні суспільно-політичної ситуації на Сході України.

Загальний торгівельний обіг між Україною і Францією в січні – лютому 2015 року зменшився порівняно з тотожним періодом 2014 року. При цьому експорт скоротився на 39 %, а імпорт на 27 %. Торгово-економічні відносини України та Франції розвиваються загалом доволі динамічно. Протягом 2008 – 2015 років серед основних товарів експортної групи переважали залишки та відходи харчової промисловості. В загальному експорті цей вид товарів у 2015 році складає 57 % [10]. Україна експортує до Франції продукти неорганічної хімії, чорні метали, деревину та вироби з неї, одяг та додаткові речі для нього, трикотажну продукцію, вироби з чорних металів тощо. Серед імпорту з Франції переважає різноманітна хімічна продукція. Своє значення в імпорті має фармацевтична продукція, зернові культури, ефірні олії, насіння і плоди олійних рослин. Загальний товарообіг товарами і послугами між державами поступово збільшувався з 2009 року, продемонструвавши у 2013 році найбільші показники – понад 2700 млн. дол. США. В сфері інвестиційного співробітництва Франція посідає восьме місце серед країн-інвесторів (станом на 01.07.2014 рік). На сьогоднішній день французькі інвестиції в економіку України показують зменшення на 2,8 %, що становить 50,5 млн. доларів США, в основному за рахунок зменшення інвестицій у фінансову та страхову діяльність. Загалом, зменшення показників торгівельно-економічного співробітництва між Україною і Францією, напевно, пов'язано з політичною кризою, війною на Сході України та нестабільною ситуацією [13].

Для України з Середземномор'ям пов'язані перспективи політичного та економічного співробітництва, реалізація проектів постачання енергоносіїв. Зокрема важлива роль в цьому контексті належить країнам Союзу арабського Магрибу (Алжиру, Лівії, Мавританії, Марокко, Тунісу).

Основу експорту до Алжиру у 2002 – 2008 рр. становив експорт чорних металів, поставки сухого молока, рослинної олії. Розвивається експорт електротехнічного обладнання, автомобілів, вимірювальних пристроїв. Алжирський експорт було представлено поставками фосфатів. Основу експорту послуг становили послуги з ремонту, ділові, технічні та професійні послуги. За останніми даними в січні та лютому 2015 року майже 41 % в загальному експорті товарів до Алжиру складають чорні метали, на другому місці (29 % від загального експорту) зернові культури. Своє значення в експорті до Алжиру мають жири та олія тваринного або рослинного походження. Станом на 01.01.2013 року Алжир займав 46 місце в світі серед країн-експортерів української продукції. З Алжиру в Україну завозять сіль, сірку, землі та каміння. Митна статистика Алжиру класифікує Україну серед основних торгівельних партнерів АНДР. За обсягами постачання товарів - Україна посідає 12 позицію. Домінуючою є торгівля товарами, питома вага якої складала 98,7 % загального обсягу торгівлі. Динаміка торгівлі товарами України з Алжиром показує, що загальний товарообіг, починаючи з 2000 року, постійно зростав до 2005 року включно за рахунок його експортної складової, що дозволило у 2005 році перевищити показники цієї торгівлі у порівнянні з 2000 роком більш ніж у 2,5 рази, за цей період обсяг торгівлі товарами сягнув рекордного рубежу за всю історію двосторонніх торговельно-економічних відносин (622 млн. дол. США) [14].

Основною інвестиційно-орієнтованою галуззю АНДР є видобування та експорт енергоносіїв. Стратегія АНДР в цій сфері передбачає прямий вихід на ринки споживачів природного газу. Алжир висловлює зацікавленість у інвестуванні у розвиток інфраструктури транспортування (розвантаження) скрапленого природного газу. Проекти щодо створення та експлуатації газорозвантажувальних терміналів за участю алжирської компанії «Сонатрак» реалізуються на території США, Великобританії, Франції.

Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» в рамках національної програми пошуку шляхів диверсифікації поставок природного газу в Україну провела переговори з алжирською компанією «Сонатрак» з питань можливості поставок алжирського скрапленого природного газу. НАК «Нафтогаз України» на постійній основі бере участь у проведенні міжнародних тендерів з отримання ліцензій на розвідку вуглеводнів в АНДР. Компанія отримала документацію на тендер з будівництва південної ділянки трубопроводу в рамках міжнародного проекту «Медгаз», яким передбачається спорудження газопроводу від узбережжя Алжиру до іспанського міста Альмерія [14].

Питома вага алжирських інвестицій, вкладених в економіку України становить менше 0,02 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій. Станом на 01.01.2009 року їх загальна сума складала 9 тис. дол. США, які вкладені в 1 спільне підприємство (торгівля транспортними засобами та надання послуг з ремонту), при відсутності українських інвестицій в економіку Алжиру.

Більшу частину торгівельного співробітництва між Україною та Лівією становив український експорт до Лівії, найбільш значними складовими якого були зернові (кукурудза, ячмінь, пшениця) та металопродукція (напівфабрикати з вуглецевої сталі, феросплави). Двосторонній товарообіг у 2009 році складав 195,9 млн. дол. США, що на 57 % більше, ніж у 2008 році. При цьому експорт становив 195,6 млн. дол. США (збільшення на 57 %), а імпорт – 0,3 млн. дол. США (збільшення в 4 рази). У 2010 році відстежувалася тенденція до незначного зменшення загального обсягу товарообігу між Україною та Лівією. Загалом, згідно з показниками двостороннього товарообігу за період січня-листопада 2010 року, Лівія стала п'ятим найважливішим торговельним партнером України в Африці після Єгипту, Тунісу, Нігерії та Алжиру [14].

Двостороннє торгівельно-економічне співробітництво у період лівійського збройного конфлікту майже не розвивалося. Через це наразі не вдалося реалізувати деякі з раніше планованих проєктів, зокрема, щодо започаткування роботи постійно діючої виставки оптового продажу товарів українського виробництва в Лівії, інвестування у лівійські промислові зони. Не було створено українсько-лівійську двосторонню робочу групу з метою розробки програм співробітництва в різних сферах використання ядерної енергії у мирних цілях. Крім того, на території Лівії не проводилися міжнародні тендери, зокрема, на розробку нафтогазових покладів у цій країні [15].

За підсумками 2011 року обсяг торгівлі товарами склав 107,8 млн. дол. США, що на 46,6% або на 93,8 млн. доларів менше ніж показник 2010 року. При цьому обсяги експорту становили 107,6 млн. дол. США (зменшення на 93,8 млн.), а імпорту – 211 тис. дол. США (зменшився на 116 тис.). Позитивне для України сальдо двосторонньої торгівлі становило 107, 3 млн. дол. США.

Основними експортними позиціями 2011 року були зернові культури – 92,3% всього експорту товарів до Лівії або 99,3 млн. дол. США та вироби з чорних металів – 6,3 % або 6,8 млн. дол. США. Серед основних позицій в експорті скоротилися поставки зернових на 31 % та виробів з чорних металів на 69 %. Разом з цим, скорочення обсягів поставок відмічається по усіх товарних позиціях експорту. Припинився експорт чорних металів, питома вага яких у 2010 році складала 16 %, а також аеронавігаційних та космічних апаратів, питома вага яких у 2010 році складала 0,1 %, у 2009 році – 10 % всього експорту. Під час збройного конфлікту на території Лівії, розпочатого у 2011 році, торгівельно-економічні відносини між двома країнами перебувають в доволі повільному стані. У 2013 - 2014 роках основу загального експорту до Лівії становила зернова продукція. Україна ввозила з Лівії засоби наземного транспорту (крім залізничного), взуття, одяг та додаткові речі до нього. У 2014 році імпорт з Лівії був представлений тільки засобами наземного транспорту крім залізничного. В січні - лютому 2015 року український експорт до Лівії складав 23,1 млн. доларів США. При цьому понад 90 % загального експорту становить зернова продукція [15].

Таким чином відносини України з країнами Середземноморського регіону представляють одну з актуальних проблем зовнішньої політики України. Європейські країни Середземноморського регіону, такі як Франція та Італія відіграють важливу роль у просуванні України до європейського простору. Двосторонні відносини розвиваються в політичному, торгівельно-економічному напрямку. Франція та Італія приділяють увагу подоланню негативного наслідку суспільно-політичної та економічної кризи в Україні. Останні зустрічі на найвищому і вищому рівнях продемонстрували підтримку нашої держави з боку провідних європейських країн. Торгівельно-економічне співробітництво розвивається стабільно. В основі експорту до європейських країн Середземномор'я переважають чорні метали та продукція сільського господарства. Деяке зниження загального торгівельного обігу у 2014 році в основному пов'язано зі зменшенням імпорту, що є наслідком зменшення покупної можливості населення України. Відносини з країнами південного узбережжя Середземного моря такими як Алжир, Лівія перебувають в повільному стані. Особливо це характерно для двосторонніх відносин України та Лівії. Тим не менше, країни Середземномор'я відіграють свою роль у зовнішньополітичних відносинах нашої держави. Це зокрема доводить поступове розширення торгівельно-економічного співробітництва. В подальшому для України важливо поглиблювати двосторонні відносини в енергетичній сфері, що надасть можливість диверсифікації та залучення альтернативних джерел енергії.

5.9. ВІДНОСИНИ З ІТАЛІЙСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Враховуючи суттєві геополітичні зміни, глобальну фінансово-економічну кризу початку ХХІ ст., перед кожною країною постає завдання проведення виваженої і правильної внутрішньої і зовнішньої політики. Це сприяє захисту національних інтересів держави, її національній безпеці.

З проголошенням незалежності Україна як суверенна демократична держава розпочала творення своєї власної зовнішньої політики. Стратегічними цілями і основними завданнями політики національної безпеки України сьогодні є створення прийнятних зовнішніх і внутрішніх умов для реалізації національних інтересів, ефективної системи забезпечення національної безпеки тощо [13].

У зовнішньополітичній площині одним з завдань є здійснення збалансованої політики з ключовими міжнародними партнерами України, а саме з Європейським Союзом та його державами-членами на засадах економічної інтеграції та політичної асоціації [13]. В цьому контексті одною з провідних країн світу в зовнішній політиці Української держави є Італія.

Українсько-італійські відносини в історичному вимірі сягають глибокої давнини. За висловленням директора Італійського інституту культури в Україні професора Ніколо Франко Баллоні під час візиту до м. Львова у 2012 році відлік культурних зв'язків сягає 1200-х років, коли представник Папи Римського прибув на територію нинішньої України [5].

Відносини Італії з Україною як суб'єктом міжнародного права розпочалися відразу після проголошення незалежності нашої держави, а саме 28 грудня 1991 року. Італія визнала незалежність України і вже з березня 1992 року було відкрито посольство Італійської Республіки в Україні.

Італійська Республіка як країна Середземноморського басейну має сприятливі умови для розвитку торгово-економічних відносин. Щоправда останнім часом дещо змінилися внутрішньополітичні та економічні чинники і Італія як одна з країн Європейського Союзу в 2009 р. відчула вплив світової фінансово-економічної кризи [1]. Це позначилося на двосторонньому співробітництві між Україною та Італією.

Українсько-італійські відносини загалом привернули увагу науковців. Серед авторів слід назвати таких як Є. А. Перепелиця, М. В. Нелін, Л. Ф. Істратій, Л. Чекаленко та інші [2; 7; 8; 18]. Варто зазначити, що проблема українсько-італійських відносин зацікавила істориків і політологів. Зокрема у 2007 році Є. А. Перепелиця захистив дисертацію з всесвітньої історії, проаналізувавши відносини наших країн в період 1991 – 2006 років [8]. Своє значення має дисертація М. В. Неліна, яка розкриває зовнішню політику урядів С. Берлусконі у 2001 – 2011 роках [7]. Попри важливе значення вищезгаданих праць сьогодні назріла нагальна потреба комплексно проаналізувати сучасний стан відносин між Україною та Італією в контексті європейської інтеграції нашої держави.

Слід відзначити, що українсько-італійські відносини мають різноаспектний характер. В першу чергу слід акцентувати увагу на політичних взаєминах. На сьогоднішній день договірно-правова база налічує 31 документ, з яких одна угода не набула чинності [10].

Політичне співробітництво України та Італії впродовж останніх років проходило на рівні Міністрів закордонних справ, а також заступників керівників зовнішньополітичних відомств двох держав. Свого часу були створені Спільні міжурядові комісії, насамперед Українсько-Італійська Рада з економічного, промислового і фінансового співробітництва. Сьоме засідання Ради відбулося у Римі 19 червня 2009 р. Спільна українсько-італійська комісія з військово-технічного співробітництва створена на підставі договору 2007 р. про військово-технічне співробітництво і перше її засідання відбулося 5 травня 2011 р. В березні 2013 р. в ході зустрічі Першого заступника Міністра Закордонних справ України Руслана Демченко та Посла Італійської Республіки в Україні Фабріціо Романо було обговорено актуальні питання двосторонніх відносин в тому разі перспективи двостороннього політичного діалогу після формування урядової коаліції Італії [9]. Впродовж квітня 2014 – січня 2015 років відбулося близько десяти зустрічей на рівні президентів наших країн, прем'єр-міністрів та міністрів закордонних справ. Міністр закордонних справ Італійської Республіки Ф. Могеріні 7 - 8 липня 2014 року відвідала Україну [10].

В історії незалежної України Італія неодноразово надавала підтримку нашій державі. Це і фінансова допомога країнами «Великої сімки», і проведення реструктуризації українського боргу, і надання підтримки Україні з боку найвпливовіших міжнародних структур та організацій як то ЄС, ЄБРР, МВФ, Світовий банк. Італійська Республіка сприяє співробітництву нашої Країни з Європейським Союзом [2].

Дипломатичні представництва України в Італійській Республіці відкриті у Римі, Неаполі, Мілані. Почесні консульства України діють в м. Барі, м. Реджіо Калабрія, м. Флоренція, м. Генуя та м. Падуя.

Важливе значення мають торгівельно-економічні відносини України та Італії. За певний період відбулися суттєві зміни як в товарообігу, експорті, імпорті, загальній сумі інвестицій Італійської Республіки в Україні, так і в товарних позиціях. За даними Держстату України товарообіг між двома країнами у 2014 році зменшився на 10,52 % порівняно з 2013 роком [16]. Найбільший показник товарообігу характерний для 2008 року. Він склав 5343,8 млн. дол. США. У 2009 році товарообіг скоротився понад вдвічі, однак вже в наступний період 2009 – 2011 років можна простежити поступове його збільшення включаючи 2011 рік (5045,3 млн. дол. США). З 2012 року знову відбулося поступове зменшення товарообігу. У 2014 році він дорівнювався 3976,85 млн. дол. США. У 2011 р. порівняно з 2010 р. товарообіг збільшився на 32 %, причому експорт - на 24 %, а імпорт – на 45 %. У 2012 р (за дев'ять місяців) товарообіг зменшився на 11,4 %, в основному за рахунок експорту товарів (зменшився на 28,8 %), імпорт збільшився на 18 % [12].

Певна динаміка характерна і для експорту. У 2014 році відбулося збільшення експорту на 5,7 % порівняно з 2013 роком. При цьому протягом 2008 – 2014 років

найвищий його показник був у 2011 році і складав 3039,5 млн. дол. США. Імпорт у 2014 році зменшився на 26,9 % порівняно з попереднім роком і становив 1508,56 млн. дол. США. Найвищий показник імпорту характерний для 2008 року (2432,1 млн. дол. США). В січні 2015 року експорт з України в Італію порівняно з відповідним періодом 2014 року зменшився на 2 %, а імпорт з Італійської Республіки скоротився на 46 % [16].

Загальноторгівельний обіг товарами між двома державами протягом останніх років показав деяке зменшення. В структурі українського імпорту з Італії було механічне обладнання, машини, електричне устаткування, меблі, продукція легкої промисловості та взуття, енергетичні матеріали, вироби з чорних металів, полімерні матеріали та пластмаси. Ця продукція в загальних обсягах імпорту у 2012 році складала 64 % [14]. Український експорт до Італії представлений чорними металами (залізо, чавун, сталь), насінням і плодами олійних рослин, технічними або лікарськими рослинами, соломою і кормами. Певне значення мають добрива, мінеральне паливо, нафта та продукти її перегонки. В українському експорті до Італії представлені зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, продукти їх розщеплення, готові харчові жири, віск тваринного або рослинного походження [15].

Тим не менше останніми роками в структурі експорту і імпорту відбулися суттєві зміни. Так, зменшився український експорт металів до Італії. Втім експорт з України до Італійської Республіки чорних металів продовжує займати провідне місце в структурі українського експорту. У 2014 році (січень) він складав 55,6 % в загальній структурі експорту і збільшився порівняно з відповідним періодом 2013 року на 6 %. Однак на період січня 2015 року в структурі українського експорту чорні метали вже дорівнюють 53,3 %. Втім Італія залишається на провідних позиціях в світі серед країн-експортерів чорних металів з України [4]. Другу позицію займають зернові культури. В січні 2015 року експорт зернових в Італію складав 18,7 % в загальному експорті України в ІР. Порівняно з попереднім періодом відбулося зростання цієї статті експорту на 6,9 % в загальній структурі експорту. Третю позицію в експорті займають жири та олія тваринного походження (7,7 % в січні 2015 року). Ця стаття в загальному обсязі експорту України в Італію збільшилася понад в три рази порівняно з попереднім періодом 2014 року. Наступна позиція в експорті України до Італії належить добривам і дорівнює в січні 2015 року 4,4 %. Порівняно з попереднім періодом відбулося збільшення в 2 рази. В структурі українського експорту до Італійської Республіки як і в попередні періоди своє значення мають насіння і плоди олійних рослин, сіль, сірка, земля і каміння, вироби з чорних металів, деревина та вироби з неї [4].

При загальному скороченні італійського імпорту в Україну провідне місце в ньому продовжує займати така продукція як реактори ядерні, котли, машини. В січні 2015 року ця продукція складала 17,1 % в структурі імпорту і зменшилася на понад 20 % до відповідного періоду 2014 року. Друге місце в імпорті належить їстівним плодам та горіхам (7,1 % в загальному обсязі імпорту у січні 2015 року). Третє місце в імпорті посідає пластмаса та полімерні матеріали (6,8 % в загальному обсязі імпорту у січні 2015 року). Наступна позиція в імпорті належить електричним машинам та фармацевтичній продукції (6 % в загальному обсязі імпорту у січні 2015 року). Так само відчутним є в італійському імпорті алкогольні і безалкогольні напої, папір та картон, шкури, взуття, вироби з чорних металів, засоби наземного транспорту, крім залізничного. Майже в два рази збільшився імпорт тютюну і його промислових замінників [4].

Показники товарообігу послугами між Україною та Італією у 2014 році порівняно з 2008 роком скоротилися на 14,4 %. Відповідно до 2013 року скорочення дорівнює 8,2 %. Експорт послуг скоротився на 2,2 %, а імпорт на 22,9 %. Основними статтями експорту послуг у 2014 році до Італії були послуги в сфері комунікацій та інформаційні послуги. В загальній структурі експорту послуг вони становили 42,5 %. Наступне місце належало транспортним послугам – 25 %, послугам з переробки матеріальних ресурсів – 17,3 % і діловим послугам – 9,6 % [16]. Провідні позиції імпорту послуг з Італії до України

належали діловим послугам (22,2 %), пов'язаним з подорожами (18,7 %), транспортним (17,6 %), послугам в сфері комунікацій та інформаційним послугам (11,2 %), послугам з будівництва (5,8 %) в загальній структурі імпорту послуг з ІР.

У 2012 році Італія стала сьомою з десяти країн світу, в торгівлі з якими наша країна мала найбільший зовнішньоторгівельний обіг. Так само ця позиція зберігалася у 2014 році. Серед країн Європи Італія займає третє місце товарообігу з Україною, поступаючись Німеччині і Польщі [16]. За обсягами інвестицій серед 123 країн-інвесторів Італійська Республіка посідає 10 місце. Протягом 2007 – 2013 років постійно зростала сума італійських інвестицій в економіку України. У 2009 р. вони склали 914 млн. дол. США, а у 2013 р. – 1267,8 млн. дол. США. У 2014 році прямі інвестиції з ІР в економіку України дорівнювали 999,1 млн. дол. США [16].

Серед основних італійських інвесторів в українську економіку – компанії "Dufesco" (модернізація Алчевського металургійного комбінату спільно з корпорацією "ІСД"), "Danieli" (реконструкція ПАТ "МК "АЗОВСТАЛЬ"; будівництво металургійного електросталеплавильного заводу "Дніпросталь"), "Antonio Merloni" (відкриття у м. Івано-Франківськ лінії з виробництва побутової електротехніки), банківські групи "UniCredit" ("Укрсоцбанк") та "Intesa Sanpaolo" ("Правексбанк").

Загалом, Україна та Італійська Республіка планують поглиблювати торгівлю, зокрема сільськогосподарською продукцією, в тому числі зерновими та олійними. Перспективним також визнано обмін технологіями в галузі виробництва хлібобулочних виробів. Про це йшла мова під час зустрічі Міністра аграрної політики України з заступником Міністра продовольства і сільського господарства Італії 6 жовтня 2014 року.

Суттєве значення на сьогоднішній день має співпраця України і Італії з енергетичних питань. Пошук і використання альтернативних джерел енергоресурсів для України є актуальним завданням. Про це наголошується у документах незалежної України. В рамках цього завдання 27 – 31 січня 2015 року Італійську Республіку відвідала місія українських урядовців та експертів з енергетичних питань в складі голови Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (С. Савчук), першого заступника голови Комітету з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки Верховної Ради України (О. Домбровський), директора Державного підприємства «Енергоринок» (Ю. Гнатюк), заступника голови НАК «Нафтогаз України» (Ю. Колупайко), керівництва і експертів Національної комісії з регулювання енергетики та КП «КиївЕСКО». Українська делегація перебувала у м. Рим, Пізо, Торіно і працювала в рамках ініційованого у 2014 році українсько-італійського співробітництва в енергетичній сфері [11].

Були проведені робочі зустрічі у Римі з представниками Міністерства економічного розвитку (MISE), Агентства сприяння зовнішній торгівлі (ICE), Державного підприємства управління енергетичними послугами Італії (GSE). Українська делегація мала можливість ознайомитися з роботою Державного підприємства управління енергетичними послугами Італії та деякими італійськими підприємствами енергетичної галузі відвіданих міст. Було вивчено досвід італійських державних установ та агенцій в питанні підвищення енергоефективності, енергозбереження промислового виробництва, житлового будівництва та комунального господарства. Українські представники вивчали досвід Італійської Республіки в питанні застосування альтернативних джерел енергії та можливість використання в Україні провідних італійських технологій та розробок, зокрема виробництво електроенергії з енергії сонця, вітру, біомаси та геотермальних джерел. Увага була приділена і питанням організації ринку купівлі і продажу такої енергії.

В рамках виконання зобов'язань перед партнерами по «G7» Італійська Республіка надає технічну допомогу в питанні впровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій, диверсифікації джерел енергоресурсів та шляхів транспортування енергії, в тому разі і у житлово-комунальному секторі.

Здобутий досвід планується застосувати для реалізації в Україні спільних українсько-італійських ініціатив та проектів, так само із залученням європейського фінансування, спрямованих на розвиток національної енергетичної системи, адаптації українського законодавства до європейських норм та впровадження сучасних технологій в енергетиці.

За результатами роботи української місії передбачається співробітництво і взаємодія GSE-ДП «Енергоринок». Посольство України в Італійській Республіці опрацьовує залучення технічної допомоги італійських експертів в рамках європейської програми «TAIEX», реалізації положень Закону України від 24.10.2013 №663 «Про засади функціонування ринку електричної енергії України».

Активно розвивається взаємодія комунальних підприємств України та Італійської асоціації з питань енергоефективності «ФЕДЕРЕСКО». Прикладом є співпраця КП «КиївЕСКО» з італійськими партнерами, запровадження пілотних проектів із підвищення енергоефективності будівель у комунальній власності Києва. Розглядається можливість поширення такої практики в інших регіонах України. Так само пріоритетним є питання залучення в Україну італійських промислових технологій у сфері геотермальної енергетики та виробництва енергії з біомаси [11].

Важливим напрямком розвитку українсько-італійських відносин є науково-технічна і культурно-гуманітарна сфера. Ці відносини регулюються Угодою про співробітництво в галузі освіти, культури і науки, яку було підписано Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки 11 листопада 1997 року (набула чинності 11 квітня 2000 р.). Першу трирічну Виконавчу програму співробітництва на 2003 – 2006 роки було підписано 30 грудня 2003 року. Сьогодні на опрацюванні сторін перебуває низка проектів двосторонніх документів, зокрема Програма культурного співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки на 2014 – 2018 роки [6].

Співробітництво відбувається через встановлення контактів між науково-дослідними центрами та інститутами, провідними науково-промисловими об'єднаннями. Наприклад відбувається партнерство і науковий обмін між дослідними і університетськими закладами [6]. Зокрема Маріупольський державний університет підписав з Італійською Республікою Декларацію Середземноморських університетів м. Енна про співробітництво в галузі науки, освіти та культури. Практичним результатом є створення мережі університетів для мобільності студентів та спільного середземноморського наукового та освітянського простору [17]. Протягом останніх років підписано декілька дуже важливих угод між Маріупольським державним університетом та провідними університетами Італії, що в цілому сприяє подальшому розвитку двосторонніх відносин з Італією в напрямку співробітництва України з країнами Середземноморського басейну. На сьогоднішній день МДУ є одним з провідних ВНЗ України щодо співпраці з Італійською Республікою, реалізуючи угоди з Університетом Калабрії, Університетом для іноземців м. Перуджі, Університетом «Коре» м. Енна, Римським університетом «Тор Вергата», Спілкою «Данте Аліг'єрі» тощо [17].

В Україні діють італійські центри, серед яких Італійський інститут культури, Центр італійської мови і культури Львівського національного університету імені Івана Франка, Італійський культурний центр на базі Маріупольського державного університету.

Основними напрямками діяльності Італійського культурного центру та представництва міжнародної спілки «Данте Аліг'єрі», які діють на базі МДУ залишаються вивчення італійської мови й популяризація італійської культури. На його базі складаються іспити з італійської мови з видачею сертифікатів міжнародного зразка. У 2014 році створені інформаційні сторінки ІКЦ у соціальних мережах з метою поширення й популяризації італійської мови, літератури та культури, які щоденно оновлюються. За участі ІКЦ кращі студенти та викладачі отримали стипендії Міністерства закордонних справ Італії на навчання в університетах Італії у 2015 р. Також у приміщенні Центру відбувається показ художніх фільмів мовою оригіналу та надається можливість

перегляду італійського телебачення для всіх бажаючих. Італійський культурний центр МДУ входить до складу комітету Premio Strega – однієї з найпрестижніших італійських премій у галузі літератури.

Важливим напрямом співробітництва між Україною та Італією в гуманітарній сфері стала організація прийняття на реабілітацію та лікування учасників подій на Майдані та постраждалих на Сході України, організація відправки гуманітарної допомоги в Україну та сприяння консолідації волонтерського руху [6].

Втім, слід акцентувати на необхідності вирішення деяких питань, а саме лібералізація і скасування візового режиму з країнами Європейського Союзу, зокрема Італійською Республікою. Під час зустрічі Посла Італії в Україні з Міністром закордонних справ України 19 лютого 2013 р. була приділена увага питанню європейської інтеграції України, зокрема у контексті підписання угоди про асоціацію, а також лібералізації візового режиму для українців [3]. Сьогодні Україна намагається виконати всі необхідні умови, які дозволять скасувати візовий режим для громадян країни в країні Європейського Союзу.

Таким чином, відносини України з Італійською Республікою було розпочато від проголошення незалежності нашої держави і їх актуалізація на сьогоднішній день є невичерпною, враховуючи остаточне затвердження європейської інтеграції як пріоритетного напрямку зовнішньополітичного курсу України. Співробітництво закріплено в нормативно-правових документах і відбувається за різними напрямками. Поступова динаміка торгівельно-економічних та культурно-гуманітарних зв'язків віддзеркалює спрямованість наших держав на подальший діалог і практичне втілення результатів діяльності в економіку і освіту.

Торгівельно-економічні відносини двох держав мають стабільний характер з певною динамікою. По-перше, останніми роками при збереженні досить тісного співробітництва, дещо знизився товарообіг між країнами та обсяги італійських інвестицій. При цьому, український експорт до Італії демонструє у 2014 році збільшення, а імпорт до України – зменшення. По-друге, відбувається посилення позиції зернових та олійних культур в загальному експорті України до Італійської Республіки. По-третє, зменшився товарообіг, експорт та імпорт послуг між двома країнами. Напевно, що зменшення товарообігу та інвестицій пов'язано з сучасною ситуацією на Сході України. Стабільно розвиваються зв'язки в сфері культури та освіти. Це доводить діяльність культурних центрів, які функціонують на базі вищих навчальних закладів. Отже, можна вважати двосторонні відносини наших держав як стабільно партнерські, що дозволяє говорити про їх особливу роль в подальшому розвитку співробітництва України з країнами Середземномор'я та країнами-членами Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ДО РОЗДІЛУ 5

Підрозділ 5.1.

1. UNWTO Tourism Highlights (2013 Edition) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/docpdf/unwtohighlights12enhr_1.pdf
2. European Tourism 2013: Trends & Prospects [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://abouttourism.wordpress.com/2013/05/14/european-tourism-2013-trends-prospects/>
3. Tourism 2020 Vision Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unwto.org>

Підрозділ 5.2.

1. Варналій З.С. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [Монографія] / З. С. Варналій. - К: Знання України, 2005. – 498 с.
2. Воротін В.Є. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / В. Є. Воротін, Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
3. Конкурентоспроможність регіонів України: Стан і проблеми: робочі матеріали до Круглого столу 28 травня 2008 р.. – К., 2008. – С. 9-10
4. Про соціально-економічне становище України за 2012 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2013. – 77 с.
5. Статистичний збірник «Регіони України» 2009. Ч. 1 / Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 369 с.
6. Статистичний збірник «Регіони України» 2009. Ч. 2 / Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 758 с.
7. Статистичний збірник «Регіони України» 2012. Ч. 1 / Державний комітет статистики України. – К., 2012. – 310 с.
8. Статистичний збірник «Регіони України» 2012. Ч. 2 / Державний комітет статистики України. – К., 2012. – 801 с.

Підрозділ 5.3.

1. Гончарук Т.І. Методологія конкурентоспроможності: досвід теорії і теорія досвіду: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_TPE/Honcharuk_4.pdf
2. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я.А. Жаліло. – К: НІСД, 2009. – 339 с.
3. Лук'яненко Д.Г. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації та розвитку: Монографія: У 2 т. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін. / За заг. ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – Т II. – 592 с.
4. Семко Т.В., Безугла В.О. Економічна оцінка конкурентоспроможності регіону // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Вип. 214: В 4 т. Том 4. - Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. - С. 863 – 871
5. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации. Учебник. – 2-е изд., испр. и доп. - М.: Изд-во Экспо, 2005. – 544 с.

Підрозділ 5.4.

1. Статистичні збірники «Регіони України». Частина II, 2011, 2012 / Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України; ред. О. Г. Осауленко. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

2. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV за змінами: станом на 01.06.2011 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.

3. Черниченко Г.А. Региональная экономика: [учебное пособие] / Г.А. Черниченко, О.А. Чижикова, К.С. Митюшкина. – Мариуполь: МГУ, 2010. – 173 с.

4. Изард У. Методы регионального анализа – введение в науку о регионах / У. Изард. – М.: Прогресс, 2006. – 659 с.

5. Офіційний сайт Фонду ефективного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua/>

Підрозділ 5.5.

1. Бурдяк О.В. Конкурентоспроможність регіонів як необхідна передумова зростання конкурентоспроможності країни [Електронний ресурс] / О.В. Бурдяк. – Режим доступу: <http://intkonf.org/burdyak-ov-konkurentospromozhnist-regioniv-yak-neobhidna-peredumova-zrostannya-konkurentospromozhnosti-krayini/>

2. Запотоцький С.П. Региональная конкурентоспособность: место в общественной географии / С.П. Запотоцький // Региональные исследования. – 2012. — № 4. – С. 17-24

3. BP Statistical Review of World Energy 2013 [Electronic resource]. – London: BP Publications, 2013. – 45 p. // BP [Official website]. – URL: http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/2013.pdf

4. Грицкевич И. „Зеленая книга” ЕС – новые направления действий / И. Грицкевич // Экономическое обозрение. – 2006. – № 4. – С. 36–42.

5. European Commission. Energy, transport and environment indicators. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 247 p. // Eurostat [Official website]. – URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-DK-13-001/EN/KS-DK-13-001-EN.PDF

6. Green paper. A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. – Brussels, 2006. – 20 p.

7. Eurostat. Energy, transport and environment indicators. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. – 218 p.

Підрозділ 5.6.

1. Антонюк Л.Л. Інновації: теорії, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.

2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія ; за ред. З.С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с. – ISBN 966–554–108–0.

3. Дука А.П. Іноземні інвестиції у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки / А.П. Дука// Інноваційна економіка. – 2012. – №37 – С.17-22

4. Офіційний сайт Міністерства статистики України [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pir.dp.ua/uploads/StrategizInnovRazvitiyaUkr.doc>

Підрозділ 5.7.

1. Офіційний сайт Міністерства статистики України [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

2. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Електрон. текстові дані - Режим доступу: <http://www.weforum.org/gcr>

Підрозділ 5.8.

1. Про Основні напрями зовнішньої політики України Верховна Рада України; Постанова від 02.07.1993 № 3360-XII. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
2. Істратій Л. Ф. Українсько-італійські відносини (1990 рр. – поч. XXI ст.) та їх роль в становленні незалежної держави / Л. Ф. Істратій. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Politologia/45831.doc.htm
3. Нелін М. В. Зовнішня політика урядів С. Берлусконі (2001 – 2011 рр.) : дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Чорноморський державний університет імені Петра Могили / М. В. Нелін. — Миколаїв., 2014. — 231 арк.
4. Перепелиця Є. А. Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991-2006 рр.) : дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут історії України / Є.А. Перепелиця. — К., 2007. — 225 арк.
5. Макух В.В. Україна і країни Магрибу: реалії та перспективи. Актуальні питання двостороннього співробітництва : збірка статей / В.В. Макух. — Одеса : Фенікс, 2010. — 244 с
6. Василюк В. М. Україна – Франція: міжнародне співробітництво в контексті європейської інтеграції / В. М. Василюк. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Politologia/49297.doc.htm
7. Соколов В. Ю. Українсько-французькі соціально-політичні відносини: історія та сучасність / В. Ю. Соколов. — Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-1/10_sokolov.pdf
8. Двосторонні відносини (Алжир/Україна). — Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn_ale/1170.html
9. Огляд двосторонньої торгівлі між Україною та Лівією (листопад 2010 р.). — Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_za_kab_stat/lib/5156.html
10. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТЗЕД. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Закон від 23.12.2014 № 35-VIII. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/35-19>
12. Український внесок в «Активні зусилля». — Режим доступу : <http://www.atp.mil.gov.ua/number/16/96.htm>
13. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Італією. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade>
14. Політичні відносини між Україною та Францією. — Режим доступу: <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/diplomacy>
15. Двостороннє торговельно-економічне співробітництво між Україною та Францією. — Режим доступу: <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/trade>

Підрозділ 5.9.

1. Досвід країн світу щодо подолання наслідків світової фінансової кризи. — Режим доступу: www.me.gov.ua/file/link/146035/file/krisis_p.doc
2. Істратій Л. Ф. Українсько-італійські відносини (1990 рр. – поч. XXI ст.) та їх роль в становленні незалежної держави. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Politologia/45831.doc.htm
3. Італія хоче спростити українцям візовий режим — Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/11508-italiia-hoche-sprostyty-ukrainciam-vizovyj-rezhym>
4. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі на 2 зн. УКТЗЕД. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Культурний аспект українсько-італійської співпраці у Львівському університеті. — Режим доступу: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=3296>

6. Науково-технічне співробітництво між Україною та Італією. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/science>
7. Нелін М. В. Зовнішня політика урядів С. Берлусконі (2001 – 2011 рр.) : дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Чорноморський державний університет імені Петра Могили / М. В. Нелін. — Миколаїв., 2014. — 231 арк.
8. Перепелиця Є. А. Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991-2006 рр.) : дис. канд. іст. наук: 07.00.02 / НАН України; Інститут історії України / Є.А. Перепелиця. — К., 2007. — 225 арк.
9. Перший заступник Міністра Руслан Демченко прийняв Посла Італійської Республіки в Україні Фабріціо Романо. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/10813-pershij-zastupnik-ministra-ruslan-demchenko-prijnyav-posla-italijskoji-respubliki-v-ukrajini-fabricio-romano>
10. Політичні відносини між Україною та Італією. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/diplomacy>
11. Співпраця у сфері енергетики. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade/Collaborazione+in+sfera+energetica>
12. Стан двосторонніх торговельно-економічних відносин між Україною та Італією. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/torg_econ_vidn/ita/6950.html
13. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється». — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html?PrintVersion>
14. Структура українського імпорту з Італії. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_z_stat/ita/6946.html
15. Структура українського експорту в Італію. — Режим доступу: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/tovaroobig_z_stat/ita/6947.html
16. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Італією. — Режим доступу: <http://italy.mfa.gov.ua/ua/ukraine-it/trade>
17. Угоди про співпрацю МДУ з іноземними партнерами. — Режим доступу: <http://mdu.in.ua/index/ugody/0-13>
18. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: Підручник / Л. Д. Чекаленко. — К. : Либідь, 2006. — 712 с.

Наукове видання

О.В. Булатова (§ 1.1., §1.4, §1.6, § 1.7, §1.8, §2.4., §3.7), Н.В. Балабанова (§ 2.4, §3.1, § 5.2, §5.3.), О. А. Беззубченко (§2.1., §2.2., §2.3., §2.4, §2.5.), О.В. Захарова (§2,3., §2.4, §3.2, §3.3.), В.Ф. Лисак (§5.8., §5.9.), Т.В. Марена (§2.4., §2.6., § 4.1, §4.2, §4.3, §4.4., §4.5., §4.6.), Х.С. Мітюшкіна (§ 2.4, §3.4., §3.5., §3.6, §3.7, §5.4, §5.5.), Т.І. Ніколенко (§2.4., §5.6., §5.7.), К.В. Осипенко (§5.1.), Путятін Е.І. (§1.2.), Ю.І. Чентуков (§1.4., §3.7.), І.Ю. Чентуков (§1.3., § 1.5.).

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
РЕГІОНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**
(українською та російською мовами)

МОНОГРАФІЯ

Головний редактор О.В. Булатова
Відповідальний редактор О.А. Беззубченко
Технічний редактор А.О. Смотрицький

Підписано додруку 27.11.2014 р.

Умов. друк арк. 19

Видавець МФ ТОВ «Друкарня "Новий світ"»

87510, м.Маріуполь, Красномаякська, 2; тел.: (0629)41-35-13

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №1792 від 20.05.2004.